

Ανώτατο Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Πάτρας
Σχολή Επαγγελματών Υγείας και Πρόνοιας
Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας

Πτυχιακή Εργασία

**«Το διαζύγιο και οι επιπτώσεις του σε παιδιά σχολικής ηλικίας
(6-12 ετών)»**

Πτυχιακή Εργασία για τη λήψη πτυχίου στην Κοινωνική Εργασία
από το Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας της Σχολής Επαγγελματών
Υγείας και Πρόνοιας του Ανώτατου Τεχνολογικού Εκπαιδευτικού
Ιδρύματος (Α.Τ.Ε.Ι.) Πάτρας.

ΠΑΤΡΑ ΜΑΙΟΣ 2005

Ανώτατο Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Πάτρας
Σχολή Επαγγελματών Υγείας και Πρόνοιας
Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας

Πτυχιακή Εργασία

**« Το διαζύγιο και οι επιπτώσεις του σε παιδιά
σχολικής ηλικίας
(6-12 ετών)»**

Σπουδάστριες: Δημήτρουλα Ελεάννα
Μπίμπα Ειρήνη
Πανταζή Ιωάννα
Φλουρή Γεωργία

Εισηγήτρια: Μπιλιάνη Μαρία

ΠΑΤΡΑ ΜΑΙΟΣ 2005

*« Αν δεν μπορούμε να πετύχουμε στο γάμο μας,
τουλάχιστον ας πετύχουμε στο διαζύγιό μας...
για χάρη των παιδιών! »*

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

* * *

Η συγγραφή και η ολοκλήρωση της παρούσας πτυχιακής εργασίας στηρίχτηκε, πέρα από την προσπάθεια των συγγραφέων, και στην πολύτιμη προσφορά βοήθειας και υποστήριξης ορισμένων προσώπων.

Στο πλαίσιο αυτής της πορείας, από την αρχική ιδέα έως την ολοκλήρωση της Πτυχιακής Εργασίας, θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε όσους συνέβαλαν σε αυτήν την προσπάθεια

Ευχαριστούμε ιδιαίτερα,

Την κα. Μπιλιάνη Μαρία, εργαστηριακή συνεργάτιδα του Τμήματος Κοινωνικής Εργασίας του Α.Τ.Ε.Ι. Πάτρας για την επιστημονική καθοδήγηση, την ενημέρωση, τον προσανατολισμό και την ηθική υποστήριξη για την ολοκλήρωση της Πτυχιακής Εργασίας.

Τους διευθυντές και δασκάλους των τεσσάρων δημοτικών σχολείων για την βοήθειά τους στον τομέα της έρευνας με την παραχώρηση διδακτικών ωρών και την γενικότερη υποστήριξη και βοήθειά τους.

Τέλος, όλους εκείνους που μας έδωσαν οδηγίες, κατευθύνσεις και διευκόλυναν την εργασία μας αυτή.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	1
ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΜΕΛΕΤΗΣ.....	3
ΣΚΟΠΟΣ & ΣΤΟΧΟΙ	5
ΟΡΟΛΟΓΙΑ	6

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

ΔΙΑΖΥΓΙΟ

1α. Ιστορική αναδρομή.....	9
1β. Νομοθετικό πλαίσιο.....	12
1γ. Στάδια διαζυγίου	29
1δ. Φάσεις διαζυγίου.....	35
1ε. Αίτια- λόγοι διαζυγίου	62

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΚΑΙ ΑΝΑΓΚΕΣ ΠΑΙΔΙΟΥ ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ 6-12 ΕΤΩΝ

2α. Η σωστή αντιμετώπιση των γονέων σε παιδιά ηλικίας 6-12 ετών	96
---	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΔΙΑΖΥΓΙΟΥ ΣΕ ΣΥΖΥΓΟΥΣ ΚΑΙ ΠΑΙΔΙΑ

3α. Επιπτώσεις του διαζυγίου στους συζύγους.....	99
➤ Ψυχολογικές Συνέπειες.....	100
➤ Οικονομικές Συνέπειες	108
➤ Επαγγελματικές Συνέπειες.....	110
➤ Κοινωνικές Συνέπειες	111
➤ Θρησκευτικές Συνέπειες.....	118
➤ Νομικές Συνέπειες	120

3β. Οι επιπτώσεις του διαζυγίου στο παιδί.....	123
➤ Προσαρμογή των παιδιών στο χωρισμό των γονέων	123
➤ Θεωρητικές προσεγγίσεις για την επίδραση του διαζυγίου στα παιδιά	126
➤ Άμεσες αντιδράσεις των παιδιών στον χωρισμό των γονέων και η προσαρμογή των παιδιών στο σπίτι τα πρώτα χρόνια μετά το χωρισμό.....	132
➤ Παιδιά σχολικής ηλικίας 6-12 ετών.....	135
➤ Τι ρόλο παίζει το φύλο του παιδιού.....	144
3γ. Σχέσεις των μελών της οικογένειας μετά το διαζύγιο	146

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

ΜΟΝΟΓΟΝΕΪΚΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

4α. Χαρακτηριστικά μονογονεϊκής οικογένειας.....	154
4β. Ο ρόλος του γονέα στη μονογονεϊκή οικογένεια.....	157
4γ. Ο ρόλος του παιδιού στη μονογονεϊκή οικογένεια	164
4δ. Μονογονεϊκές οικογένειες : Οικονομικές παράμετροι, εργασία, πρακτικές αλλαγές και κοινωνική πολιτική.....	169
4ε. Μονογονεϊκές οικογένειες : Κοινωνικές στάσεις, κοινωνικές σχέσεις και δίκτυα υποστήριξης	175

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο

ΜΟΡΦΕΣ ΣΤΗΡΙΞΗΣ, ΤΡΟΠΟΙ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ ΓΙΑ ΓΟΝΕΙΣ ΚΑΙ ΠΑΙΔΙΑ

5α. Συμβουλευτική διαζυγίου	182
5β. Πληροφόρηση των παιδιών για το χωρισμό των γονέων, συζήτηση των	

σχετικών θεμάτων με το διαζύγιο, έκφραση αποριών και φόβων των παιδιών.	
Επεξηγήσεις των γονέων ανάλογα με την ηλικία του παιδιού	194
5γ. Κατανόηση και διαχωρισμός των συζυγικών και γονεϊκών ρόλων και σχέσεων.....	196
5δ. Έκφραση συναισθημάτων, αποριών και φόβων των παιδιών: Αναγνώριση, κατανόηση, αποδοχή, στήριξη.....	197
5ε. Αντιδράσεις των παιδιών: Διερεύνηση, κατανόηση, ερμηνεία, αντιμετώπιση στήριξη.....	198
5στ. Σχέση γονέων: Επικοινωνία, συνεργασία, κοινή στάση, αλληλοϋποστήριξη.....	201
5ζ. Επικοινωνία των παιδιών με το γονέα που δεν έχει την επιμέλεια.....	203
5η. Μόνοι γονείς.....	206

ΕΡΕΥΝΑ

1. Σκοπός.....	207
2. Στόχοι.....	207
3. Ερωτήματα.....	208
4. Σημαντικότητα.....	208

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ

1. Δείγμα	209
2. Μέθοδος.....	211
3. Αξιολόγηση της έρευνας	213
4. Αποτελέσματα ερωτηματολογίων.....	215
5. Συγκριτικά αποτελέσματα	262
6. Γενικές παρατηρήσεις	275

Γ΄ ΕΝΟΤΗΤΑ :

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΛΕΙΤΟΥΡΓΟΥ	277
---	-----

Δ΄ ΕΝΟΤΗΤΑ :

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ-ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ	282
------------------------------	-----

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	
---------------------------	--

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

1. Ερωτηματολόγιο
2. Συμβουλευτική διαζευγμένων γονέων: ένα πρόγραμμα συμβουλευτικής και ανάπτυξης δεξιοτήτων ζωής.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το διαζύγιο είναι η μεγάλη επιδημία του Δυτικού πολιτισμού και μετά από κάθε διαλυμένο γάμο, ακολουθεί ένα παλιρροϊκό κύμα ανθρώπινης δυστυχίας, αφού από το διαζύγιο δεν επηρεάζονται μόνον οι δύο (πρώτοι) σύζυγοι, αλλά και πολλά άτομα γύρω τους, που η ζωή τους μπορεί ακόμα και να καταστραφεί από αυτό το γεγονός.

Οι συνθήκες δεν είναι εύκολες για τους διαζευγμένους και κανένας δεν μένει ικανοποιημένος από μία τέτοια λύση. Εάν οι γονείς φτάσουν τελικά σε αυτή την απόφαση, πρέπει να σκεφτούν το αντίκτυπο που θα έχει στα παιδιά τους και πώς πρέπει να χειριστούν την κατάσταση. Το διαζύγιο είναι μία από τις χειρότερες εμπειρίες στη ζωή ενός παιδιού. Το αν θα τους προκαλέσει ψυχολογικά προβλήματα ή όχι εξαρτάται αφενός από την προσωπικότητα του παιδιού και αφετέρου από το χειρισμό των γονιών. Αυτοί έχουν την υποχρέωση να προστατεύσουν το παιδί και να το απομακρύνουν από τις συγκρούσεις και τις βίαιες καταστάσεις που πιθανόν εξελίσσονται στην οικογένεια. Το πιο σοβαρό λάθος είναι η εκμετάλλευση του παιδιού, η τοποθέτησή του στο μέσο της δίνης που παρασύρει τους ίδιους τους γονείς και η προσπάθεια του καθενός να το χρησιμοποιήσει για δικό του συμφέρον.

Η τραυματική εμπειρία του διαζυγίου έχει άμεσα και έμμεσα αποτελέσματα. Τα παιδιά ελπίζουν στην επανασύνδεση της οικογένειας ακόμη και έπειτα από δέκα με δεκαπέντε χρόνια. Στη ζωή τους ως ενήλικοι έχουν μειωμένη ικανότητα να διαμορφώσουν σταθερές σχέσεις με άτομα του άλλου φύλου. Το παιδί των διαζευγμένων γονιών έχει πολλές πιθανότητες να γίνει ένας οξύθυμος, ανασφαλής και επιθετικός ενήλικος.

Τα παιδιά αυτά όμως ορισμένες φορές τα καταφέρνουν καλύτερα από εκείνα που ζουν σε δυστυχημένες οικογένειες με διαρκείς εντάσεις και καυγάδες, αλλά οι γονείς τους δεν είναι χωρισμένοι. Μία από τις σημαντικότερες παραμέτρους που καθορίζει τις επιπτώσεις της διάλυσης της οικογένειας στα παιδιά είναι η στάση των γονιών πριν από και μετά το διαζύγιο.

Οι προσδοκίες μας με την παρούσα μελέτη είναι να διερευνήσουμε τα στοιχεία εκείνα που για τα παιδιά θα ήταν χρήσιμα να υπάρχουν ώστε να εξομαλύνεται μια τέτοια δύσκολη και δυσνόητη κατάσταση για εκείνα.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΜΕΛΕΤΗΣ

Στην παρούσα μελέτη σχεδιάστηκε να διερευνηθεί θεωρητικό πλαίσιο που αφορά τις παραμέτρους του διαζυγίου και των επιπτώσεων στα παιδιά και ερευνητικό πλαίσιο όπου με τις απόψεις των παιδιών θα μπορούσαν να συγκριθούν οι βιβλιογραφικές αναφορές για να καταλήξουμε σε ανάλογα συμπεράσματα.

Περίληπτικά η μελέτη περιλαμβάνει:

Α. Βιβλιογραφική ανασκόπηση:

Στο πρώτο κεφάλαιο αναπτύσσονται η ιστορική αναδρομή, το νομοθετικό πλαίσιο του διαζυγίου σύμφωνα με το οικογενειακό δίκαιο, τα είδη διαζυγίου, τα συναισθηματικά στάδια του διαζυγίου, τα αίτια-λόγοι διαζυγίου και οι παράγοντες που συντελούν στην αύξηση των διαζυγίων.

Στο δεύτερο κεφάλαιο αναφέρονται τα χαρακτηριστικά και οι ανάγκες του παιδιού σχολικής ηλικίας.

Στο τρίτο κεφάλαιο αναφέρονται οι επιπτώσεις του διαζυγίου

α) στους συζύγους (ψυχολογικές, οικονομικές, κοινωνικές, επαγγελματικές, θρησκευτικές και νομικές) και

β) στα παιδιά,

παρουσιάζοντας αναλυτικά την προσαρμογή των παιδιών στο χωρισμό των γονέων, τις διάφορες θεωρητικές προσεγγίσεις για την επίδραση του διαζυγίου στα παιδιά καθώς και τις άμεσες αντιδράσεις των παιδιών σχολικής ηλικίας 6-12 ετών.

Αναλύεται ακόμη ο ρόλος που παίζει το φύλο του παιδιού στην προσαρμογή του μετά τον χωρισμό των γονέων του και τέλος οι σχέσεις των μελών της οικογένειας μετά το διαζύγιο αυτό.

Στο τέταρτο κεφάλαιο, αναλύεται η μονογονεϊκή οικογένεια, τα χαρακτηριστικά της καθώς και ο ρόλος του παιδιού και ο ρόλος του γονέα σε αυτήν.

Στο πέμπτο κεφάλαιο αναλύονται οι μορφές στήριξης, η συμβουλευτική διαζυγίου, καθώς και οι κατευθύνσεις στους γονείς για την διευκόλυνση της προσαρμογής των παιδιών.

B. Έρευνα:

Στο κεφάλαιο αυτό παραθέτουμε την έρευνα που έγινε στους μαθητές τεσσάρων δημοτικών σχολείων στις πόλεις της Αθήνας, του Ηρακλείου, της Σπάρτης και της Τρίπολης με σκοπό την διερεύνηση των απόψεων των παιδιών αναφορικά με το διαζύγιο και τις επιπτώσεις που αυτό προκαλεί.

Μέσα από τις βιβλιογραφικές πηγές και την ερευνητική διαδικασία έγινε προσπάθεια δημιουργίας ενός ολοκληρωμένου πλαισίου για την προσέγγιση του θέματος.

ΣΚΟΠΟΣ ΚΑΙ ΣΤΟΧΟΙ ΜΕΛΕΤΗΣ

Γενικός σκοπός της εργασίας αυτής είναι η μελέτη του διαζυγίου και οι επιπτώσεις του στους ενήλικες και στη ζωή του παιδιού /των παιδιών.

Στόχοι της μελέτης αυτής είναι :

- Διερεύνηση αιτιών και λόγων διαζυγίου.
- Διερεύνηση επιπτώσεων διαζυγίου στους ενήλικους και στο παιδί.
- Ανάλυση της μονογονεϊκής οικογένειας ως απόρροια του διαζυγίου.
- Ανάλυση των μορφών στήριξης μετά από το διαζύγιο.
- Διερεύνηση των συναισθημάτων που απορρέουν από το διαζύγιο.
- Διερεύνηση των απόψεων των παιδιών για τις επιπτώσεις του διαζυγίου μέσω δείγματος παιδιών Στ' Δημοτικού σε τέσσερις (4) πόλεις (Αθήνα – Τρίπολη – Σπάρτη – Ηράκλειο)

ΟΡΟΛΟΓΙΑ:

1. Τι είναι οικογένεια:

Κατά το τελευταίο τέταρτο του 20ού αιώνα αναπτύχθηκε μεγάλη συζήτηση για τον ορισμό της οικογένειας. Αυτό συνέβη επειδή διάφορες μορφές συμβίωσης- άγνωστες και απορριπτόμενες από το ευρύ κοινωνικό σύνολο, δεδομένου ότι δεν έχουν την αποδοχή του- έκαναν την εμφάνισή τους διεκδικώντας τον τίτλο, και, φυσικά. Τη νομική κατοχύρωση της μέχρι τώρα γνωστής οικογένειας.

Στην απλούστερη μορφή της η οικογένεια είναι η βιολογική-κοινωνική-ψυχολογική ομάδα που αποτελείται από τους δύο γονείς με τα ανήλικα-ανύπαντρα παιδιά τους, ασχέτως αν αυτά είναι βιολογικά δικά τους ή υιοθετημένα. Η οικογένεια αυτή των δύο γενεών ονομάζεται «πυρηνική» και χαρακτηρίζεται ως άμεση και απλή.

(Κυριακίδης, Α. 2000)

Σύμφωνα με τον κρατούντα στον ελληνικό χώρο και πολιτισμό, «οικογένεια είναι μια ομάδα ανθρώπων που συνδέονται με δεσμούς αίματος, και αποτελείται από τους γονείς, τα παιδιά ή και τα εγγόνια τους, ζει στην ίδια στέγη και έχει κοινά συμφέροντα».

(Κυριακίδης, Α. 2000)

Ο Γ. Τσιάντης αναφέρεται στην οικογένεια ως θεσμό με την εξής διατύπωση :

«Η οικογένεια είναι ένας θεσμός με τη δική του κουλτούρα και τους δικούς του ειδικούς τρόπους για την αντιμετώπιση της ζωής. Αποτελείται από άτομα των οποίων η συμπεριφορά και η εμπειρία επηρεάζεται από ένα σύστημα αλληλοδιαπλεκόμενων σχέσεων, στις οποίες συμμετέχουν και των οποίων αποτελούν μέρος. Παράλληλα τα άτομα-μέλη της οικογένειας έχουν συγκεκριμένα και βαθιά ριζωμένα χαρακτηριστικά ή εσωτερικές σχέσεις». (Κυριακίδης, Α. 2000)

2. Σχολική ηλικία (6-12 χρονών):

Η σχολική ηλικία εκτείνεται από το 6^ο έτος ως την ηλικία που το άτομο γίνεται σεξουαλικά ώριμο (ως το 11^ο έτος για τα κορίτσια και το 13^ο έτος για τα αγόρια. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της περιόδου αυτής, κατά τομέα ανάπτυξης είναι δυνατόν να συνοψιστούν ως εξής:

Στο σωματικό και κινητικό τομέα πραγματοποιείται περισσότερο, ποιοτική μεταβολή απ' ότι ποσοτική. Παρατηρείται μείωση του ρυθμού της σωματικής αύξησης για να πραγματοποιηθεί μεγαλύτερος έλεγχος και σκόπιμος προσδιορισμός στις παντός είδους βιοσωματικές και ψυχοκινητικές διεργασίες, οι οποίες αποκτούν τώρα σταθερότητα, ισχύ και χάρη.

Στο νοητικό τομέα πραγματοποιείται άλμα από τον εγωκεντρισμό και τη διαισθητική λογική της νηπιακής ηλικίας, στην αποκέντρωση της αντίληψης και στις αναστρέψιμες νοητικές πράξεις. Η σκέψη όμως παρουσιάζει λειτουργικές αδυναμίες, δεν μπορεί να χειριστεί αφηρημένες έννοιες και τυπικά λογικά σχήματα.

Στον τομέα της συναισθηματικής και κοινωνικής ανάπτυξης πραγματοποιούνται σημαντικές μεταβολές. Τα ενδιαφέροντα των παιδιών στρέφονται τώρα από τον εαυτό τους στους συνομηλίκους τους. Τα παιδιά σχηματίζουν ομάδες, στις οποίες οι ενήλικοι δεν είναι ευπρόσδεκτοι. Το παιδί επιδιώκει να ενταχθεί και να γίνει αποδεκτό από την ομάδα, σε μια αμφίδρομη σχέση με τους συνομηλίκους. Οι γονείς και οι άλλοι ενήλικοι είναι σημαντικοί αλλά σε χωροχρονικά περιορισμένο πλαίσιο. Επίσης την περίοδο αυτή παύει η μονοκρατορία της οικογένειας. Το σχολείο γίνεται σημαντικός παράγοντας κοινωνικοποίησης του παιδιού.

Στον τομέα ανάπτυξης της προσωπικότητας το ψυχικά υγιές παιδί έχει μέχρι στιγμής επιτύχει ικανοποιητική βασική εμπιστοσύνη,

αυτονομία και πρωτοβουλία και τώρα είναι έτοιμο να επιδοθεί στη φιλοπονία και στην παραγωγικότητα. Αρχίζει να συνειδητοποιεί την έννοια του καθήκοντος και την ανάγκη για επιτεύγματα. Αρχίζει να βιώνει την ευχαρίστηση από την ολοκλήρωση μιας δραστηριότητας, και την ευχαρίστηση που συνεπάγεται η απόκτηση μιας δεξιότητας.

Στον τομέα της ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης το παιδί της σχολικής ηλικίας διέρχεται το στάδιο της λανθάνουσας σεξουαλικότητας, μια περίοδο γαλήνης και ηρεμίας πριν από την καταιγίδα της ήβης.

Στον τομέα της ηθικότητας το παιδί τώρα εγκαταλείπει τον ηθικό ρεαλισμό, όπου οι ηθικοί κανόνες θεωρούνται αμετάβλητοι και μόνιμοι και εισέρχεται στο στάδιο της ηθικής σχετικότητας, όπου έμφαση δίνεται στην πρόθεση της πράξης και όχι στα αποτελέσματά της, στο κίνητρο της πράξης και όχι στο ποσό της ζημιάς που προκαλείται.

(Παρασκευοπούλου, Ι. – Εξελικτική Ψυχολογία)

3. Τι είναι διαζύγιο :

Ο όρος διαζύγιο σημαίνει τη λύση της έγγαμης σχέσης με δικαστική απόφαση. Αυτός είναι ένας καθαρά νομικός ορισμός.

Σε ευρύτερη κοινωνικό-ψυχολογική θεώρηση, το διαζύγιο είναι η παύση της έγγαμης συμβίωσης συζύγων και παιδιών, το κλείσιμο μιας πορείας παραγμένων συζυγικών σχέσεων, το τέλος μιας κρίσης μέσα στην οικογένεια. Αυτή είναι και η ουσία του διαζυγίου, το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό που διαφοροποιεί την οικογένεια που προκύπτει μετά από διαζύγιο, από τις άλλες μονογονεϊκές οικογένειες, όπως την οικογένεια μετά από θάνατο, την οικογένεια της άγαμης μητέρας κτλ.

(Νικολοπούλου, Ζ. 2004)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

ΔΙΑΖΥΓΙΟ :

1α. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ :

Η οικογένεια είναι ένας ισχυρός δεσμός , ένας αρκετά ευέλικτος θεσμός που αντέχει στις συχνές αντιξοότητες της ζωής ,είτε για λόγους απόλυτης αφοσίωσης ,αίσθησης καθήκοντος, αδιαφορίας ,αδρανείας , είτε τέλος για λόγους πεποίθησης ότι οι απολαβές της συντροφικότητας υπερέχουν των εμποδίων. Παρόλα αυτά έρχεται συχνά η μέρα όπου τίποτε δεν είναι σε θέση να κρατήσει ακέραια την οικογένεια. Αυτή η «ενσυνείδητη» απόφαση για τη διακοπή της συζυγικής σχέσης μπορεί να πάρει πολλές μορφές όπως εγκατάλειψη, διάσταση, συμβατική συγκατοίκηση, διαζύγιο.

Από την αρχαιότητα είχε αναγνωριστεί ότι υπάρχουν περιπτώσεις όπου η διακοπή των συζυγικών σχέσεων είναι αναπόφευκτη με επιπτώσεις βέβαια αρνητικές ιδιαίτερα για τη χωρισμένη γυναίκα. Με τα χρόνια το στίγμα του διαζυγίου για όλους τους εμπλεκόμενους, έχει σταδιακά ξεθωριάσει και η κοινωνική αποδοχή του είναι πλέον εμφανής. Για τα παιδιά όμως το διαζύγιο εξακολουθεί να παραμένει μια πολύ δυσάρεστη εμπειρία που «κρατάει χρόνια». Ο κόσμος τους, που είναι και οι δυο γονείς τους μαζί , δεν μπορεί παρά να κομματιαστεί , να καταρρεύσει. (Παπαϊωάννου, Κ. – Παιδιά –γονείς- Κοινωνικοί Λειτουργοί)

Παλιότερα το διαζύγιο ήταν μια πιο «δύσκολη» υπόθεση νομικά και κοινωνικά ακόμη και οικονομικά κυρίως για τη σύζυγο – γυναίκα – μητέρα, που μετά το διαζύγιο βρισκόταν σε άθλια οικονομική

κατάσταση. Σχεδόν επιβαλλόταν να μη κοινοποιούνται διενέξεις μεταξύ των συζύγων (πατριαρχική οικογένεια μέσα σε μια απορριπτική κοινωνία όπου το διαζύγιο αποτελούσε ντροπή και για τους στενούς ακόμη συγγενείς).

Προκαταλήψεις και κακίες κατέτασαν τις ζωντοχήρες σε μια κατηγορία ανθρώπων, ασφαλώς απορριπτέα.

Από την άλλη πλευρά, η ύπαρξη παιδιών σχεδόν απαγόρευε ακόμη και τη σκέψη «διάλυσης της οικογένειας». Εξάλλου οι μακροχρόνιοι, απάνθρωποι δικαστικοί αγώνες και η όχι σπάνια χρησιμοποίηση των παιδιών ως «παραγόντων» των δικών μεταξύ των γονιών τους, απέτρεπαν ή καθυστερούσαν το διαζύγιο. Υπήρχαν δηλαδή μακροχρόνιοι νεκροί γάμοι που μόνο τυπικά ίσχυαν ή ατελείωτες και συχνά «βρώμικες» διαμάχες που έμοιαζαν με πολεμικές στρατηγικές. Βέβαια ορισμένα από τα αίτια αποδίδονται στο γεγονός ότι, σε μεγάλο βαθμό, οι σύζυγοι δεν είχαν επιλέξει ο ένας τον άλλον, αλλά και όταν ακόμα υπήρχε επιλογή, αυτή δεν ήταν ελεύθερη. Δεν στηρίζονταν στην εκτίμηση ή στη συναισθηματική έλξη, αλλά σε καθαρά πειστικούς οικονομικούς ή και κοινωνικούς παράγοντες. Να σημειωθεί ότι πολλά διαζύγια είχαν ως αιτία την ατεκνία ή το θέμα της προίκας που έπαιζε πρωτεύοντα ρόλο, ενώ η επιστροφή της σε περίπτωση διαζυγίου, αποτελούσε ένα άγριο, μακροχρόνιο αγώνα επιβολής του ισχυρότερου, που κατά τον τότε ισχύοντα νόμο συνήθως ευνοούσε τον άνδρα. Με το νόμο 1329, του 1983, πολλά από τα αρνητικά στοιχεία έπαψαν να ισχύουν ή η έντασή τους ήταν ηπιότερη. (Παπαϊωάννου, Κ. – Παιδιά –γονείς- Κοινωνικοί Λειτουργοί)

Σήμερα, εκτός από τη νομοθεσία και άλλοι παράγοντες επηρεάζουν διεθνώς την αύξηση του αριθμού των διαζυγίων. Οι προκαταλήψεις που έχασαν τη μεγάλη δύναμή τους, η οικονομική θέση, η μόρφωση, το δικαίωμα στην ευτυχία, είναι παράγοντες που ευνοούν ως κάποιο βαθμό την αύξηση των διαζυγίων. Για τις γυναίκες, που πλέον δεν συμβιβάζονται με έναν αποτυχημένο γάμο, είναι πιο διαδεδομένο το διαζύγιο σε όσες είναι

μάλλον δημιουργεί λιγότερα προβλήματα. Βέβαια παρ' όλα όσα αναφέρθηκαν , στην Ελλάδα ο αριθμός των διαζυγίων παραμένει σε χαμηλότερα επίπεδα από άλλες ευρωπαϊκές χώρες παρά την αύξηση του.

Ο παραδοσιακός χαρακτήρας της οικογένειας διατηρείται ακόμη.

(Παπαϊωάννου, Κ.)

1β. ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ :

Διακοπή της έγγαμης συμβίωσης :

Η διακοπή της συζυγικής σχέσης αποτελεί μια νομική έννοια. Τα εννοιολογικά στοιχεία της διακοπής εστιάζονται στην έλλειψη των δυο στοιχείων που συγκροτούν την έννοια της έγγαμης συμβίωσης, δηλαδή τόσο στην έλλειψη του animus (του ηθικο-ψυχολογικού δεσμού που συνδέει τους συζύγους) όσο και του corpus, δηλαδή του εξωτερικού στοιχείου της έγγαμης συμβίωσης, που αποτελεί η φυσική συνοίκηση. Επειδή όμως η φυσική συνοίκηση μπορεί να μην υπάρχει για άλλους λόγους (ασθένειας ή επαγγελματικούς) η έννοια εστιάζεται στο animus deserendi, δηλαδή στη θέληση των συζύγων να διασπάσουν την έγγαμη συμβίωση. Με αυτή την έννοια δέχτηκε ο Αρειός Πάγος (ΑΠ 1642/1981 ΝοΒ 30 (1982) 829) ότι η διακοπή της συμβίωσης υπάρχει και όταν οι σύζυγοι δεν θέλουν να έχουν κοινή ζωή μολονότι ενδεχομένως συστεγάζονται η ο ένας παρέχει στον άλλο εκούσια τις δαπάνες διατροφής και στέγασης.

Η διακοπή της έγγαμης συμβίωσης δεν είναι απαραίτητο να συνοδεύεται από εχθρότητα μεταξύ των συζύγων. Τα αίτια συνήθως ποικίλουν. Μπορούν να οφείλονται σε υπαιτιότητα είτε του ενός είτε του άλλου είτε τρίτων προσώπων είτε τέλος να μην υπάρχει καμία περίπτωση υπαιτιότητας. (Αντωνιάδου Μ. Αμπτατζόγλου Μ. Λαζαρίδου Α. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε. Κοτζαμπάση Α. Μαρακοβίτης Μ. & Χριστιανόπουλος Κ, 1994)

Σύμφωνα με το Οικογενειακό Δίκαιο που ίσχυε μέχρι το 1983 (χρονιά κατά την οποία άρχισε να ισχύει το νέο Οικογενειακό Δίκαιο), οι διατάξεις του Αστικού Κώδικα που αναφέρονται στους λόγους για τους οποίους ο κάθε σύζυγος μπορούσε να ζητήσει διαζύγιο ήταν οι εξής:

Μοιχεία ή διγαμία. Άρθρο 1439: «Εκάτερος των συζύγων δύναται να ζητήσει διαζύγιο δια μοιχείαν ή διγαμίαν του ετέρου. Είναι απαράδεκτος η αγωγή του συζύγου όστις συνήνεσεν εις την μοιχείαν ή την διγαμίαν του ετέρου».

Επιβουλή ζωής. Άρθρο 1440: «Εκάτερος των συζύγων δύναται να ζητήσει το διαζύγιον δι' επιβουλήν της ζωής αυτού εκ μέρους του ετέρου».

Κακόβουλος εγκατάλειψης. Άρθρο 1441: «Εκάτερος των συζύγων δύναται να ζητήσει το διαζύγιον δια κακόβουλον εγκατάλειψιν επί διετίαν».

Φρενοβλάβεια. Άρθρο 1443: «Εκάτερος των συζύγων δύναται να ζητήσει το διαζύγιον εάν ο έτερος έπαθεν εκ φρενοβλάβειας εις βαθμόν αίροντα την πνευματικήν των συζύγων κοινωνίαν , διήρκεσε δε η φρενοβλάβεια συνεστώτος του γάμου τέσσερα τουλάχιστον έτη».

Λέπρα. Άρθρο 1444: «Εκάτερος των συζύγων δύναται να ζητήσει το διαζύγιον εάν ο έτερος πάσχει εκ λέπρας».

Ανικανότης. Άρθρο 1446: «Εκάτερος των συζύγων δύναται να ζητήσει το διαζύγιον δι' ανικανότητα του ετέρου προς συνουσίαν , εάν αυτή , υφισταμένη κατά την τέλεσιν του γάμου και άγνωστος ούσα εις τον αιτούντα , διήρκεσεν επί τρία έτη μετά την τέλεσιν αυτού και εξακολουθεί υπάρχουσα κατά την έγερσιν της αγωγής».

Κυρίαρχο ρόλο στην εκδίκαση των περιπτώσεων διαζυγίου , παλιότερα, έπαιζε η δυνατότητα του ενάγοντα συζύγου να αποδείξει ότι ο άλλος σύζυγος είναι υπαίτιος σύμφωνα με τις διατάξεις που ίσχυαν. Το δικαίωμα , λοιπόν , για διαζύγιο υπήρχε στο βαθμό που ο αιτών σύζυγος αποδείκνυε την αποκλειστική υπαιτιότητα του αλλού συζύγου. Σε περιπτώσεις «κλωνισμού της έγγαμης σχέσεως» , ακόμη και με

συνυπαιτιότητα των συζύγων , το δικαίωμα για διαζύγιο δεν δινόταν όταν ο κλονισμός του γάμου οφειλόταν κυρίως στον αιτούντα σύζυγο.

Σημαντικός σταθμός για την εκδίκαση και τη νομική ρύθμιση πολλών εκκρεμουσών υποθέσεων διαζυγίου αποτέλεσε ο Ν. 868/79 για το «αυτόματο διαζύγιο». Σύμφωνα με το νόμο αυτό , το διαζύγιο μπορούσε να ζητηθεί σε περιπτώσεις διάστασης των συζύγων για συνεχές χρονικό διάστημα που διαρκούσε πάνω από έξι τουλάχιστον χρόνια.

Εντούτοις , ορόσημο όχι μόνο για τις σχετικές δικαστικές αποφάσεις και τη συχνότητα των διαζυγίων στην Ελλάδα , αλλά και για τη γενικότερη αναθεώρηση της στάσης πάνω στο διαζύγιο , αποτέλεσε νέο Οικογενειακό Δίκαιο του 1983 (Ν. 1329/83) , με το οποίο τροποποιήθηκαν οι διατάξεις οι σχετικές με την έκδοση διαζυγίου και αναγνωρίστηκε για πρώτη φορά η δυνατότητα έκδοσης «συναινετικού διαζυγίου». Οι διατάξεις του Αστικού Κώδικα ,σχετικά με το διαζύγιο , αντικαταστάθηκαν στο σύνολο τους με τις νέες διατάξεις (άρθρα 1438-1446).

Ισχυρός κλονισμός :

Άρθρο 1439: «Καθένας από τους συζύγους μπορεί να ζητήσει το διαζύγιο όταν οι μεταξύ τους σχέσεις έχουν κλονισθεί τόσο ισχυρά, από λόγο που αφορά το πρόσωπο του εναγομένου η και των δυο συζύγων , ώστε βάσιμα η εξακολούθηση της έγγαμης σχέσης να είναι αφόρητη για τον ενάγοντα.

Εφόσον, ο εναγόμενος δεν αποδεικνύει το αντίθετο , ο κλονισμός τεκμαίρεται σε περίπτωση διγαμίας η μοιχείας του, εγκατάλειψης του ενάγοντα η επίβουλης της ζωής του από τον εναγόμενο.

Εφόσον , οι σύζυγοι βρίσκονται σε διάσταση συνεχώς από τέσσερα τουλάχιστον χρόνια , ο κλονισμός τεκμαίρεται αμάχητα και το διαζύγιο

μπορεί να ζητηθεί , έστω και αν ο λόγος του κλονισμού αφορά το πρόσωπο του ενάγοντα. Η συμπλήρωση του χρόνου διάστασης δεν εμποδίζεται από μικρές διακοπές που έγιναν ως προσπάθεια αποκατάστασης των σχέσεων ανάμεσα στους συζύγους».

(Χατζηχρήστου, Χ. 1999)

Με ένα γενικό τρόπο μπορούμε να κατατάξουμε τις πράξεις η παραλείψεις των συζύγων που είναι πρόσφορες να κλονίσουν το γάμο.

- **Οι παραβάσεις της υπογρέωσης για συμβίωση.**
Οι παραβάσεις αυτές μπορούν να εκδηλωθούν με ποικίλους τρόπους , όπως για παράδειγμα η αδιαφορία για το πρόσωπο του άλλου συζύγου , η αποφυγή συμμετοχής σε κοινές εκδηλώσεις της ζωής , συχνές αδικαιολόγητες απουσίες από τη συζυγική κατοικία κ.λπ.
- **Παραβάσεις της συζυγικής πίστης.** Και αυτές οι πράξεις εκδηλώνονται με διάφορους τρόπους , όπως ύποπτες συναναστροφές , απλές ερωτοτροπίες η και με τη μοιχεία στην ευρεία της έννοια.
- **Παραβάσεις που αφορούν την ισότητα των δυο φύλων,** την προσβολή της προσωπικότητας , η οποία περιλαμβάνει κάθε εκδήλωση της προσωπικότητας εκτός από την παρεμπόδιση των επαγγελματικών και κοινωνικών δραστηριοτήτων του ενός από τους συζύγους η και των δυο. Ακόμη κλονισμό μπορούν να προκαλέσουν η μη συνεισφορά των συζύγων στα έξοδα για την αντιμετώπιση των οικογενειακών αναγκών. Επίσης η αυθαίρετη απόφαση του ενός των συζύγων , χωρίς σύμφωνη γνώμη του αλλού σε θέματα που αφορούν την άσκηση της γονικής μέριμνας και επιμέλειας των υπαρχόντων ανήλικων παιδιών.

- Τέλος κλονισμό της έγγαμης σχέσης επιφέρουν **ανυπαίτιες καταστάσεις** που έχουν σχέση με τη διαφορά ηλικίας των συζύγων , με την κοινωνική προέλευση , το μορφωτικό επίπεδο καθώς και η περίφημη «ασυμφωνία χαρακτήρων».

Τόσο στις περιπτώσεις των υπαίτιων λόγω διαζυγίου όσο και των ανυπαίτιων , εναπόκειται στην κρίση του Δικαστηρίου να κρίνει τις πράξεις και παραλείψεις καθενός από τους συζύγους καθώς και την επίδραση των πράξεων αυτών στον ισχυρό κλονισμό του γάμου.

Δείγματα παραπτωμάτων που μπορούν να αναφερθούν ενδεικτικά είναι : οι αδικαιολόγητες εκδηλώσεις ζηλοτυπίας – της συζύγου συχνά , οι οποίες την κάνουν να είναι κατηφής , να μην πείθεται στις εξηγήσεις του συζύγου της , αλλά και του συζύγου , οι οποίες τον κάνουν να εμφανίζεται στη σύζυγο του με εγωιστική και εριστική διάθεση.

(Κούρος, Ι. 1993)

Αφάνεια :

Άρθρο 1440: «Καθένας από τους συζύγους μπορεί να ζητήσει το διαζύγιο όταν ο άλλος έχει κηρυχθεί σε αφάνεια».

Συναινετικό διαζύγιο :

Άρθρο 1441: «Όταν οι σύζυγοι συμφωνούν για το διαζύγιο , μπορούν να το ζητήσουν με κοινή αίτηση τους που δικάζεται κατά τη διαδικασία της εκούσιας δικαιοδοσίας (συναινετικό διαζύγιο). Για να εκδοθεί συναινετικό διαζύγιο , πρέπει ο γάμος να έχει διαρκέσει τουλάχιστον ένα χρόνο πριν από τη κατάθεση της αίτησης και η συμφωνία των συζύγων να δηλωθεί στο δικαστήριο , αυτοπροσώπως η με ειδικό πληρεξούσιο, σε δυο συνεδριάσεις που να απέχουν μεταξύ τους έξι τουλάχιστον μήνες. Το ειδικό πληρεξούσιο πρέπει να έχει δοθεί μέσα στον τελευταίο μήνα πριν από κάθε συνεδρίαση. Εφόσον από την πρώτη

συνεδρίαση πέρασαν δυο χρόνια, η δήλωση της συμφωνίας παύει να ισχύει.

Αν υπάρχουν ανήλικα τέκνα , για να εκδοθεί συναινετικό διαζύγιο πρέπει να προσκομίζεται έγγραφη συμφωνία των συζύγων που να ρυθμίζει την επιμέλεια των τέκνων και την επικοινωνία με αυτά. Η συμφωνία επικυρώνεται από το δικαστήριο και ισχύει ώσπου να εκδοθεί απόφαση για το θέμα αυτό σύμφωνα με το άρθρο 1513».

Η δυνατότητα αίτησης των συζύγων για συναινετικό διαζύγιο αποτελεί σημαντικό βήμα και αντανακλά την αλλαγή των συγκεκριμένων αρνητικών στερεοτύπων γύρω από το διαζύγιο , σύμφωνα με τα οποία ο ένας από τους δυο συζύγους πρέπει να είναι αποκλειστικά υπαίτιος και ο άλλος αναγκαστικά ο αποδεκτής μιας βάνουσης ή αδικαιολόγητης συμπεριφοράς. Η κοινή αίτηση των συζύγων για διαζύγιο βασίζεται στην κοινή τους παραδοχή για τον κλονισμό της σχέσης τους και στη συμφωνία τους για τη λύση της έγγαμης συμβίωσης τους, χωρίς να υπάρχει ανάγκη διερεύνησης και απόδειξης της υπαιτιότητας του καθενός η και των δυο μαζί. (Χατζηχρήστου, Χ. 1999.)

Αποτελέσματα σχετικών ερευνών οδηγούν στη διαπίστωση ότι σπάνια η απόφαση για το χωρισμό και το διαζύγιο είναι κοινή μεταξύ των συζύγων. Ανεξάρτητα από τις αντιλήψεις των συζύγων για την αποτυχία της σχέσης τους και τα αντίστοιχα συναισθήματά τους , οι σύζυγοι σπάνια συμφωνούν μεταξύ τους στην απόφαση για το διαζύγιο. Ο Weiss (1975) έχει αποκαλέσει τις αντιλήψεις των συζύγων για τη διάλυση του γάμου τους , «προσωπικές αναφορές» , επισημαίνοντας ότι αυτές είναι συνήθως διαφορετικές για κάθε σύζυγο , γιατί τα γεγονότα που θεωρεί κρίσιμα ο κάθε σύζυγος στην εξιστόρηση της πορείας προς το χωρισμό είναι διαφορετικά , έτσι ώστε να δίνεται η εντύπωση ότι περιγράφονται δύο διαφορετικοί γάμοι. (Χατζηχρήστου, Χ. 1999.)

Με τη διακοπή της έγγαμης συμβίωσης ανακύπτουν αρκετά προβλήματα που πρέπει να λυθούν και ένας έντονος δικαστικός αγώνας μεταξύ τους μπορεί να αφορά:

- Τη ρύθμιση της υπάρχουσας **στέγης**.
- Τη ρύθμιση του ζητήματος της **γονικής μέριμνας** και επιμέλειας των υπάρχοντων ανηλίκων τέκνων και της επικοινωνίας τους με αυτά.
- Τη ρύθμιση της **διατροφής** του ενός των συζύγων προς τον άλλο καθώς και των ανηλίκων παιδιών. (Κούρος, Ι. 1993)

Συζυγική στέγη :

Συζυγική στέγη υπάρχει έως ότου λυθεί ο γάμος με αμετάκλητη δικαστική απόφαση. Εφόσον, δηλαδή, η συνύπαρξη των συζύγων είναι δυνατή κάτω από την ίδια στέγη μέχρις ότου λυθεί ο γάμος με την απόφαση του Δικαστηρίου, εκείνο μπορεί με αίτηση του ενός από τους συζύγους, να διατάξει τη μετοίκηση του ενός, παραχωρώντας την στο σύζυγο που έχει τη περισσότερη ανάγκη να παραμείνει στη στέγη αυτή – συχνά στη σύζυγο που δεν εργάζεται, τα δε εισοδήματά της δεν επαρκούν για να ενοικιάσει άλλο διαμέρισμα που να καλύπτει τις στεγαστικές της ανάγκες, ενώ παράλληλα έχει την επιμέλεια των παιδιών, τα οποία έχουν ήδη υποστεί ένα πρώτο πλήγμα από τον χωρισμό των γονιών, και το οποίο θα γίνει ακόμη μεγαλύτερο στην περίπτωση αλλαγής κατοικίας. (Κούρος, Ι. 1993)

Σε ότι αφορά, λοιπόν, τη χρήση της οικογενειακής στέγης όπως ορίζει το άρθρο 1393 ΑΚ, το δικαστήριο έχει την αρμοδιότητα και μπορεί να παραχωρήσει στον ένα σύζυγο την αποκλειστική χρήση ολόκληρου ή τμήματος του ακινήτου που χρησίμευε για κύρια διανομή

των συζύγων εφόσον το επιβάλλουν λόγοι επιείκειας ενόψει και των ειδικών συνθηκών του καθενός από τους συζύγους και του συμφέροντος των τέκνων.

Η παραχώρηση χωρεί ανεξάρτητα από το ποιος από τους συζύγους έχει σ' αυτήν το δικαίωμα κυριότητας ή έχει απέναντι στο κύριο το δικαίωμα της χρήσης, ανεξάρτητα από το αν είναι ιδιοκτήτη η νοικιασμένη. Ο νόμος δεν εξειδικεύει τις ειδικές συνθήκες που κάνουν ώστε η επιείκεια να επιβάλλει την παραχώρηση της χρήσης της οικογενειακής στέγης. Έτσι είναι έργο του δικαστή να κρίνει την ύπαρξη αυτών των συνθηκών με βάση τη συγκεκριμένη κάθε φορά περίπτωση.

Είναι δυνατόν, κατά συνέπεια, λόγοι σωματικής ή ψυχικής υγείας, λόγοι επαγγελματικοί ακόμη και οικονομικοί να επιβάλλουν την παραχώρηση της οικογενειακής στέγης. Οποσδήποτε θα πρέπει να συνεκτιμάται και το γεγονός της δικαιολογημένης ή μη διακοπής της έγγαμης συμβίωσης.

Διατροφή :

Ένα άλλο ζήτημα που ανακύπτει είναι η διατροφή του συζύγου, συνήθως της γυναίκας και των παιδιών. Το δικαίωμα διατροφής του συζύγου, στην περίπτωση της διακοπής της έγγαμης συμβίωσης, συνδέεται σε κάθε περίπτωση με την ύπαρξη «εύλογης αιτίας», δηλαδή προϋπόθεση για τη διατροφή είναι να διέκοψε ο σύζυγος δικαιολογημένα τη συζυγική ζωή.

Ακόμη, η αξίωση της διατροφής του ενός των συζύγου από τον άλλο μετά το διαζύγιο, προϋποθέτει απορία του δικαιούχου και ευπορία του υπόχρεου. Ειδικότερα, για την παροχή διατροφής από τον έναν σύζυγο

στον άλλο , πρέπει να συντρέξουν εναλλακτικά οι παρακάτω προϋποθέσεις:

- α) Ο δικαιούχος να μην μπορεί , λόγω της ηλικίας του , της υγείας του ή του μορφωτικού επιπέδου , να αρχίσει ή να συνεχίσει άσκηση επαγγέλματος κατάλληλου για την εξασφάλιση της διατροφής.
- β) Ο δικαιούχος να έχει την επιμέλεια των ανηλίκων παιδιών του, έτσι ώστε να εμποδίζεται να εργαστεί.
- γ) Ο δικαιούχος να μη βρίσκει κατάλληλη εργασία με βάση την επαγγελματική του εκπαίδευση.
- δ) Η επιδίκαση διατροφής να επιβάλλεται για λόγους επιείκειας προς τον δικαιούχο – στην περίπτωση δηλαδή που ο υπόχρεος είναι και υπαίτιος του κλονισμού της έγγαμης σχέσης, αποκλείεται από το δικαίωμα διατροφής. (Κούρος, Ι. 1993)

Όσον αφορά τα κινητά , στα άρθρα 1394 1395 ΑΚ προβλέπεται ότι ο κάθε σύζυγος δικαιούται να παραλάβει τα κινητά που του ανήκουν , ακόμη και αν τα χρησιμοποιούσαν και οι δυο. Υποχρεώνεται όμως να παραχωρήσει στον άλλο σύζυγο τη χρήση οικιακών αντικειμένων που του είναι απολύτως απαραίτητα για τη χωριστή διαβίωση , αν το επιβάλλουν λόγοι επιείκειας. Όταν τα κινητά ανήκουν και στους δυο τότε η κατανομή γίνεται με βάση τις προσωπικές τους ανάγκες. Αν όμως διαφωνούν η κατανομή γίνεται από το δικαστήριο.

Συχνά είναι δύσκολο να ξεχωρίσει κανείς τη βοήθεια που προσφέρεται στο παιδί από τη βοήθεια που προσφέρεται στον/στην σύζυγο , ειδικά στην περίπτωση που το παιδί ζει μαζί του/της. Για παράδειγμα αν ο ένας γονιός πληρώνει για τη στέγη του παιδιού του , σημαίνει ότι πληρώνει και για τη στέγη του αλλού γονιού όταν εκείνος/ ή μένει μαζί του. Οι άντρες συχνά νιώθουν ότι οι πρώην σύζυγοι τους σπαταλούν το επίδομα που τους παρέχουν με αποτέλεσμα να εντείνονται

οι μάχες. Το ζήτημα δεν είναι απλό και σπάνια το δίκιο βρίσκεται μόνο στη μια πλευρά.

Είναι, επομένως, πολύ σημαντικό να ληφθεί μια προσεκτική απόφαση σχετικά με τη διατροφή του παιδιού. Ακόμη και στις περιπτώσεις της κοινής επιμέλειας όπου οι γονείς έχουν καταστρώσει μελετημένα προγράμματα για το μοίρασμα των συνηθισμένων εξόδων, εμφανίζονται συνέχεια νέες ανάγκες που είναι απαραίτητο, κάθε φορά, να καλύπτονται. (Λάνσκι, Β. 1994)

Μεταξύ πολλών δικαιούχων διατροφής, προηγούνται οι κατιόντες στην ικανοποίηση. Αν δηλαδή η σύζυγος, η οποία δεν εργάζεται, αιτείται από το Δικαστήριο διατροφή γι' αυτήν και για το ανήλικο παιδί της, του οποίου έχει την επιμέλεια, προηγείται σε ικανοποίηση το παιδί και έπεται η δική της διατροφή, και μόνον εφόσον δεν κινδυνεύει η διατροφή του συζύγου της. Επιπλέον, η απόφαση που επιδικάζει τη διατροφή τροποποιείται από το Δικαστήριο ανάλογα με τις ανάγκες του ανηλίκου ή τις τυχόν αυξανόμενες ανάγκες του υπόχρεου.

Όπως γίνεται αντιληπτό, οι δικαστικές διαμάχες στις οποίες μπορεί να εμπλακεί ένα ζευγάρι μετά τη διάσπαση του γάμου και μέχρι να εκδοθεί το διαζύγιο, αλλά και μετά την έκδοση του διαζυγίου και που αφορούν τα ανήλικα παιδιά τους είναι πάρα πολλές. Όλες οι παραπάνω διαδικασίες που αφορούν την επιμέλεια του προσώπου και της παρουσίας των ανηλίκων παιδιών των διαζευγμένων γονιών καθώς και αυτές που αφορούν τη ρύθμιση της διατροφής τους – περιπτώσεις κατά τις οποίες, για παράδειγμα, η μητέρα ανηλίκων παιδιών των οποίων έχει την επιμέλεια αναγκάζεται να αποδείξει στο Δικαστήριο με κάθε αποδεικτικό μέσο και με μάρτυρες τα έξοδα συντήρησης των ανηλίκων παιδιών της αλλά και της ίδιας, και τα έσοδα του συζύγου της και να διεκδικήσει ένα, κατά κάποιο τρόπο, «αξιοπρεπείς» ποσό διατροφής για αυτήν και τα παιδιά της. Ο δε σύζυγος μπροστά στον κίνδυνο να του

επιδικαστεί υπερβολική για τα δεδομένα του διατροφής, αναγκάζεται να αποκρύψει τα πραγματικά έσοδα, ισχυριζόμενος συχνά ότι εάν μπορεί να δώσει κάτι παραπάνω για τα παιδιά του θα το δώσει μόνος του, χωρίς να είναι απαραίτητο να τον υποχρεώσει το Δικαστήριο να το κάνει.

Όλα αυτά τα γεγονότα, όταν κάποια ημέρα γίνουν αντιληπτά από τα παιδιά, ότι δηλαδή οι γονείς τους δεν ήταν σε θέση να καθορίσουν από μόνοι τους ούτε την επιμέλεια ούτε την επικοινωνία μεταξύ τους, αλλά και με εκείνα, ούτε την διατροφή τους, αλλά κατέληξαν στα Δικαστήρια με σωρεία δικών δοκιμάζουν μια μεγάλη πικρία η οποία τα ακολουθεί σε όλη τους τη μελλοντική εξέλιξη, αλλά και τα κάνει να αποδοκιμάζει το οικογενειακό τους περιβάλλον, ειδικά μάλιστα αν ανακαλύψουν αργότερα πως τα ίδια είχαν «χρησιμοποιηθεί» ως πρόσφορο έδαφος για την μεταξύ των γονιών εκδίκηση. (Κούρος, Ι. 1993)

Γονική μέριμνα :

Ένα σημαντικό θέμα που γεννιέται με το διαζύγιο, είναι οι επιπτώσεις του στα ανήλικα παιδιά και ειδικότερα το ζήτημα πως θα ασκείται στο εξής σ' αυτά η γονική μέριμνα που πριν από το διαζύγιο ασκούσαν από κοινού και από τους δυο γονείς σύμφωνα με το σχετικό κανόνα του σύγχρονου οικογενειακού δικαίου (άρθρο 1510 §1 εδάφιο 1 του Αστικού Κώδικα).

Η γονική μέριμνα είναι το σπουδαιότερο «λειτουργήμα» η «ευρύτερο λειτουργικό δικαίωμα» του οικογενειακού δικαίου, που αποτελεί συνάμα και δικαίωμα και υποχρέωση απέναντι στο ανήλικο παιδί και έχει τριπλό περιεχόμενο.

Πρώτον , την επιμέλεια του προσώπου του παιδιού , δεύτερον τη διοίκηση της περιουσίας του και τρίτον την εκπροσώπηση του στις συναλλαγές του με τους άλλους η , αν χρειαστεί , και στο δικαστήριο. Από τα τρία αυτά θέματα σπουδαιότερο φυσικά είναι η επιμέλεια του παιδιού , που περιλαμβάνει την ανατροφή, την επίβλεψη, την εκπαίδευση του ανήλικου , τον προσδιορισμό του τόπου διαμονής του, και ακόμα τη φροντίδα για την τροφή , το ντύσιμο , και την υγεία του.

Την ονοματοδοσία του και θρησκευτική του διαπαιδαγώγηση καθώς ,τέλος, και τη λήψη απέναντι σ' αυτό σωφρονιστικών μέτρων. (Αντωνιάδου Μ. Αμπατζόγλου Μ. Λαζαρίδου Α. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε. Κοτζαμπάση Α. Μαρακοβίτης Μ. & Χριστιανόπουλος Κ, 1994).

Σε περίπτωση όπου η γονική μέριμνα παύει λόγω θανάτου , κήρυξης σε αφάνεια ή έκπτωσης του ενός γονέα , η γονική μέριμνα ανήκει αποκλειστικά στον άλλο. Αν ένας από τους γονείς αδυνατεί να ασκήσει τη γονική μέριμνα για πραγματικούς λόγους είτε γιατί είναι ανίκανος είτε περιορισμένα ικανός για δικαιοπραξία , την ασκεί μόνος ο άλλος γονέας. Η επιμέλεια όμως του προσώπου του τεκνού ασκείται και από τον ανήλικο γονέα. (Χατζηχρήστου, Χ. 1999)

Άρθρο 1511: «Κάθε απόφαση των γονέων σχετικά με την άσκηση της γονικής μέριμνας πρέπει να αποβλέπει στο συμφέρον του τεκνού. Στο συμφέρον του πρέπει να αποβλέπει επίσης και η απόφαση του δικαστηρίου , όταν, κατά τις διατάξεις του νόμου , το δικαστήριο αποφασίζει σχετικά με την ανάθεση της γονικής μέριμνας ή με τον τρόπο της άσκησης της. Η απόφαση του δικαστηρίου πρέπει ακόμη να σέβεται την ισότητα μεταξύ των γονέων και να μην κάνει διακρίσεις εξαιτίας του φύλου, της φυλής, της γλώσσας, της θρησκείας, των πολιτικών ή οποιών άλλων πεποιθήσεων , της ιθαγένειας, της εθνικής ή κοινωνικής προέλευσης ή της περιουσίας. Ανάλογα με την ωριμότητα του τέκνου

πρέπει να ζητείται και να συνεκτιμάται η γνώμη του πριν από κάθε απόφαση σχετική με τη γονική μέριμνα, εφόσον η απόφαση αφορά τα συμφέροντα του. (Χατζηχρήστου, Χ. 1999)

Ωστόσο , είναι άδικο να πιέζονται τα παιδιά με ερωτήσεις σχετικά με τις προτιμήσεις τους σε θέματα επιμέλειας και να λαμβάνουν εκείνα αποκλειστικά την ευθύνη του να επιλέξουν με ποιον από τους δυο γονείς θα ζήσουν δεδομένου ότι μπαίνουν σε μια διαδικασία σύγκρισης που δεν ωφελεί κανένα από τα μέλη της οικογένειας. (Λάνσκι, Β. 1989).

Όταν την απόφαση για το ποιος από τους δυο γονείς θα αναλάβει τη γονική μέριμνα , πρέπει να την πάρει ο δικαστής τότε εκείνος συνεργάζεται με μια ομάδα ειδικών που μπορούν να βοηθήσουν το παιδί να μιλήσει , να καταλάβει ότι τίποτε δεν είναι τέλειο , ότι αποφασίζουν «εκ των δεινών το μικρότερο» , δεδομένων των οικονομικών και συναισθηματικών συνθηκών της οικογένειας. Μετά την απόφαση ο δικαστής μπορεί να δηλώσει με λίγα λόγια μόνο , ότι αναλαμβάνει την ευθύνη της και να αναθέσει σε μια έμπειρη κοινωνική λειτουργό ή σε μια ψυχολόγο της ομάδας να εξηγήσει στο παιδί και στους γονείς την απόφαση που ελήφθη , σύμφωνα με αυτό που επιτρέπει ο νόμος και για το μεγαλύτερο όφελος του καθενός , ακόμη και αν η απόφαση αυτή τους φαίνεται συζητήσιμη. (Ντόλτο, Φ. 1997). Από το Δικαστήριο δεν αφαιρείται ποτέ η γονική μέριμνα , αφαιρείται μόνο η άσκηση της γονικής μέριμνας και στην οποία , εφόσον στο μέλλον εκλείψει ο λόγος για τον οποίο αφαιρέθηκε αυτή από τον έναν γονέα , είναι δυνατόν να αποκατασταθεί. (Κούρος, Ι. 1993)

Η προσφυγή βέβαια στο δικαστήριο δεν είναι υποχρεωτική για τους γονείς. Αυτό σημαίνει ότι οι σύζυγοι ενδέχεται και μετά τη διακοπή της έγγαμης συμβίωσης, εάν δεν προσφύγουν στο δικαστήριο ώστε να ρυθμιστεί το θέμα δικαστικά, να ασκούν από κοινού τη γονική μέριμνα των ανήλικων τεκνών τους. (Αντωνιάδου Μ. Αμπατζόγλου Μ.

Λαζαρίδου Α. Κουνουγέρη- Μανωλεδάκη Ε. Κοτζαμπάση Α.

Μαρακοβίτης Μ. & Χριστιανόπουλος Κ , 1994)

Εάν ωστόσο οι γονείς διαφωνούν κατά την άσκηση της γονικής μέριμνας, το δε συμφέρον του τέκνου επιβάλλει να ληφθεί απόφαση την οποία λαμβάνει το δικαστήριο. (Άρθρο 1512, περίπτωση διαφωνίας.) (Χατζηχρήστου, Χ. 1999).

Η άσκηση της γονικής μέριμνας μετά το διαζύγιο αποτελεί, συνεπώς, πρόβλημα ακριβώς στο μέτρο που η γονική μέριμνα έχει ως περιεχόμενο και την επιμέλεια του παιδιού , η οποία απαιτεί πολύ λεπτούς χειρισμούς , που έχουν αντίκτυπο στον εσωτερικό κόσμο του ανήλικου και στην όλη διαμόρφωση της προσωπικότητας του.

(Αντωνιάδου Μ. Αμπτατζόγλου Μ. Λαζαρίδου Α. Κουνουγέρη- Μανωλεδάκη Ε. Κοτζαμπάση Α. Μαρακοβίτης Μ. & Χριστιανόπουλος Κ , 1994).

Η νομική επιμέλεια (αποκλειστική , κοινή ή αλλού τύπου) δεν αντανακλά απαραίτητα τον τρόπο που λειτουργεί η φυσική επιμέλεια. Σε μερικές οικογένειες , την νομική αποκλειστική επιμέλεια την αναλαμβάνει ο ένας γονιός, αλλά τα παιδιά διαιρούν . μοιράζουν τον χρόνο τους ανάμεσα στους δυο γονείς. Ενώ υπάρχουν προγράμματα κοινής επιμέλειας όπου ο ένας γονιός βλέπει ελάχιστα το παιδί του.

Η νομική αποκλειστική επιμέλεια σημαίνει μόνο ότι δίνεται η ανάλογη εξουσία στον ένα γονιό να παίρνει ιατρικές, θρησκευτικές εκπαιδευτικές και νομικές αποφάσεις σχετικά με το παιδί χωρίς να οφείλει να συμβουλευθεί ή να πληροφορήσει τον άλλο γονιό. Η κοινή νομική επιμέλεια σημαίνει ότι και οι δυο γονείς είναι υπεύθυνοι για αυτές τις αποφάσεις. Δηλαδή, οι όροι *κοινή νομική επιμέλεια* και *κοινή φυσική επιμέλεια* χρησιμοποιούνται εναλλακτικά για να δηλώσουν την *κοινή επιμέλεια*. Αλλά η κοινή επιμέλεια μεταφράζεται διαφορετικά σε κάθε οικογένεια.

Πέρα όμως από την αποκλειστική και κοινή επιμέλεια υπάρχουν και αλλά είδη επιμέλειας που είναι τα εξής:

- **Ανταλλαγή επιμέλειας:** Το παιδί ζει με τον ένα γονιό για μεγάλο χρονικό διάστημα – ίσως ένα χρόνο η και περισσότερο – μετά με τον άλλον. Αυτή η διευθέτηση μερικές φορές είναι μια καλή λύση, όταν οι γονείς ζουν πολύ μακριά ο ένας από τον άλλον.
- **Διασπασμένη επιμέλεια:** Ο κάθε γονιός έχει την επιμέλεια ενός η περισσότερων παιδιών το δικαστήριο σπάνια χωρίζει τα παιδιά γιατί θεωρεί ότι τα αδέρφια πρέπει να μεγαλώνουν μαζί και ότι τα μεγαλύτερα παιδιά μπορούν να βοηθήσουν τα μικρότερα να προσαρμοστούν καλύτερα στο νέο τρόπο ζωής. Παρόλα αυτά μερικές οικογένειες λειτουργούν καλά με αυτό το σχήμα. Για παράδειγμα ένας έφηβος μπορεί να μείνει με το πατέρα και τα μικρότερα αδέρφια του με τη μητέρα.
- **Διαδοχική επιμέλεια:** Ο ένας γονιός έχει την επιμέλεια των παιδιών για αρκετά χρόνια και μετά τον διαδέχεται ο άλλος γονιός. Ο πατέρας για παράδειγμα μπορεί να αναλάβει την επιμέλεια των έφηβων αγοριών του αν η μητέρα νομίζει ότι δεν τα βγάζει πέρα η αν συμφωνήσουν και οι δυο γονείς ότι τα παιδιά χρειάζονται ένα αντρικό πρότυπο.
- **Επιμέλεια τρίτου:** Σε αυτή τη περίπτωση η επιμέλεια διεκδικείται από τον παππού η τη γιαγιά, από κάποιο άλλο μέλος της οικογένειας, από κάποιον εκτός της οικογένειας η από το κράτος. Η κακοποίηση του παιδιού η αμέλεια των γονιών είναι συνήθως οι λόγοι που το δικαστήριο θα αποφασίσει να μη δώσει την επιμέλεια του παιδιού στο γονιό. (Λάνσκι, Β. 1994)

Η ίδια η απόφαση που ρυθμίζει την επιμέλεια του ανηλίκου ρυθμίζει και τα θέματα της επικοινωνίας του άλλου γονέα με το παιδί. Το Δικαστήριο και στην περίπτωση αυτή είναι ελεύθερο να επιλέξει μία από τις προτεινόμενες λύσεις, αλλιώς είναι ελεύθερο να αποφασίσει λαμβάνοντας υπόψη την επαγγελματική και ατομική ζωή του αιτούντα. Μάλιστα κατά περίπτωση μπορεί να διατάξει να παρίσταται τρίτο πρόσωπο την ώρα της επικοινωνίας, αν δηλαδή αυτό υπαγορεύει η ψυχική και σωματική υγεία του ανηλίκου. Ιδιαίτερη τέλος, μέριμνα λαμβάνεται για την επικοινωνία με το ανήλικο παιδί κατά τις εορτές των Χριστουγέννων, του Πάσχα και τους θερινούς μήνες. (Κούρος, Ι. 1993).

Συμπερασματικά ο Ντόλτο υποστηρίζει ότι από την πλευρά της η δικαιοσύνη δεν πρέπει να ξεχνά ότι τα μέτρα που παίρνει για το «συμφέρον του παιδιού» συνιστούν τις προϋπόθεσης που θα το οδηγήσουν να γίνει αυτόνομο στην εφηβεία. Βρίσκεται σε δυναμική εξέλιξης. Για αυτό η απόφαση που αφορά την επιμέλεια θα πρέπει να μπορεί να αναθεωρείται συχνά. Ότι μπορεί να το καταστήσει περισσότερο έτοιμο να αποχωριστεί και τους δυο γονείς του – τόσο αυτόν με τον οποίο ζει, όσο και αυτόν με τον οποίο δεν ζει – γιατί είναι ικανό να αναλάβει την ευθύνη του εαυτού του, πρέπει να το επιδιώξουμε με τα μέσα των σημερινών ψυχολογικών γνώσεων να συμπεριλαμβάνεται στις αποφάσεις που λαμβάνονται.

Από την άποψη αυτή πρέπει να λάβουμε υπόψη:

- Ένα άμεσο επείγον συμφέρον του παιδιού, δηλαδή να μην «διαλυθεί»
- Ένα λιγότερο άμεσο συμφέρον του παιδιού, να ξαναβρεί τη δυναμική της εξέλιξης του μετά τις δύσκολες στιγμές του χωρισμού
- Ένα μακροπρόθεσμο συμφέρον, με στόχο να μπορέσει να ανεξαρτητοποιηθεί από τους γονείς του. Πρέπει να στηριχτεί ώστε

ενωμένων ζευγαριών , δηλαδή να γίνει ικανό να αναλάβει τον εαυτό του και να μην προσκολληθεί υπερβολικά στο γονέα με τον οποίο ζει η να αναπτύξει μηχανισμούς φυγής που είναι κυρίως δυο ειδών: αναστολή , δηλαδή φυγή στον εσωτερικό του κόσμο , η εγκατάλειψη των σπουδών και της επαγγελματικής κατάρτισης , πράγμα που μερικές φορές οδηγεί σε επανειλημμένα σκασιαρχεία.
(Ντόλτο, Φ. 1997)

1γ. ΣΤΑΔΙΑ ΔΙΑΖΥΓΙΟΥ :

Ο Bohannon (1970) θεωρεί το διαζύγιο μια διαδικασία που αποτελείται από έξι «στάδια» σε διαφορετικούς τομείς, των οποίων η σειρά δεν είναι απαραίτητα η ίδια για όλα τα άτομα, όπως ίδια δεν είναι και η έντασή τους σε κάθε χρονική φάση. Τα στάδια είναι τα ακόλουθα:

- **Το συναισθηματικό διαζύγιο :**

Κατά τη φάση αυτή, οι σύζυγοι αρχίζουν προοδευτικά να συνειδητοποιούν περισσότερο τη συναισθηματική απομάκρυνση στη σχέση τους, την απογοήτευση, τη δυσαρέσκεια και την έλλειψη εμπιστοσύνης μεταξύ τους και επικεντρώνονται σε αρνητικούς χαρακτηρισμούς του/της συζύγου και του γάμου τους. Με σταδιακή απομάκρυνση από τη σχέση του ενός από τους συζύγους σε μεγαλύτερο βαθμό, αν και η λειτουργία της οικογένειας μπορεί φαινομενικά να διατηρείται στα ίδια επίπεδα, ουσιαστικά παραβλέπονται και αγνοούνται τα προβλήματα και δεν γίνεται προσπάθεια αντιμετώπισης και επίλυσης τους, γεγονός που συντελεί και επιτείνει το αδιέξοδο της σχέσης. (Χατζηχρήστου, Χ. 1999).

- **Το νομικό διαζύγιο :**

Κατά τη φάση αυτή, ο ένας από τους δύο συζύγους αναζητά τη βοήθεια δικηγόρου για να προχωρήσει στην αγωγή διαζυγίου. Ο Bohannon αναφέρει ότι οι περισσότερες σχετικές νομοθεσίες στις δυτικές χώρες δεν επιδεικνύουν την απαραίτητη ευαισθησία ως προς τις ανάγκες των μελών της οικογένειας που βρίσκεται στη διαδικασία διαζυγίου και δεν διαθέτουν τη σωστή δομή έτσι ώστε να είναι δυνατή η αποφόρτιση όλων των συναισθημάτων με κοινωνικά αποδεκτούς τρόπους κατά τη φάση του

συναισθηματικού διαζυγίου. Ο Bohannon επίσης θεωρεί ότι κάποιοι δικηγόροι, μη έχοντας και την κατάλληλη κατάρτιση, πολλές φορές συντελούν στην ένταση της εχθρότητας και των συγκρούσεων, στην υπονόμηση και στη χρησιμοποίηση μη σωστών τακτικών κατά τη νομική διαδικασία. (Χατζηχρήστου, Χ. 1999).

- **Το οικονομικό διαζύγιο :**

Στα πλαίσια της νομικής διαδικασίας, στη φάση αυτή που είναι άμεσα συνδεδεμένη με την προηγούμενη, γίνεται η διευθέτηση της κοινωνικής περιουσίας των συζύγων και οι ρυθμίσεις οι σχετικές με τη διατροφή της συζύγου και των ανηλίκων παιδιών. (Χατζηχρήστου, Χ. 1999).

- **Το διαζύγιο από τον κοινό γονεϊκό ρόλο :**

Ο όρος «διαζύγιο από τον κοινό γονεϊκό ρόλο» αναφέρεται στο γεγονός ότι ενώ οι γονείς χωρίζουν σε ότι αφορά το συζυγικό ρόλο και την άσκηση του γονεϊκού ρόλου από κοινού σε ισότιμη βάση, ο κάθε γονέας χωριστά διατηρεί το γονεϊκό του ρόλο απέναντι στα παιδιά. Στη φάση αυτή, που συνδέεται άμεσα με το νομικό και οικονομικό διαζύγιο, διευθετούνται όλα τα ζητήματα τα σχετικά με την επιμέλεια των παιδιών και τα δικαιώματα επικοινωνίας του γονέα που δεν έχει την επιμέλεια. Ο Bohannon θεωρεί ότι η ρύθμιση της επιμέλειας δημιουργεί αναπόφευκτα μια άνιση κατανομή στα δικαιώματα των δύο γονέων, οπότε αντίστοιχα η διαφορά στη δυνατότητα επίδρασης στην ανατροφή και εκπαίδευση των παιδιών αποτελεί πηγή έντασης και συγκρούσεων μεταξύ των συζύγων καθώς και έντονου ψυχικού πόνου.

Ο Bohannon επιπλέον, τονίζει ότι ο πιο έντονος ψυχικός πόνος με τη μεγαλύτερη διάρκεια προέρχεται από αυτό το διαζύγιο από τον κοινό γονεϊκό ρόλο. (Χατζηχρήστου, Χ. 1999).

- **Το διαζύγιο από την κοινότητα :**

Το στάδιο αυτό συνδέεται με τις αλλαγές που επέρχονται στον κοινωνικό κύκλο των φίλων , των γνωστών , είτε οι πρώην σύζυγοι παραμείνουν στην ίδια γειτονιά είτε μετακομίσουν σε άλλη , στα αντίστοιχα προβλήματα μοναξιάς και κοινωνικής απομόνωσης και στην αναζήτηση υποστήριξης από άλλα άτομα , ομάδες , κοινωνικούς συλλόγους. (Χατζηχρήστου, Χ. 1999).

- **Το ψυχικό διαζύγιο :**

Μετά από μια συνεχή προσπάθεια για την αντιμετώπιση του ψυχικού τραύματος και την προσωπική ανασυγκρότηση έρχεται σταδιακά η «απεξάρτηση» του ενός συζύγου από τον άλλο , ο χωρισμός του εαυτού από την προσωπικότητα και την επίδραση του άλλου συζύγου. Ο Bohannon υποστηρίζει ότι , αν και το ψυχικό διαζύγιο είναι το πιο δύσκολο στάδιο της διαδικασίας , προσφέρει τη μεγαλύτερη ευκαιρία για ατομική ανάπτυξη και εξέλιξη και μπορεί να θεωρηθεί το πλέον σημαντικό και εν δυνάμει θετικό στοιχείο της διαδικασίας του διαζυγίου (Χατζηχρήστου, Χ. 1999).

Νομικά είδη διαζυγίου στην Ελλάδα:

Από το 1975 (Αστικός κώδικας αρθρ.229-295) υπάρχουν σχηματικά τρία είδη διαζυγίου:

1. Το διαζύγιο **κοινή συναινέσει.**
2. Το διαζύγιο **λόγω πταίσματος.**
3. Το διαζύγιο **λόγω διακοπής της συμβίωσης.**

Αναλυτικά για το κάθε είδος διαζυγίου αναφέρεται ότι:

1. Υπάρχουν δυο μορφές διαζυγίου κοινή συναινέσει:

α) Το διαζύγιο κατόπιν **κοινής καταθέσεως αγωγής** (κοινής αιτήσεως) , το οποίο προϋποθέτει ότι οι σύζυγοι είναι σύμφωνοι να χωρίσουν και να ρυθμίσουν τις συνέπειες του διαζυγίου τους, τόσο όσον αφορά τα παιδιά τους όσο και την περιουσία τους, εάν έχουν. Δεν είναι υποχρεωμένοι να εκθέτουν τους λόγους του διαζυγίου. Προτείνουν στον επί των οικογενειακών υποθέσεων δικαστή μια προσωρινή σύμβαση , η οποία επικυρώνεται κατά τη στιγμή της απόπειρας συμφιλίωσης , έπειτα δε κατά τη διάρκεια της εκδίκασης , μια οριστική σύμβαση η οποία θα ρυθμίσει τις συνέπειες του διαζυγίου: και οι δυο αυτές συμβάσεις αποκτούν εκτελεστό χαρακτήρα μετά την επικύρωσή τους από το δικαστή. Η οριστική σύμβαση διευκρινίζει τις αποφάσεις που πήραν οι γονείς σχετικά με τα παιδιά τους. Διαλέγουν οι ίδιοι με ποιους τρόπους θα ασκήσουν την κηδεμονία και καθορίζουν οι ίδιοι το πόσον της διατροφής.

Εάν η κηδεμονία αναθέτει στον έναν από τους γονείς ,ο άλλος δεν ασκεί την κηδεμονία , αλλά απολαμβάνει του δικαιώματος επίσκεψης για τη συχνότητα και την κατανομή του οποίου έρχεται σε συνεννόηση με τον /την σύζυγο του.

Απολαμβάνει επίσης του δικαιώματος επίβλεψης. Εάν η κηδεμονία ασκείται από κοινού , πρέπει να καθοριστεί μόνον η μόνιμη κατοικία του παιδιού. Η ρύθμιση του δικαιώματος επίσκεψης δεν είναι υποχρεωτική.

Για την έκδοση του διαζυγίου κατόπιν κοινής αιτήσεως έχει αποκλειστική αρμοδιότητα ο δικαστής επί των οικογενειακών υποθέσεων. Σ' αυτή τη μορφή διαζυγίου η έκφραση «προς το συμφέρον του παιδιού», όσον αφορά τις σχετικές με αυτό αποφάσεις, δεν αναγράφεται στη σύμβαση , εφόσον υποτίθεται ότι αυτή έγινε μεταξύ των δυο γονέων προς το συμφέρον του. Αν η συμφωνία δεν προβλέπει σημαντικές τροποποιήσεις όσον αφορά το μέλλον του παιδιού , δεν

μπορούν να γίνουν αναθεωρήσεις παρά μόνο για λόγους πολύ σοβαρούς. Στην περίπτωση διαζυγίου κοινή συναινέσει, η προσφυγή σε κοινό δικηγόρο είναι δυνατή.

β) Το διαζύγιο **κατόπιν αιτήσεως**, την οποία κάνει ο ένας και δέχεται ο άλλος. Ο σύζυγος που θέλει να χωρίσει παρουσιάζει μια αναφορά συνοδευόμενη από ένα υπόμνημα στο οποίο περιγράφει τη συζυγική κατάσταση και προτείνει προσωρινά μέτρα. Αυτά τα έγγραφα γνωστοποιούνται στον άλλο σύζυγο, ο οποίος μπορεί να δεχτεί το υπόμνημα, ή να το απορρίψει, ή να προτείνει τη δική του εκδοχή.

Σε περίπτωση αποδοχής ή διαμφισβήτησης των γεγονότων, ο δικαστής επί των οικογενειακών υποθέσεων προβαίνει σε μια απόπειρα συμφιλίωσης, αποφασίζει επί των προσωρινών μέτρων και κατόπιν εξουσιοδοτεί τον αιτούντα να εγκαλέσει τον/ την σύζυγο στο αρμόδιο δικαστήριο. Το δικαστήριο είναι εκείνο που θα αποφανθεί για το διαζύγιο και θα διευθετήσει οριστικά τις συνέπειες του (άσκηση της κηδεμονίας και διατροφή).

2. Το διαζύγιο λόγω **παιίσματος** υποχρεώνει τους συζύγους να επικαλεστούν τα κίνητρα του διαζυγίου. Οφείλουν να προσφύγουν σε δυο διαφορετικούς δικηγόρους. Οι προτάσεις τις οποίες διατυπώνει ο καθένας τους για τα παιδιά δεν δεσμεύουν το δικαστήριο, το οποίο αποφασίζει κυριαρχικά, οφείλει όμως να τις λάβει υπόψη του, καθώς επίσης και τη γνώμη των παιδιών, αν αυτά είναι άνω των δεκατριών. Το δικαστήριο οφείλει να δικαιολογήσει την απόφαση του, η οποία πρέπει να συμβιβάζεται με το «συμφέρον του παιδιού». Τις περισσότερες φορές η κηδεμονία δε θα ασκηθεί παρά από τον ένα μόνο γονέα, και ο γονέας που δεν ασκεί την κηδεμονία απολαμβάνει του δικαιώματος επίσκεψης και επίβλεψης. Στο ενδεχόμενο άσκησης της κηδεμονίας από

κοινού, ο δικαστής η το δικαστήριο καθορίζουν ποια θα είναι η συνήθης κατοικία του παιδιού.

3. Το διαζύγιο λόγω διακοπής της συμβίωσης. Μπορεί να το ζητήσει κανείς μετά από χωρισμό άνω των έξι χρόνων. Πρέπει εξάλλου να υπενθυμίσουμε ότι: « Ο δικαστής επί των οικογενειακών υποθέσεων είναι ο μόνος αρμόδιος μετά την έκδοση του διαζυγίου , οποιαδήποτε και αν ήταν η αιτία αυτού, να αποφανθεί επί των τρόπων ασκήσεως της κηδεμονίας και για την τροποποίηση της διατροφής , καθώς επίσης και για την ανάθεση του παιδιού σ' ένα τρίτο».

Στην περίπτωση του διαζυγίου κατόπιν αιτήσεως την οποία διατύπωσε ο ένας και δέχτηκε ο άλλος , η διαζυγίου λόγω πταίσματος η διακοπής συμβίωσης , ενόσω το διαζύγιο δεν έχει εκδοθεί , οι σύζυγοι μπορούν ανά πάσα στιγμή , αν συμφωνούν , να επιλέξουν τη διαδικασία κοινής συναινέσεως κατόπιν κοινής αγωγής. (Ντόλτο, Φ. 1997).

1δ.ΦΑΣΕΙΣ ΔΙΑΖΥΓΙΟΥ :

Ο DR. BRUCE FISHER, στο βιβλίο του «Η επόμενη μέρα» παρουσιάζει τη δοκιμασία του διαζυγίου σαν μια περίοδο κατά την οποία μπορεί κανείς να διδαχθεί απ' το παρελθόν του, να γνωρίσει καλύτερα τον εαυτό του και να αναπτύξει καινούργιες πλευρές του εαυτού του που ούτε καν τις υποψιαζόταν. Δεν είναι άστοχο να πούμε ότι μοιάζει με την ανάρρωση που ακολουθεί μια σοβαρή εγχείρηση.

Τα συναισθηματικά στάδια από τα οποία πρέπει να περάσει κανείς όταν χωρίζει, μοιάζουν πολύ με τα στάδια που περνάει όταν βρίσκεται αντιμέτωπος μ' έναν θάνατο.

«Είναι κάτι σαν το πένθος. Κάποτε πρέπει να το ξεπεράσεις και να συνεχίσεις τη ζωή σου. Μετά από κάμποσο καιρό, άρχισα να σκέφτομαι πως έπρεπε να σταθώ στα πόδια μου. Ότι δεν μπορούσα να είμαι μια θλιμμένη, δυστυχισμένη και μόνη γυναίκα σ' όλη μου τη ζωή. Ακόμη και τώρα, ταράζομαι, όταν συναντώ ανθρώπους που με γνώριζαν ως παντρεμένη και μου λένε: «Ωραία το ξεπέρασες!» Εγώ, όμως, δεν το έχω ξεπεράσει. Αλήθεια, δεν το έχω»

(Κιρκ, Μ. 2002, σελ. 106)

Όταν χάνουμε κάτι που έχει σημασία για μας, ακόμα κι αν υπαίτιοι της απώλειας είμαστε εμείς, είναι φυσικό να πενθούμε γι' αυτό.

Και όταν αυτό το κάτι έχει το μέγεθος και τη σημασία του γάμου, τότε αυτό το πένθος πρέπει ν' αφηθεί ελεύθερο να διαγράψει όλη την πορεία του. Γιατί, ακόμη και αν κάποιος νιώθει ανακούφιση που γλίτωσε, ή ευχαρίστηση, που είναι πια ελεύθερος να ζήσει με

καινούργιο σύντροφο, αναμφισβήτητα έχει αφήσει πίσω του κάτι που ήταν κομμάτι του εαυτού του.

Το πένθος, όπως και το ίδιο το διαζύγιο, είναι ένα μεταβατικό στάδιο, ένα βουνό, που για να ξαναχτίσει κανείς τη ζωή του πρέπει ν' ακολουθήσει ένα μονοπάτι και να το ανέβει. Για τους περισσότερους όμως ανθρώπους το ταξίδι αυτό είναι πολύ δύσκολο. Μερικοί δεν έχουν την δύναμη και την αντοχή να φθάσουν ως την κορυφή.

Άλλοι παρασύρονται και δημιουργούν μια νέα, ουσιαστική ερωτική σχέση, πριν καλά καλά πενήσουν για την προηγούμενη. Κι αυτοί επίσης τα παρατάνε, πριν πατήσουν στην κορυφή και χάνουν την μεγαλειώδη θέα της ζωής που απολαμβάνει κανείς μόλις ανέβει το βουνό. Άλλοι πάλι, ζητάνε καταφύγιο σε μια σπηλιά, μες στο δικό τους στενάχωρο κόσμο και ούτε κι αυτοί θα κατορθώσουν να φθάσουν ποτέ στην κορυφή. Τέλος, δυστυχώς υπάρχουν και κάποιοι που διαλέγουν την αυτοκαταστροφή και πηδάνε από τον πρώτο βράχο που υψώνεται πλάι στο μονοπάτι που καλούνται να ακολουθήσουν. (Κιρκ, Μ. 2002)

ΤΑ ΣΤΑΔΙΑ ΤΗΣ ΑΠΩΛΕΙΑΣ :

Υπάρχουν αρκετές επιστημονικές θεωρίες για τον τρόπο που συνθηκολογούν οι άνθρωποι με την απώλεια, την οποιαδήποτε απώλεια – ενός ανθρώπου, μιας σχέσης, ενός κατοικίδιου ζώου, μιας δουλειάς ή κάποιου αντικειμένου με σημαντική προσωπική αξία.

Μια από τις πιο γνωστές θεωρίες είναι αυτή της Ελίζαμπεθ Κίμπλερ – Ρος. Σύμφωνα με τις παρατηρήσεις της, τα στάδια της ψυχοσυναισθηματικής διαδικασίας του ατόμου για την «απώλεια» της ζωής είναι τα παρακάτω:

- Άρνηση
- Θυμός
- Συναλλαγή
- Κατάθλιψη
- Παραδοχή
- Ελπίδα

Οι παρατηρήσεις της Κίμπλερ-Ρος ενσωματώθηκαν στις έρευνες της Ελίζαμπεθ Κόλικ, (Κιρκ, Μ. 2002) που χρησιμοποιεί τα συναισθήματα εκείνων που η διάλυση του γάμου τους ήρθε χωρίς προειδοποίηση:

- Σοκ: «Πάγωσα ολόκληρη»
- Απάθεια και αίσθηση μη πραγματικότητας: «Δεν μπορεί να είμαι εγώ»
- Δυσπιστία: «Δεν μπορεί να είναι αλήθεια»
- Νοσταλγία: «Γύρισε πίσω»
- Αίσθηση κενού: «Ένα οδυνηρό κενό»
- Αναζήτηση: «Κάπου θα πρέπει να είναι»
- Άγχος: «Πρέπει να πουλήσω το σπίτι;»
- Θυμός: «Δεν είχε δικαίωμα να μ' αφήσει έτσι»
- Ενοχή: «Αν δεν είχα...»
- Ανάμνηση: «Φοβάμαι να ξεχάσω»
- Κατάθλιψη: «Είμαι πολύ κουρασμένη για να προσπαθήσω»
- Απώλεια ταυτότητας και κοινωνικής θέσης: «Ποια είμαι;»
- Στιγματισμός: «Οι άλλοι ενοχλούνται που με βλέπουν»
- Σεξουαλική στέρηση: «Να νοιώσω τα μπράτσα

κάποιου άντρα γύρω μου...»

- Απώλεια πίστης: «Γιατί;»
- Μοναξιά: «Φοβάμαι τα Σαββατοκύριακα»
- Παραδοχή: «Θα του φαινόταν αστείο»
- Θεραπεία.

Ο Καναδός Ζαν Μονμπουρκέτ, στο βιβλίο του «Αγαπώντας, χάνοντας, Μεγαλώνοντας», (Κιρκ, Μ. 2002) γράφει πως σύμφωνα με τις προσωπικές του παρατηρήσεις και έρευνες υπάρχουν οχτώ στάδια στην διαδικασία αποδοχής του πόνου της απώλειας:

- Σοκ
- Άρνηση
- Έκφραση συναισθημάτων
- Συνειδητοποίηση των προβλημάτων της απώλειας
- Ανακάλυψη νοήματος στην απώλεια
- Συγχώρεση
- «Διαγραφή» των καλών πλευρών και ιδιοτήτων του «χαμένου» ατόμου, από τη ζωή αυτού που το έχασε.
- Εορτασμός για το τέλος του πένθους και την αρχή μιας καινούργιας ζωής

Η Σιμόν Κάτζενμπεργκ, δικηγόρος ειδικευμένη στα διαζύγια (διαζευγμένη και η ίδια) (Κιρκ, Μ. 2002) έχει καταγράψει από τις προσωπικές και επαγγελματικές εμπειρίες της έναν κατάλογο επτά φάσεων:

- Κατάρρευση
- Σοκ
- Θυμός

- Πόνος
- Μίσος
- Λύπη
- Αποδοχή

Οι σημαντικές ομοιότητες όλων αυτών των σταδίων που περνά κανείς, στην προσπάθειά του ν' αντιμετωπίσει την απώλεια, δείχνουν καθαρά πως ορισμένα στοιχεία είναι κοινά σ' όλες τις αντιδράσεις στην απώλεια και στα μεταβατικά στάδια της ζωής. Έτσι οδηγούμαστε στο συμπέρασμα πως αν και ο κάθε άνθρωπος θεωρεί τις δικές του αντιδράσεις μοναδικές, στην πραγματικότητα είναι σχεδόν ίδιες για όλους τους ανθρώπους.

Ωστόσο ο καθένας έχει την δική του ιδιοσυγκρασία και δεν πενθούν όλοι με τον ίδιο τρόπο. Μπορεί λοιπόν όλο να περνούν αυτά τα στάδια, αλλά με διαφορετική σειρά ο καθένας. (Κιρκ, Μ. 2002)

Συνεπώς, θα ήταν ευκολότερο αυτά τα στάδια αυτά να αντιμετωπίζονται σαν «ομάδες» συναισθημάτων, που το κάθε άτομο θα νοιώσει με το δικό του τρόπο και στους δικούς του χρόνους. Δεν αποκλείεται, ακόμη, ορισμένοι να περάσουν πάλι μια ή περισσότερες φορές, από κάποια απ' αυτές τις ομάδες καθώς οι διαφορετικές συνθήκες προκαλούν αντιδράσεις που νόμιζαν πως είχαν πια ξεπεράσει. Εξάλλου και η πορεία στο βουνό από το Α έως το Ω δεν γίνεται ποτέ πάνω σε ομαλό έδαφος. Πάντως, σε όλα αυτά τα στάδια, το άτομο μετακινείται, εξελίσσεται, ωριμάζει και γίνεται πιο ανεξάρτητο. Αν μάλιστα, έχει τη θέληση και τη δύναμη να παρατηρεί τον ίδιο τον εαυτό του, θα μάθει πολλά γι' αυτόν για τα προτερήματα και τις αδυναμίες του και για τους τρόπους συμπεριφοράς που απέκτησε από την παιδική ηλικία και εξακολουθεί να εφαρμόζει. Όλα αυτά συμβαίνουν ταυτόχρονα με τον πόνο και το πένθος και ακόμη κι αν κάποιος χρειασθεί να οπισθοχωρήσει

ή να ξαναρχίσει από την αρχή πολλές φορές, αυτό δεν σημαίνει πως έχει αποτύχει.

Στη συνέχεια θα εξετάσουμε διαδοχικά τα διάφορα στάδια της μετάβασης, που είναι τα εξής:

- α) Σοκ και άρνηση
- β) Ανάταση και ανακούφιση
- γ) Αναζήτηση
- δ) Θυμός
- ε) Διαπραγμάτευση
- στ) Ενοχή
- ζ) Κατάθλιψη
- η) Αποδοχή και επανάληψη

(Κιρκ, Μ. 2002)

(α) Σοκ και άρνηση :

Η καταστροφή ενός γάμου μπορεί να προέλθει και ύστερα από μια απρόσμενη, ξαφνική εγκατάλειψη του ενός συντρόφου από στον άλλο. Το σοκ από μια τέτοια κατάσταση είναι τόσο μεγάλο, που ολόκληρος ο κόσμος μοιάζει να βυθίζεται στο χάος. Αυτή η αίσθηση μουνδιάσματος και παράλυσης που νοιώθουν τα περισσότερα άτομα, η αίσθηση πως βλέπουν έναν εφιάλτη, η πεποίθηση πως «αυτό δε μπορεί να συμβαίνει σε μένα» δεν είναι παρά η άμυνα του μυαλού στην αμεσότητα του πόνου:

«Ήμουν εντελώς σαστισμένη. Σ' αυτές τις τρεις πρώτες εβδομάδες δεν ήξερα τι γινόταν γύρω μου...τα είχα πραγματικά χαμένα.»

Όταν ο ξαφνικός πόνος είναι πολύ έντονος, για να τον αντέξουμε, το σώμα αντιδρά εκκρίνοντας ηρεμιστικές ορμόνες, αλλάζοντας έτσι την αντίληψη της πραγματικότητας: ένας μηχανισμός άμυνας σε περιόδους έντονου στρες, που μας επιτρέπει να συνεχίσουμε τη ζωή μας, αντί να βυθιστούμε στη δυστυχία. Αυτή η περίοδος του έντονου σοκ δίνει την ευκαιρία να συγκεντρώσουμε μερικές δυνάμεις για να μπορέσουμε αργότερα να ανταποκριθούμε στο πρόβλημα.

Στη χρονική περίοδο που ακολουθεί μια μεγάλη καταστροφή, το άτομο παρουσιάζει μια μορφή αναισθησίας και είναι πολύ πιθανόν να μην αντιδράσει καθόλου. Αν αντιδράσει, οι φυσικές αντιδράσεις του μπορεί να είναι μια από τις ακόλουθες ή και όλες μαζί:

- Φαινομενική Αδιαφορία για το τι έχει συμβεί
- Ακατάσχετο γέλιο
- Μειωμένη όραση και ακοή
- Αίσθηση ψύχους και παράλυσης
- Μεγάλη κούραση

Μερικές φορές το μεγάλο σοκ από την επίγνωση πως ήρθε το τέλος του γάμου εμποδίζει το άτομο ακόμη και να μιλά γι' αυτό το θέμα, και τότε, όμως το σώμα προδίδει τη μεγάλη δυστυχία με διάφορα συμπτώματα: το άτομο δεν μπορεί να φάει ή κάνει εμετό ή υποφέρει από διάρροια ή συχνουρία ή βγάζει έκζεμα και, σε σπάνιες περιπτώσεις αρχίζουν να πέφτουν τα μαλλιά του. Η αϋπνία, ένα πολύ συνηθισμένο φαινόμενο σε τέτοιες περιπτώσεις οφείλεται σε υπερδιέγερση του εγκεφάλου, που σκέπτεται συνεχώς το ίδιο θέμα. Εξίσου συνηθισμένη όμως είναι και η έντονη υπνηλία, που έχει το πλεονέκτημα ότι επιτρέπει στον εγκέφαλο να ξεκουράζεται για μερικές ώρες.

«Δεν καταλαβαίνω πώς συνέβη» λέμε συνήθως. Συχνά χρειάζεται αρκετός χρόνος για να καταλάβουμε τις συνέπειες από το τέλος ενός γάμου. Είναι, μάλιστα πολύ πιθανό ν' αγνοούμε τα προειδοποιητικά σημάδια για πολλά χρόνια και τώρα δεν μπορούμε να αντιμετωπίσουμε τη σκληρή πραγματικότητα. Και το σοκ μας προστατεύει απ' αυτή την ξαφνική αντιμετώπιση ώσπου να συγκεντρώσουμε δυνάμεις, για να συνέλθουμε.

Αυτό το ίδιο σοκ μπορεί να ακινητοποιήσει κάποιον, αλλά μπορεί εξίσου να τον σπρώξει σε μια λύση απελπισίας, προτού συνειδητοποιήσει καλά τις συνέπειες.

Οι μέθοδοι που χρησιμοποιεί το μυαλό για να κατανοήσει ή να αποκλείσει, κάθε πληροφορία ιδιαίτερα οδυνηρή, αποσκοπούν να σώσουν την αυτό-εκτίμησή μας από την ολοκληρωτική καταστροφή – αφού όταν η αυτοεκτίμηση καταστραφεί εντελώς, το άτομο δεν μπορεί να λειτουργήσει φυσιολογικά.

Αυτή η «άρνηση της πραγματικότητας» μπορεί να προσλάβει πολλές μορφές και, σε ορισμένες περιπτώσεις, να διαρκέσει για μεγάλο χρονικό διάστημα. Σ' αυτή την παρατεταμένη και πιο νοσηρή μορφή της, η άρνηση μπορεί να εξωτερικευτεί με έναν από τους παρακάτω τρόπους:

- Προσπάθειες να λησμονηθεί οτιδήποτε θυμίζει τον σύντροφο που προκάλεσε τον μεγάλο πόνο.
- Εργασιομανία, ώστε να μην υπάρχει χρόνος για να σκεφτόμαστε τον «χαμένο σύντροφο».
- Πολύ γρήγορη αντικατάσταση του «χαμένου» συντρόφου με έναν άλλον.
- Η δημιουργία «τόπων προσκυνήματος» από διάφορους χώρους, αντικείμενα και αναμνήσεις.
- Η χρήση αλκοόλ, φαρμάκων ή ναρκωτικών ως ένα είδος «αναισθητικού».

Η άρνηση μοιάζει με πανοπλία που μας προστατεύει όχι μόνο από τον ίδιο πόνο, αλλά και δεν επιτρέπει στους άλλους να τον διακρίνουν.

Αναφερόμενη σε ασθενείς που έμαθαν πως θα πεθάνουν σύντομα, η ψυχολόγος Ελίζαμπεθ Κίμπλερ-Ρος γράφει:

«Το θεωρώ ένα σωστό και υγιή τρόπο για την αντιμετώπιση μιας άβολης και οδυνηρής κατάστασης, με την οποία μερικοί απ' αυτούς τους ασθενείς υποχρεώθηκαν να ζήσουν για μεγάλο διάστημα.

Η άρνηση είναι ένα είδος φράγματος, μετά από μια πολύ δυσάρεστη είδηση, που επιτρέπει στον ασθενή να ανασυγκροτηθεί και, με την πάροδο του χρόνου, να κινητοποιήσει άλλους μηχανισμούς άμυνας, λιγότερο ριζοσπαστικούς... Η άρνηση είναι συνήθως μια προσωρινή μορφή άμυνας και θ' αντικατασταθεί σύντομα με μια μερική, έστω αποδοχή».

Ορθολογιστικά, το άτομο δεν θέλει να αναγνωρίσει την πραγματικότητα. Συναισθηματικά, την αρνείται για να αποφύγει τον πόνο που του προκαλεί.

Ωστόσο, και ο σύντροφος που προκάλεσε το σοκ, καταστρέφοντας τον γάμο, ή κρίνοντας πως η φυγή που δικαιολογείται, επειδή δεν υπήρχε καμιά ελπίδα για να σωθεί, μπορεί επίσης να χρησιμοποιεί τον αμυντικό μηχανισμό της άρνησης, για να αποφύγει την ενοχή και τις τύψεις.

Στο βιβλίο του «Τα Επτά Στάδια του Διαζυγίου» ο δικηγόρος Σιμόν Ε. Κάτζενμπεργκ αναφέρει:

«Αν υπάρχει ήδη ένας καινούργιος σύντροφος, ο σύζυγος που κατέστρεψε το γάμο ίσως προτιμήσει να αντιμετωπίσει το πρόβλημα αποφεύγοντας να ασχολείται μ' αυτό. Θέλει να είναι απολύτως ελεύθερος να αφοσιωθεί στην καινούργια σχέση, χωρίς το συναισθηματικό βάρος των τύψεων και των κατηγοριών από τον εγκαταλελειμμένο σύζυγο. Ακόμη θέλει να μπορεί να βλέπει τα παιδιά χωρίς προβλήματα και ν' απολαμβάνει τη συντροφιά τους. Και θέλει να μπορεί να τα γνωρίσει στον καινούργιο σύντροφο, χωρίς να κριτικάρεται συνεχώς για κάθε τι που κάνει.»

Για όλους τους παραπάνω λόγους, ο σύζυγος που κατέστρεψε τον γάμο μπορεί να έχει την τάση να ελαχιστοποιεί την πράξη του:

«Θα τα καταφέρει μια χαρά. Στο κάτω-κάτω, το ήξερε πως δεν ήμουν ευτυχισμένος και πως είχα μετανιώσει που δεσμεύτηκα τόσο νέος. Και εκείνη, άλλωστε, δεν κακοπέρασε σ' αυτά τα τριάντα χρόνια: Εγώ δεν της έκανα ποτέ έλεγχο, μπορούσε, λοιπόν, αν ήθελε, να κάνει το κέφι της...»

Και δεν αποκλείεται να το έκανε... και να το μάθαινα, εγώ δεν θα στενοχωριόμουν και τόσο... Έπειτα, έχει πολλούς φίλους, είναι κοινωνική κι η εμφάνισή της δεν είναι κακή: είμαι σίγουρος πως θα τα καταφέρει να βρεί κάποιον άλλο κι αρκετά σύντομα μάλιστα».

Η άρνηση και για τους δύο πρώην συζύγους, τους δίνει την ευκαιρία ν' αποφύγουν να συνειδητοποιήσουν αυτό που συνέβη. Κι όσο οι καρδιές τους αρνούνται να υποφέρουν, η αυτό-εκτίμησή τους προστατεύεται από μεγαλύτερη μείωση.

(β) Ανάταση και ανακούφιση :

Αυτή η φάση είναι σύντομη και πολλά χωρισμένα άτομα δεν την ξεπερνούν καθόλου –σε πολλές περιπτώσεις, μάλιστα, δεν είναι παρά μια προέκταση της φάσης της άρνησης. Όσοι την βιώνουν, αδυνατούν να αντιμετωπίσουν τις τεράστιες συνέπειες συναισθηματικές, ψυχολογικές, οικονομικές και πρακτικές από την διάλυση του γάμου τους.

Και σκέπτονται ότι μπορούν να εξαπατήσουν εκεί- νους που τους παρατηρούν (και που νιώθουν υπεύθυνοι για την επιτυχία τους), αν τους δώσουν την εντύπωση πως έχουν ξεπεράσει τον πόνο, ενώ στην πραγματικότητα δεν έχουν αρχίσει να τον αντιμετωπίζουν.

Η ανακούφιση, όμως, που παρουσιάζεται σ' αυτό το στάδιο μπορεί να είναι απολύτως ρεαλιστική, για έναν ή και περισσότερους από τους παρακάτω λόγους: επειδή τελείωσε το μαρτύριο των καθημερινών καβγάδων. Επειδή το άτομο είναι τώρα ελεύθερο να πηγαίνει όπου θέλει κι αν θέλει, χωρίς να δίνει λογαριασμό σε κανέναν. Επειδή μπορεί να ζει χωρίς τον συνεχή φόβο της βίας. Επειδή η μοναξιά της καθημερινής ζωής μ' ένα άτομο, που δεν αισθάνεται πια αγάπη ή σεβασμό, έπαψε να είναι μια συνεχόμενη προσβολή. Επειδή η υποψία της απιστίας του συζύγου

δεν υπονομεύει πια την αξιοπρέπεια του άλλου. Και, τέλος επειδή σταμάτησαν πια τα ψέματα, οι προφάσεις, οι υπεκφυγές και οι συναισθηματικοί εκβιασμοί.

Είμαστε πια ελεύθεροι, ελεύθεροι να δείχνουμε τον πραγματικό μας εαυτό. Και παρά τον πόνο του χωρισμού, βλέπουμε ν' ανοίγονται μπροστά μας νέες προοπτικές.

Σ' αυτή τη σύντομη περίοδο ανάτασης και πίστης σ' ένα καινούργιο μέλλον, στις δυνατότητες μιας ζωής, αρχικά μοναχικής, αλλά που αργότερα μπορεί να μοιραστεί και μ' ένα άλλο άτομο, και ανακούφισης για την απελευθέρωση από το δεσμό και τον σύντροφο που «δολοφονούσε» την αυτό-εκτίμηση, οι περισσότεροι διαζευγμένοι πιστεύουν πως μπορούν να ξεκινήσουν με θάρρος για το μέλλον, αφήνοντας τον αποτυχημένο γάμο πίσω τους. Δυστυχώς, ελάχιστοι θα καταφέρουν να διατηρήσουν αυτή την αίσθηση ανάτασης, που ουσιαστικά σημαίνει πως δεν έχουν καν αρχίσει να πενθούν τον θάνατο του γάμου:

«Στην αρχή ένιωσα αισιοδοξία κι ανακούφιση που, επιτέλους, κρατούσα στο χέρι μου αυτό το κομμάτι του χαρτιού, ενώ πίστευα πως ποτέ δεν θα το αποκτούσα. Λίγο μετά, όμως, ένιωθα απολύτως εγκαταλελειμμένη.»

(γ) Αναζήτηση :

Σ' αυτό το στάδιο, η αίσθηση ελευθερίας διαρκεί λίγο και δεν είναι παρά ένας τρόπος-άσχετος με τη γνησιότητα των αισθημάτων για την αντιμετώπιση του πόνου και της μοναξιάς, που νιώθει ο εγκαταλελειμμένος σύντροφος. Πολλά χωρισμένα άτομα αποφασίζουν τότε να ξαναρχίσουν την επαφή με τον πρώην σύντροφο.

Ο Τζον Μπόουλμπι γράφοντας για το πένθος (μετά το θάνατο) στους ενήλικες, λέει πως εκείνος που πενθεί, νιώθει συχνά την ανάγκη να ψάξει και να ξαναβρεί το χαμένο άτομο. Κάτι παρόμοιο συμβαίνει και με το διαζύγιο: το άτομο που έχει εγκαταλειφθεί, «ψάχνει», περιμένοντας ν' ακούσει τον ήχο του αμαξιού καθώς φρενάρει έξω απ' την πόρτα, ή τον ήχο του κλειδιού στη κλειδαριά.

Αυτή η «αναζήτηση», που δεν είναι παρά μια άρνηση αποδοχής πως ο γάμος τέλειωσε πια, μπορεί να πάρει πολλές και διαφορετικές μορφές. Ο Τζον Μπόουλμπι περιγράφει μερικές όπως: Νευρικό περπάτημα πάνω-κάτω, επισκέψεις σε παλιά «στέκια», ή χώρους όπου μπορεί να βρίσκεται ο πρώην σύζυγος, επίμονες σκέψεις γι' αυτόν, συνεχής παρακολούθηση θορύβων που υποδηλώνουν την παρουσία του και αδιαφορία σε θορύβους άσχετους μ' αυτόν, καθώς και κάλεσμα του συντρόφου που λείπει.

Υπάρχουν, όμως, και άλλοι, πιο θλιβεροί, τρόποι αναζήτησης: άντρες και γυναίκες στέκονται ώρες ολόκληρες έξω από το σπίτι του πρώην συντρόφου τους, ελπίζοντας για ένα βλέμμα, μια λέξη, ένα γνέψιμο, λες και η οποιαδήποτε μικρή επαφή μπορεί ν' αλλάξει την κατάσταση και να ξαναφέρει τον άπιστο στο συζυγικό σπίτι. Κλασσική είναι η περίπτωση μιας χωρισμένης γυναίκας, που τηλεφωνούσε αμέτρητες φορές την ημέρα και τη νύχτα στον πρώην σύζυγό της. Τηλεφωνούσε ακόμη στις κόρες της, την αδελφή, τον γαμπρό και τους φίλους της, όλες τις ώρες της ημέρας και της νύχτας, ελπίζοντας να τον βρει εκεί για να του πει πάντα το ίδιο: πως υπήρχε κάποιο πρόβλημα με το ενυδρείο της και πως εκείνος έπρεπε να έρθει να το διορθώσει. Αυτά τα τηλεφωνήματα συνεχίστηκαν δύο χρόνια.

Σε ένα από τα δοκίμιά του σχετικά με τη διάλυση του γάμου, ο Τζον Μπόουλμπι γράφει:

«Πολλές γυναίκες που τις εγκατέλειψε ο σύζυγός τους, ή ο γάμος τους τελείωσε με διαζύγιο, δείχνουν συμπεριφορά που επηρεάζεται απολύτως από την πεποίθηση πως η σχέση τους θα επανασυνδεθεί.

Ο καθηγητής Μάρσντεν (1969) μελέτησε ογδόντα τέτοιες γυναίκες, όλες με παιδιά, που ζούσαν με κρατική επιχορήγηση και που οι πιο πολλές ζούσαν χωριστά από τους άντρες τους για πέντε χρόνια, ή και περισσότερο. Σχολιάζοντας την εντυπωσιακή ομοιότητα των απαντήσεων πολλών απ' αυτές τις γυναίκες, με μερικές από τις απαντήσεις που δίνονται μετά το πένθος, ο Μάρσντεν τονίζει:

«Ο συναισθηματικός δεσμός της μητέρας με τον πατέρα δεν κόβεται μετά το διαζύγιο. Τουλάχιστον οι μισές από τις μητέρες, αν και είχαν χάσει κάθε επαφή με τον πατέρα, τον νοσταλγούσαν. Ήταν, επίσης, φανερό πως αρκετές μητέρες επέμεναν, παρά τις υποδείξεις για το αντίθετο, και για πολλά χρόνια, να πιστεύουν πως, με κάποιο τρόπο, θα ξανάρχιζαν να ζουν με τον πατέρα των παιδιών τους».

Μια απ' αυτές, μάλιστα, αν και είχε μετακομίσει σε καινούργιο σπίτι πριν από πολλά χρόνια, δεν είχε ακόμη βγάλει από τα κουτιά όλα της τα πράγματα, γιατί δεν μπορούσε να πιστέψει πως αυτή η αλλαγή στη ζωή της ήταν μόνιμη.»

(δ) Άγχος – φόβος :

Παρά τη νοσταλγία και την αναζήτηση του πρώην συντρόφου, σε αυτό το στάδιο υπάρχουν και αναλαμπές ρεαλισμού, που κάνουν το μέλλον να φαίνεται σκοτεινό. Αυτό προκαλεί έντονο άγχος, που συχνά εκφράζεται με Φόβους για πρακτικά προβλήματα:

- Πού θα βρω χρήματα;
- Μήπως χάσω την κηδεμονία των παιδιών;

- Τι θα γίνει με την ασφάλεια ζωής, το σπίτι, το αυτοκίνητο;
- Θα πρέπει να κινηθώ δικαστικά; (Κίρκ, Μ. 2002)

Μερικοί άνθρωποι αντιμετωπίζουν τους φόβους τους κάνοντας ριψοκίνδυνες ενέργειες που μπορεί να τους βλάψουν. Θέλουν ν' αντιμετωπίσουν τους φόβους τους και πιστεύουν ότι ρισκάροντας θα μπορέσουν να τους αισθανθούν καλύτερα.

Οι ψυχαναλυτές συχνά ζητούν από τους πελάτες τους που αισθάνονται υπερβολικό φόβο να σκεφθούν το χειρότερο πράγμα που θα μπορούσε να τους συμβεί.

Ο φόβος αποτελεί φυσιολογικό κομμάτι των συναισθημάτων όλων μας και μπορεί εύκολα να γίνει φίλος μας. Μας εμποδίζει να ρισκάρουμε χωρίς λόγο, να υποβαλλόμαστε σε επικίνδυνες καταστάσεις και να γινόμαστε ευάλωτοι. Έχουμε ανάγκη το φόβο, γιατί μας προστατεύει.

Ο φόβος μπορεί να λειτουργήσει και ως κίνητρο. Μπορεί να μας παρακινήσει να επινοήσουμε αποτελεσματικούς τρόπους για να επιβιώνουμε, και να μας ωθήσει να βελτιώσουμε τις άμυνες μας. Μπορεί να μας κινητοποιήσει να γίνουμε συναισθηματικά και σωματικά ισχυρότεροι. Μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε το φόβο ως κίνητρο για να ανταποκριθούμε επιτυχώς στην διαδικασία προσαρμογής.

Ο καλύτερος τρόπος για να ξεπεραστούν οι φόβοι είναι να επιτρέψουμε στον εαυτό μας να τους αισθανθεί. «Ο μόνος τρόπος για να βγεις είναι να περάσεις από μέσα». (Fisher B. & Alberti R. 2001)

(ε) Θυμός :

Όταν κανείς συνειδητοποιήσει πως ο χωρισμός είναι οριστικός και η «αναζήτηση» του πρώην συντρόφου μάταιη, συχνά ακολουθεί ένας έντονος θυμός:

- Πώς τόλμησε να μου το κάνει αυτό;
- Δεν έχει το δικαίωμα!
- Θα την εκδικηθώ!

Ο θυμός αυτός είναι εντελώς καταστροφικός, γεμάτος μίσος, πικρία, δηλητήριο και διάθεση για εκδίκηση. Και τα άτομα που τον νιώθουν κινδυνεύουν να χάσουν κάθε λογική, ακόμη και την ίδια την πνευματική τους υγεία:

Τον μισώ. Είναι πολύ κακός άνθρωπος. Τον μισώ τόσο που θα ήθελα να τον σκοτώσω!

Οι σκέψεις εκδίκησης, καταστροφής και μίσους κυριεύουν το μυαλό του εγκαταλελειμμένου συντρόφου και πολύ σπάνια θα βρεθεί μια σταγόνα έστω καλοσύνης και αγάπης, για τον άνθρωπο που ως πριν από λίγο μοιραζόταν το σπίτι και το κρεβάτι και ήταν ο γονιός των παιδιών.

Ιδίως στα διαζύγια που εκδίδονται μετά από πολλά χρόνια γάμου, η επιθυμία του ενός συζύγου να προκαλέσει πόνο στον σύντροφο που ευθύνεται για τον πόνο και τη δυστυχία του, να τον κάνει να πληρώσει για την ελευθερία του ή να τον αναγκάσει να ξαναγυρίσει κοντά του, είναι απολύτως φυσική και κατανοητή. Συχνά, η αντικειμενική εξέταση των αιτιών που οδήγησαν στη διάλυση του γάμου είναι τόσο οδυνηρή, ώστε πολύ πιο εύκολα ο εγκαταλελειμμένος σύντροφος ξεσπά όλο το

θυμό του σε κάποιο τρίτο πρόσωπο, λόγου χάρη, στον εραστή, ή στην ερωμένη, που ξεμυάλισε τον πρώην σύντροφο, την πεθερά που έβαζε λόγια στο γιο της, τον ηλικιωμένο γονιό, που ήρθε μαζί με το ζευγάρι και αναστάτωσε την οικογένεια, τους δικηγόρους, που κερδίζουν από τη δυστυχία των άλλων, τον προϊστάμενο, που απέλυσε το άτομο, αναστατώνοντας έτσι τη ζωή του, τις καθυστερήσεις του νόμου και άλλα πολλά.

Και το αναπάντεχο ερώτημα «Γιατί;» βασανίζει συνέχεια το μυαλό του ατόμου, που ζει την άχαρη και δυστυχισμένη καινούρια ζωή του.

- Γιατί συνέβη αυτό σε μένα; Τι έκανα;
- Γιατί μ' άφησες;
- Γιατί αγαπάς εκείνον περισσότερο από μένα;
- Γιατί δεν ήθελες ποτέ να κουβεντιάσουμε;
- Γιατί δεν είμαι εγώ το πιο σημαντικό πρόσωπο στη ζωή σου;
- Γιατί συνέβη αυτό σε μένα; Τι έκανα;

Αυτές τις ερωτήσεις είναι λιγότερο μια επιθυμία για εξήγηση και περισσότερο μια μορφή λεκτικής έκφρασης του θυμού. Αν, μάλιστα η διάλυση του γάμου παραμένει ένα θέμα ιδιαίτερα οδυνηρό, τότε το άτομο προτιμά να βρίσκει κάποιον «αποδιοπομπαίο τράγο» και να τα φορτώνει όλα σ' αυτόν:

- Γιατί ο σύμβουλος γάμου δεν της εξήγησε τις συνέπειες;
- Γιατί ο παπάς της ενορίας δεν του είπε να μαζευτεί στο σπίτι του;

Πολλές φορές, ο θυμός στρέφεται και εναντίον του ίδιου του εαυτού μας: επειδή δεν προσέξαμε τα προειδοποιητικά σημάδια, δεν συμφωνήσαμε για τις επισκέψεις σε σύμβουλο γάμου, ή δεν γυρίζαμε τα βράδια νωρίτερα στο σπίτι. Ακόμη και ο σύζυγος που άφησε το γάμο για ένα καινούριο δεσμό, μπορεί να νιώθει εκρήξεις θυμού και μίσους:

- Γιατί δυσκολεύει ακόμη περισσότερο την κατάσταση;
- Γιατί δεν μ' αφήνει να βλέπω πιο συχνά τα παιδιά;
- Γιατί έχει τόσες απαιτήσεις;
- Γιατί δεν το παίρνει απόφαση ότι χωρίσαμε;

Στη διάρκεια αυτής της περιόδου, χωρισμένοι άντρες και γυναίκες στέλνουν -και δέχονται- αμέτρητα γράμματα γεμάτα κατηγορίες και μίσος. Κάνουν πράξεις, για τις οποίες αργότερα θα ντρέπονται. Κατηγορούν και αλληλοκατηγορούνται. Αρνούνται να πληρώσουν λογαριασμούς ή την υποθήκη του σπιτιού, το δάνειο στην τράπεζα και τον δικηγόρο. Και -το χειρότερο- χρησιμοποιούν τα παιδιά για να εκδικηθούν τον πρώην σύντροφό τους.

Φαίνεται ίσως απίστευτο, αλλά ακόμη και ο θυμός με τον/ την πρώην σύντροφο, όταν συνεχίζεται για πολύ καιρό, δείχνει πως υπάρχουν ακόμη υπολείμματα ελπίδας και επανασύνδεση του δεσμού. Ο Τζον Μπόουλμπι παρατηρεί πως όταν μια μητέρα και το παιδί της χωριστούν, η επιθετικότητα που εκφράζεται έχει σκοπό να αποτρέψει την επανάληψη του γεγονότος. Μεταξύ πρώην συζύγων, όμως, η έκφραση επιθετικότητας έχει ακριβώς την αντίθετη πρόθεση.

Πολλά χωρισμένα άτομα συνεχίζουν να νιώθουν αυτό το θυμό για χρόνια και παραμένουν κολλημένα σ' αυτόν, με αποτέλεσμα να αλλοιώνεται ο χαρακτήρας τους –γιατί ένα οξύ καταστρέφει περισσότερο το δοχείο μέσα στο οποίο βρίσκεται, παρά αυτό στο οποίο μεταφέρεται. Μια άλλη δυσάρεστη συνέπεια αυτού του θυμού είναι πως, σε μια περίοδο της ζωής μας που περισσότερο χρειαζόμαστε βοήθεια και συμπαράσταση, απομακρύνουμε από κοντά μας εκείνους που θα μπορούσαν να μας την προσφέρουν. Πάνω απ' όλα, πρέπει να ξεχωρίσουμε την πραγματική αιτία για τον θυμό που νιώθουμε και πως είναι μια γενικότερη ανθρώπινη αδυναμία να τον στρέφουμε επάνω στους άλλους.

(στ) Διαπραγμάτευση :

Όσοι δεν μπορούν να παραδεχθούν την πραγματικότητα στα πρώτα στάδια της διάλυσης του γάμου και νιώθουν θυμό εναντίον του εαυτού τους και των άλλων, ίσως προσπαθήσουν ν' αλλάξουν την κατάσταση με τη μέθοδο της διαπραγμάτευσης –που δεν είναι παρά μια τελευταία και απελπισμένη προσπάθεια να ξανά κερδίσουν αυτό που έχασαν:

- «Θα αλλάξω, σου το υπόσχομαι. Φτάνει να ξαναγυρίσεις».
- «Δεν θα την ξαναδώ ποτέ. Δεν μπορούμε να ξαναδοκιμάσουμε;
- «Θα κάνω τα πάντα, ό,τι μου ζητήσεις...»
- «Θα κόψω το ποτό...»
- «Θα πάμε σε σύμβουλο γάμου...»

Σε μερικές περιπτώσεις, η μέθοδος της διαπραγμάτευσης αποδεικνύεται αποτελεσματική. Αυτό συνέβη στη περίπτωση ενός άντρα, που η γυναίκα του είχε συνάψει ερωτικό δεσμό με συνεργάτη του από άλλη χώρα. Ο σύζυγος για να την πείσει να διακόψει με τον εραστή της, της αγόρασε τα χωράφια και το αγρόκτημα, όπου εκείνη είχε γεννηθεί και μεγαλώσει. Η δραστηριότητα αυτή πέτυχε, προσωρινά τουλάχιστον, γιατί ο δεσμός διεκόπη και ο εραστής γύρισε στη πατρίδα του, ενώ το ζευγάρι άρχισε πάλι να ζει μαζί.

Ακόμη, όμως, και στην περίπτωση που ο άπιστος σύντροφος επιστρέψει, η διαπραγμάτευση δεν λύνει ποτέ τα προβλήματα που οδήγησαν στη διάλυση του γάμου. Όταν διαπραγματευόμαστε δεν κάνουμε τίποτα περισσότερο απ' το να κλείνουμε τα μάτια μπροστά στην κατάσταση που αντιμετωπίζουμε και να προσπαθούμε, με κάθε μέσον, να περισώσουμε τα υπολείμματα του εγωισμού μας. Όταν, όμως, κι αυτή η μέθοδος αποτύχει, τι από-μένει;

(ζ) Ενοχή :

Σ' αυτό το στάδιο, το συναισθηματικό εκκρεμές πηγαίνει προς την εντελώς αντίθετη κατεύθυνση και πάντα με τον ίδιο παράλογο τρόπο (το ίδιο ακριβώς συμβαίνει και με το πένθος): ο θυμός παραχωρεί τη θέση του σε μια υπερβολική αίσθηση αποτυχίας και ευθύνης γι' αυτό που συνέβη. Τώρα δεν είμαστε εμείς το «σωστό άτομο», αλλά ο προηγούμενος σύντροφός μας. Και αρχίζει ο σατανικός χορός των «αν»

Και επαναλαμβάνουμε συνεχώς τον κατάλογο των λαθών μας στον εαυτό μας και τους άλλους:

- «Θα 'πρεπε να την άκουγα περισσότερο».

- «Θα 'πρεπε να συγκρατούσα περισσότερο τα νεύρα μου».
- «θα 'πρεπε να ήμουν πιο υπομονετική»
- «Αν ήμουν καλύτερος στο κρεβάτι...»
- «Αν είχα καταλάβει τις ανάγκες της...»
- «Αν δεν ήμουν τόσο εγωίστρια και γκρινιάρα...»

Παράλληλα, στη φάση της ενοχής περιμένουμε πως θα συμβεί ό,τι χειρότερο μπορεί να συμβεί, εξαιτίας αυτών που κάναμε, ή πιστεύουμε ότι κάναμε: ο πρώην σύντροφος θα αυτοκτονήσει, ή θα υποστεί κάποια μόνιμη βλάβη, το ίδιο και τα παιδιά, κι άλλα παρόμοια.

Όλη αυτή η αρνητικότητα δείχνει πως η αυτό-εκτίμηση του ατόμου βρίσκεται σε επικίνδυνα χαμηλό βαθμό: αντιμετώπισε την αλήθεια, αλλά την μεγαλοποίησε υπερβολικά και παράλογα. Δυστυχώς, η ενοχή είναι ένα συναίσθημα, με το οποίο οι φυσιολογικοί άνθρωποι αδυνατούν να συμβιώσουν –τους σπρώχνει στα τρίςβαθα της απελπισίας και γι' αυτό πολλοί αντιδρούν, προσπαθώντας να αποβάλουν από πάνω τους κάθε ευθύνη για την καταστροφή του γάμου. Άλλοι, πάλι, σπεύδουν ν' αρχίσουν μια καινούρια σχέση, ώστε ν' αποδείξουν στον εαυτό τους και στους τρίτους, πόσο καλοί, ικανοί, συμπαθητικοί και ...αθώοι είναι.

Το συναίσθημα της ενοχής μπορεί να προκαλέσει εχθρότητα και επιθετικότητα που, με τη σειρά τους, θα γίνουν οι αιτίες της καταστροφής του επόμενου δεσμού –ένας τέλειος φαύλος κύκλος, δηλαδή.

Σε ορισμένους γάμους, άτομα με μικρή αυτοπεποίθηση, παντρεμένα με συντρόφους που ξέρουν πώς να φορτώνουν πάντα το λάθος στους άλλους, καταλήγουν να δέχονται πως φταίει για όλα. Σ' αυτές τις περιπτώσεις, ο σύντροφος με τη μικρή αυτοπεποίθηση πιστεύει ότι δεν έχει καμιά αξία και πως του άξιζε το διαζύγιο.

Όσοι και όσες αισθάνονται έτσι, πρέπει να καταφεύγουν στο διαζύγιο και στον σύμβουλο γάμου, γιατί μόνον αυτός ο συνδυασμός θα τους βοηθήσει να ωριμάσουν και ν' αλλάξουν. Ακόμη, σ' αυτήν ακριβώς την περίοδο της ζωής τους χρειάζονται έναν καλό φίλο (ή και περισσότερους), και αποδοχή από το περιβάλλον. Ωστόσο, ένας επαγγελματίας σύμβουλος γάμου, ή ψυχοθεραπευτής, που έχει μάθει να μην κατακρίνει, μπορεί καλύτερα να βοηθήσει το άτομο να καταλάβει για ποια από τα λάθη που διέλυσαν τον γάμο ευθύνεται, και για ποια όχι, και να βγει από την αυτοκαταστροφική φάση της ενοχής, που δεν βοηθά σε τίποτα.

(η) Κατάθλιψη :

Όταν ο θυμός στρέφεται εναντίον του ίδιου του εαυτού μας, μπορεί να προκαλέσει μελαγχολία, κατάθλιψη, ακόμη και απελπισία. Δεν είμαστε πια καλά και το καταλαβαίνουμε. Νιώθουμε συνέχεια κούραση και απροθυμία για τα πάντα, ενώ ταυτόχρονα κατηγορούμε τον εαυτό μας γι' αυτά τα συμπτώματα και για το ότι δεν μπορούμε να τα ξεπεράσουμε. Όταν αυτά τα συμπτώματα παρουσιάζονται σε εξαιρετικά έντονες μορφές, ίσως χρειαζόμαστε ψυχοθεραπεία. Και στις πιο ήπιες μορφές τους όμως, τα συμπτώματα δείχνουν πως έχουμε πια καταλάβει: ο χωρισμός είναι τελειωτικός και κανένα θαύμα της τελευταίας στιγμής δεν πρόκειται να αλλάξει τα πράγματα. Θυμόμαστε και συνειδητοποιούμε απολύτως όλα όσα έχουμε χάσει: σύντροφο, κοινωνική θέση, εξασφάλιση, οικογενειακό ρόλο, σπίτι, παιδιά.

Στη διάρκεια αυτής της δοκιμασίας, ο πόνος είναι βαθύς, έντονος και μοιάζει σαν να μην πρόκειται να περάσει ποτέ, ενώ οι πρακτικές συνθήκες της ζωής χειροτερεύουν συχνά την κατάσταση. Πολλοί διαζευγμένοι πρέπει τώρα ν' αντιμετωπίσουν τη ζωή χωρίς τη βοήθεια του συντρόφου του έχοντας παράλληλα, την ευθύνη για μικρά, ή έφηβα, παιδιά –κι αυτό, ενώ το μόνο που θέλουν είναι να τραβήξουν τα σκεπάσματα πάνω απ' το κεφάλι τους και να κρυφτούν απ' όλο τον κόσμο. Οι περισσότεροι απ' αυτούς, όμως, πρέπει να βρουν το κουράγιο να πάνε στις δουλειές τους, όπου –παραδόξως—ίσως τους περιμένουν η φιλία και η συμπαράσταση, που θα τους βοηθήσει να ξαναβρούν λίγη τουλάχιστον από την αυτοπεποίθησή τους.

Πολλοί διαζευγμένοι όμως, ίσως οι περισσότεροι, πληγωμένοι από την απώλεια του συντρόφου, της προηγούμενης ζωής και της αυτοπεποίθησής τους, βουλιάζουν στην απελπισία της κατάθλιψης και μένουν εκεί όχι μόνο για μήνες, αλλά και για χρόνια.

Μια από τις συνηθισμένες αντιδράσεις σ' αυτό το χτύπημα, είναι η απροθυμία μας να δείξουμε πάλι εμπιστοσύνη και μια υπερβολική επιθυμία απομόνωσης, που μας επιτρέπει να κρύβουμε από τους άλλους το μέγεθος του χτυπήματος που δεχθήκαμε.

Το παράδοξο, όμως, είναι πως μέσα σ' αυτή την ηθελημένη απομόνωση, νιώθουμε έντονα την έλλειψη συναισθηματικής επαφής. Στην αγκαλιά ενός ατόμου του άλλου φύλου νιώθουμε ασφάλεια και μια προσωρινή έστω, επιβεβαίωση της αξίας μας.

Ωστόσο, το στάδιο της κατάθλιψης είναι πια το τελευταίο: όποιος βρίσκεται εκεί, έχει πραγματικά φτάσει στον πάτο και από το σημείο αυτό, η μόνη δυνατή πορεία είναι προς τα επάνω. Εφόσον, βέβαια, το άτομο θέλει ν' αφήσει τον εαυτό του να απαγκιστρωθεί από την τραγωδία που το χτύπησε, να μάθει απ' αυτήν, ωριμάζοντας και να συνεχίσει μετά τον δρόμο του στη ζωή.

(θ) Αποδοχή και επανάληψη :

Σταδιακά, η αποδοχή της νέας κατάστασης μας απελευθερώνει σε νέες μορφές συναισθημάτων, αντιδράσεων και σκέψεων. Με τη σειρά της, αυτή η απελευθέρωση διευκολύνει νέους τρόπους συμπεριφοράς. Γινόμαστε πιο αντικειμενικοί και αποστασιοποιημένοι.

Και συνειδητοποιούμε πως αρχίσαμε να προσαρμοζόμαστε στη νέα κατάσταση, όταν «ξηλώνουμε τους βωμούς» που είχαμε φτιάξει στην προηγούμενη ζωή: όταν δηλαδή, κατεβάζουμε τις φωτογραφίες και τις κρύβουμε σε άλμπουμ κι όταν πακετάρουμε και στέλνουμε πίσω, αντί να σκίσουμε ή να κάψουμε, τα αντικείμενα που ο πρώην σύντροφος είχε αφήσει πίσω. Βέβαια αυτές οι πράξεις είναι ακόμη οδυνηρές, γιατί δεν είναι εύκολο για κανέναν να εξαφανίσει τις αποδείξεις της παλιάς

ευτυχίας. Μετά απ' αυτό το στάδιο, όμως, οι σχέσεις με τον πρώην σύντροφο (αν υπάρχουν) γίνονται ευκολότερες, ενώ κάποια σημεία τριβής που άλλοτε φαίνονταν ιδιαίτερος σημαντικά, αποκτούν τώρα πολύ μικρότερη σημασία. Ακόμη, αρχίζουμε να νιώθουμε υπερήφανοι, γιατί μπορέσαμε να αντεπεξέλθουμε σε πολλά και να κάνουμε πράγματα, που ποτέ δεν πιστεύαμε πως θα κατορθώναμε, όπως λόγου χάρη μεγάλες συναισθηματικές και πρακτικές προσαρμογές. Ακριβώς, όμως, αυτές οι προσαρμογές επιτρέπουν τώρα να εκτιμήσουμε πιο ρεαλιστικά τι χάσαμε και μας βοηθούν να γίνουμε πιο δυνατοί, πιο αυτόνομοι και, τελικά, πιο ικανοποιημένοι, ώριμοι άνθρωποι.

(ι) Αναζήτηση νοήματος :

Η ανάγκη για την εξεύρεση κάποιου νοήματος στον πόνο και τη δυστυχία του διαζυγίου, είναι το πρώτο σημάδι πως το άτομο που πέρασε αυτόν τον δύσκολο δρόμο αρχίζει πάλι να ζωντανεύει –και μόνο σ' αυτό το στάδιο μπορεί ν' αρχίσει οποιαδήποτε σημαντική αλλαγή μέσα του.

Όταν κάποιος αρχίζει να κάνει στον εαυτό του τις παρακάτω ερωτήσεις, είναι φανερό πως βλέπει καθαρά το φως στο βάθος του τούνελ:

- Τι νόημα είχε όλος αυτός ο πόνος στη ζωή μου και τι συμπεράσματα μπορώ να βγάλω απ' αυτόν;
- Σε τι θα με βοηθήσει αν γνωρίσω καλύτερα τον εαυτό μου;
- Ποιες νέες δυνάμεις και ικανότητες ανακάλυψα μέσα μου;
- Τι έμαθα;
- Ποια νέα κατεύθυνση παίρνει η ζωή μου;
- Από εδώ και εμπρός, πώς μπορώ να εξελιχθώ ως άτομο;

Οι απαντήσεις σ' αυτές τις ερωτήσεις δεν θα έρθουν αμέσως. Μπορεί να έρθουν πολύ καιρό αργότερα, ή να μην έρθουν καθόλου. Ωστόσο, το σημαντικό δεν είναι οι απαντήσεις, αλλά το ότι κάνουμε τις ερωτήσεις στον εαυτό μας.

Όλοι όσοι βίωσαν τόσο το διαζύγιο, όσο και το πένθος, συμφωνούν ότι το πρώτο είναι πολύ πιο δύσκολο από το δεύτερο. Και είναι πολύ πιο δύσκολο, γιατί το τελικό «αντίο» στον πρώην σύντροφο λέγεται σ' ένα άτομο που είναι ζωντανό, μια χαρά στην υγεία του και ζει πιθανόν όχι πολύ μακριά (ίσως και με καινούργιο σύντροφο), ενώ πρέπει να του τηλεφωνούμε και να τον συναντούμε εξαιτίας των παιδιών.

Ωστόσο, πολλοί διαζευγμένοι δεν παραδέχονται την καινούργια πραγματικότητα και δεν κόβουν ποτέ οριστικά τους δεσμούς με τον πρώην σύντροφο. Αυτά τα άτομα εκνευρίζονται, όταν ακούνε τις στερεότυπες φράσεις για «αποδοχή», «κοίταγμα στο μέλλον» και «ωριμότητα μέσα από τη δυστυχία».

Ακόμη, όμως, κι εκείνοι που καταφέρνουν να βγουν από τη διαδικασία του διαζυγίου με κάποια μορφή επιτυχίας, θα χρειασθεί να ξεπεράσουν αρκετές φορές όλα τα διάφορα στάδια του πένθους, πριν κατορθώσουν να πουν το οριστικό αντίο. Η πρόοδος δεν εξελίσσεται ποτέ σε ευθεία γραμμή και η απόλυτη ανεξάρτηση είναι πολύ σπάνια. Γεγονότα και κρίσεις της ζωής αναγκάζουν πολλούς να γυρίζουν συνεχώς προς τα πίσω και μερικά τουλάχιστον από τα σημάδια αυτής της εμπειρίας, θα τους συντροφεύουν για πάντα. Θα υπάρχουν πάντα ευαίσθητα σημεία και πληγές που ανοίγουν εύκολα και ματώνουν ξανά, ιδίως σ' εκείνους που συνάπτουν έναν καινούργιο σταθερό δεσμό και αντιμετωπίζουν δυσκολίες. Γι' αυτούς, αλλά και για όλους τους χωρισμένους, η μόνη ίσως παρηγοριά είναι η σκέψη πως στα σημεία όπου οι πληγές έχουν κλείσει, το δέρμα είναι πιο σκληρό από αλλού.

Σε γενικές γραμμές, η διαδικασία του διαζυγίου αφήνει τους άντρες, τις γυναίκες (και τα παιδιά τους) πολύ ευάλωτους. Είναι μια περίοδος όπου όλοι χρειάζονται τη μεγαλύτερη υποστήριξη από το κοινωνικό περιβάλλον τους, αλλά, δυστυχώς, είναι η περίοδος στην οποία μπορεί να βρεθούν στη μεγαλύτερη κοινωνική απομόνωση. Όχι μόνο επειδή γίνεται πιο δύσκολη η κοινωνική ζωή (αν υπάρχουν μικρά παιδιά, αν λείπουν τα χρήματα και η διάθεση για κοινωνικές εξόδους), αλλά κι επειδή η οικογένεια και οι φίλοι μπορεί να μη δείχνουν κατανόηση και να απομακρύνονται. (Κίρκ, Μ. 2002).

1ε. ΑΙΤΙΑ - ΛΟΓΟΙ ΔΙΑΖΥΓΙΟΥ :

Όποιος παίρνει τη μεγάλη απόφαση να κάνει οικογένεια συνήθως υποστηρίζει ότι παντρεύεται από αγάπη, πιστεύει ότι η σχέση αυτή θα του χαρίσει ερωτική ικανοποίηση, παιδιά, συντροφικότητα, κοινωνική προβολή, αμοιβαία αφοσίωση, υλικές απολαύσεις και αληθινή φροντίδα. Όταν ένα άτομο δημιουργεί τη δική του οικογένεια, έχει υπόψη του να τη στηρίξει με δική του οργανωμένη «αρχιτεκτονική δομή». Έτσι, όταν οι προαποφασισμένες δομές του δεν ταιριάζουν με την πραγματικότητα, αρχίζουν μέσα του οι πρώτες ανακατατάξεις. Ο άνθρωπος αυτός δεν σκέφτεται πόσο διαφορετική είναι η κάθε προσωπικότητα και πόσο ο τρόπος ζωής του κάθε ατόμου διαφέρει. Αντί όμως να προσπαθήσει να γεφυρώσει τις διαφορές με αμοιβαίες λογικές υποχωρήσεις, ωριμάζει μέσα του η σκέψη για διαζύγιο. Τέτοιες σκέψεις σίγουρα δεν συμβάλλουν στη στερέωση του γάμου και της οικογένειας. Αντί να σκέφτεται κανείς την αναδόμηση των σχέσεων και τις αιτίες που απειλούν το οικοδόμημα, στρέφει ολοκληρωτικά την προσοχή του στην τέλεια διάλυση. Σε πολλές κοινωνίες το διαζύγιο έπαψε να είναι δύσκολη υπόθεση. Οι λόγοι γι' αυτό είναι πολλοί. Η βιομηχανική επανάσταση, που είχε μια σειρά αλυσιδωτών επιπτώσεων σε όλες τις πτυχές της κοινωνικής ζωής, συνέβαλε και στην αύξηση των διαζυγίων. Η μετανάστευση στις αστικές περιοχές, η είσοδος της γυναίκας στην αγορά εργασίας χωριστά από τον άντρα, οι νέες αντισυλληπτικές μέθοδοι, η οικονομική ανεξαρτησία, η αμφισβήτηση του ρόλου του άνδρα, ο παρεξηγημένος υπερτονισμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η αποκλειστική συναισθηματική τροφοδοσία μόνο μεταξύ των συζύγων, η έλλειψη κοινωνικής υποστήριξης (απουσία άμεσων συγγενών λόγω πυρηνικής οικογένειας), η έλλειψη αληθινής συντροφικότητας μεταξύ

των συζύγων συνέβαλαν στην αύξηση του αριθμού των διαζυγίων.

Περισσότερο ίσως και από τις αδυναμίες στήριξης μιας πλήρους οικογενειακής οργάνωσης βαραίνει το γεγονός ότι αρκετές αρμοδιότητες της οικογένειας και πολλοί ρόλοι περιήλθαν σε άλλους κοινωνικούς θεσμούς, όπως η περίθαλψη, η παιδεία, η επαγγελματική κατάρτιση των παιδιών, η διασκέδαση, η ασφάλιση κ.ά. Αυτά και άλλα οδηγούν σήμερα ευκολότερα στο διαζύγιο. (Κυριακίδης, Π. 2000)

Μεταξύ των αιτιών που συμβάλλουν στην ευκολότερη απαίτηση διαζυγίου είναι και η ατεκνία ή ο μικρός αριθμός παιδιών. Αν και δεν είναι η μοναδική αιτία διαζυγίου, συχνά προβάλλεται επειδή ο νόμος επιτρέπει το διαζύγιο όταν ο ένας από τους δυο συζύγους δεν μπορεί (αποδεδειγμένα) να συμβάλει στη γέννηση παιδιών ή δεν επιθυμεί την απόκτηση τους.

Το πολύ διαφορετικό μορφωτικό αλλά και εργασιακό υπόβαθρο των συζυγών μπορεί, κάτω από ορισμένες συνθήκες, να συμβάλει στην ταχύτερη ψυχική απομάκρυνση τους και να οδηγήσει έμμεσα στο διαζύγιο. Γυναίκες υπάλληλοι παίρνουν ευκολότερα διαζύγιο από ό,τι ανειδίκευτες ή ειδικευμένες εργάτριες. Μετά τη βιομηχανική αλλά και μετά τη Γαλλική Επανάσταση, όπου πολλά από τα θεωρούμενα ιερά αποϊεροποιήθηκαν (ιδιαίτερα μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο), οι ανακατατάξεις σε όλους τους τομείς της ζωής και φυσικά και στην οικογένεια ήταν μεγάλες. "Αναγνωρίζοντας στο γάμο μια προσωπική ένωση που θα μπορούσε να διαλύεται όταν θα εξαφανιζόταν η συναισθηματική της βάση, οι νόμοι περί διαζυγίου κατέστησαν πολύ πιο χαλαροί στις περισσότερες χώρες και το διαζύγιο άρχισε να γίνεται πιο εύκολα αποδεκτό κοινωνικά". Η αύξηση των διαζυγίων γενικά θεωρήθηκε ένδειξη ότι η οικογένεια ως θεσμός είναι σήμερα πιο ασταθής από όσο στο παρελθόν. Δεν είναι όμως τελείως σαφές ότι η τάση για διαζύγιο αντικατοπτρίζει στην πραγματικότητα τη μεγάλη αύξηση των

διαλυμένων οικογενειών, καθότι η εγκατάλειψη της συζυγικής στέγης και ο χωρισμός ήταν εδώ και καιρό συνηθισμένα, αποτελώντας "το διαζύγιο του φτωχού" και ένα μέσο για τον τερματισμό μη ικανοποιητικών σχέσεων εκεί όπου το διαζύγιο δεν επιτρεπόταν από το νόμο ή από τη θρησκεία. Η αύξηση της οικογενειακής αστάθειας έγινε κάπως φανερό μόνο από το μεγαλύτερο ποσοστό των νομικά επικυρωμένων διαζυγίων και από τη σημασία που δίνει η κοινή γνώμη στο διαζύγιο. Γενικά, έχει επικρατήσει ευρέως η αρχή που ακολουθούν οι σκανδιναβικές χώρες, συμφωνά με την οποία το διαζύγιο είναι ένας έντιμος και αξιοπρεπής τρόπος να τεθεί τέρμα σε μια συζυγική σχέση, όταν η βάση της για αμοιβαίο σεβασμό έχει χαθεί.

"Στις πιο πολλές χώρες το οικογενειακό δίκαιο αναθεωρήθηκε και καταργήθηκαν πολλά από τα πατροπαράδοτα μειονεκτήματα των έγγαμων γυναικών, η υποχρέωση τους, λόγου χάρη, να παρέχουν στους συζυγούς τους τις υπηρεσίες τους ή τα κέρδη τους, η αδυναμία τους να χειρίζονται την περιουσία τους όπου δεν μπορούσαν να υπογράψουν συμβόλαια ή να ενάγουν και να ενάγονται, η μη δυνατότητα εκλογής τους ως νόμιμων κηδεμόνων των παιδιών τους". Μέσα στα τρία πρώτα χρόνια του γάμου εμφανίζεται το ένα τρίτο των διαζυγίων, ενώ μέσα στα εννέα χρόνια φτάνει, τουλάχιστον στην Αμερική, τα δυο τρίτα. Μετά τα 15 χρόνια γάμου υπάρχει μια σταθερή μείωση του αριθμού των διαζυγίων. (Κυριακίδης, Π. 2000)

Τα περισσότερα χωρισμένα ζευγάρια αρχίζουν τη σχέση τους και συνδέονται από έρωτα, αλλά μετά από κάποιο χρονικό διάστημα η σχέση οδεύει στη φθορά μέχρι που φτάνει σε αβά-στάχτη δυστυχία. Δεν είναι όμως πάντα ο έρωτας ο μοναδικός λόγος που οδηγεί στη δημιουργία μιας σχέσης. Στην απόφαση επισημοποίησης μιας σχέσης όπως στο γάμο σημαντικό ρόλο παίζουν κι άλλες επιδιώξεις: η ανάγκη συντροφιάς, η οικονομική ασφάλεια, η επιθυμία απόκτησης παιδιών, ο ζήλος να

ικανοποιηθούν οι προσδοκίες των γονιών ή της κοινωνίας, η ανάγκη συνέχισης της παράδοσης και άλλες πολιτισμικές αρχές ή αξίες. Ωστόσο, είναι δύσκολο να συναντήσεις ένα ζευγάρι νιόπαντρων που να μη δηλώνουν ανοιχτά ότι είναι ερωτευμένοι και να μη δείχνουν ολοφάνερα ότι αυτή τους η δήλωση είναι ειλικρινής.

Αν και θεωρείται ότι ο έρωτας είναι ο βασικός λόγος για τη σύναψη ενός γάμου, σχετικά πρόσφατα άρχισε να γίνεται αποδεκτό ότι η έλλειψη έρωτα είναι επαρκής λόγος για να χωρίζει το ζευγάρι. Μέχρι πριν από λίγα χρόνια ήταν αναγκαίο να καταγγέλλει ο ένας σύζυγος τον άλλο για ανάρμοστη συμπεριφορά ή για εμφανή αθέτηση των συζυγικών υποχρεώσεων, όπως για μοιχεία, αλκοολισμό, κακομεταχείριση ή εγκατάλειψη της οικογενειακής στέγης. Σχεδόν πάντα ο άνδρας θεωρείται ο ένοχος. Είναι επίσης πολύ πρόσφατη η αποδοχή κι άλλων λόγων για το χωρισμό και το διαζύγιο, πιο διακριτικών και "πολιτισμένων", όπως η ψυχική βία ή τα ψυχρά συναισθήματα που αποτελούν και τα συχνότερα επιχειρήματα. Σήμερα η απλή ασυμφωνία χαρακτήρων ή ο προσωρινός χωρισμός ενός ζευγαριού γίνονται αποδεκτά ως φυσιολογικοί λόγοι ρήξης και κερδίζουν έδαφος σε σχέση με τις πιο ακραίες και δραματικές αιτίες που επικαλούνταν παλαιότερα.

Εντούτοις, αν και αλλάζουν οι νόμοι περί χωρισμού ή διαζυγίου, οι πραγματικοί λόγοι συνήθως δε μεταβάλλονται. Αυτό που συμβαίνει είναι ότι με τη βοήθεια των δικηγόρων προβάλλονται διάφοροι λόγοι προσαρμοσμένοι στην εκάστοτε ισχύουσα νομοθεσία. Για παράδειγμα, η αποκαλούμενη "ασυμφωνία χαρακτήρων" είναι μια αιτία συχνά αποδεκτή που επικαλείται το ζευγάρι σε περιπτώσεις διαζυγίου κοινή συναινέσει, επειδή υποδηλώνει την ανυπαρξία ενοχής, κάτι που επιτρέπει στο ζευγάρι που χωρίζει να προστατεύσει με καλύτερο τρόπο την αξιοπρέπεια του και ενδεχομένως να χωρίσει χωρίς σκληρές αντιπαραθέσεις και διαμάχες, χωρίς σκάνδαλα ή χωρίς να χρειαστεί να

πει ενόρκως ψεύδη μπροστά στο δικαστή, όποια κι αν ήταν η κατάσταση μέσα στο γάμο. Πράγματι, ένας λόγος χωρισμού που προβάλλουν σήμερα αρκετά ζευγάρια είναι: "με τον καιρό ακολουθήσαμε διαφορετικούς δρόμους" ή "αναπτύξαμε αντίθετα ενδιαφέροντα", γεγονός που με τη σειρά του επιβεβαιώνεται με εμφανή συμπτώματα νωθρότητας, σεξουαλικής ψυχρότητας, παντελούς έλλειψης ενθουσιασμού ή με, μια μεγάλη απόκλιση σε στόχους, τάσεις και προτιμήσεις. (Λούις Ρόχας, Μ. 1998)

Έχει παρατηρηθεί πως καμιά ρήξη των δεσμών του γάμου δεν είναι πραγματικά ξαφνική, σε οποιοδήποτε στάδιο κι αν συμβεί. Αφορμή μπορεί να είναι μια φιλονικία, τόσο έντονη, που δίχως άλλο θα έχει σοβαρές συνέπειες, ή μια έλλειψη επικοινωνίας, που διαρκεί πολλά χρόνια ή, τέλος, μια αργή, συναισθηματική αδιαφορία. Άλλοτε, πάλι, αφορμή μπορεί να είναι η συνειδητοποίηση πως δεν υπήρχε ποτέ επικοινωνία μεταξύ των συζύγων.

Πολλοί άνθρωποι συνεχίζουν να ζουν από συνήθεια, αγάπη ή και φόβο, μην αφήνοντας τους εαυτούς τους να συνειδητοποιήσουν πόσο συναισθηματικά αποτελεσματικές έχουν γίνει οι σχέσεις τους. Παντρεύονται, δουλεύουν, αγοράζουν ένα σπίτι, το επιπλώνουν, κάνουν παιδιά και συνεχίζουν να ζουν με το σύντροφό τους.

Ένας γάμος μπορεί να πεθάνει είτε από συναισθηματική ασιτία, είτε από την εμπόλεμη κατάσταση που δημιουργούν οι συνεχείς φιλονικίες. Δεν αποκλείεται, όμως ένας γάμος να είναι νεκρός επειδή απλά δεν έζησε ποτέ. Μια ανύπαρκτη ή ετοιμοθάνατη σχέση μπορεί να αγνοηθεί ή να γίνει δεκτή, για καιρό. Κάποια στιγμή, όμως η πραγματικότητα δεν μπορεί να αγνοηθεί ή να γίνει δεκτή για καιρό. Κάποια στιγμή όμως η πραγματικότητα δεν μπορεί να αγνοηθεί άλλο και η κατάσταση θα γίνει εκρηκτική. Αυτό θα συμβεί, αργά ή γρήγορα, ανάλογα με τις προσδοκίες

που έχουν οι σύζυγοι από το γάμο, ή ανάλογα με το πόσο ισχυρή είναι η αίσθηση του καθήκοντος του καθενός από αυτούς.

Όσοι μεγάλωσαν με την πεποίθηση πως ο γάμος είναι ένα ειδύλλιο πλούσιο σε αγάπη, ανακαλύπτουν σχετικά γρήγορα το συναισθηματικό κενό. Σύζυγοι όμως παλαιότερων γενιών αργούν να ανακαλύψουν το κενό μέσα τους και τις ανάγκες, που ο γάμος δεν μπόρεσε να ικανοποιήσει.

Αυτή η ανακάλυψη μπορεί να αργήσει, ώσπου να φύγουν τα παιδιά από το σπίτι και να υπάρχει ελεύθερος χρόνος για την επίλυση των προσωπικών τους προβλημάτων. (Κίρκ, Μ. 2002)

Τι ευθύνεται όμως πραγματικά για την διάβρωση της σχέσης ενός ζευγαριού; Παρακάτω αναφέρονται αναλυτικά τα ακόλουθα αίτια:

- (1) Καθημερινότητα- αυτοεγκατάλειψη
- (2) Αδυναμίες- ελλείψεις
- (3) Ζήλια
- (4) Συγγενείς των συζύγων και φίλοι
- (5) Αυταρχική συμπεριφορά
- (6) Βία- κακοποίηση
- (7) Καβγάδες
- (8) Οικονομικοί λόγοι- επάγγελμα
- (9) Σεξουαλική επικοινωνία
- (10) Συζυγική απιστία

(1) Καθημερινότητα – Αυτοεγκατάλειψη :

Όταν "η πρώτη αγάπη ψυχρανθεί", εύκολα κανείς εφευρίσκει λόγους και αιτίες γι' αυτό. Συχνά προβάλλονται προφάσεις και δικαιολογίες, πίσω από τις οποίες κρύβονται μικροεγωισμοί, πικρίες, υποσυνείδητες επιθυμίες εκδίκησης, ανομολόγητα αισθήματα κατωτερότητας, ανεκπλήρωτες ερωτικές ικανοποιήσεις, απογοητεύσεις κ.ά. Αν οι σύζυγοι δεν πάρουν στα σοβαρά το θέμα του γάμου, τότε αρκεί η ρουτίνα, η καθημερινότητα, η υπερβολική εξοικείωση ή η πεζότητα για να φθείρουν τη σχέση, και στην περίπτωση αυτή τα ασήμαντα, τα εντελώς δευτερεύοντα θέματα, όπως είναι το φαγητό, τα ψώνια, κάποια αγορά, το πρόγραμμα της τηλεόρασης κ.ά., είναι δυνατόν να δημιουργήσουν μεγάλα ρήγματα, ακόμη και μετά από μακρόχρονη συμβίωση.

Σε ορισμένα ζευγάρια μετά από κάποιο χρονικό διάστημα συμβίωσης εμφανίζονται τέτοιες τάσεις και φαινόμενα που μπορούν να χαρακτηριστούν ως διαβρωτικά, διαλυτικά της συνοχής της σχέσης. Αυτό συμβαίνει επειδή δεν επικράτησαν τα στοιχεία εκείνα που ενώνουν το ζευγάρι βοηθώντας το να ξεπεράσει τις υπάρχουσες αντιθέσεις. Αντίθετα, μετά την πρώτη αγάπη, άρχισε να δημιουργείται ρήγμα το οποίο διευρύνθηκε σταδιακά. Μία τέτοια διαβρωτική τάση είναι η παραμονή του ενός ή και των δύο συζύγων έξω από το σπίτι, αφού δεν νιώθουν πλέον ευχάριστα μέσα σ' αυτό. (Κυριακίδης, Π. 2000)

Ο σύζυγος ανακαλύπτει διάφορες απασχολήσεις και δραστηριότητες που τον κρατούν όλο και πιο πολύ μακριά από το σπίτι. Συχνά επικαλείται την επαγγελματική του απασχόληση, τη συμμετοχή του σε κάποιον σύλλογο, κάποια λέσχη, κάποια παρέα, ένα χόμπι κ.λ.π., ως λόγους για την απουσία του από την οικογένεια. Αποφεύγει να έρχεται σε επαφή με τα υπόλοιπα μέλη. Η συμμετοχή του στη λύση των προβλημάτων τους περιορίζεται συχνά στη φράση "πόσο στοιχίζει",

πιστεύοντας ότι σε αυτή την ενέργεια συνοψίζεται το σύνολο των υποχρεώσεων του. Ζει, τουλάχιστον ακόμη, στο ίδιο σπίτι με τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας, τα βλέπει όμως αραιά. Εξωτερικά, για την κοινωνία, είναι ο οικογενειάρχης, ο σύζυγος της γυναίκας του και ο πατέρας των παιδιών του. Ο ίδιος όμως μέσα του βιώνει ήδη τη μοναξιά και το αδιέξοδο. (Κυριακίδης, Π. 2000)

Αλλά και η σύζυγος έχει τρόπο φυγής, που εξαρτάται από το αν εργάζεται ή όχι. Όταν η γυναίκα δουλεύει έξω από το σπίτι, η εργασία της επενδύεται και με νέο ρόλο. Δεν είναι πλέον καθαρά και αποκλειστικά μια βιοποριστική απασχόληση, αλλά ένα καταφύγιο. Όταν μάλιστα η φύση της εργασίας προσφέρει προοπτικές και δυνατότητες επαγγελματικής εξέλιξης και αντίστοιχης σταδιοδρομίας, τότε απορροφά όλες τις δυνάμεις της γυναίκας, δυνάμεις που παλαιότερα η ίδια είχε τάξη μόνο στην οικογένεια, τουλάχιστον για μια χρονική περίοδο. Στην περίπτωση αυτή ο σύζυγος έρχεται σε δεύτερη μοίρα, ενώ τη μητρική φροντίδα, όσο αυτό είναι δυνατόν, την αναλαμβάνει ένα άλλο άτομο.

Από την άλλη πλευρά, ακόμη κι όταν η γυναίκα δεν εργάζεται έξω από το σπίτι, είναι επίσης πιθανό να απομακρυνθεί ψυχικά από το σύζυγο και να προσανατολίσει τη δραστηριότητα της, σχεδόν αποκλειστικά, στη φροντίδα των παιδιών, στην αρρωστημένη περιποίηση των χώρων του σπιτιού, σε φίλες της. Ειδικά όταν αισθάνεται απογοητευμένη από το σύζυγο της και είναι θύμα δικών του λαθών, μπορεί να στραφεί σε άλλες ενασχολήσεις, όπως το αλκοόλ, τη χαρτοπαιξία ή την υπερβολική αφοσίωση στη θρησκεία. Υπάρχει επίσης η πιθανότητα να ενισχύσει τους δεσμούς της με την πατρική οικογένεια ή με άλλο πρόσωπο, ό,τι κι αν αυτό μπορεί να σημαίνει.

Φαίνεται λοιπόν ότι σε αυτές τις περιπτώσεις η αγάπη, στο όνομα της οποίας οι δύο σύζυγοι ξεκίνησαν κάποτε με τόσες προσδοκίες, είναι

νεκρή. Όσο για τη φιλία και τη συντροφικότητα, αυτές δεν βρήκαν τις κατάλληλες προϋποθέσεις και δεν πρόλαβαν καν να γεννηθούν.

(Κυριακίδης, Π. 2000)

(2) Αδυναμίες – Ελλείψεις :

Υπάρχουν αρκετές αδυναμίες του ενός ή και των δύο συζυγών που μπορεί να οδηγήσουν σε ναυάγιο το σκάφος της οικογένειας. Πιθανώς να μην υπήρχε κρίση και κλονισμός του γάμου αν και οι δυο συμβαλλόμενοι είχαν σταθμίσει την απόφαση τους, αν τα κριτήρια ήταν λογικά και τα μέτρα ανθρώπινα. Το πιο σημαντικό όμως είναι το αν οι δυο τους γνωρίζονταν προηγουμένως. Αξίζει να σημειωθεί ότι γνωρίζει κανείς καλύτερα το/ τη σύζυγό του όταν τον/ την δει όχι μόνο σε στιγμές ηρεμίας αλλά και σε στιγμές διεκδίκησης ή διαπληκτισμών με τρίτους, αφού σε αυτές τις περιστάσεις δείχνει κανείς αποκάλυπτα ποιος είναι ο πραγματικός εαυτός του.

Είναι γνωστό ότι η αγάπη νικά το θάνατο, αλλά και οι διάφορες αδυναμίες νικούν την αγάπη. Οι αδυναμίες αυτές μπορεί να είναι οργανικές ή ψυχολογικές ή, ενίοτε, συνδυασμός και των δύο. Λέγοντας οργανικές, εννοούμε τις διάφορες αναπηρίες, οι οποίες, όταν περιορίζονται στο σώμα, ενδέχεται να μη δημιουργούν σοβαρά προβλήματα στη σχέση δύο ανθρώπων. Όταν όμως πρόκειται για οργανικές αδυναμίες που έχουν σχέση με εγκεφαλική δυσλειτουργία, θα πρέπει κανείς να είναι ιδιαίτερα προσεκτικός. Εκτός του ότι πολλές από αυτές παραπέμπουν ευθέως σε ασθένειες και σε νευρολόγο, συχνά οι πάσχοντες επιβαρύνονται και από ψυχολογικά προβλήματα εξαιτίας της διαφορετικότητας τους σε σχέση με το περιβάλλον. Συχνά μάλιστα χρήζουν ψυχιατρικής θεραπείας.

Άτομα που προέρχονται από "προβληματικούς" γονείς έχουν περισσότερες πιθανότητες να δημιουργήσουν "προβληματικά" παιδιά. Δεν αποκλείεται βέβαια οι μη "προβληματικοί" γονείς για διάφορους λόγους να αποκτήσουν κι αυτοί ένα "προβληματικό" παιδί, θα πρέπει να τονιστεί όμως ότι μια οικογένεια στην οποία ο ένας γονέας έχει ψυχολογικό πρόβλημα διατρέχει μεγαλύτερο κίνδυνο να αναπτύξει μη ομαλές οικογενειακές σχέσεις. Ακόμη και η συναισθηματική αστάθεια του ενός εκ των συζύγων μπορεί να αποβεί καταλυτική για την οικογένεια.

Βεβαίως, τα περισσότερα προβλήματα που εμφανίζονται στην οικογένεια είναι αποτέλεσμα ανωριμότητας, όχι βιολογικής ή ηλικιακής, αλλά ψυχολογικής. Έτσι εξηγείται μια σειρά αδυναμιών, όπως είναι η αδυναμία ανάληψης ευθυνών αναφορικά με τη λήψη ορθών αποφάσεων, η αδυναμία προγραμματισμού της ζωής, της εργασίας, του χρόνου, η αδυναμία ρύθμισης των θεμάτων της οικογένειας, του σχεδιασμού, της φροντίδας, της αγωγής και της περιποίησης των παιδιών, η αδυναμία ορθής χρήσης και διαχείρισης οικονομικών θεμάτων και η αδυναμία κατανόησης του άλλου.

Οι αιτίες της ανωριμότητας και της αδυναμίας είναι πολλές, όπως η μη ολοκλήρωση της προσωπικότητας, οι τραυματικές εμπειρίες, τα λανθασμένα πρότυπα, οι ουτοπικές ιδέες της προηγούμενης περιόδου της ζωής των συζύγων, οι οποίες δύσκολα καλύπτονται μέσα στην οικογένεια. Μερικές φορές μάλιστα όχι μόνο δεν καλύπτονται, αλλά εξαιτίας απρόβλεπτων και ξαφνικών προβλημάτων (φτώχεια, προκλήσεις, σοβαρές ασθένειες, ατυχήματα, παιδί με κάποιο ιδιαίτερο πρόβλημα κ.ά.) μεγιστοποιούνται και επηρεάζουν την οικογενειακή ζωή, ενώ συχνά δημιουργούν με τη σειρά τους νέα προβλήματα τα οποία περιπλέκουν την κατάσταση (π.χ. αλκοολισμός).

Επιτακτική είναι η ανάγκη καλλιέργειας του ατόμου πριν από το γάμο. Διότι κατά τη συμβίωση και την οικογενειακή ζωή οι προσωπικότητες των συζύγων υπόκεινται σε τόσες δοκιμασίες, που καθιστούν πολύ δύσκολη έως αδύνατη τη συμβίωση με ένα ανώριμο άτομο. Αυτό φυσικά δεν σημαίνει ότι ο γάμος είναι υπόθεση μόνο των πολύ καλλιεργημένων προσωπικοτήτων, καθώς κάτι τέτοιο θα αναιρούσε τη φιλοσοφία του που τον θεωρεί πορεία προς την ολοκλήρωση. Αξίζει να σημειωθεί ότι με το γάμο επιδιώκεται η τελείωση του ζεύγους. Για να ολοκληρωθούν όμως δυο άνθρωποι μέσα από το γάμο, πρέπει να προσέλθουν σ' αυτόν έχοντας καλλιεργήσει αρκούντως την προσωπικότητα τους και έχοντας καταστήσει εαυτούς περαιτέρω καλλιεργήσιμους.

Με την πάροδο του χρόνου μπορεί να εμφανιστεί έλλειψη αληθινής επικοινωνίας τόσο μεταξύ των συζύγων όσο και μεταξύ των άλλων μελών της οικογένειας. (Κυριακίδης, Π. 2000)

Μια συζυγική σχέση χωρίς επικοινωνία μοιάζει με έναν εγκέφαλο, ο οποίος δεν παίρνει το οξυγόνο που χρειάζεται. Η αληθινή επικοινωνία στα ζευγάρια είναι να δείχνουν και να μοιράζονται τον πραγματικό εαυτό τους, κάτι όμως που προϋποθέτει γνώση και παραδοχή του: δυστυχώς, δεν νοιώθουν όλοι αρκετή αυτοπεποίθηση, ούτε έχουν αρκετή επίγνωση των συναισθημάτων και συγκινήσεών τους, για να καταφέρουν να το επιτύχουν. Όταν κατορθώνουν οι σύζυγοι να εκφράσουν αυθόρμητα τόσο τις θετικές όσο και τις αρνητικές αντιδράσεις τους -αγάπη, τρυφερότητα, φροντίδα, ανησυχία και θαυμασμό, αλλά και θυμό, ζήλια, εκνευρισμό, φόβο και λύπη-τότε "αναγνωρίζουν" αυτά τα συναισθήματα ως δικά τους και μπορούν να τα εκφράσουν, ακριβώς επειδή είναι δικά τους και δεν θεωρούν υπαίτιο γι' αυτά το σύντροφό τους. (Κίρκ, Μ. 2002)

Υπάρχουν σύζυγοι, άνδρες τις περισσότερες φορές, που θεωρούν αυτονόητη την "κατάκτηση" της συζύγου τους, έχοντας με τον καιρό λησμονήσει ότι η σχέση τους άρχισε πρώτα με τη συναισθηματική τους

επαφή και κατόπιν ακολούθησε η σωματική. Έτσι παραβλέπουν το γεγονός ότι η συναισθηματική τροφοδοσία της οικογένειας είναι εξίσου σημαντική με την υλική. Ο σύζυγος παύει να είναι διαχυτικός απέναντι στη γυναίκα του και αυτή με τη σειρά της έχει την εντύπωση ότι παραμελείται. Η επικοινωνία περιορίζεται στα κοινά και τετριμμένα και η διαμαρτυρία της συζύγου για παραμέληση κρύβει απογοήτευση, πίκρα, στέρση και αποξένωση. Πρόκειται για μια κρίσιμη καμπή της ζωής, η οποία, αν παγιωθεί ως τρόπος συμπεριφοράς, γίνεται η αρχή του τέλους.

Συχνά οι άνδρες είναι εξαιρετικά φειδωλοί σε τρυφερότητα, προκαλώντας έλλειψη συναισθηματικής διοχέτευσης όχι μόνο στη σύζυγο, αλλά και στα άλλα μέλη της οικογένειας. Ανάγκη όμως στοργής και τρυφερότητας έχουν και τα παιδιά της οικογένειας. Η έλλειψη αυτών των στοιχείων δημιουργεί στο παιδί ένα αίσθημα εγκατάλειψης. Αντίθετα, μια αγωγή που χαρακτηρίζεται από αγάπη και συνέπεια μπορεί, χωρίς υπερβολές, να αντισταθμίσει, κάτω από ορισμένες συνθήκες, μια κακή κληρονομική προδιάθεση, η οποία υπό άλλες συνθήκες θα εκδηλωνόταν ως ψυχοκοινωνική πάθηση.

Η συναισθηματική κάλυψη της οικογένειας είναι δυνατόν να λειτουργήσει θετικά για τις ανάγκες των μελών της σε απροσδόκητο βάθος χρόνου.

Αν η εμπιστοσύνη θεωρείται βασικό στοιχείο για την κοινωνική και την οικονομική ζωή, στο γάμο και την οικογένεια είναι ακόμη πιο θεμελιώδης. Όπου εμφανίζονται έλλειψη εμπιστοσύνης, αμφιβολία, ανειλικρίνεια, αμφισβήτηση, καχυποψία, εκεί παρατηρούνται και οι ρωγμές, αρχικά και κατά κύριο λόγο, στη σχέση των συζύγων και στη συνέχεια, στις σχέσεις των άλλων μελών της οικογένειας. (Κυριακίδης, Π. 2000)

Η ανειλικρίνεια των συζύγων αρχίζει, πολλές φορές, πριν από το γάμο τους και σχετίζεται με τα κίνητρα που τους ώθησαν σ' αυτόν.

Συχνά η ανάγκη κάνει τον έναν ή και τους δύο συζύγους να μην εκφράζονται και να μη συμπεριφέρονται με ειλικρίνεια. Υποκρίνονται, γιατί, συνήθως, η ειλικρίνεια έχει συνέπειες.

Από την ανειλικρίνεια γεννιέται η αμφιβολία μεταξύ των συζύγων, η οποία φθείρει ανεπανόρθωτα το γάμο. Προκαλεί το χαμό της πίστεως για το γάμο, την διάψευση των ελπίδων και το μίσος. Η ειλικρίνεια, έστω κι αν υπάρχει αργότερα, δεν γίνεται πιστευτή και οι τυχόν τρυφερότητες ερμηνεύονται σαν τρόπος συγκάλυψης της υποκρισίας και έτσι οι σχέσεις του ζευγαριού αλλάζουν πορεία. (Κατσίκης, Λ. 2002)

Όταν καταρρέει η εμπιστοσύνη, δύσκολα μπορεί να στερεωθεί μια ασφαλής σχέση. Όταν λείπει η εντιμότητα, επιδεινώνεται η ποιότητα της συζυγικής σχέσης· η φαντασία του θιγόμενου συζύγου από λάθος του άλλου συμπληρώνει την αρνητική εικόνα της πραγματικότητας, ενώ η επιφύλαξη έρχεται να πάρει τη θέση που είχε πρώτα ο αυθορμητισμός.

Επίσης πολλοί άνθρωποι είναι συχνά έτοιμοι να κατηγορήσουν και να μεμφθούν τους άλλους για κάποιο λάθος τους, έστω και μικρό. Αυτό το φαινόμενο είναι συχνό και μεταξύ συζύγων, ειδικά όταν τα χρόνια της κοινής ζωής και η εξοικείωση που αυτή συνεπάγεται έχουν αφαιρέσει από τη σχέση κάθε δείγμα λεπτότητας και τακτ. Οι ίδιοι άνθρωποι, ωστόσο, δεν φαίνονται εξίσου πρόθυμοι να επαινέσουν τον άνθρωπο τους, όταν εκείνος καταφέρει κάτι που μπορεί να του έχει στοιχίσει και πολλές προσπάθειες. Στην περίπτωση αυτή παρατηρούμε έλλειψη επαίνου και μη αναγνώριση των προσπαθειών του άλλου.

Το αίσθημα αυτό-επιβεβαίωσης, το οποίο όλοι οι άνθρωποι έχουν ανάγκη, ενισχύεται με την παραδοχή, την αποδοχή και τον έπαινο των ατόμων με τα οποία έχουν επαφή. Η αυτοεκτίμηση είναι μια ψυχολογική ανάγκη, που βοηθά σημαντικά τον άνθρωπο στις σχέσεις του με τους άλλους.

Κάθε σύζυγος έχει ανάγκη αυτής της αναγνώρισης, όταν μάλιστα έχει υποβληθεί σε θυσίες και κόπους. Δεν είναι δίκαιο να θεωρούνται φυσικές και αναμενόμενες όλες οι προσπάθειες που καταβάλλει κανείς, και αυτός στον οποίο ουσιαστικά απευθύνονται να είναι τόσο φειδωλός στον έπαινο του.

Η επιδίωξη της αναγνώρισης και της επιδοκιμασίας που αυξάνει την αυτοεκτίμηση και αυτό-επιβεβαίωση δεν πρέπει να θεωρείται δείγμα εγωισμού, αλλά ανθρώπινη ανάγκη. Αυτή την ανάγκη νιώθουν εντονότερα τα παιδιά και οι γυναίκες, καθώς επί αιώνες επικρατούσε η άποψη ότι και οι δύο βρίσκονταν σε μειονεκτική θέση, με μόνο κριτήριο τη σωματική τους διάπλαση, χαρακτηριστικό το οποίο εθεωρείτο αξία από τους άνδρες για το δικό τους φύλο από αρχαιοτάτων χρόνων. (Κυριακίδης, Π. 2000)

(3) Ζήλια :

Το θέμα της ζήλιας μεταξύ των συζύγων είναι πανάρχαια. Είναι ένα συναίσθημα τελείως ανεξάρτητο από τη θέληση. Ίσως φαίνεται υπερβολικό το γεγονός ότι ανάμεσα στους λόγους χωρισμού του ζευγαριού συμπεριλαμβάνεται και η ζήλια. Εν τούτοις είναι πάμπολλα τα παραδείγματα των διαταραγμένων σχέσεων εξαιτίας αυτής που τελικά καταλήγουν και στο διαζύγιο. (Κυριακίδης, Π. 2000)

Η ζήλια μέχρι ενός ορισμένου σημείου μπορεί να θεωρηθεί σαν φυσική. Δείχνει το ενδιαφέρον του ενός για τον άλλον. Δείχνει ότι του είναι απαραίτητος και ότι κανείς τρίτος δεν έχει θέση ανάμεσά τους. Αυτού του είδους η ζήλια συνήθως δεν βλάπτει το γάμο.

Όταν στο ανδρόγυνο δεν υπάρχει καθόλου ζήλια, σημαίνει ή ότι έχουν απόλυτη εμπιστοσύνη ο ένας στον άλλον ή ότι τίποτα εσωτερικό δεν τους συνδέει και ότι αδιαφορεί ο ένας για τον άλλον.

Η παθολογική ζήλια, η ανησυχία μέχρι πάθος για την συζυγική πίστη είναι εκείνη που συντελεί στην καταστροφή του γάμου. Είναι το συναίσθημα του ανθρώπου που νοιώθει κατώτερος του άλλου, δεν έχει εμπιστοσύνη στον εαυτό του και αισθάνεται αδύναμος. (Κατσίκης, Λ. 2002)

Όταν η αγάπη των συζυγών δεν είναι ισόρροπη και όταν δεν υπάρχει αμοιβαία εμπιστοσύνη, τότε είναι πιθανή η ζηλοτυπία είτε από μέρος του άνδρα είτε της γυναίκας. Από τη στιγμή που τέτοιες βασανιστικές σκέψεις παρεισφρέουν στη συζυγική σχέση, τα προβλήματα που δημιουργούνται είναι τεράστια. Η ψυχική ηρεμία χάνεται, η ζωή γίνεται μαρτυρική, ενώ στην ακραία μορφή της η ζηλοτυπία μπορεί να κάνει τον άνθρωπο να φθάσει ακόμη και στο έγκλημα. Εκτός από τις υποψίες για απιστία, ενοχοποιείται και ένα πλήθος άλλων αιτίων, όπως, για παράδειγμα, ότι ο/ η σύζυγος ασχολείται υπερβολικά με τα παιδιά ή με τους συγγενείς της οικογένειας προέλευσης. Ακόμη και η εργασία, η επιστήμη, η πολιτική, η τέχνη, οι άνθρωποι του φιλικού ή επαγγελματικού περιβάλλοντος και οτιδήποτε άλλο μπορούν να θεωρηθούν αντίζηλοι.

Αυτός που ζηλεύει γίνεται κουραστικός για τον άλλο, νιώθει δυστυχισμένος και δεν είναι σε θέση να χαρεί τίποτε. Η δυστυχία την οποία βιώνει δεν έχει σχέση με το αν οι υποψίες του είναι πραγματικές ή όχι. Όταν βέβαια οι υποψίες του είναι βάσιμες, τότε θεωρείται κατά κάποιον τρόπο οξυδερκής στην κρίση του, χαρακτηριστικό που φυσικά δεν του αποδίδεται σε όλες τις άλλες περιπτώσεις. Αναφέρεται ότι η ζήλια θα πρέπει να εκλαμβάνεται περισσότερο ως οδύνη και πόνος παρά ως ελάττωμα. Είναι φρονιμότερο να την καταπραΰνει κανείς με την τρυφερότητα και την ευθύτητα στις σχέσεις, παρά να προσπαθεί να παρεμποδίσει τις εκδηλώσεις της με καταπίεση.

Πολλές φορές τα αίτια αυτού του οδυνηρού φαινομένου για τις συζυγικές σχέσεις πρέπει να αναζητηθούν στο παρελθόν. Βιώματα από την παιδική ηλικία των συντρόφου στο πατρικό τους σπίτι, βιώματα ζήλιας αλλά και μίσους κατά του άλλου φύλου αναδύονται στη συζυγική ζωή τους, εξελίσσονται σε ψύχωση και επιφέρουν τη δυσαρμονία στο γάμο, χωρίς κανένας να υποπτεύεται την πραγματική αιτία. Το ίδιο ισχύει και για τα αισθήματα μειονεξίας του ενός εκ των δύο συζύγων, τα οποία οδηγούν σε νευρώσεις. Γι' αυτό, σήμερα, περισσότερο από κάθε άλλη φορά, είναι ανάγκη να τονιστεί η σημασία της ψυχικής υγείας των συζύγων για την αρμονική συμβίωση τους. (Κυριακίδης, Π. 2000)

Ο ή η ζηλότυπος σύζυγος γίνεται ένα πρόσωπο τραγικό και συγχρόνως κωμικό. Συχνά προσβάλλει την αξιοπρέπεια και την προσωπικότητα του άλλου και πολλές φορές, χωρίς αποδείξεις και από ασήμαντα ή φανταστικά περιστατικά ή υπόνοιες φθάνει στη βεβαιότητα μέσα στο μυαλό του. Οι αδικαιολόγητες υποψίες και η μεγιστοποίηση και των ελαχίστων φθάνουν στην κωμικότητα και προκαλούν τον οίκτο για τον ή την ζηλότυπο σύζυγο.

Συμπερασματικά, η παθολογική ζήλια οδηγεί σε διαπληκτισμούς, σε αφόρητη συμβίωση, σε μίσος, σε νευρικό κλονισμό, σε ψυχρότητα, σε απογοήτευση, σε εκδίκηση, σε απιστία και πολύ συχνά σε χωρισμό. (Κατσίκης, Α. 2002).

(4) Συγγενείς των συζύγων και φίλοι :

Μετά το γάμο -και ιδίως τα πρώτα χρόνια-δεν μπορούν οι σύζυγοι να μην νοιώθουν δεμένοι με τις οικογένειες από τις οποίες προέρχονται. Και είναι σαφές ότι οι σύζυγοι δεν σταματούν κάθε επαφή και

επικοινωνία με τους συγγενείς και τους φίλους και των δύο πλευρών ζευγάρι έχει την ανάγκη και των συγγενών και των φίλων.

Πολλά περιστατικά ωστόσο αποδεικνύουν ότι οι "τρίτοι" στο γάμο προξενούν περισσότερο κακό παρά καλό. Ενώ είναι αλήθεια ότι πολλές πεθερές-γιαγιές παίζουν πολύ θετικό ρόλο στην οικογένεια τόσο με την πείρα τους όσο και με την εργασία τους (φύλαξη παιδιών, προσφορά της σύνταξης τους), είναι εξίσου αληθές ότι κάποιες άλλες φέρονται αυταρχικά και, βοηθούσης της ανίσχυρης προσωπικότητας του παιδιού τους, συνήθως του γιου, συχνά συμβάλλουν στη διάλυση του γάμου του.

Συχνά επεμβαίνουν και προσπαθούν να ρυθμίσουν τη ζωή και τις σχέσεις μεταξύ των συζύγων, με αποτέλεσμα να προκαλούν διχόνοιες, συγκρούσεις και παρεξηγήσεις, δηλητηριάζοντας έτσι τη σχέση τους.

Εξίσου αμφιλεγόμενος είναι και ο ρόλος των φίλων μέσα στο ζευγάρι. Πολλές φίλιες αποτελούν πραγματική όαση, άλλες όμως είναι επικίνδυνες, καθώς "ο καλύτερος φίλος" του συζύγου ή "η καλύτερη φίλη" της συζύγου δεν είναι καθόλου βέβαιο ότι επιθυμούν να είναι και "οι καλύτεροι φίλοι" του ζευγαριού. Όταν οι φίλοι θέλουν να συνεχίσουν τη φιλία όχι μόνο με τον ένα σύζυγο αλλά με το ζευγάρι, το οποίο αντιμετωπίζουν πλέον ως αδιάσπαστη ενότητα, τότε είναι πράγματι, μαζί με τους συγγενείς, τα καλύτερα στηρίγματα του ζευγαριού σε μια δύσκολη στιγμή. (Κυριακίδης, Π. 2000)

Πολλές όμως, είναι και οι περιπτώσεις που κάποιοι προσποιούμενοι τους φίλους, εισβάλουν σαν "σύμβουλοι" και "προστάτες", χωρίς να ζητηθεί η γνώμη τους και δημιουργούν συγκρούσεις στο ζευγάρι.

Έτσι, συγγενείς και φίλοι επεμβαίνουν στη ζωή του ζευγαριού σαν καλοθελητές και ζητούν να ενισχύσουν, ενώ στην πραγματικότητα καταστρέφουν τη συζυγική ευτυχία.

Πολλές φορές, οι σχέσεις των συζύγων διαταράσσονται από τη στάση του ενός προς τους συγγενείς του άλλου. Συνήθως, απαγορεύουν,

όχι μόνο την ανάμειξή τους στη ζωή τους, αλλά και να έχει ο άλλος σύζυγος σχέσεις και επικοινωνία με τους συγγενείς του. Αυτό συνήθως το απαιτούν μόνο από το σύντροφό τους και όχι από τον εαυτό τους για τους δικούς τους συγγενείς. Κατά κανόνα ο καθένας ενδιαφέρεται μόνο για τους δικούς του συγγενείς και αδιαφορεί για τους συγγενείς του άλλου. Δεν επικρατούν συχνά η λογική και ο σεβασμός στις σχέσεις του ενός συζύγου προς τους συγγενείς του άλλου. Και αυτό είναι γεγονός που προκαλούνται διαμάχες. Διαμάχες όμως προκαλεί και η προσήλωση και η αγάπη του ενός συζύγου προς τους συγγενείς του και ο επηρεασμός του από αυτούς στη ζωή του και μετά το γάμο του. Αυτό συνήθως συμβαίνει σε ανθρώπους που δεν έχουν ισχυρή προσωπικότητα και πρωτοβουλία στις πράξεις τους.

Τέλος, όταν οι γονείς δεν έχουν εξασφαλίσει πόρους για τα γεράματά τους ή έχουν χτυπηθεί από σοβαρές ασθένειες καταφεύγουν στο σπίτι των παιδιών τους. Και αυτό όμως, πολλές φορές γίνεται αιτία διαφορών και διαπληκτισμών μεταξύ των συζύγων. (Κατσίκης, Λ. 2002).

(5) Αυταρχική συμπεριφορά :

Η αξιοπρέπεια του κάθε ατόμου αποτελεί αναφαίρετο ανθρώπινο δικαίωμα και η διαφύλαξη της είναι πρώτιστο χρέος όλων. Όταν δεν γίνεται σεβαστή, καταλύεται κάθε έννοια οικογενειακής σχέσης. Αυτό διαπιστώνεται από εκδηλώσεις ατόμων που ταπεινώνουν και εξευτελίζουν τα μέλη της οικογένειάς τους. Συχνά λέγεται -και είναι αλήθεια- ότι για να διατηρηθεί μια σχέση, είναι ανάγκη να υπάρχουν αμοιβαίες υποχωρήσεις σε πολλά θέματα. Πρόβλημα ανακύπτει όταν δεν υπάρχει το συστατικό "αμοιβαία", με αποτέλεσμα η υποχώρηση να γίνεται μόνο από τη μια πλευρά.

Συχνά οι σχέσεις μεταξύ συζύγων διαταράσσονται όταν ο ένας υποτιμά τον άλλο. Είναι γεγονός ότι πολλοί γάμοι ζουν και υφίστανται νομικά για χρόνια χάρη στην υποχώρηση του ενός, συνήθως της συζύγου, της οποίας ωστόσο η ζωή είναι μαρτυρική. Δεν απουσιάζουν τα βίαια ξεσπάσματα. Εντούτοις η υποχώρηση για χάρη των παιδιών, του ονόματος, της φήμης κ.ο.κ. αγγίζει κάποτε τα όρια της. Καθώς δεν είναι δυνατόν ο ένας, πάντοτε ο ίδιος, να ταπεινώνεται και να εξευτελίζεται έπ' άπειρον. Τα όρια της ανοχής και της αντοχής του υποχωρούντος εξαρτώνται από τη νοοτροπία, την κοινωνικοποίηση, την ψυχική αντοχή, τη θέληση και την υπομονή του, όπως και από τη σκοπιμότητα, τους σκοπούς χάριν των οποίων γίνεται η υποχώρηση.

Η υποτίμηση της συζύγου από το σύζυγο δεν παρατηρείται μόνο όταν ο άνδρας "βλέπει" τη γυναίκα του "αφ' υψηλού", την ειρωνεύεται και την εξευτελίζει μπροστά σε τρίτους, αλλά και όταν τη μεταχειρίζεται σαν παιδί στο οποίο δεν εμπιστεύεται κανένα σοβαρό ζήτημα ή όταν τη θεωρεί κούκλα και όργανο των επιθυμιών του, όταν αδιαφορεί γι' αυτήν, την παραμελεί, δεν τη λαμβάνει υπόψη και την αγνοεί σαν να μην υπάρχει.

Όταν ένα άτομο αισθάνεται παραμελημένο και παραγκωνισμένο από το περιβάλλον του, τείνει προς την αυτοεγκατάλειψη. Η αδιαφορία σκοτώνει. Με ποια διάθεση να αφοσιωθεί αυτός ο άνθρωπος στην εργασία του ή να αναλάβει πρωτοβουλίες που θα τον αναδείξουν σε δημιουργικό και δραστήριο μέλος της κοινωνίας; Είναι κοινός τόπος ότι η δραστηριότητα, η δημιουργικότητα και οι πρωτοβουλίες αποτελούν δείγμα υγείας, ζωτικότητας και ψυχικής ισορροπίας.

Με την αυτοεγκατάλειψη του ατόμου όλα αυτά ατονούν.

Σε ό,τι αφορά τη συζυγία και την οικογένεια, η επικράτηση του "εγώ" πάνω από το "εμείς", του "μου" αντί του "μας", καταστρέφει τη σχέση, δεδομένου ότι το άλλο μέλος δεν θεωρείται ισότιμο του πρώτου, "έτερον"

του "ήμισυ", αλλά ιδιοκτησία του. Τίποτε ασφαλώς δεν είναι "σφαλέστερον τούτου". Κανείς δεν είναι "κτήμα" κανενός. Ακόμη και η χρήση της αντωνυμίας "μου", όταν ο ένας εκ των συζύγων αναφέρεται σε κοινά τους θέματα, αντί του ορθού "μας", τραυματίζει και δημιουργεί αντιδράσεις. (Κυριακίδης, Π. 2000)

(6) Βία-Κακοποίηση :

Άλλες αρρωστημένες εκδηλώσεις οι οποίες οδηγούν σε διάλυση την οικογενειακή σχέση είναι η βία και η κακοποίηση μέσα στους κόλπους της οικογένειας. Για να φθάσει μια σχέση σε παρόμοιες καταστάσεις, θα πρέπει να έχουν προηγηθεί πολλά και να έχει καταστρατηγηθεί κάθε δεοντολογία, είτε από την πλευρά του ενός από τους συζύγους είτε και από τους δύο.

Η οικογένεια είναι τόπος χαράς, κι όχι παλαίστρα όπου υπερισχύει ο δυνατότερος, ο ισχυρότερος των αντιπάλων. Οι βιαιότητες, οι χειροδικίες και οι εκβιασμοί δεν έχουν καμιά σχέση με την οικογένεια, αφού, αν τα προβλήματα δεν λύνονται με την κατανόηση, την πειθώ και την αγάπη μεταξύ των μελών, η χρήση της πίεσης και της βίας μάλλον τα περιπλέκει.

Πολλοί ειδικοί υποστηρίζουν ότι σε ορισμένες περιπτώσεις η εκδήλωση επιθετικότητας και βίας είναι αποτέλεσμα κακώσεων του εμπρόσθιου λοβού του εγκεφάλου. Τραύματα στην περιοχή αυτή αποδυναμώνουν τον έλεγχο των επιθετικών παρορμήσεων του ατόμου. Οι περισσότεροι ερευνητές όμως υποστηρίζουν ότι η επιθετικότητα είναι αποτέλεσμα επίκτητης συμπεριφοράς και αρρωστημένης άποψης για τις ανθρώπινες σχέσεις.

Οι κακοποιήσεις μεταξύ συζύγων γίνονται συνήθως από το σύζυγο σε βάρος της συζύγου και οφείλονται σε πολλούς και ποικίλους λόγους.

Η κακοποίηση μπορεί να είναι σωματική, λεκτική, σεξουαλική, ψυχολογική ή οικονομική. Υπάρχουν, για παράδειγμα, περιπτώσεις ανδρών οι οποίοι, υιοθετώντας "σκληρά ανδρικά" πρότυπα και μορφές συμπεριφοράς που προσιδιάζουν σε άτομα χωρίς αγωγή, ή επηρεασμένοι από συζητήσεις και εικόνες διαστροφικού περιεχομένου, μεταφέρουν στη σύζυγο τους κάθε ανάλογη απαίτηση. Η άρνηση της γυναίκας που σέβεται τον εαυτό της να συμπράξει σε αυτές τις απαιτήσεις συχνά συνεπάγεται βίαιες ενέργειες από την πλευρά του συζύγου σε βάρος της.

Πλήθος άλλων αιτίων μπορούν να επιφέρουν αντίστοιχο αποτέλεσμα. Αξίζει ωστόσο να αναφερθεί ότι η κακοποίηση της γυναίκας-συζύγου δεν είναι αναγκαστικά απόρροια κακής οικονομικής κατάστασης, μέθης του συζύγου ή χαμηλού πνευματικού επιπέδου. Κακοποίηση υφίστανται γυναίκες από όλα τα κοινωνικά στρώματα, ακόμη και αυτές που είναι οικονομικά ανεξάρτητες. Τέτοια περιστατικά σπάνια έρχονται στο φως της δημοσιότητας, καθώς οι κακοποιημένες γυναίκες δεν τα αναφέρουν συνήθως ούτε στους δικούς τους, αλλά ούτε και στην αστυνομία.

Η επιλογή τους αυτή μπορεί να εξηγηθεί ως εξής: οι γυναίκες πιστεύουν ότι με τον τρόπο αυτό, αφενός, αποφεύγουν την οδυνηρή εμπειρία της δημοσιοποίησης και, αφετέρου, σκεπτόμενες τις επιπτώσεις που θα έχει στα παιδιά, αναβάλλουν το διαζύγιο, το οποίο είναι η διαφαινόμενη εξέλιξη της όποιας δημοσιοποίησης. Για πολλές γυναίκες όμως η κατάσταση είναι αφόρητη και ξεπερνά κάθε όριο. Έτσι, αποτολμούν να αντισταθούν στην κακοποίηση τους, με αποτέλεσμα κάποιες φορές όχι απλούς την έκδοση διαζυγίου, αλλά και τη διάπραξη εγκλημάτων.

(Κυριακίδης, Π. 2000)

(7) Καβγάδες :

Οι καβγάδες δεν υποδηλώνουν απαραίτητως ένα γάμο που κινδυνεύει να διαλυθεί. Αν, όμως, επαναλαμβάνονται καθημερινά και συνεχίζονται για μεγάλο χρονικό διάστημα, χωρίς καμία αλλαγή και πρόοδο στον τρόπο που καβγαδίζουν, τότε σηματοδοτούν το θάνατο της αγάπης στη σχέση. Όλα τα ζευγάρια καβγαδίζουν αλλά το "πως" καυγαδίζει ένα ζευγάρι και ο τρόπος που λύνει, ή δεν λύνει τις διαφορές του, είναι μια ξεκάθαρη ένδειξη για το αν ο γάμος θα ωριμάσει και θα επιζήσει ή αν εξαιτίας του πόνου, της έλλειψης επικοινωνίας, της ασυμφωνίας και, καμιά φορά ακόμη και της βίας -φραστικής ή σωματικής-θα διαλυθεί.

Συχνά, η συμπεριφορά ενός ατόμου σχετικά με τους συζυγικούς καβγάδες, εξαρτάται απολύτως από τον τρόπο που χειριζόταν η πατρική οικογένεια του αυτό το πρόβλημα. Όλοι μαθαίνουν τους τρόπους συναλλαγής με τους συνανθρώπους τους από την παιδική τους ηλικία, και είναι πολύ δύσκολο να τους αλλάξουν, όταν αργότερα δημιουργήσουν δική τους οικογένεια. Είναι, όμως, δυνατόν ν' αλλάξουν αρκετά αυτό το πρότυπο συνδιαλλαγής, πριν προξενήσουν στον σύντροφο, τον γάμο και -τελικά- στον ίδιο τον εαυτό τους, ανεπανόρθωτη ζημιά. Οι καβγάδες του ζευγαριού οδηγούν στην καταστροφή του δεσμού, όταν είναι ο σχεδόν μοναδικός τρόπος αντίδρασης, μεταξύ των συζύγων. Και η ωριμότητα των δυο συντρόφων επηρεάζει πάντα τον τρόπο εξέλιξης του. (Κίρκ, Μ. 2002)

Αν οι δυο σύντροφοι νιώθουν πραγματική εμπιστοσύνη ο ένας στον άλλον, οι καβγάδες μπορούν να γίνουν και μια αφορμή για την ωρίμαση της σχέσης, για τη βελτίωση της επικοινωνίας μεταξύ τους και για το ακόνισμα των ικανοτήτων τους στην εξεύρεση συμβιβαστικών λύσεων.

Αν, όμως, δεν υπάρχει αυτή η εμπιστοσύνη κι η επικοινωνία μεταξύ τους είναι ανύπαρκτη, ή επιφανειακή, αν οι δυο σύντροφοι δεν έχουν αυτοπεποίθηση κι αν χρησιμοποιούν τον εκβιασμό, την άρνηση και τη βία στους καβγάδες τους, αν δεν ενδιαφέρονται παρά μόνο για τον εαυτό τους και την -με κάθε τρόπο- δικαίωση τους, τότε οι καβγάδες θα προκαλέσουν συνεχιζόμενη δυστυχία και, αν το ζευγάρι δεν ζητήσει επιστημονική βοήθεια, τη διάλυση του γάμου.

Υπάρχουν, όμως, σε όλους τους γάμους κοινές καταστάσεις και απ' αυτές, εκείνες που οδηγούν συχνότερα σε καβγάδες είναι οι παρακάτω:

- * Ζήλια: ο χρόνος που ο ένας σύντροφος αφιερώνει σε άλλα άτομα.
- * Εκδηλώσεις τρυφερότητας, απόρριψης, κριτικής.
- * Τα οικονομικά: η πληρωμή των λογαριασμών, οι σπατάλες, τα προσωπικά έξοδα.
- * Σεξ: η συχνότητα, κατάλληλες και ακατάλληλες στιγμές, οι τρόποι της συνεύρεσης, η έλλειψη τρυφερότητας.
- * Επικοινωνία: το να μην ακούει ο ένας τον άλλον, να μην του απαντά και να μην του εκδηλώνει τον εσωτερικό του κόσμο.
- * Συγγενείς: ο χρόνος που τους διατίθεται, οι επισκέψεις, η ανάμιξη τους στα οικογενειακά.
- * Δουλειές του σπιτιού: η καθαριότητα, τα ψώνια, οι επισκευές, η φροντίδα και το διάβασμα των παιδιών, τα απρόοπτα.
- * Προσωπικές συνήθειες. (Κίρκ, Μ. 2002)

Τα ζευγάρια που δεν ζουν αρμονικά, οι σύζυγοι που καυγαδίζουν συχνά, γκρινιάζουν και προσβάλουν ο ένας τον άλλον, συνήθως διαλέγουν μία από τις παραπάνω αιτίες για να εκτονωθούν, φορτώνοντάς την με όλο το βάρος και το δηλητήριο της δυστυχίας και την έλλειψη ικανοποίησης από το γάμο τους.

(8) Οικονομικοί Λόγοι - Επάγγελμα :

Η ανεπάρκεια των πόρων για την κάλυψη των συνεχώς αυξανόμενων εξόδων της οικογένειας, οι υπερβολικές δαπάνες του ενός ή και των δύο συζύγων, μια, έστω τυχαία, οικονομική καταστροφή, είναι δυνατόν να οδηγήσουν σε ρήξη των σχέσεων μέσα στην οικογένεια και κατά συνέπεια δε διαζύγιο. Ουσιαστικά όμως, σε αυτές τις περιπτώσεις, στο διαζύγιο οδηγούν η έλλειψη ηθικού εξοπλισμού, η επιπολαιότητα, η ανευθυνότητα και η έλλειψη του σωστού προσανατολισμού των ζευγαριών.

Επίσης η επαγγελματική απασχόληση, το άγχος από τα αυξανόμενα έξοδα, απορροφούν τον σύζυγο ή και τους δυο συζύγους. Ο σύζυγος δύσκολα κατορθώνει να αφήνει έξω από το σπίτι, τις επαγγελματικές του ανησυχίες. (Κατσίκης, Λ. 2002)

(9) Σεξουαλική Επικοινωνία :

Ο σεξουαλικός δεσμός μεταξύ των δύο συζύγων, αποτελεί συνήθως μια ισχυρή ένδειξη για την γενική κατάσταση της σχέσης τους. Το σεξ είναι ένας από τους καλύτερους τρόπους έκφρασης των συναισθημάτων αγάπης, τρυφερότητας, χαράς, άνεσης αλλά και σιγουριάς, συγνώμης και συμφιλίωσης.

Στην πορεία του γάμου υπάρχουν αναπόφευκτα περίοδοι, όπου η σεξουαλική δραστηριότητα του ζευγαριού βρίσκεται σε ύφεση: στην διάρκεια της εγκυμοσύνης και μετά τον τοκετό, σε περιόδους έντονου στρες και υπερκόπωσης. Μπορεί πάλι, να υπάρχουν και καθαρά ιατρικοί λόγοι, που εμποδίζουν τη σεξουαλική συνεύρεση. Όμως δύο σύζυγοι που

αγαπιούνται πάντα βρίσκουν την ευκαιρία να αγκαλιαστούν και να προσφέρουν αμοιβαία τρυφερότητα. Τα χωριστά δωμάτια υποδεικνύουν συχνά μια σχέση που έχει ξεφύγει απ' το σωστό δρόμο, γιατί ο τοίχος που χωρίζει τους δυο συζύγους, συμβολίζει κάποιο συναισθηματικό φράγμα ανάμεσά τους.

Σε γενικές γραμμές, η σεξουαλική σχέση του ζευγαριού είναι ένας μικρόκοσμος της γενικής σχέσης του, της ικανότητάς του να επικοινωνεί και να αποφεύγει τους εγωισμούς. (Κίρκ, Μ. 2002)

(10) Συζυγική απιστία :

Συχνά, αφορμή για το διαζύγιο είναι η εξωσυζυγική σχέση του ενός από τους συζύγους. Ενώ όμως αυτή η σχέση παίζει σημαντικό ρόλο στο ένα τρίτο των διαζυγίων, σπανίως είναι η πραγματική αιτία τους. Σπανίως επίσης, μια εξωσυζυγική σχέση δημιουργείται αποκλειστικά και μόνο από την ανάγκη για "σεξουαλική" εμπειρία, που δεν υπάρχει στη συζυγική εστία. Η απιστία, δείχνει συνήθως, τι συμβαίνει ή τι δεν συμβαίνει μέσα στον ίδιο το γάμο και πρέπει να θεωρείται η ολοκλήρωση μιας ανεκπλήρωτης στον γάμο επιθυμίας, ή η πλήρωση κάποιου κενού. Αυτό που λείπει μπορεί να είναι μόνο η διασκέδαση και η απόλαυση του "ζην επικινδύνως", ή μπορεί να είναι πιο σοβαρή, αλλά υποσυνείδητη αναζήτηση μιας ικανοποίησης, που έλειπε κιόλας από την παιδική ηλικία και που ο γάμος δεν κατάφερε να ικανοποιήσει.

Το ερωτικό πάθος γοητεύει, προκαλεί και μπορεί να σκλαβώσει ένα άτομο, όταν η καθημερινή ζωή του είναι άγευστη και κυλάει μέσα στην ρουτίνα. Η απιστία υποδηλώνει συχνά μια κρίση μέσα στο γάμο, μια κρίση που μπορεί να οδηγήσει στην διάλυσή του. (Κίρκ, Μ. 2002)

Σύμφωνα με έρευνες που έγιναν σε παγκόσμιο επίπεδο σχετικά με την μοιχεία, ο Murdock στο βιβλίο του Social Structure αναφέρει:

Από 148 διαφορετικές κοινωνίες:

- στις 120 απαγορεύεται η μοιχεία
- στις 4 αποδοκιμάζεται, απορρίπτεται, χωρίς αυστηρό περιορισμό
- στις 19 επιτρέπεται υπό ορισμένες συνθήκες και
- στις 5 επιτρέπεται απεριόριστα.

Δεν μπορεί να είναι κανείς απόλυτος για τα αίτια και τα αποτελέσματα της συζυγικής απιστίας, οπότε φυσικό είναι να εκφράζεται μεγάλη επιφύλαξη ως προς την εξαγωγή συμπερασμάτων, θα μπορούσε ωστόσο κανείς να αναφέρει επιγραμματικά μερικά από τα αίτια αλλά και κάποιες συνέπειες αυτού του φαινομένου.

Ως αίτια, μεταξύ άλλων, αναφέρονται:

1. Η σκαιά συμπεριφορά του συζύγου.
2. Η άρση της αγάπης μεταξύ των συζύγων.
3. Η μη γενετήσια ικανοποίηση.
4. Η απόλυτη οικονομική εξάρτηση της γυναίκας από τον άνδρα.
5. Η αναβίωση κάποιας προ-συζυγικής σχέσης.
6. Η εκδίκηση του/ της συζύγου (για παρόμοιο ή άλλο λόγο).
7. Η στέρηση της γενετήσιας σχέσης από κάθε ψυχο-πνευματικό περιεχόμενο.
8. Το "φιλελεύθερο" πνεύμα της εποχής με τις πολλές προκλήσεις.
9. Η μείωση της συζυγικής έλξης.
10. Η παρατεταμένη απουσία από το σπίτι.

Ως συνέπειες, μεταξύ άλλων, αναφέρονται:

1. Ο τραυματισμός της αξιοπρέπειας των συζύγων.
2. Ο τραυματισμός της ψυχικής υγείας των παιδιών.
3. Επιθυμία εκδίκησης.
4. Η πιθανή διάλυση του γάμου.

Κανείς λογικός άνθρωπος δεν προχωρεί στο γάμο πιστεύοντας ότι θα διαρκέσει χρονικό διάστημα. Όλοι οι γάμοι έχουν στόχο τη δια βίου ένωση των συζύγων, παρά το γεγονός ότι κατά την πορεία πολλοί απ' αυτούς αποτυγχάνουν και διαλύονται εξαιτίας της απιστίας.

Κοινωνικές προκλήσεις για απιστία πάντοτε υπήρχαν και θα εξακολουθήσουν να υπάρχουν. Αυτό όμως δεν απαλλάσσει το/ τη σύζυγο από την υποχρέωση της σταθερής και αταλάντευτης πίστης. Πράγματι, παρά το γεγονός ότι υπάρχουν πολλοί λόγοι και αφορμές που κάνουν την πορεία προς την απιστία λιγότερο ή περισσότερο ολισθηρή, η προσωπική ευθύνη του καθενός από τους συζυγούς στο θέμα αυτό παραμένει ακέραια. (Κυριακίδης, Π. 2000)

Ένα μεγάλο κενό της συζυγικής σχέσης, το οποίο “προετοιμάζει εν δυνάμει” το έδαφος για την ενδεχόμενη ευδοκίμηση προκλήσεων και πειρασμών είναι η έλλειψη τον αμοιβαίου ολοκληρωτικού δοσίματος των συζυγών και της ολοκληρωτικής κάλυψης των βιολογικών τους αναγκών. Στον πειρασμό μπορεί να ενδώσουν “πνευματικοί” και “καλλιεργημένοι” κατά τα άλλα άνθρωποι, που έχουν μέσα τους ακάλυπτες πτυχές ερωτισμού οι οποίες δεν έχουν ακόμη ικανοποιηθεί από τη συζυγική τους σχέση. Άνδρες με “ψυχρές” γυναίκες ή γυναίκες με “ψυχρούς” άνδρες, σύζυγοι που δεν βρίσκουν απόλυτη, αμοιβαία ερωτική ικανοποίηση, μπορεί να εκτεθούν στον ισχυρό πειρασμό όταν βρεθούν με ένα πρόσωπο που φαίνεται ότι μπορεί να τους δώσει ό,τι στερούνται. Μόνο η ψύχραιμη σκέψη πριν από τη λήψη μιας τέτοιας απόφασης και η εντιμότητα τους αποτελούν συχνά εμπόδιο για να μην ενδώσουν στην πρόκληση.

Η αδυναμία επίσης του άνδρα και της γυναίκας να συμβιβαστούν με τη φυσική πορεία ωρίμανσης του μυαλού αλλά και της γήρανσης του σώματος τους μπορεί να προλειάνει το δρόμο για εξωσυζυγικές περιπέτειες και απιστίες. Πολλές γυναίκες, μετά από κάποια ηλικία, ειδικά γύρω στα σαράντα, κάνουν απεγνωσμένες προσπάθειες (καλλυντικά, γυμναστική, χειρουργικές επεμβάσεις κ.ά.) για να παραμείνουν νέες. Το ίδιο ισχύει και για πολλούς άνδρες, οι οποίοι νεάζουν, συχνά με κωμικά αποτελέσματα. Στόχος, τόσο των μεν όσο και των δε, είναι να αρέσουν, να λάβουν την επιβεβαίωση ότι ακόμη αντέχουν. Και ασφαλώς ένας τέτοιος στόχος εξυπηρετείται και εκπληρώνεται καλύτερα με έναν νεότερο άνδρα ή μια νεότερη γυναίκα. Όταν ο άνθρωπος λησμονήσει ότι δεν είναι μόνο σώμα, και δη γεννητικό σύστημα, είναι πολύ εύκολο να εμπλακεί στο φαύλο κύκλο της αναζήτησης διέγερσης και ηδονής με κάθε κόστος· ακόμη και όταν, σε παρόμοιες καταστάσεις, η άλλη όψη της ηδονής είναι η οδύνη.

Άλλοι παράγοντες που επενεργούν βλαπτικά στην ερωτική ζωή, φθείρουν εσωτερικά τη συζυγική σχέση και συντελούν στην απιστία του ενός ή και των δύο συζύγων είναι η ρουτίνα και η έλλειψη φαντασίας για ποικιλία στην καθημερινή και προσωπική ζωή. Η γενίκευση και η υποδούλωση σε ένα ρυθμό καθημερινής ζωής, με πάγιο ωράριο έγερσης, φαγητού, ύπνου, εργασίας καθιστούν τη ζωή μονότονη και κουραστική. Η ρουτίνα και η καθημερινότητα αφαιρούν το νόημα από κάθε λόγο, πράξη, ενέργεια των συζύγων και απονευρώνουν τη σχέση. Η απιστία κάτω από αυτές τις συνθήκες φαντάζει σαν αναζωογονητική ποικιλία για αλλαγή. Η μεγιστοποίηση ασήμαντων γεγονότων και η διαρκής και αποκλειστική ενασχόληση με τα κοινά και τετριμμένα, ο περιορισμός των ενδιαφερόντων, η μεμψιμοιρία, η φλυαρία, οι ηθικολογίες, η τάση του ενός να παρουσιάζει μόνιμα τον εαυτό του ως θύμα, τα παράπονα

κ.ά., όλα αυτά κάνουν τη συμβίωση βαρετή και τη νέα σχέση να μοιάζει ως τη μόνη διέξοδο. Η πλήξη και η ανία είναι κακοί σύμβουλοι στη ζωή και επικίνδυνοι στο γάμο. Όταν και οι δύο σύζυγοι δεν καταβάλλουν προσπάθειες ανανέωσης, τότε η πλήξη, η φθορά και η ανία διευκολύνουν σε μεγάλο βαθμό την απιστία.

Υπάρχουν περιπτώσεις κατά τις οποίες ο ένας από τους συζύγους μπορεί να συναντήσει ένα άλλο πρόσωπο, το οποίο δίνει την εντύπωση ότι ανταποκρίνεται σαν "αδελφή ψυχή" στα βαθύτερα όνειρα του. Συνήθως όμως πρόκειται για εντύπωση που δεν στηρίζεται σε βαθύτερη σκέψη. Μια αυτόματη αντιπαραβολή με το/ τη σύζυγο οδηγούν αυτόν που την κάνει στην περιοχή της "εκ συναρπαγής" απιστίας. Μόνο μια ειλικρινής συζήτηση και σοβαρή συμβουλή, μετά τη μεταμέλεια που ακολουθεί, μπορεί ενδεχομένως να βοηθήσει την κατάσταση.

Η απιστία ακόμη μπορεί να είναι το αποτέλεσμα της μη κατανόησης και μη σωστής εκπλήρωσης των ρόλων των συζύγων. Τέτοιου είδους καταστάσεις μπορεί να οδηγήσουν τους συζυγούς στην αναζήτηση άλλων ατόμων που θα προθυμοποιηθούν να τους δώσουν το ρόλο που τους αξίζει. Αυτό συμβαίνει όταν, λόγου χάρη, η γυναίκα δεν αναγνωρίζει στο σύζυγο της όχι ηγετική, αλλά ούτε συνηγετική θέση στην οικογένεια, όταν τον υποτιμά και τον ταπεινώνει, τον κάνει να νιώθει αμελητέος και σαφώς υποδεέστερος της. Αλλά κάτι ανάλογο ισχύει και όταν ο άνδρας υποτιμά τη γυναίκα του, ειρωνεύεται το πνευματικό της επίπεδο, αγνοεί ή χλευάζει τις ευαισθησίες της, τονίζει τις όποιες σωματικές της αδυναμίες και τη συγκρίνει συνεχώς και με μειωτική ασφαλώς διάθεση με όποιο μοντέλο εμφανιστεί στο προσκήνιο.

Παρά το γεγονός ότι οι προαναφερθείσες αιτίες απιστίας φαίνονται πολλές και σοβαρές, χρεώνονται περισσότερο στο εσωτερικό πρόβλημα συνοχής και στις αδυναμίες της συζυγικής σχέσης παρά στους ισχυρούς εξωτερικούς παράγοντες. Όπου όμως και να χρεώνονται, οδηγούν σε

λανθασμένες ή σκόπιμες ενέργειες με αποτέλεσμα τη συζυγική απιστία, γεγονός που θεωρείται από τις πρώτες αιτίες ουσιαστικής διάλυσης του γάμου, που με τη νομική διαδικασία του διαζυγίου σηματοδοτεί το τέλος και της τυπικής συζυγικής σχέσης. (Κυριακίδης, Π. 2000)

Τέλος, υπάρχει κι ένα άλλο σημαντικό φαινόμενο που συχνά ευθύνεται για τη διάλυση ενός γάμου. Πολλά ζευγάρια κάνουν το λάθος να επενδύουν όλο το χρόνο και την ενέργειά τους στην επίτευξη ενός σκοπού έξω από την ερωτική σχέση. Συνηθισμένα παραδείγματα αποτελούν το χτίσιμο μιας κατοικίας, το στήσιμο μιας επιχείρησης, κάποιες σπουδές ή η εξέλιξη της καριέρας ενός ή και των δυο συντρόφων.

Αυτός ο εξωτερικός σκοπός μπορεί να απορροφήσει τόσο πολύ το ζευγάρι, που να τους απομένει ελάχιστη ενέργεια ή χρόνος για να επενδύσουν στην μεταξύ τους σχέση. Στην πραγματικότητα ένας τέτοιος σκοπός μπορεί να γίνει ένας τρόπος για να αποφεύγουν συστηματικά ο ένας τον άλλο.

Μόλις τελειώσει για παράδειγμα το σπίτι όμως, το ζευγάρι βρίσκει ότι δεν έχει πια κανένα σημείο επαφής, και το καινούργιο σπίτι γίνεται μνημείο του χωρισμού τους. (Fisher B.& Alberti R. 2001)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΚΑΙ ΑΝΑΓΚΕΣ ΠΑΙΔΙΟΥ ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ 6 – 12 ΕΤΩΝ

Η ηλικία των 6 ετών είναι μια σημαντική στιγμή στη ζωή του παιδιού. Μέχρι τότε ζούσε υπό την επιρροή των γονέων του, τους οποίους θεωρούσε παντοδύναμα όντα. Η βρεφονηπιοκόμοι, οι τροφοί και οι νηπιαγωγοί αναπαρήγαν το γονεϊκό πρότυπο, το οποίο συνδύαζε κατανόηση και επιείκεια.

Από την ηλικία των 6 ετών, το παιδί ωριμάζει όσον αφορά τον νοητικό τομέα. Αρχίζει να κάνει λογικούς συλλογισμούς και αντιλαμβάνεται καλύτερα την πραγματικότητα, με πιο αντικειμενικό τρόπο. Κρατά αρκετά σημαντικές αποστάσεις από την κατά φαντασία ζωή του.

Για παράδειγμα, όταν ήταν τεσσάρων ή πέντε ετών, έγραφε στον Άγιο Βασίλη για να του παραγγείλει τα δώρα που επιθυμούσε. Μετά από έξι χρόνια, αυτή η ιστορία του Αι – Βασίλη γίνεται "ύποπτη". Αναρωτιέται πως καταφέρνει να περνά μέσα από την καμινάδα, να προμηθεύεται όλα αυτά τα παιχνίδια και πως μπορεί να επισκέπτεται όλα τα παιδιά ταυτόχρονα. Το παιδί σε αυτή την ηλικία περνά από μια διαισθητική σκέψη σε μια στοχαστική σκέψη. Συσχετίζει πολλές ιδέες, χειρίζεται τους κανόνες και η προσοχή του είναι περισσότερο σταθερή και αδιάλειπτη. Εκείνο τον χρόνο μπαίνει στο δημοτικό σχολείο και καλείται να προσαρμοστεί σε νέες απαιτήσεις, οι οποίες σχετίζονται με την ομαδική ζωή και την μάθηση.

Το παιδί τότε αρχίζει να τηρεί κάποιες αποστάσεις από τους γονείς του και πολλές φορές τυχαίνει να τους κρίνει. Και οι γονείς καλά θα κάνουν να συνηθίσουν αμέσως την ιδέα της κριτικής, γιατί αυτή η τάση θα ενισχύεται όσο μεγαλώνει το παιδί! Είναι η εποχή των ατελειώτων συζητήσεων, κατά τις οποίες το παιδί αντιτάσσει συνεχώς πολλά «αλλά» και «όμως» και προβάλλει κάθε είδους επιχείρημα στη προσπάθεια του

να επιτύχει αυτό που θέλει. Στην ηλικία των δέκα ετών, το παιδί γνωρίζει ότι τα λόγια που ακούει γύρω του, μπορούν να αμφισβητηθούν, και ενδεχομένως να τα σχολιάζει επιστρατεύοντας σοβαρά επιχειρήματα. Με λίγα λόγια, δεν πιστεύει πια όλα όσα του λένε. Αντίθετα, σκέφτεται, σταθμίζει τα υπέρ και τα κατά και αξιολογεί τις διάφορες δυνατότητες, πριν πάρει μια απόφαση. (Garbar C. & Teodor F. 1996)

Ο Συλλογισμός :

Σε αυτήν την ηλικία το παιδί αρχίζει να κάνει συλλογισμούς. Όταν είναι πέντε ετών, η ζάχαρη που βάζει σε ένα φλιτζάνι σοκολάτα «εξαφανίζεται», ενώ στην ηλικία των επτά ή οκτώ ετών το παιδί συνειδητοποιεί ότι το κομμάτι ζάχαρη δεν «εξαφανίζεται» αλλά λιώνει. Κατά τον ίδιο τρόπο, αν δώσουμε σε ένα πεντάχρονο παιδί ένα κομμάτι πλαστελίνη που το έχουμε χωρίσει στα δύο, εκείνο νομίζει ότι έχει περισσότερη πλαστελίνη, ενώ ένα επτάχρονο παιδί ξέρει πως πρόκειται για την ίδια ποσότητα. Έχει κατανοήσει πλέον ότι η ποσότητα είναι αμετάβλητη, παρά τις φαινομενικές αλλαγές. Έτσι, μπορεί να αρχίσει να χειρίζεται, ορισμένες αφηρημένες έννοιες, μολονότι έχει ακόμη ανάγκη να δει καινούργια πράγματα και να μιλήσει για να εμπλουτίσει τη σκέψη του.

Στα έξι ή επτά χρόνια, το παιδί δεν πιστεύει πια ότι τα όνειρα του είναι κάτι έξω από αυτό και καταλαβαίνει πως οι άλλοι δεν μπορούν να τα δουν ούτε να τα αγγίξουν. Κατακτά, επίσης, την έννοια της σχετικότητας. Τα πράγματα, συνεπώς υπάρχουν σε σχέση με άλλα πράγματα. Αποτελούν μέρος κάποιων συνόλων. Το παιδί τα ταξινομεί και τα συγκρίνει.

Έτσι, τα αγόρια ενδιαφέρονται για όλες τις μάρκες αυτοκινήτων και τα κορίτσια αρχίζουν να κάνουν διάφορες συλλογές.

Τα παιδιά αυτής της ηλικίας κάνουν πολλές ερωτήσεις σχετικά με την οικογενειακή ιεραρχία και την θέση του σε αυτήν. Πρόκειται για ένα σημαντικό πρόβλημα που αφορά όλα τα παιδιά και ιδιαίτερα εκείνα των μονογονεϊκών ή ανασυγκροτημένων οικογενειών.

Από την ηλικία των έξι ετών το παιδί εντοπίζει καλύτερα τη θέση του στο χώρο και στον χρόνο. Στα τρία του χρόνια, μόλις που ξεχώριζε το σήμερα, το χτες και το αύριο. Στα πέντε χρόνια, ήξερε ότι μία εβδομάδα περιλαμβάνει περισσότερες μέρες, αλλά χωρίς να ξέρει πόσες ακριβώς ούτε τι αντιπροσωπεύει αυτό στη ροή του χρόνου. Στα έξι του χρόνια, ξέρει ότι μία εβδομάδα ισούται με επτά μέρες, ενώ, αντίθετα, οι έννοιες του μήνα και του έτους, είναι ακόμη πολύ ασαφείς.

Όταν ήταν πέντε ετών, εκδήλωνε μεγάλο ενδιαφέρον για την γέννηση και τον θάνατο. Στα εννέα του χρόνια, συνειδητοποιεί την έννοια της διάρκειας, θέτει ερωτήματα σχετικά με τα παιδικά χρόνια των γονέων του, των παππούδων και των γιαγιάδων του, του αρέσει να κοιτάζει παλιές φωτογραφίες, να ακούει να μιλούν για την ιστορία, ακόμα και για την προϊστορία της οικογένειάς του.

Λόγω αυτών των προόδων στον τομέα της νοητικής ανάπτυξης, η λαϊκή σοφία λέει ότι στα επτά του χρόνια το παιδί μπαίνει στην «ηλικία της λογικής». Στο εξής θα μπορεί να εξηγεί καλύτερα τις καταστάσεις, να τις αναλύει και να τις κατανοεί. Δεν θεωρεί πλέον τον εαυτό του το κέντρο του κόσμου και ως εκ τούτου απαλλάσσεται εν μέρει από το βάρος της ευθύνης που νόμιζε ότι είχε για τα πράγματα που το απασχολούσαν. Σε ποια στιγμή ακριβώς θα διέλθει αυτό το στάδιο, αυτό ποικίλλει ανάλογα με την προσωπικότητα, το οικογενειακό περιβάλλον κ.τ.λ. Είναι βέβαιο ότι η έλλειψη αυτοπεποίθηση και το άγχος μπορούν να εμποδίσουν το παιδί να επιτύχει όλα όσα του επιτρέπει η νοητική του

ικανότητα και να επιβραδύνουν την ωριμότητά του. Αυτό συμβαίνει συχνά όταν μεγαλώνει μέσα σε ένα κάπως διαταραγμένο συναισθηματικό κλίμα, όπως είναι, για παράδειγμα, την εποχή του διαζυγίου των γονέων του.

Κατά την διάρκεια της οιδιπόδειας περιόδου, το παιδί ήταν σχεδόν αποκλειστικά απασχολημένο με τη συναισθηματική του σχέση με τους γονείς του. Στα έξι περίπου χρόνια, καθώς έχει σχετικά απαλλαγεί από αυτό το πρόβλημα και νιώθει σιγουριά χάρη στην εσωτερίκευση των γονεϊκών εικόνων, θα αφοσιωθεί στην ανακάλυψη της κοινωνικής ζωής. Το φαινόμενο της ταύτισης θα εκδηλωθεί με την προσέγγιση του με παιδιά του ίδιου φύλου τα οποία θα περιφρονούν εκείνα του αντίθετου φύλου. Τα παιχνίδια του, επίσης, διαφοροποιούνται σε μεγάλο βαθμό. Τα αγόρια και τα κορίτσια δεν θα ενδιαφερθούν άλλη φορά τα μεν για τα δε, παρά μόνο στην εφηβεία. Η σεξουαλική περιέργεια είναι περιορισμένη. Το παιδί, ωστόσο, θα συνεχίσει να κάνει ακόμη πολλές ερωτήσεις σχετικά με την σεξουαλικότητα και την τεκνοποίηση, στις οποίες οι γονείς θα νομίζουν ότι έχουν ήδη απαντήσει. Όμως, κάθε φορά το παιδί αφομοιώνει τις απαντήσεις με διαφορετικό τρόπο ανάλογα με την συναισθηματική του ωριμότητα και τη νοητική του ανάπτυξη. Πρέπει, λοιπόν, να απαντάμε συνεχώς στις ερωτήσεις του, χρησιμοποιώντας λέξεις κατάλληλες για την ηλικία του. Και γι' αυτά τα θέματα (είναι προτιμότερο) να μιλάει η μητέρα με το κοριτσάκι και ο πατέρας με το αγοράκι. (Garbar C. & Teodor F. 1996)

2α.Η ΣΩΣΤΗ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΩΝ ΓΟΝΕΩΝ ΣΕ**ΠΑΙΔΙΑ ΗΛΙΚΙΑΣ 6 – 12 ετών.**

Τις συμβουλές για την μεταβατική ηλικία του παιδιού πρέπει να τις πάρουν πρώτα οι γονείς αφού ενημερωθούν τόσο για τις ψυχοβιολογικές εξελίξεις της ηλικίας αυτής όσο και για την κατά τρόπο κατάλληλο καθοδήγηση του παιδιού στο καθήκον, την ευθύνη, τον έλεγχο και σε ότι είναι σωστό, όχι κατά την γονεϊκή αντίληψη αλλά κατά την υπόδειξη των φυσικών νόμων. Τόσο ο πατέρας όσο και η μητέρα πρέπει να αναλάβουν την αποστολή τους κατά την ηλικία αυτή, με προσοχή και κατανόηση και ισότητα προς τα παιδιά τους. Ο πατέρας πρέπει να κάνει την παρουσία του εντυπωσιακή και ευχάριστη, μακριά από αυταρχισμούς και φοβέρες. Να προσπαθεί (ακόμα και για τις νόμιμες απαγορεύσεις), να εξασφαλίζει την αποδοχή του παιδιού,(και να δίνει το καλό παράδειγμα προσφέροντας συνεργασία και προθυμότητα.) Και από κάθε ευκαιρία να επωφελείται για να επαινέσει το παιδί για κάτι που πέτυχε, και άλλες φορές να το επιβραβεύει με κάποια αμοιβή. Με μία λέξη ο πατέρας θα ήταν καλό να μην γίνεται αποκρουστικός με απαγορεύσεις, αστυνομεύσεις, καταπιέσεις, τιμωρίες, υποτιμητική σύγκριση κ.λ.π ή με κακή συμπεριφορά προς τη μητέρα, με ταπεινωτική υποτακτικότητα απέναντί της ή με σε βάρος του κατηγορίες της μητέρας και με φοβέρες της μητέρας πως θα καταγγείλει το παιδί στον πατέρα για να το τιμωρήσει. Αλλά να φροντίσει να γίνει στην εντύπωση του παιδιού αξιαγάπητος και αξιοθαύμαστος και πρότυπο για μίμηση.

Παράλληλα η μητέρα, καλό θα ήταν να το φανερώνει βλέποντας το παιδί της να μεγαλώνει και να γίνεται αυτόνομο και όχι εξαρτημένο στη μαμά, να του παραχωρήσει την πρωτοβουλία για την διαχείριση των όσων του ανήκουν (ατομικά ρούχα, παιχνίδια, βιβλία κ.λ.π όλα

τοποθετημένα σε δικό του ξεχωριστό συρτάρι, ράφι, ντουλάπι) με σκοπό την ανάπτυξη της υπευθυνότητας.

Για τον ίδιο λόγο πρέπει να προωθείται στο ομαδικό παιχνίδι με συνομηλίκους του. Αυτό θα του ανοίξει την πόρτα για την εξοικείωση με τους άλλους, θα το διασκεδάσει, θα του εμπνεύσει τον συναγωνισμό και το ξεπέραςμα των εμποδίων, θα το προφυλάξει από την κατωτερότητα και την φοβία και θα βάλει το πρώτο θεμέλιο στην εμπειρία και την επινοητικότητα.

Για να μην οργανωθεί ούτε ο φόβος ούτε η ανταρσία, δεν πρέπει να αφήνουμε περιθώριο στέρησης για τις νόμιμες επιθυμίες του παιδιού, αυτές που πηγάζουν από την πειθαρχημένη πρωτοβουλία και υποβάλλονται από τις φυσιολογικές παρορμήσεις, όχι κατά την γονεϊκή χρήση, (επαναλαμβάνει ο συγγραφέας) αλλά σύμφωνα με τους φυσιολογικούς νόμους και την προσαρμογή του στο περιβάλλον.

Ακόμα χειρότερα, αν στο περίγυρο του παιδιού υπάρχουν αντίθετες επιδράσεις (μητέρας, πατέρας, γιαγιά, δασκάλας) που δημιουργούν μια χαοτική κατάσταση. Ένας ακόμα ψυχικός κλωνισμός του παιδιού από συναίσθημα ενοχής, δημιουργείται από τους γονείς που για να το συνενώσουν θυματοποιούνται λέγοντας π.χ σε περίπτωση αποτυχίας του στις εξετάσεις «ρεζίλι μας έκανες, κρίμα τις τόσες θυσίες που κάναμε για σένα, με τι μούτρα θα δούμε τον κόσμο, μας κατέστρεψες». Αυτοκτονίες παιδιών από τέτοια αίτια δεν είναι σπάνιες.

Το παιδί όσο μεγαλώνει, τόσο και περισσότερη ανάγκη έχει από αυτοπειθαρχία, ελευθερία και κατανόηση από τους μεγάλους, για απόκτηση εμπειρίας, αυτασφάλειας και αποφυγή δυσάρεστων αντιδράσεων. Συχνά όμως γίνεται το αντίθετο. Οι γονεϊκοί περιορισμοί και οι καταπιέσεις αυξάνουν με το την πάροδο της ηλικίας αντί να μειώνονται και να προετοιμάζεται το παιδί για την αυτονομήσή του.

Ο λόγος που αυξάνονται οι περιορισμοί της ελευθερίας είναι, κατά την αντίληψη των γονιών, το ότι το παιδί αντιμετωπίζει περισσότερους κινδύνους. «Μάλιστα, αυτό είναι αλήθεια,» λέει ο κύριος Δρακουλίδης. Αλλά για να νικήσει τους κινδύνους, πρέπει να προετοιμαστεί στο να τους αντιλαμβάνεται και να τους ξεπερνάει και όταν χρειαστεί, να δώσει μάχη και όχι να κλειστεί για δήθεν ασφάλεια, στον εαυτό του, ώστε όταν έρθει η ώρα της αντιμετώπισης, να παραδοθεί «άνευ όρων», με τον φόβο και την μελαγχολία χαραγμένες στο πρόσωπό του. (Δρακουλίδης, Ν. 1983)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΣΕ ΣΥΖΥΓΟΥΣ & ΠΑΙΔΙΑ

3α. Επιπτώσεις του διαζυγίου στους συζύγους

Εισαγωγή:

Ο ψυχικός πόνος που προκαλεί ένα διαζύγιο μπορεί να είναι τόσο έντονος, ώστε τα άτομα συχνά αναρωτιούνται με αγωνία πόσο ακόμα θα πρέπει να υποφέρουν και η επούλωση των πληγών φαίνεται όχι μόνο αργή, αλλά συχνά ανύπαρκτη.

Οι συνέπειες ενός διαζυγίου μπορούν πραγματικά να διαρκέσουν μια ολόκληρη ζωή. Αυτή η « ισόβια καταδίκη» όπως θεωρούν το διαζύγιο πολλοί διαζευγμένοι, όχι μόνο επηρεάζει τη διάρκεια της ζωής τους, αλλά κυριεύει συνάμα και κάθε πλευρά της καθημερινής ζωής.

Οι συναισθηματικές συνέπειες της διάλυσης του γάμου προκαλούν αληθινή τρικυμία μέσα στην ψυχή, τα πρακτικά προβλήματα του διαζυγίου επηρεάζουν τη ζωή και τα αισθήματα. Έτσι αρχίζει ένας φαύλος κύκλος, όπου τα πρακτικά προβλήματα του διαζυγίου επηρεάζουν τη διάθεση, ενώ οι ψυχολογικές συνέπειες επιδρούν στον τρόπο που αντιμετωπίζονται τα καθημερινά προβλήματα- ακόμη και εκείνοι που ειλικρινά θέλουν να διαλυθεί ο γάμος τους, υφίστανται τις συνέπειες αυτής της απελευθέρωσης, που δεν είναι ούτε λίγες, ούτε ασήμαντες. (Κίρκ, Μ. 2002)

- **Ψυχολογικές συνέπειες:**

Η απώλεια ενός προσώπου αποτελεί μια από τις πιο τραυματικές εμπειρίες που αντιμετωπίζει ο άνθρωπος, και ο ψυχικός πόνος που προέρχεται από το χωρισμό είναι μεγάλος και για τους δυο συζύγους.

Η απόφαση για το διαζύγιο και ο φυσικός χωρισμός που ακολουθεί δημιουργούν ποικίλες συναισθηματικές αντιδράσεις. Οι χρονικές περίοδοι πριν την απόφαση για το διαζύγιο, καθώς επίσης και κατά τη διάρκεια του φυσικού χωρισμού, έχουν επισημανθεί ως εξίσου τραυματικές και ως αιτία εξαιρετικά έντονων αγχωτικών αντιδράσεων (Chiriboga, Roberts, & Stein, 1978). Οι αλλαγές που επέρχονται μετά το διαζύγιο σχετίζονται με όλους τους τομείς της ζωής ενός ατόμου, οπότε ο θρήνος και η αποδιοργάνωση μπορεί να έχουν μεγάλη ένταση (Lowenstein, 1979).

Οι κυριότερες ψυχολογικές αντιδράσεις είναι συνήθως λύπη, θυμός, κατάθλιψη, αλλαγές στην αυτοεκτίμηση, παλινδρόμηση, στρες, άγχος, συναισθηματική προσκόλληση του ενός συζύγου στον άλλο, αισθήματα ανακούφισης και δημιουργίας προοδευτικά μιας κατάστασης που θα οδηγήσει σε νέες ευκαιρίες για προσωπική και οικογενειακή ζωή (Chiriboga, Roberts, & Stein, 1978. Kelly, 1982. Wallerstein & Kelly, 1980).

Έρευνες έχουν δείξει ότι σημαντικοί παράγοντες που διαφοροποιούν τις ποικίλες ψυχολογικές αντιδράσεις στο διαζύγιο, είναι η προσωπικότητα και η αυτοεκτίμηση του κάθε συζύγου, το φύλο, η ηλικία και η μόρφωσή του, το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο, ο ρόλος του/ της συζύγου στη λήψη της απόφασης για το διαζύγιο, οι στάσεις των συζύγων για τους ρόλους των φύλων, η διάρκεια του γάμου, η επικοινωνία και η ποιότητα της σχέσης των συζύγων πριν και μετά το

χωρισμό, η ύπαρξη παιδιών, καθώς και η παρουσία άλλων εξωτερικών παραγόντων, όπως οι σχέσεις με άτομα του άλλου φύλου, η ύπαρξη συγγενών ή φίλων για υποστήριξη και οι αλλαγές στην οικονομική κατάσταση .

Η απόφαση για διαζύγιο δεν αποτελεί πάντοτε ομόφωνη απόφαση. Συνήθως ο ένας από τους συζύγους θέλει να χωρίσει πολύ περισσότερο απ' ό,τι θέλει ο άλλος, ή δεν θέλει να χωρίσει καθόλου, οπότε διαφέρουν αντίστοιχα και οι αντιδράσεις τους, τα συναισθήματα και η προσαρμογή τους. Περισσότερο αγχώδης είναι συνήθως η περίοδος πριν από το χωρισμό για το/ τη σύζυγο που παίρνει την πρωτοβουλία για το διαζύγιο, ενώ για τον άλλο σύζυγο δυσκολότερη είναι η περίοδος μετά το χωρισμό. Η κυριότερη διαφορά στις ψυχολογικές αντιδράσεις είναι ότι ο/ η σύζυγος που είχε την πρωτοβουλία για το διαζύγιο αισθάνεται να έχει αυτός/ ή τον έλεγχο της κατάστασης και δεν έχει έκδηλα αισθήματα ταπείνωσης, απόρριψης και έλλειψης δύναμης να επηρεάσει την απόφαση του άλλου συζύγου. Το ξεκίνημα όμως της διαδικασίας του συζύγου συχνά προκαλεί στο/ στη σύζυγο που είχε την πρωτοβουλία αισθήματα ενοχής για τον πόνο που προξενεί στα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας και αισθήματα αποτυχίας επειδή δεν μπόρεσε να αντιμετωπίσει τις δυσκολίες και την αποτυχία του γάμου, αισθήματα που συχνά μετατρέπονται σε θυμό.

Τα συναισθήματα που επικρατούν στην αρχική φάση του χωρισμού διαφέρουν και ανάλογα με τις συνθήκες του χωρισμού, όπως, για παράδειγμα, όταν ο ένας σύζυγος εγκαταλείπει το σπίτι μετά από μια μεγάλη σύγκρουση, οπότε ο θυμός είναι το κυρίαρχο συναίσθημα, ή όταν ο χωρισμός αποτελεί διαφυγή από επανειλημμένη κακοποίηση, οπότε η ανακούφιση είναι το κυρίαρχο συναίσθημα, ή όταν ο ένας σύζυγος εγκαταλείπει το γάμο για μια άλλη σχέση, οπότε η προσμονή και η χαρά μπορεί να κυριαρχούν (Χατζηχρήστου, Χ. 1999).

Έτσι αμέσως μετά το χωρισμό παρατηρούνται αξιοσημείωτες διαφορές στα συναισθήματα που νιώθουν αυτοί που φεύγουν ή εγκαταλείπουν τη σχέση και αυτοί που θεωρούνται παρατημένοι ή εγκαταλειμμένοι, αν και σύντομα, συνήθως, νιώθουν και οι δυο συναισθήματα συντριβής και αγωνίας.

(Ο σύζυγος που εγκαταλείπει τη σχέση):

Αυτοί που ξεκίνησαν το χωρισμό τείνουν να αισθάνονται ενοχή, ανησυχία και αγωνία για το κακό που προκάλεσε η αναχώρησή τους σ' αυτούς που υπόσχονταν να τους αγαπούν για όλη τους τη ζωή. Σε πολλές περιπτώσεις παρεμβάλλονται οι επιπλήξεις και οι κρίσεις τρίτων προσώπων και φτάνουν να σκεφτούν ότι αυτό τους αξίζει. Θέτουν σε αμφισβήτηση την ίδια τους την ικανότητα να κάνουν νέες ευτυχισμένες σχέσεις, αμφιβάλλουν ακόμα και για τον αν είναι ικανοί να δεσμευτούν ξανά, να είναι πιστοί ή να ικανοποιήσουν στο μέλλον τις συναισθηματικές απαιτήσεις των άλλων για οικειότητα και αγάπη(Λούις Ρόχας Μ. 1998). Έτσι ακόμα και ο σύζυγος που αποφάσισε τελικά το χωρισμό μπορεί να αισθάνεται άσχημα γιατί αναγκάστηκε να το κάνει και αυτό τον κάνει να νιώθει θυμό προς τον άλλο σύζυγο(Αντωνιάδου, Μ. 1993).

(Ο σύζυγος που εγκαταλείπεται):

Αυτοί που μένουν πίσω ή πιστεύουν ότι εγκαταλείφθηκαν, συνειδητοποιώντας την οδυνηρή και ταπεινωτική απόρριψη της οποίας έγιναν αντικείμενο, νιώθουν μνησικακία, σκέφτονται ότι δεν είχαν την ευκαιρία να πάρουν εκδίκηση, να ανταποδώσουν την προσβολή και θεωρούν ότι προδόθηκαν, ότι εξαπατήθηκαν, χρησιμοποιήθηκαν. Αυτά τα συναισθήματα απευθύνονται κυρίως, σύμφωνα με αυτούς στο άτομο που τους ώθησε, χωρίς να το θέλουν οι ίδιοι, στον επώδυνο χωρισμό, αν και σε πολλές περιπτώσεις επεκτείνονται και στο κοινωνικό περιβάλλον ή και σε ολόκληρο τον κόσμο. Συχνά έχουν την αίσθηση ότι οι φίλοι, οι συνάδελφοι ή ακόμα και οι γείτονες δεν τους σέβονται. Και το χειρότερο, φτάνουν να μη σέβονται τον ίδιο τους τον εαυτό. Πέρα από το ότι αμφιβάλλουν αν μπορούν να εμπιστευτούν ή να ξανά αγαπήσουν κάποιον στο μέλλον, αποδέχονται τις κατηγορίες και τις μομφές που γίνονται από τον άλλο κατά τη διαδικασία του χωρισμού και καταλήγουν να αποζητούν την απομόνωση και τη μοναξιά (Λούις Ρόχας, Μ. 1998). Αυτά τα συναισθήματα που τους πληγώνουν τους οδηγούν συχνά στην οργή που μπορεί να εκφραστεί και με επιθετικότητα προς τον άλλο σύζυγο (Αντωνιάδου, Μ. 1993).

(Συνέπειες κοινές και για τους δυο):

Την περίοδο αυτή τα συναισθήματα που φαίνεται να κυριαρχούν είναι η μοναξιά, η οργή για το σύντροφο, το άγχος για το πώς θα τα βγάλουν πέρα με τα παιδιά ή το παιδί και τον εαυτό τους (Αντωνιάδου, Μ. 1993).

Παραπονιούνται ότι δεν μπορούν να κοιμηθούν, ότι έχουν χάσει την όρεξή τους, ότι είναι ανίκανοι να συγκεντρωθούν στη δουλειά τους ή ακόμα ότι κλαίνε χωρίς προφανή λόγο. Οι εκπλήξεις, οι νέες καταστάσεις και τα ανέλπιστα συναισθήματα δεν έχουν τέλος. Ποιος θα τους έλεγε για παράδειγμα, ότι η μοναξιά θα ήταν εξίσου σκληρή με τη συντροφιά του συζύγου, όσο εχθρική και ψυχρή κι αν ήταν αυτή; Αυτοί που μένουν πίσω δοκιμάζουν το ίδιο συναίσθημα αποξένωσης, επειδή, κατά βάθος, η μοναξιά βρίσκεται στον ίδιο τους τον εαυτό. Συνειδητοποιούν ότι η σχέση τελείωσε και ο σύντροφος έφυγε για πάντα. Νιώθουν απομονωμένοι και ξεκομμένοι από τον κόσμο, από αυτό τον κόσμο που γνώριζαν και στον οποίο ανήκαν.

Με το που χωρίζει το ζευγάρι, τόσο αυτός που φεύγει όσο και αυτός που μένει νιώθουν βαθιά απογοητευμένοι από τον ίδιο τους τον εαυτό. Αυτοί που εξαπατήθηκαν από το σύζυγο δεν μπορούν παρά να νιώθουν, επί πλέον, προδομένοι, απατημένοι και ταπεινωμένοι από ολόκληρο τον κόσμο, από τη ζωή την ίδια.

Ένα από τα πιο συνηθισμένα χαρακτηριστικά των χωρισμένων είναι ακριβώς αυτή η ξαφνική αλλαγή ψυχικής διάθεσης. Πράγματι, αυτοί οι ίδιοι περιγράφουν πως από μια κατάσταση κατάθλιψης, ξαφνικά και χωρίς κάποιο εμφανή λόγο, νιώθουν να καταλαμβάνονται από ενθουσιασμό και χαρά. Σε λίγα δευτερόλεπτα, αρκεί η μελωδία ενός τραγουδιού για να επανέλθει η θλίψη. Η χειρότερη συνέπεια αυτών των ξαφνικών μεταπτώσεων διάθεσης είναι ότι αυξάνουν το βαθμό αποπροσανατολισμού και αβεβαιότητας.

Είναι προφανές ότι το συναίσθημα που κυριαρχεί στα χωρισμένα ζευγάρια είναι η μνησικακία. Ορισμένες φορές, το μίσος είναι τόσο δυνατό που φτάνουν από μόνοι τους να αναρωτιούνται αν η κρίση τους είναι υγιής. Οι άνδρες εκείνοι και οι γυναίκες που είτε έχουν παντελή άγνοια της οργής τους είτε είναι ανίκανοι να την εκφράσουν, είναι συχνές

οι φυσικές διαταραχές, ιδιαίτερα η υπέρταση, το έλκος στομάχου ή οι πονοκέφαλοι και οι τρομακτικοί εφιάλτες. Σε ορισμένες περιπτώσεις στρέφουν την οργή τους ενάντια στον ίδιο τους τον εαυτό και αυτοτιμωρούνται, παθαίνουν κατάθλιψη και μικροατυχήματα και φαντάζονται μέχρι και την αυτοκτονία. Οι σύζυγοι τελικά νιώθουν ανίκανοι να διορθώσουν τα πράγματα ή ν' αλλάξουν την πορεία της ζωής τους (Λούις Ρόχας, Μ. 1998).

Ένας γάμος προσφέρει πολλά, μια αίσθηση ταυτότητας, βοήθεια και συμπαράσταση, φροντίδα και ανάπτυξη, καθώς και συναισθηματική και κοινωνική καταξίωση. Όσοι όμως χωρίζουν τα χάνουν όλα αυτά, η καθημερινότητά τους αλλάζει απότομα και αυτό τους αποπροσανατολίζει, αποκόβοντάς τους από το γνώριμο περιβάλλον, τις συνήθειες και πρακτικές. Έντονο είναι το συναίσθημα της θλίψης που περικλείει μια αίσθηση απόρριψης, αυτό-λύπηση, ντροπή, ενοχή, θυμό, αμφιβολία και χαμηλή αυτοπεποίθηση, συναισθήματα που νιώθουν και οι δυο πρώην σύζυγοι, όχι βέβαια πάντα στον ίδιο βαθμό.

Ακόμα έντονη είναι η αίσθηση αδικίας, συναίσθημα που συντηρεί την λύπη και τον πόνο και μάλιστα δημιουργεί την επιθυμία για εκδίκηση του προσώπου που πρόδωσε τον σύντροφό του.

Όταν ένας γάμος κλονιστεί και δεν υπάρχει περίπτωση να διορθωθεί, τότε αυτή η εμπειρία θα αφήσει και στους δυο πρώην συζύγους μια αίσθηση αποτυχίας, που θα πληγώσει και θα υποβαθμίσει την αίσθηση του καθενός για την αξία του εαυτού του και την αυτοπεποίθησή του.

Ο χωρισμός επιφέρει και αλλαγή στους ρόλους που μέχρι τότε υπήρχαν στην οικογένεια. Μπορεί για παράδειγμα να κρατούν τον ρόλο του πατέρα ή της μητέρας τις περισσότερες φορές όμως, η ανάγκη για τις δικές τους ξεχωριστές ικανότητες και δυνατότητες παύει ξαφνικά να υπάρχει. Ως αποτέλεσμα, ο συγκεκριμένος σύζυγος αρχίζει να νιώθει

άχρηστος, γεγονός που μειώνει ακόμα περισσότερο την αυτοεκτίμησή του.

Αξιοσημείωτο είναι ότι αφθονούν οι αποδείξεις πως μια από τις πρώτες συνέπειες κατάρρευσης ενός γάμου είναι η επιδείνωση τόσο της ψυχολογικής, όσο και της σωματικής κατάστασης και των δυο πρώην συζύγων (Κίρκ, Μ. 2002).

Γενικά οι σύζυγοι μετά από ένα διαζύγιο πρέπει να είναι έτοιμοι να αντιμετωπίσουν και πολλά άλλα ακανθώδη θέματα. Έτσι, ο/ η σύζυγος που έχει την κηδεμονία του παιδιού ή των παιδιών, και που συνήθως είναι η μητέρα, θα πρέπει να αντιμετωπίσει πέρα από τα προαναφερθέντα συναισθήματα θλίψης, αυτό-κατηγορίας, μοναξιάς, και τη μειονεκτική οικονομική κατάσταση, την έλλειψη ενός κατάλληλου συστήματος υποστήριξης, τις διευθετήσεις για τη φροντίδα των παιδιών, τα προβλήματα επιμέλειας και επίσκεψης των παιδιών από τον πατέρα τους και πολλά άλλα. Αλλά και ο σύζυγος που δεν έχει την επιμέλεια των παιδιών θα πρέπει να είναι έτοιμος να αντιμετωπίσει εκτός της εσωτερικής αποδιοργάνωσης των συνηθισμένων εμπειριών ζωής του, της μοναξιάς, της αυτοκατηγορία για τον αποτυχημένο του γάμο, ίσως το μίσος που θα γεννηθεί μέσα από την αποτυχία του όλου εγχειρήματος του γάμου και τις συγκρούσεις για την επιμέλεια, τις επισκέψεις στα παιδιά και τις ελάχιστες σχέσεις με αυτά (Κυριακίδης, Π. 2000).

Βέβαια υπάρχουν και πολλοί που χωρίζουν μετά από χρόνια γάμου για να κερδίσουν την πολυπόθητη ελευθερία και ανεξαρτησία στη ζωή τους και νιώθουν, επιτέλους, εντελώς απελευθερωμένοι από τα δεσμά του γάμου. Αυτά τα συναισθήματα ανεξαρτησίας και ανακούφισης είναι πιο συχνά στις γυναίκες, ιδιαίτερα σ' εκείνες που, ενώ ήταν νοικοκυρές πριν, μετά το χωρισμό ξεκίνησαν επαγγελματική καριέρα ή αποφάσισαν να δουλέψουν εκτός σπιτιού. Αν τα καταφέρουν και επιτύχουν, η μεγάλη ικανοποίηση που νιώθουν προέρχεται από την ελευθερία που έχουν

αποκτήσει, από την αίσθηση ότι δεν εξαρτώνται πια από έναν άνδρα ούτε από κανέναν άλλο.

Τα συναισθήματα ευτυχίας, ευφορίας και αισιοδοξίας που δημιουργούνται στα πρόσφατα χωρισμένα ζευγάρια είναι μάλλον εύθραυστα και εφήμερα. Σχεδόν πάντα καταρρέουν με την πρώτη απόρριψη από κάποιο φίλο, με το πρώτο εμπόδιο ή αναποδιά στη δουλειά. Αργά ή γρήγορα, για τον ένα ή άλλο λόγο, η ευτυχία των πρώτων στιγμών μετατρέπεται σε άγχος, θλίψη, μοναξιά και φόβο.

Οι συνέπειες του χωρισμού ιστορικά θεωρήθηκαν πιο επώδυνες για τη γυναίκα (Λούις Ρόχας, Μ. 1998). Πολλές γυναίκες αντιμετωπίζουν ποικίλα προβλήματα που τις αναστατώνουν ψυχικά και κοινωνικά. Συχνά έχουν δυσεπίλυτα οικονομικά προβλήματα, προβλήματα σχέσεων και επικοινωνίας με τους συγγενείς, τους γονείς, τα παιδιά τους συνεργάτες, τους φίλους, ενώ συγχρόνως πρέπει να επιλύσουν προσωπικά προβλήματα άγχους και μοναξιάς. Συχνά μετά τα διαζύγιο αλλάζει απέναντί τους και η συμπεριφορά των δήθεν πρώην φίλων.

Ιδιαίτερα οξυμένα προβλήματα αντιμετωπίζουν οι γυναίκες οι οποίες δεν εργάζονταν πριν το διαζύγιο τους. Αυτές τώρα καλούνται να λύσουν οικονομικά, συναισθηματικά, και ψυχολογικά προβλήματα τόσο δικά τους όσο και των παιδιών τους. Συνήθως οι γυναίκες νιώθουν έντονα στιγματισμένες από ένα διαζύγιο συγκριτικά με τους άνδρες. Εξάλλου, η πιθανότητα ενός δεύτερου γάμου στις γυναίκες είναι μικρότερη από την αντίστοιχη των ανδρών (Κυριακίδης, Π. 2000).

Ενώ παλιότερα οι γυναίκες που επέλεξαν το χωρισμό έπεφταν σε αισθητά χαμηλότερη κοινωνική θέση ή έχαναν παντελώς την οικονομική τους σταθερότητα ή ακόμα χειρότερα παραγκωνίζονταν από την κοινωνία, σήμερα ευτυχώς η κατάσταση των εν διαστάσει ή διαζευγμένων γυναικών βελτιώθηκε σημαντικά χάρη στη μεγαλύτερη ανεξαρτησία και ισότητα της γυναίκας με τον άνδρα. Χωρίς αμφιβολία,

παρ' όλο που εξακολουθεί να βρίσκεται σε δυσμενέστερη θέση συγκριτικά με τον άνδρα, έχει αλλάξει πολύ η τόσο άδικη όσο και αβάσιμη θεώρηση της χωρισμένης γυναίκας και έτσι σήμερα είναι πολλές οι χωρισμένες που έχουν θετική εικόνα για τον εαυτό τους, νιώθουν σίγουρες και μπορούν να απολαμβάνουν μια πλήρη και ευτυχισμένη ζωή (Λούις Ρόχας, Μ. 1998).

- **Οικονομικές συνέπειες:**

Τα χωρισμένα ζευγάρια έχουν να αντιμετωπίσουν μια σειρά προβλημάτων τόσο σε πρακτικό επίπεδο όσο και ουσιαστικά, για τα οποία δεν είναι προετοιμασμένοι. Κατ' αρχήν, η νέα οικονομική κατάσταση συνήθως είναι χειρότερη από την προηγούμενη και επηρεάζει σημαντικά την ανάπτυξη της οικογένειας. Σε πολλές περιπτώσεις υπάρχει επιπλέον, και η φροντίδα των παιδιών (Λούις Ρόχας, Μ. 1998).

Έτσι το πιθανότερο είναι πως το βιοτικό επίπεδο και των δύο συζύγων θα υποβαθμιστεί. Ο σύζυγος δε που αναλαμβάνει την κηδεμονία των παιδιών (και, στις περισσότερες περιπτώσεις αυτός είναι ακόμη η μητέρα) θα δει τα οικονομικά να στενεύουν και να βρίσκονται πιο κοντά στα όρια της φτώχειας απ' ό,τι τα αντίστοιχα νοικοκυριά στα οποία υπάρχουν και οι δύο γονείς, γιατί παρά τις αποφάσεις των δικαστηρίων και την Κοινωνική Πρόνοια, πολλοί πατέρες τα καταφέρνουν να μην πληρώνουν τακτικά για τη διατροφή των παιδιών. Έτσι το εισόδημα της γυναίκας μετά από ένα διαζύγιο μειώνεται αισθητά. Η οικονομική δυσχέρεια προκαλεί στο οικογενειακό σύστημα μεγάλες δυσκολίες και ενδέχεται να δημιουργήσει στα μέλη του συναισθήματα αδυναμίας και απόγνωσης τα οποία δρουν ανασταλτικά στην εξέλιξη της οικογένειας (Ζαφείρης Α. Ζαφείρη Ε. & Μουζακίτης Χ. 1999). Όσοι μάλιστα απ'

τους συζύγους, δεν ήθελαν το διαζύγιο, ή βρίσκονται αποκομμένοι από τα παιδιά τους, μπαίνουν στο πειρασμό να σταματήσουν εντελώς τις πληρωμές, από μια πρόθεση να εκδικηθούν την πρώην γυναίκα τους. Ως αποτέλεσμα, τόσο η σύζυγος, όσο και τα παιδιά του αποτυχημένου γάμου, συνήθως υποφέρουν οικονομικά. Αν τα ποσά της διατροφής δεν καταβάλλονται τακτικά, μια χωρισμένη μητέρα έχει συνήθως δύο επιλογές: ή να βρει δουλειά για να συντηρήσει τα παιδιά της- αντιμετωπίζοντας το σχεδόν άλυτο πρόβλημα εξεύρεσης του κατάλληλου ανθρώπου που θα τα προσέχει κατά την απουσία της αλλά και το πρόβλημα της μείωσης του χρόνου που μπορεί να αφιερώσει στην οικογένεια της- ή να προσφύγει στην Κοινωνική Πρόνοια, για το επίδομα που θα της επιτρέψει να μείνει στο σπίτι, φροντίζοντας τα η ίδια.

Και αρκετοί πατέρες όμως, μπορεί να υποχρεωθούν να εγκαταλείψουν την καριέρα τους και να στηρίζονται στα βοηθήματα της Κοινωνικής Πρόνοιας, αν τύχει να αναλάβουν τη φροντίδα μικρών παιδιών.

Αν, πάλι, πουληθεί το σπίτι της οικογένειας μετά το διαζύγιο, οι πρώην σύζυγοι μπορεί να βρεθούν ο καθένας με ένα ποσό που δεν επαρκεί για τις ανάγκες του- ιδίως εκείνος που έχει αναλάβει την κηδεμονία των παιδιών, ή έχει συνάψει δεσμό με άτομο που έχει κι αυτό οικογενειακές υποχρεώσεις. Σπανίως ένας σύζυγος κερδίζει αρκετά ώστε να μπορεί να συντηρήσει άνετα δυο οικογένειες. Στην περίπτωση που ο γονιός με την κηδεμονία των παιδιών κρατά το σπίτι, έχει ελάχιστο κεφάλαιο για τις αναγκαίες επισκευές κ.λ.π., ενώ ο γονιός που φεύγει απ' αυτό, βρίσκεται συχνά μέσα στη μοναξιά και τη συναισθηματική στείριότητα ενός μικρού και νοικιασμένου διαμερίσματος (Κίρκ, Μ. 2002).

Γι' αυτούς, που έχουν οικονομική άνεση ή στηρίζονται στη βοήθεια συγγενών και φίλων, τα εμπόδια δεν θα είναι μεγάλα. Γενικά, το

σύνηθες είναι πως κατά τις κρίσιμες στιγμές του χωρισμού και του διαζυγίου απαιτούνται πολλά μέσα, τόσο προσωπικά όσο και κοινωνικά και οικονομικά. Για παράδειγμα, συχνά πρέπει να συντηρηθούν δύο κατοικίες, να αγοραστούν καινούργια έπιπλα, ίσως κι άλλο αυτοκίνητο. Από την άλλη, είναι και τα έξοδα για τους δικηγόρους και, σε ορισμένες περιπτώσεις, για τον ψυχοθεραπευτή ή για το σύμβουλο ζευγαριών. Για κείνους, που ήδη αντιμετώπιζαν οικονομικές δυσκολίες πριν, ο χωρισμός σημαίνει συνήθως πραγματική καταστροφή (Λούις Ρόχας, Μ. 1998).

Όπως και να' χουν τα πράγματα τόσο οι άντρες όσο και οι γυναίκες μετά από ένα διαζύγιο έρχονται αντιμετώπι με πολύ σοβαρά προβλήματα επιβίωσης.

- **Επαγγελματικές συνέπειες :**

Τον πρώτο καιρό μετά το διαζύγιο, η αποτελεσματικότητα του ατόμου, συνήθως μειώνεται, εξαιτίας όσων συμβαίνουν γύρω και μέσα του. Τότε, οι απουσίες από το γραφείο αυξάνουν και η ικανότητα συγκέντρωσης στη δουλειά ελαττώνεται, επειδή ο κόσμος του ατόμου καταρρέει γύρω του.

Φαίνεται φυσικό, αλλά δεν είναι καθόλου δίκαιο, άτομα που μόλις έχουν χωρίσει να εισπράττουν από το επαγγελματικό περιβάλλον τους λιγότερη συμπάθεια, σε σύγκριση με τα άτομα που πενθούν για την απώλεια κάποιου δικού τους προσώπου. Πολλοί χωρισμένοι, μάλιστα, άντρες και γυναίκες, παραπονιούνται πως αντιμετωπίζονται ρατσιστικά στον επαγγελματικό τους χώρο. Αυτό μπορεί να οφείλεται τόσο στη δική τους έλλειψη αξιοπιστίας (νευρικές κρίσεις, προβλήματα με τα παιδιά, απουσίες για τα δικαστήρια), όσο και σε διάφορες ασθένειες, καθώς και

στην πιθανότητα να αντιμετωπίζουν οι άλλοι το διαζύγιο ως μια απόδειξη ψυχολογικής αστάθειας.

Στις πρώτες φάσεις διάστασης ή της διάλυσης του γάμου, είναι αναπόφευκτη και συχνή η συναισθηματική κατάρρευση- και είναι εντελώς αδύνατον αυτή η κατάρρευση να μην επηρεάζει την καθημερινή ζωή. Αυτό σημαίνει πως η εξωτερική εργασία, όταν υπάρχει, δεν μπορεί παρά να επηρεαστεί δυσμενώς.

Γυναίκες που εργάζονταν και ταυτόχρονα μεγάλωναν που ίδιες τα παιδιά τους, μπορεί ξαφνικά να διαπιστώσουν πως αυτό το κατόρθωσαν μόνο χάρη στη βοήθεια του συζύγου. Άλλες γυναίκες, πάλι, που δεν είχαν εργαστεί αρκετά χρόνια, επειδή έμεναν στο σπίτι φροντίζοντας τα παιδιά τους, βλέπουν πως δεν είναι πια καθόλου εύκολο να ξαναβρούν δουλειά, ακόμη κι όταν δεν έχουν φιλοδοξίες να συνεχίσουν την παλιά καριέρα τους. Τελικά, υποχρεώνονται να δεχθούν οποιαδήποτε εργασία, ασχέτως του αν ταιριάζει με τις σχολικές ώρες και τις διακοπές των παιδιών τους.

Παρ' όλα αυτά, ορισμένα άτομα βρίσκουν στην εξωτερική εργασία μια αίσθηση αυτοπεποίθησης κι έναν τρόπο οικονομικής επιβίωσης, γεγονός που απαλύνει σε μεγάλο βαθμό τον πόνο τους (Κίρκ, Μ. 2002).

- **Κοινωνικές συνέπειες :**

Κοινωνική ταυτότητα:

Οι πολλές, διαφορετικές και πολύπλοκες πλευρές της κοινωνικής, επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής, που επηρεάζονται από το διαζύγιο, συνδυάζονται μεταξύ τους και έχουν επιπτώσεις όχι μόνο στις σχέσεις μας με τους άλλους, αλλά και σ' αυτή την ίδια την ύπαρξή μας.

Η διάλυση του γάμου, μάλιστα, μπορεί να απορυθμίσει για μεγάλο χρονικό διάστημα την κοινωνική μας ταυτότητα, υπονομεύοντας ταυτόχρονα το ίδιο το άτομο.

Η κοινωνική ταυτότητα ενός ατόμου δημιουργείται από τον συνδυασμό των επαγγελματικών, οικογενειακών, συζυγικών κ.τ.λ. ρόλων και σχέσεων με τα άλλα άτομα. Κι αν κάποιος έχει επενδύσει περισσότερο στον συζυγικό του ρόλο και στη σχέση, τότε το κενό που θα δημιουργηθεί από το διαζύγιο θα είναι τεράστιο και η αίσθηση του ατόμου για την ίδια του την ταυτότητα μπορεί να χαθεί για πολύ καιρό.

Αναμφισβήτητα, η απώλεια της κοινωνικής ταυτότητας θα είναι πιο έντονη στα πρώτα στάδια της διάστασης και του διαζυγίου, όταν δεν θα έχει αρχίσει ακόμη η φάση της προσαρμογής. Σ' αυτή την περίοδο, όταν ο κόσμος του ατόμου έχει σωριαστεί συντρίμια, το παρελθόν φαίνεται μολυσμένο και η επένδυση που έγινε σ' αυτό, χάσιμο χρόνου και κόπων. Όσο για το μέλλον, φαίνεται να μην έχει σκοπό, ούτε προορισμό. Κι όσα αποτελούσαν την ταυτότητα, μοιάζουν να έχουν εξαφανιστεί. Τώρα το «Εγώ» έχει αντικαταστήσει το «Εμείς», κι αυτό το «Εγώ» έχει υποβαθμιστεί στο μηδέν. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για τους μακροχρόνιους γάμους, όταν κάποιος εγκαταλείπει τον σύντροφό του των τελευταίων είκοσι ή τριάντα χρόνων: σ' αυτές τις περιπτώσεις, η προσαρμογή είναι ακόμη πιο δύσκολη και η σύζυγος που έμεινε πίσω μπορεί να μην ξεπεράσει ποτέ το καταθλιπτικό στάδιο του πόνου. Ακόμη, όμως, και εκείνοι που ηθελημένα εγκατέλειψαν το σύντροφό τους, μπορεί να νιώσουν απώλεια κοινωνικής ταυτότητας. Σε μερικές περιπτώσεις, η απελευθέρωση από μια καταπιεστική συζυγική σχέση μπορεί να βοηθήσει να καταλάβουμε ποιοι πραγματικά είμαστε (Κίρκ, Μ. 2002).

Στιγματισμός :

Η μομφή και ο στιγματισμός βαραίνουν ακόμη όσους χωρίζουν, ιδίως εκείνους που παίρνουν διαζύγιο μετά από πολλά χρόνια γάμου. Αυτός ο στιγματισμός, ακόμη κι όταν δεν εκφράζεται ανοιχτά, συνεχίζει να υπάρχει.

Αυτοί ακριβώς που αποτελούν τον κοινωνικό περίγυρο μπορεί να νιώθουν άβολα, ακούγοντας τις εκμυστηρεύσεις του ενός μόνο απ' τους συζύγους και στην ενστικτώδη προσπάθειά τους ν' αποδιώξουν αυτή τη δυσφορία, ρίχνουν την ευθύνη στον ένα, ή και στους δυο συζύγους ή προτιμούν να τους αποφεύγουν. Συχνά, πάλι, χωρίς πλήρη επίγνωση των συνθηκών, παίρνουν το μέρος του ενός ή του άλλου.

Το κουτσομπολιό, κακόβουλο ή όχι, αποτελεί επίσης μέρος των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι δυο πρώην σύζυγοι, ενώ προσπαθούν να ξεμπλέξουν τις κοινωνικές σχέσεις τους. Συνήθως αυτό το «ξέπλεγμα» θα έχει ως αποτέλεσμα και την απώλεια πολλών φιλικών σχέσεων.

Για άλλη μια φορά, τα μεγαλύτερα στην ηλικία άτομα που χωρίζουν, υποφέρουν περισσότερο απ' τον στιγματισμό του διαζυγίου. Κι αυτό γιατί, όσοι παντρεύτηκαν γύρω στα μισά του 20^{ου} αιώνα είχαν επενδύσει περισσότερο στην ιδέα του «γάμου ώσπου να μας χωρίσει ο θάνατος» (για τις νεότερες γενιές αυτό ισχύει πολύ λιγότερο, αν και εξακολουθούν να θεωρούν τον γάμο σαν το ιδανικό τους) και τα διαζύγια μεταξύ τους ήταν πολύ λιγότερα. Δεν αποκλείεται, λοιπόν, κανείς από τους συγγενείς και φίλους τους να μην έχει προσωπική εμπειρία από το διαζύγιο, με αποτέλεσμα να βλέπουν όσους χωρίζουν σαν «ανώμαλους» και φυσικά, να τους αποφεύγουν (Κίρκ, Μ. 2002).

Οι άλλοι συντελεστές: γονείς, αδέρφια, φίλοι και δικηγόροι :

Η αντίδραση της ευρύτερης οικογένειας του ζευγαριού που χωρίζει ποικίλλει ανάλογα με τη σύνθεση ή τον τύπο της, το είδος των σχέσεων μεταξύ των μελών της και τις πολιτισμικές αξίες που την περιβάλλουν. Όμως, σε κάθε περίπτωση, γονείς, αδέρφια και λοιποί κοντινοί συγγενείς παίζουν σημαντικό ρόλο στη διαδικασία του χωρισμού. Η άποψη ότι όταν κάποιος συνδέεται συναισθηματικά μ' ένα πρόσωπο, συνδέεται μόνο μ' αυτό κι όχι με την οικογένειά του είναι πράγματι αληθινή, όμως την ώρα του χωρισμού πολλές φορές βλέπουμε ότι αυτό δε συμβαίνει.

Συχνά, για παράδειγμα, δυστυχημένα ζευγάρια ή ζευγάρια που έχουν αποφασίσει να χωρίσουν καθυστερούν το χωρισμό απλά από φόβο για την πιθανή κριτική και απόρριψη των φίλων και συγγενών τους. Επίσης συχνά φοβούνται ότι οι συγγενείς θα επέμβουν ή ότι θ' αυξήσουν τις πιέσεις στο οικογενειακό περιβάλλον. Τελικά, όπως συμβαίνει με τις αποτυχίες στη δουλειά, τις σοβαρές ασθένειες ή τις αναταραχές σε κάθε σημαντικό τομέα της ζωής, ο χωρισμός επηρεάζει και την οικογενειακή ισορροπία και μπορεί να έχει ισχυρές συνέπειες στους γονείς και στα αδέρφια. Σ' αυτό προστίθεται και ο φόβος ότι μετά το χωρισμό ίσως χρειαστεί να ζήσουν οι χωρισμένοι ξανά με τους γονείς, έστω και προσωρινά, και να μπουν έτσι στον πειρασμό να συμπεριφέρονται πάλι σαν παιδιά. Πράγματι, για κάποιους που υποχρεώνονται να γυρίσουν στο πατρικό σπίτι, αυτή η επιλογή, αν και πρακτική και προσωρινή, τους ξαναθυμίζει παλιά συναισθήματα εξάρτησης αλλά τώρα χωρίς να έχουν τη θέση που είχαν παλιά μέσα στην οικογένεια (Λούις Ρόχας, Μ. 1998).

Όταν φτάνει η στιγμή που πρέπει να μάθουν οι συγγενείς την είδηση του χωρισμού, πολλά ζευγάρια φαντάζονται αντιδράσεις έκπληξης, οργής ή λύπης. Περιμένουν βροχή τις ερωτήσεις, τις

επιπλήξεις, τις κατηγορίες, μέχρι και τις παρακλήσεις για να τους αναγκάσουν να συμφιλιωθούν. Μπροστά στο χωρισμό, υπάρχουν γονείς που δείχνουν κατανόηση και προσφέρουν την άμεση και ανεπιφύλακτη βοήθειά τους. Άλλοι, αντίθετα, νιώθουν εξαπατημένοι και, κυριαρχημένοι από την οργή, κατηγορούν σε τέτοιο βαθμό τα παιδιά τους, που δίνουν την αίσθηση ότι ήταν αυτοί που απέτυχαν στη ζωή τους. Συχνά οι γονείς κατηγορούν τον ίδιο τους τον εαυτό για την κρίση που περνούν τα παιδιά τους. Σκέφτονται ότι έκαναν λάθη στη διαπαιδαγώγηση των παιδιών τους ή στον τρόπο που τους συμπεριφέρονταν ή ότι δεν ήξεραν να τους διδάξουν ή να τους εμπνεύσουν τις αρχές για να διατηρήσουν μια σχέση. Άλλοι γονείς ντρέπονται και δείχνουν συντετριμμένοι στους φίλους και στην κοινωνία, φοβούνται ότι θα τους απορρίψουν ή θα τους θεωρήσουν υπεύθυνους. Είναι αλήθεια ότι η διάλυση του γάμου αποτελεί συχνά μια νέα και άγνωστη εμπειρία γι' αυτές τις οικογένειες και γι' αυτό δεν ξέρουν πως πρέπει να αντιδράσουν, τι πρέπει να πουν ή να κάνουν.

Ορισμένοι γονείς θεωρούν το χωρισμό κάτι ατιμωτικό και κοινωνικά απαράδεκτο και δυσκολεύονται πολύ να δεχτούν ότι μια τέτοια ατυχία έχει συμβεί στην οικογένειά τους, ιδιαίτερα αν δεν είχαν ζήσει ποτέ μια παρόμοια εμπειρία από κοντά. Άλλωστε, οι γονείς- όπως και οι σύζυγοι ή τα παιδιά τους- χρειάζονται να ερμηνεύσουν και να αιτιολογήσουν αυτό που συνέβη για να μπορέσουν να το δεχτούν.

Κατά κάποιον τρόπο, όταν οι λόγοι του χωρισμού είναι προφανείς ή ουσιαστικοί, όπως στην περίπτωση βίας που ασκείται στα πλαίσια του σπιτιού, σοβαρού αλκοολισμού ή της εγκατάλειψης της συζυγικής στέγης, οι συγγενείς επιδεικνύουν περισσότερη ανοχή από όταν οι σύζυγοι επικαλούνται λόγους λιγότερο καταφανείς ή δραματικούς, όπως ασυμφωνία χαρακτήρων ή ότι έχουν ακολουθήσει διαφορετικούς δρόμους (Λούις Ρόχας, Μ. 1998).

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι πάντα οι γονείς επιθυμούν τα παιδιά τους να είναι ευτυχισμένα, όμως μπροστά σ' αυτούς τους ασαφείς ή αφηρημένους λόγους ορισμένοι εν μπορούν να κατανοήσουν πως το παιδί τους είναι ικανό να διαλύσει την οικογένειά του απλά και μόνο για διαφορές στο χαρακτήρα ή για να επιτύχει την προσωπική του ολοκλήρωση κ.τ.λ. Για πολλούς γονείς αυτοί οι λόγοι είναι επιτόλαιοι, εγωιστικοί και δείχνουν έλλειψη ωριμότητας, πειθαρχίας και υπευθυνότητας. Από την άλλη, οι γονείς με παιδιά που χωρίζουν θα πρέπει να αποδεχτούν κι άλλες αλλαγές, συμπεριλαμβανομένων κι αυτών που δημιουργούνται στις σχέσεις με τα πεθερικά, επειδή με το χωρισμό οι κανόνες αλλάζουν, πράγμα που συνήθως συνεπιφέρει άγχος και ανησυχία.

Μετά από μια περίοδο απογοήτευσης και πιέσεων, οι περισσότεροι γονείς καταλήγουν να πλησιάσουν τα παιδιά τους και να τους προσφέρουν στήριξη και προστασία. Για τα χωρισμένα παιδιά επίσης είναι σημαντικό να επιτύχουν να αποκαταστήσουν την εμπιστοσύνη των μεγαλύτερων τους καθώς αυτό θα τους βοηθήσει να επανακτήσουν μελλοντικά την εμπιστοσύνη στον ίδιο τους τον εαυτό.

Τα αδέλφια, όταν μαθαίνουν το νέο, δείχνουν συνήθως ανησυχία και αλληλεγγύη, αν και κατά βάθος αντιδρούν ανάλογα με τις μεταξύ τους σχέσεις. Πράγματι, αρκετά συχνά αναβιώνουν παλιά συναισθήματα αντιζηλίας και δοκιμάζουν μια εφήμερη αίσθηση θριάμβου αφού, όπως το βλέπουν αυτοί, ο χωρισμός έρχεται να διαψεύσει την παλιά γνώμη ότι ο συγκεκριμένος αδελφός ήταν πάντα ο καλύτερος.

Άλλα αδέλφια ανησυχούν, για τις συνέπειες που μπορεί να έχει ο χωρισμός σε αυτά, τους απασχολεί το τι θα λένε στους φίλους και στην κοινωνία και τρομοκρατημένα φτάνουν να σκεφτούν ότι ίσως αποτελεί οικογενειακή τάση η αστάθεια στις σχέσεις, ένα είδος κολλητικής αρρώστιας. Παρ' όλα αυτά, τόσο οι γονείς όσο και τα αδέλφια αποτελούν

μια σημαντική πηγή ενθάρρυνσης και υποστήριξης για τα ζευγάρια που χωρίζουν, ιδιαίτερα τις πρώτες φάσεις του χωρισμού (Λούις Ρόχας, Μ. 1998).

Ο ρόλος των φίλων είναι επίσης σημαντικός τόσο για την υποστήριξη που μπορούν να προσφέρουν όσο και για την αντίδρασή τους. Τα περισσότερα ζευγάρια που χωρίζουν νιώθουν έντονα την ανάγκη να μιλούν γι' αυτό που τους συνέβη, αν και, παράλληλα, αυτή η τάση τους φέρνει σε δύσκολη θέση : να εξηγούν, να δικαιολογούν, να ικετεύουν ή να ρίχνουν σε κάποιον την ευθύνη. Αν και πολλές φορές νιώθουν ανακούφιση ή ελευθερία εκφράζοντας τις απογοητεύσεις του παρελθόντος, συνειδητοποιούν όμως ότι αυτό που κάνουν είναι αδιακρισία για το οποίο θα μετανιώνουν αργότερα. Ο φίλος ακροατής υποφέρει επίσης ν' ακούει τόσο ενδόμυχες και λεπτομερείς προσωπικές ιστορίες, νιώθει στεναχωρημένος, συντετριμμένος, μέχρι και θυμωμένος, γιατί πιστεύει ότι χρησιμοποιείται.

Όσον αφορά τους πιο κοντινούς φίλους του ζευγαριού, αυτοί γρήγορα αντιλαμβάνονται την αλλαγή, γιατί τους ζητείται να συμμετάσχουν, να πάρουν το μέρος του ενός ή του άλλου. Αυτή η απαίτηση τους ενοχλεί και γι' αυτό, αν και υπήρξαν πολύ στενοί φίλοι στο παρελθόν, απομακρύνονται σιγά-σιγά μέχρι να σταματήσουν να τους φέρονται παράξενα.

Αν και κάποιες φιλίες διατηρούνται, μακροπρόθεσμα οι περισσότεροι άντρες και γυναίκες που χωρίζουν απομακρύνονται από κείνο τον κύκλο των φίλων και γνωστών στον οποίο ανήκαν κι από τον οποίο εξαρτώνταν όταν ήταν παντρεμένοι. Οι επιπτώσεις είναι σημαντικές καθώς η κοινωνική απομόνωση δημιουργεί συναισθήματα μοναξιάς, μείωσης και εγκατάλειψης.

Για κάποιο διάστημα η δουλειά θα αποτελεί μια ακόμη πηγή άγχους για πολλούς χωρισμένους. Δε φαίνεται να είναι υποχρεωτικό ή

αρμόζον να δίνουν υπερβολικές προσωπικές λεπτομέρειες για το χωρισμό, αλλά δε θεωρείται επίσης σωστό ν' αφήνουν την εντύπωση ότι συνεχίζουν να είναι παντρεμένοι. Ο χωρισμός ή το διαζύγιο αποτελούν κοινωνικά φαινόμενα τόσο σημαντικά που η μη αποδοχή τους μπορεί να θεωρηθεί απάτη.

Η εξασφάλιση της εργασίας επίσης διακυβεύεται, γιατί ακόμα και στις κοινωνίες που ο νομικός χωρισμός είναι φυσιολογικά αποδεχτός, θεωρείται προσωπική αποτυχία και σε ορισμένα συντηρητικά εργασιακά περιβάλλοντα αντιμετωπίζεται ως απώλεια κύρους, όχι μόνο για το άτομο αλλά επίσης και για την εταιρεία. Οι ίδιοι οι συνάδελφοι στη δουλειά συχνά αλλάζουν την στάση τους απέναντι στους χωρισμένους (Λούις Ρόχας, Μ. 1998).

- **Θρησκευτικές συνέπειες :**

Η εποχή στην οποία ζούμε τώρα έχει ονομαστεί «μετά-Χριστιανική». Η κοσμικοποίηση της κοινωνίας σημαίνει πως ελάχιστοι άνθρωποι γνωρίζουν τους ηθικούς κανόνες και τις απαγορεύσεις της ζωής μέσα στη χριστιανική πίστη. Παρ' όλα αυτά, πολλοί επιλέγουν ακόμη την εκκλησιαστική τελετή, πιστεύοντας πως έτσι δίνουν κάποια πνευματική διάσταση στον γάμο τους. Οι χωρισμένοι που θέλουν να ξαναπαντρευτούν στην εκκλησία και συναντούν δυσκολίες και εμπόδια, νιώθουν πληγωμένοι και θυμωμένοι.

Για όσους αισθάνονται αληθινά δεσμευμένοι με τη χριστιανική πίστη τους, το θέμα του διαζυγίου και του πιθανού δεύτερου γάμου μπορεί να αυξήσει την αγωνία της διάλυσης του πρώτου γάμου. Όχι μόνο μπορεί πραγματικά να πιστεύουν πως το διαζύγιο είναι αντίθετο με τη θέληση του θεού, αλλά και η συνείδησή τους- ή ο ιερέας της

ενορίας τους- Ίσως τους αποτρέψει από τη σύναψη ενός δεύτερου δεσμού, με το επιχείρημα πως ο γάμος είναι ισόβιος και δεν διαλύεται. Κι αυτό σημαίνει πως κάθε μεταγενέστερη σχέση τους, ακόμη και ένας δεύτερος, πολιτικός γάμος, αποτελεί μοιχεία.

Όμως ασχέτως της θρησκευτικής τους τοποθέτησης, το διαζύγιο ίσως είναι η μοναδική επιλογή για πολλά άτομα, κι αυτό για πολλούς λόγους : μπορεί να το απαιτεί ο σύντροφός τους ή, να έχει εγκαταλείψει το σπίτι και την οικογένεια ή, ακόμη, ο σύντροφος μπορεί να είναι τόσο επιθετικός και βίαιος, ώστε το διαζύγιο να αποτελεί τη μόνη προστασία. Ακόμη και η πνευματική επιθετικότητα ή βία είναι αρκετά σοβαρή αιτία, για ν' αποφασίσει ένα θρησκευόμενο άτομο να προτιμήσει το διαζύγιο, ασχέτως των τύψεων που θα του προκαλέσει αυτή η επιλογή (Κίρκ, Μ. 2002).

Χριστιανικός γάμος :

Ο χριστιανικός γάμος θεωρείται εμπλουτισμένος με μυστικιστικό νόημα. Η ένωση ενός άντρα και μιας γυναίκας με τα δεσμά του γάμου καθρεφτίζει την προσωπική σχέση όλων μας με το Δημιουργό μας, μια σχέση που έγινε δυνατή χάρη στη θυσία του Θεανθρώπου Ιησού.

Αυτό το υψηλό ιδανικό κρύβει πίσω του την πανάρχαια δυσφορία της εκκλησιαστικής αρχής για καθετί που αφορά την έκφραση της σεξουαλικότητας, η οποία γίνεται ανεκτή μόνον όταν ευλογείται από τα δεσμά του γάμου. Για πολλούς αληθινά πιστούς χριστιανούς, κάθε βήμα έξω απ' αυτό το ασφαλές πλαίσιο προκαλεί αισθήματα σεξουαλικής ανασφάλειας, τα οποία εκφράζονται με τη μορφή αυστηρής κριτικής (Κίρκ, Μ. 2002)

- **Οι νομικές συνέπειες του διαζυγίου:**

A) Στις προσωπικές σχέσεις των συζύγων :

Σε περίπτωση λύσης του γάμου με διαζύγιο παύει η υποχρέωση των συζύγων για συμβίωση και για κοινές αποφάσεις, ο ή η σύζυγος που έχουν λάβει το επώνυμο του άλλου συζύγου κατά κανόνα λαμβάνουν και πάλι το δικό τους, εκτός αν επιθυμούν, επειδή έχουν αποκτήσει επαγγελματική ή καλλιτεχνική φήμη με το συζυγικό τους επώνυμο να το διατηρήσουν, παύει η ελαφρότερη ευθύνη των συζύγων κατά την εκπλήρωση των αμοιβαίων υποχρεώσεών τους, παύει να ισχύει το κώλυμα της διγαμίας και λήγει η αναστολή της παραγραφής των αξιώσεων του ενός συζύγου εναντίον του άλλου. Η εξ αγχιστείας συγγένεια που δημιουργείται με τον γάμο μεταξύ των εξ αίματος συγγενών του ενός συζύγου με τους εξ αίματος συγγενείς το άλλου και μετά τη λύση του γάμου εξακολουθεί να υπάρχει.

B). Στην κατανομή περιουσίας μεταξύ των συζύγων :

Σε περίπτωση διαζυγίου ο καθένας από τους συζύγους δικαιούται να παραλάβει τα κινητά που του ανήκουν ή τεκμαίρεται ότι του ανήκουν, ακόμη και αν τα χρησιμοποιούσαν και οι δύο ή και μόνο ο άλλος σύζυγος, εφόσον ο άλλος σύζυγος δεν ανταποδεικνύει το τεκμήριο, χωρίς τον περιορισμό του πράγματος ως απαραίτητου για τις ανάγκες του άλλου συζύγου. Αν ο σύζυγος που κατέχει το πράγμα αρνείται να το αποδώσει στον κύριό του, αυτός έχει τις εμπράγματες αγωγές, τις αγωγές περί νομής και τις ενοχικές. Όσον αφορά την οικογενειακή στέγη, μετά την λύση του γάμου ο κύριος αυτής έχει κατά του συζύγου

που κάνει χρήση αυτής όλες τις εμπράγματα και ενοχικές αγωγές.

Σε περίπτωση κοινοκτημοσύνης με το διαζύγιο λήγει αυτή (κοινοκτημοσύνη) και καθένας των συζύγων λαμβάνει ό,τι του αναλογεί κατά τις διατάξεις περί λύσεως της κοινωνίας και διανομής των κοινών πραγμάτων. Τέλος για τα περιουσιακά στοιχεία που αποκτήθηκαν από τον έναν από τους συζύγους κατά τη διάρκεια του γάμου γεννιέται αξίωση συμμετοχής του άλλου σ' αυτά.

Γ). Στα ανήλικα τέκνα των συζύγων :

Μετά τη λύση του γάμου με διαζύγιο το δικαστήριο ρυθμίζει την άσκηση της γονικής μέριμνας με τους εξής τρόπους:

α) Ανάθεση της άσκησης της γονικής μέριμνας στον ένα από τους γονείς,

β) Ανάθεση της άσκησης της γονικής μέριμνας στους δύο γονείς από κοινού,

γ) Κατανομή της άσκησης της γονικής μέριμνας μεταξύ των γονέων και

δ) Ανάθεση της άσκησης της γονικής μέριμνας σε τρίτο.

Όσον αφορά την υποχρέωση των γονέων για διατροφή των ανηλίκων τέκνων τους, τα οποία δεν έχουν εισοδήματα από εργασία τους ή από περιουσία τους ή αυτά που έχουν δεν επαρκούν για την διατροφή τους, αυτή (υποχρέωση) εξακολουθεί να υφίσταται και μετά τη λύση του γάμου με διαζύγιο.

Δ). Στην υποχρέωση καταβολής διατροφής στον ένα εκ των συζύγων

Μετά τη λύση του γάμου με διαζύγιο, εφόσον ο ένας από τους πρώην συζύγους δεν μπορεί να εξασφαλίσει την διατροφή του από τα εισοδήματά του ή από την περιουσία του δικαιούται να ζητήσει διατροφή από τον άλλο αν κατά την έκδοση του διαζυγίου και μετά από αυτός βρίσκεται σε ηλικία ή σε κατάσταση υγείας που δεν επιτρέπει να αναγκαστεί να αρχίσει ή να συνεχίσει την άσκηση κατάλληλου επαγγέλματος, ώστε να εξασφαλίσει απ' αυτό τη διατροφή του, αν έχει την επιμέλεια ανηλίκου τέκνου και για το λόγο αυτό-εμποδίζεται στην άσκηση κατάλληλου επαγγέλματος, αν δεν βρίσκει σταθερή, κατάλληλη εργασία ή χρειάζεται κάποια επαγγελματική εκπαίδευση και στις δύο αυτές περιπτώσεις όμως για ένα διάστημα που δεν μπορεί να ξεπεράσει τα τρία χρόνια από την έκδοση του διαζυγίου και σε κάθε άλλη περίπτωση, όπου η επιδίκαση διατροφής κατά την έκδοση διαζυγίου επιβάλλεται από λόγους επιείκειας.

Η διατροφή μπορεί να αποκλειστεί ή να περιοριστεί, αν αυτό επιβάλλεται από σπουδαίους λόγους, ιδίως αν ο γάμος είχε μικρή χρονική διάρκεια ή αν ο δικαιούχος είναι υπαίτιος του διαζυγίου του ή προκάλεσε εκούσια την απορία του. Το δικαίωμα διατροφής, δε παύει αν ο δικαιούχος ξαναπαντρευτεί ή αν συζεί μόνιμα με κάποιον άλλο σε ελεύθερη ένωση καθώς και με το θάνατο του δικαιούχου.(EUROPA-EJN-Divorce- Greece).

3β.Οι επιπτώσεις του διαζυγίου στο παιδί :

- **Προσαρμογή των παιδιών στο χωρισμό των γονέων:**

Πολλά παιδιά και νέοι σήμερα ξέρουν τι σημαίνει γι' αυτούς ο χωρισμός των γονιών τους. Το διαζύγιο είναι μια τραυματική εμπειρία για τα παιδιά και μπορεί να επηρεάσει σημαντικά το ψυχολογικό κόσμο τους αφήνοντας αρνητικά κατάλοιπα για όλη τους τη ζωή.

Στις αναπτυγμένες χώρες υπολογίζεται ότι ένας στους δυο γάμους καταλήγει σε διαζύγιο(A: \ Ημερησία-Τα παιδιά του διαζυγίου. h.t.m).

Η έρευνα σήμερα απορρίπτει την ιδέα ότι η συνολική επίδραση του διαζυγίου στα παιδιά είναι αναπόφευκτα αρνητική και καταστροφική. Ναι, το διαζύγιο έχει μεγάλη επίδραση πάνω στα παιδιά, αλλά τα παιδιά επηρεάζονται περισσότερο από τον τρόπο που η οικογένεια ανασυγκροτείται και χειρίζεται τα αισθήματα των μελών της μετά το διαζύγιο, παρά από το διαζύγιο αυτό καθαυτό (Λάνσκι, Β. 1994).

Οι ψυχολόγοι λένε ότι για τα παιδιά ένα διαζύγιο είναι ελαφρά λιγότερο τραυματικό από τον θάνατο ενός γονέα. Σε πολλές περιπτώσεις και τα δυο είναι ένα τρομερό σοκ, αλλά στην περίπτωση του θανάτου, το πένθος είναι αποδεκτό και ενθαρρύνεται η εκδήλωση του και φίλοι και συγγενείς είναι συνήθως διαθέσιμοι για να βοηθήσουν και να παρηγορήσουν τόσο τους ενήλικες όσο και τα παιδιά. Αλλά σε ένα διαζύγιο, τα παιδιά δεν έχουν συνήθως τη στήριξη της οικογένειας και των γονέων τους. Συχνά, οι γονείς είναι οι ίδιοι ανίκανοι να αντιμετωπίσουν την κατάσταση και δεν μπορούν να φροντίσουν το παιδί τους. Ακόμη, οι γονείς μπορεί να μη δείξουν τη λύπη τους για να μη πληγώσουν δήθεν τα παιδιά τους, στην πραγματικότητα αυτό δεν επιτρέπει στα παιδιά να περάσουν τη φυσιολογική περίοδο πένθους που βοηθά στην ανακούφιση τους από τη λύπη (Λάνσκι, Β. 1994).

Τελικά στο θρήνο που παρατηρείται μετά από απώλεια γίνεται μια παραδοχή αυτού του γεγονότος σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό.

Η εντύπωση, όμως που υπάρχει με τα παιδιά του διαζυγίου είναι ότι βρίσκονται σε ένα στάδιο συνεχούς θρήνου, επειδή ακριβώς τροφοδοτούνται από την περιοδική επικοινωνία με αυτό το πρόσωπο. Επίσης τροφοδοτούνται από άλλα εξωτερικά γεγονότα που μπορεί να συμβαίνουν και επιτείνουν αυτό το θρήνο. Τα γεγονότα αυτά είναι οι δικαστικές διαδικασίες, οι πιθανοί καβγάδες μεταξύ των χωρισμένων γονέων και άλλα προβλήματα που μπορεί να συνυπάρχουν, τα οποία είναι πάρα πολύ δύσκολο να αφομοιωθούν από τα παιδιά.

Ακόμη το διαζύγιο θεωρείται ότι είναι μια πιθανή αιτία καταστρεπτικού στρες για τα παιδιά. Χρησιμοποιώ τη λέξη πιθανή, γιατί οπωσδήποτε υπάρχουν και περιπτώσεις που το διαζύγιο είναι πηγή ανακούφισης για το παιδί και για την οικογένεια, όπως μπορεί να συμβεί σε περιπτώσεις όπου υπάρχει ανοιχτή βία μεταξύ του ζευγαριού.

Οπωσδήποτε, όμως, δεν μπορούμε να πούμε για κάθε περίπτωση ότι είναι προτιμότερο να διατηρηθεί ο γάμος με κάθε μέσο για χάρη των παιδιών. Από την άλλη μεριά, δεν πρέπει να υιοθετηθεί η στάση ο καθένας να καταφεύγει πολύ εύκολα στο διαζύγιο και ιδίως όταν υπάρχουν παιδιά (Τσιάντης, Γ. 1991).

Βέβαια τα παιδιά από την πλευρά τους παρακολουθούν τη διαδικασία του διαζυγίου, είτε το φανερώνουν είτε όχι. Από την πρώτη στιγμή που θα δουν ορισμένα συμπτώματα, ορισμένους μικροκαβγάδες μέσα στο σπίτι αρχίζουν ν' ανησυχούν (Χουρδάκη, Μ. 1991).

Ενώ λοιπόν οι γονείς πολλές φορές προσπαθούν να κρύψουν τις διαφωνίες τους από τα παιδιά, τα παιδιά συνήθως αντιλαμβάνονται ότι υπάρχουν προβλήματα στις σχέσεις των γονέων τους. Ακόμα και τα μικρά παιδιά μπορούν να αντιληφθούν τα μη λεκτικά μηνύματα μεταξύ των γονέων τους και να αισθανθούν άγχος μέσα στην τεταμένη

ατμόσφαιρα του σπιτιού. Αν και πολλά παιδιά έχουν πιθανότητα συνηθίσει τους συχνούς καβγάδες μεταξύ των γονέων τους, τους οποίους βιώνουν καθημερινά, δεν παραδέχονται ότι υπάρχει κάποιο σημαντικό πρόβλημα μεταξύ τους. Αυτό οφείλεται εν μέρει στο ότι, προσπαθώντας να αντιμετωπίσουν αυτή τη δυσάρεστη κατάσταση «αρνούνται» ότι υπάρχουν δυσκολίες, και εν μέρει στο ότι η κατάσταση αυτή είναι η «φυσιολογική» καθημερινότητα για τα παιδιά αυτά, γιατί απλώς δεν έχουν γνωρίσει κάτι διαφορετικό. Συνεπώς τα παιδιά συνήθως εκπλήσσονται όταν μαθαίνουν ότι οι γονείς τους θέλουν να ζήσουν χωριστά. Όλα τα παιδιά εκφράζουν έντονη άρνηση στο χωρισμό των γονέων τους και τρομάζουν για το δικό τους αβέβαιο μέλλον (Χατζηχρήστου, Χ. 1999).

Ξέρουμε πόσο ευαίσθητα είναι τα παιδιά σε κάθε τι που αφορά την ασφάλειά τους και την ήσυχη ατμόσφαιρα του σπιτιού. Γνωρίζουμε πόσο μια καλή και σταθερή οικογενειακή ατμόσφαιρα με στοργή, ασφάλεια, αγάπη και παραδοχή, δημιουργεί τις προϋποθέσεις για την ομαλή ανάπτυξη του παιδιού. Τα παιδιά, ευαίσθητοι δέκτες όπως είναι, καταλαβαίνουν πως κάτι συμβαίνει ανάμεσα στους γονείς, και πως θα έχει άμεση συνέπεια σ' αυτά (Χουρδάκη, Μ. 1991).

Στο σημείο αυτό χρειάζεται να τονίσω τη σημασία της σταθερής φυσικής και ψυχολογικής παρουσίας και των δυο γονέων, η οποία είναι απαραίτητη για την ομαλή εξέλιξη και τις διαδικασίες ταυτοποίησης των παιδιών προς τους γονείς τους, στις οποίες περιλαμβάνεται και η σεξουαλική ταυτοποίηση (Τσιάντης, Γ. 1991).

Τα παιδιά των χωρισμένων γονέων και των γονέων που έχουν ξαναπαντρευτεί εμφανίζουν περισσότερες ψυχο-κοινωνικές δυσκολίες συγκριτικά με τα παιδιά των οποίων οι γονείς δεν έχουν χωρίσει ποτέ. Ωστόσο, στη σχετική βιβλιογραφία παρατηρείται μεγάλη διαφωνία σχετικά με την έκταση, το βαθμό και τη διάρκεια των προβλημάτων

αυτών εξαιτίας των τόσο διαφορετικών αντιδράσεων των παιδιών στις μεταβατικές φάσεις της συζυγικής κατάστασης των γονέων τους (Hetherington και συν., 1998), (Χατζηχρήστου, Χ. 1999).

Αποτελέσματα διαχρονικών ερευνών έχουν δείξει ότι το μεγαλύτερο μέρος των δυσκολιών των παιδιών και των προβλημάτων στην οικογένεια, που θεωρούνται αποτέλεσμα διαζυγίου, προϋπάρχουν του χωρισμού των γονέων (Cherlin και συν., 1991), (Χατζηχρήστου, Χ. 1999).

Έχει διαπιστωθεί ότι το διαζύγιο δεν συνεπάγεται απαραίτητα αρνητικές ψυχολογικές επιδράσεις για τα παιδιά (Gardner 1979), (Χατζηχρήστου, Χ.1999). Η διαβίωση και η έκθεση κατά την παιδική και εφηβική ηλικία σε περιβάλλον με συνεχείς συγκρούσεις και εχθρότητα για μεγάλα χρονικά διαστήματα πριν και μετά το χωρισμό έχει μεγαλύτερη συσχέτιση με την εμφάνιση προβλημάτων στα παιδιά από ό,τι το ίδιο το γεγονός του διαζυγίου(Cummings, Pelligrini, Notarius, & Cummings, 1989. Emery, 1982, 1988. Long, Forehand, Fauber,& Brody, 1987), (Χατζηχρήστου, Χ. 1999).

- **Θεωρητικές προσεγγίσεις για την επίδραση του διαζυγίου στα παιδιά:**

Προκειμένου να ερμηνευτεί η επίδραση του διαζυγίου στην προσαρμογή των παιδιών οι Hetherington, Bridges και Insabella (1998) προτείνουν και περιγράφουν πέντε θεωρητικές προσεγγίσεις : *α) ατομικά χαρακτηριστικά που σχετίζονται με αυξημένο κίνδυνο και ευπάθεια, β) η σύνθεση της οικογένειας- απουσία του ενός γονέα, γ) το στρες και η δυσμενής κοινωνικό- οικονομική κατάσταση, δ) επιβαρημένη ψυχολογική κατάσταση των γονέων, και ε) λειτουργία της οικογένειας.*

A) Ατομικά χαρακτηριστικά που σχετίζονται με αυξημένο κίνδυνο και ευπάθεια:

Η προσέγγιση με βάση τα ατομικά χαρακτηριστικά που σχετίζονται με αυξημένο κίνδυνο και ευπάθεια (Hetherington και συν., 1998) αναφέρεται στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των ενηλίκων και των παιδιών που μπορεί να επηρεάσουν την έκθεσή τους και την προσαρμοστικότητα τους σε αντίξοες συνθήκες και τραυματικές εμπειρίες.

Ορισμένα χαρακτηριστικά των παιδιών είτε κάνουν τα παιδιά πιο ευάλωτα και μειώνουν την προσαρμοστικότητά τους στο έντονο στρες από τις μεταβολές της συζυγικής κατάστασης των γονέων τους είτε τα προστατεύουν και έχουν την ψυχολογική επάρκεια και αντοχή για να αντιμετωπίσουν τις συνέπειες των μεταβολών αυτών. Τα χαρακτηριστικά αυτά αναφέρονται κυρίως στην προσωπικότητα και την ιδιοσυγκρασία, στο στάδιο ανάπτυξης, στην ηλικία και στο φύλο των παιδιών. Τα παιδιά με «εύκολη» ιδιοσυγκρασία, κοινωνική ωριμότητα και επάρκεια, υπευθυνότητα και με λίγα προβλήματα συμπεριφοράς- σε αντίθεση με τα παιδιά με «δύσκολη» ιδιοσυγκρασία και προβλήματα συμπεριφοράς – είναι πιο ικανά να αντιμετωπίσουν το χωρισμό των γονέων τους και είναι περισσότερο πιθανό να έχουν πιο θετική αντιμετώπιση και στήριξη από τους γονείς τους και από άλλα άτομα του περιβάλλοντός τους. Σε κάθε στάδιο ανάπτυξης τα παιδιά έχουν διαφορετικές αντιδράσεις και ανάγκες. Όσον αφορά το φύλο, ενώ σε παλιότερες έρευνες υπήρχαν συχνές αναφορές ότι τα αγόρια αντιμετωπίζουν περισσότερα προβλήματα προσαρμογής μετά το χωρισμό των γονέων τους σε σύγκριση με τα κορίτσια, νεότερες έρευνες έχουν δείξει ότι οι διαφορές μεταξύ των δυο φύλων δεν είναι τόσο εμφανείς και σταθερές όσο είχε προηγουμένως αναφερθεί.

B) Η σύνθεση της οικογένειας- απουσία του ενός γονέα:

Η προσέγγιση με βάση τη σύνθεση της οικογένειας- απουσία του ενός γονέα αναφέρεται στη σημασία της παρουσίας και των δύο βιολογικών γονέων στην οικογένεια για την καλή ψυχοκοινωνική ανάπτυξη των παιδιών. Σύμφωνα με την παραδοσιακή άποψη, οποιαδήποτε απόκλιση στη δομή της οικογένειας- πέρα από την παραδοσιακή μορφή της πυρηνικής οικογένειας με τους δύο βιολογικούς γονείς στο σπίτι- συσχετίζεται με αύξηση προβλημάτων στα παιδιά. Δύο γονείς μπορούν να παρέχουν πολλαπλά πρότυπα ρόλων στα παιδιά τους, καθώς και να συμμετέχουν και να αλληλοϋποστηρίζονται στη διαπαιδαγώγηση, την επίβλεψη, τη φροντίδα και την πειθαρχία των παιδιών.

Οι αρνητικές επιπτώσεις του διαζυγίου οφείλονται στην ελλιπή κοινωνικοποίηση και τις ελλειπείς διαδικασίες ταύτισης του παιδιού που μεγαλώνει με τον ένα από τους δύο γονείς. Η ψυχαναλυτική άποψη δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στην επίλυση του οιδιπόδειου συμπλέγματος και στην ομαλή μετέπειτα ταύτιση του παιδιού με το γονέα του ίδιου φύλου στην προσχολική ηλικία. Έτσι, ο χωρισμός των γονέων θεωρείται ότι έχει ιδιαίτερα αρνητικές επιπτώσεις στα μικρά παιδιά, κυρίως στα αγόρια, στο βαθμό που συνήθως ο πατέρας είναι εκείνος από τους δύο γονείς που δεν έχει την επιμέλεια των παιδιών και δεν μένει μαζί τους. Η θεωρία της προσκόλλησης αναφέρεται στη σπουδαιότητα της συναισθηματικής σχέσης που αναπτύσσεται ανάμεσα στο παιδί και στη μητέρα του ή/ και προς άλλα πρόσωπα του άμεσου περιβάλλοντος του που το περιποιούνται και το φροντίζουν κατά τη νηπιακή ηλικία. Η σταθερότητα των σχέσεων αυτών κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής του παιδιού είναι σημαντική για τη μετέπειτα ψυχοκοινωνική του εξέλιξη. Το διαζύγιο επιφέρει την απουσία και τη αποστέρηση του ενός γονέα, συνήθως του πατέρα, με

αποτέλεσμα τη ρήξη των συναισθηματικών δεσμών μεταξύ γονέα και παιδιού, οπότε θεωρείται ότι έχει περισσότερες αρνητικές επιδράσεις στη μικρή κυρίως ηλικία.

Το διαζύγιο ακολουθείται από μια μεταβολή της σχέσης των παιδιών με το γονέα που δεν έχει την επιμέλεια ως προς τη χρονική διάρκεια της επαφής και την ποιότητα της σχέσης. Συνήθως, τα περισσότερα παιδιά δεν έχουν συχνή επαφή με το γονέα που δεν έχει την επιμέλεια, συνήθως των πατέρα, ενώ ακόμα και όταν υπάρχει συχνή επαφή, περιορίζεται σε ψυχαγωγικές δραστηριότητες. Απόψεις σχετικές με την ελλιπή κοινωνικοποίηση των παιδιών και την έλλειψη πατρικού μοντέλου στη οικογένεια τονίζουν τη σημασία της απουσίας του ενός γονέα στη εφηβική κυρίως ηλικία για την εξέλιξη της προσωπικότητας και τη διαμόρφωση των σχέσεων με το άλλο φύλο. Πολλές μητέρες που έχουν την επιμέλεια, εξαιτίας των διαφορετικών συνθηκών ζωής μετά το διαζύγιο, διαθέτουν λιγότερο χρόνο και ενέργεια για τα παιδιά, γεγονός που συνδέεται και με τη μείωση της επίβλεψης, της πειθαρχίας και της βοήθειας προς τα παιδιά (Χατζηχρήστου, Χ. 1999).

Γ) Το στρες και δυσμενής κοινωνικό- οικονομική κατάσταση:

Η προσέγγιση που αναφέρεται στη δυσμενή μεταβολή της οικονομικής κατάστασης της οικογένειας μετά το διαζύγιο ερμηνεύει τις επιπτώσεις του διαζυγίου στα παιδιά με βάση τη σημαντική μείωση του οικογενειακού εισοδήματος στις μονογονεϊκές οικογένειες και τις οικονομικές δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι περισσότερες από τις οικογένειες αυτές αμέσως μετά το χωρισμό των γονέων. Η μεταβολή της οικονομικής κατάστασης στις μονογονεϊκές οικογένειες έχει πολλές

φορές ως συνέπεια την αλλαγή κατοικίας και τη μετακόμιση σε πιο υποβαθμισμένες περιοχές καθώς και την αλλαγή σχολείου για τα παιδιά. Έχει παρατηρηθεί επίσης αλλαγή και στην εργασία και την απασχόληση των μόνων- μητέρων για την αντιμετώπιση οικονομικών δυσκολιών. Πολλές μόνες- μητέρες αναγκάζονται να δουλέψουν για πρώτη φορά ή να αυξήσουν τις ώρες εργασίας, με συνέπεια να διαθέτουν λιγότερο χρόνο για τα παιδιά τους.

Δ) Η επιβαρημένη ψυχολογική κατάσταση των γονέων:

Η προσέγγιση που αναφέρεται στην επιβαρημένη ψυχολογική κατάσταση των γονέων ερμηνεύει τη επίδραση του διαζυγίου στα παιδιά με βάση την ψυχολογική κατάσταση των γονέων και την ικανότητά τους στο γονεϊκό τους ρόλο. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, οι αντιδράσεις των γονέων στο στρες είναι πιο καθοριστικές για την προσαρμογή των παιδιών από αυτό καθεαυτό το στρες, και η επιβάρυνση της ψυχικής υγείας των γονέων συνδέεται με την προσαρμογή των παιδιών, επειδή έχει συνήθως ως αποτέλεσμα- ιδιαίτερα κατά την αρχική περίοδο μετά το χωρισμό- τη μειωμένη ικανότητα στο γονεϊκό τους ρόλο. (Χατζηχρήστου, Χ. 1999.)

Το διαζύγιο είναι μια εξελικτική διαδικασία και πριν από αυτό συνήθως επικρατεί ένταση στις σχέσεις των γονέων. Η ένταση αυτή έχει διακυμάνσεις, που μπορεί να κυμαίνονταν από έλλειψη επικοινωνίας μέχρι και ανοιχτή βία στις σχέσεις τους. Το αποτέλεσμα είναι μια διαταραχή της ισορροπίας όλης της οικογένειας, που τελικά καταλήγει στην αποδιοργάνωσή της. Αυτή η διαταραχή της ισορροπίας, όσο και αν οι γονείς προσπαθούν να την κρύψουν, περνάει στα παιδιά με

αποκορύφωμα το διαζύγιο, που συχνά βλέπουμε ότι τα παιδιά φοβούνται ότι θα συμβεί αρκετό καιρό πριν το χωρισμό των γονέων τους.

Η συνέπεια των παραπάνω είναι ότι οι γονείς δεν μπορούσαν να ανταποκριθούν στις συναισθηματικές ανάγκες των παιδιών τους.

Το περιβάλλον, δηλαδή, ήταν ένα περιβάλλον αποστέρησης και τα παιδιά είναι ήδη ψυχολογικά επηρεασμένα από αυτή την κατάσταση, όταν γίνεται ο χωρισμός των γονέων. (Τσιάντης, Γ. 1991)

E) Η λειτουργία της οικογένειας:

Η προσέγγιση με βάση τη λειτουργία της οικογένειας αναφέρεται στις μεταβολές και τις διαταραχές των σχέσεων μεταξύ των πρώην συζύγων, καθώς και στις μεταβολές των σχέσεων των γονέων με τα παιδιά. Οι συνεχείς έντονες συγκρούσεις και η εχθρότητα μεταξύ των γονέων πριν και μετά το διαζύγιο αποτελεί έναν από τους πλέον καθοριστικούς παράγοντες που συσχετίζεται με τα προβλήματα προσαρμογής των παιδιών. Η συνεχής εχθρότητα μεταξύ των γονέων και το αντίστοιχο συναισθηματικό κλίμα στο σπίτι προκαλούν άγχος, στρες, ανασφάλεια, κατάθλιψη καθώς και ποικίλα προβλήματα συμπεριφοράς και σχολικής επίδοσης στα παιδιά, τόσο στις οικογένειες με δύο γονείς όσο και στις μονογονεϊκές οικογένειες.

Όλες οι παραπάνω προσεγγίσεις μπορούν να θεωρηθούν συμπληρωματικές. Η συνεκτίμηση όλων των προσεγγίσεων είναι απαραίτητα για μια πληρέστερη κατανόηση των ποικίλων παραμέτρων που σχετίζονται με την προσαρμογή των παιδιών και των σύνθετων τρόπων αλληλεπίδρασής τους που είναι καθοριστικοί για τον προσδιορισμό και για την εξισορρόπηση των παραγόντων «κινδύνου»

και των «προστατευτικών» παραγόντων για την προσαρμογή όλων των μελών της οικογένειας μετά το διαζύγιο.(Χατζηχρήστου, Χ. 1999)

- **Άμεσες αντιδράσεις των παιδιών στο χωρισμό των γονέων και η προσαρμογή των παιδιών στο σπίτι τα πρώτα χρόνια μετά το χωρισμό:**

Η ηλικία, το αναπτυξιακό στάδιο δηλαδή στο οποίο βρίσκεται το παιδί, θεωρείται ο σημαντικότερος από τους παράγοντες που καθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο το παιδί αντιμετωπίζει το χωρισμό και το διαζύγιο των γονιών του. Η γνωστική, συναισθηματική και κοινωνική του ανάπτυξη διαμορφώνουν το πλαίσιο, μέσα στο οποίο το παιδί κάνει τις επεξεργασίες του. Κάθε παιδί είναι βέβαια μια μοναδική οντότητα σε κάθε επίπεδο ανάπτυξής του και αντιδρά με το μοναδικό δικό του τρόπο σε κάθε τι που αντιμετωπίζει. Κλινικά και ερευνητικά όμως δεδομένα μας δείχνουν ότι ένα σημαντικό ποσοστό της μεγάλης ποικιλίας των παιδικών αντιδράσεων στο χωρισμό σχετίζεται με την ψυχολογική ανάπτυξη του παιδιού.

Οι τρόποι με τους οποίους ένα παιδί επεξεργάζεται και κατανοεί πληροφορίες γύρω από το διαζύγιο, τις αιτίες του και τις αλλαγές που φέρνει στη ζωή του, εξαρτώνται για παράδειγμα σε σημαντικό βαθμό από τις νοητικές του ικανότητες, οι οποίες συνδέονται βέβαια με την ανάπτυξη που καθορίζεται και από την ηλικία. Το είδος του προβληματισμού που αναπτύσσει το παιδί, η φύση της σχέσης του με τους γονείς του, οι τρόποι αντιμετώπισης προβλημάτων καθορίζονται σε μεγάλο βαθμό από την ψυχολογική του ανάπτυξη, η οποία πάλι συνδέεται με την ηλικία. Γνωρίζουμε βέβαια ότι η ανάπτυξη αυτή μπορεί να μη συμβαδίζει πάντα και σε όλους τους τομείς με την χρονολογική ηλικία. Η γνώση όμως των ιδιαιτεροτήτων κάθε ηλικία με τις

χαρακτηριστικές δυνατότητες και τις κύριες ψυχολογικές ανάγκες, μας επιτρέπει να συγκεκριμενοποιούμε τις εκτιμήσεις μας για πιθανές αντιδράσεις των παιδιών σ' έναν επικείμενο χωρισμό των γονιών. Μας επιτρέπει ακόμα να κατανοούμε καλύτερα τις παρατηρούμενες αντιδράσεις και να διακρίνουμε ίσως ευκολότερα το «παθολογικό» από το «μη-παθολογικό», όταν και αν αυτό καταστεί αναγκαίο (Αντωνιάδου, Μ. Αμπτατζόγλου, Μ. Λαζαρίδου, Λ. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Ε. Κοτζαμπάση, Α. Μαρκοβίτης, Μ. & Χριστιανόπουλος, Κ. 1994).

Οι ψυχολογικές θεωρίες που εξετάζουν το φαινόμενο του χωρισμού ως μια διεργασία που εκτυλίσσεται σε φάσεις αναφέρονται στα χαρακτηριστικά για κάθε φάση βάρη (stress) που έχουν να αντιμετωπίσουν τα παιδιά. Τα stress αυτά προέρχονται είτε από το περιβάλλον των παιδιών είτε από δικές τους εσωτερικές πηγές, από τον εαυτό τους. Για τα παιδιά όλων των ηλικιών κύριες πηγές εξωτερικού stress είναι : α) οι συνεχιζόμενες συγκρούσεις ανάμεσα στους γονείς, β) η απώλεια της σχέσης με το γονιό που δεν έχει την επιμέλεια και γ) η συναισθηματική αποσταθεροποίηση ενός γονιού, κυρίως αυτού που έχει την επιμέλεια. Μικρότερη σημασία έχουν οι περιβαλλοντικές αλλαγές όπως νέες σχέσεις ή νέοι γάμοι των γονιών. Καθώς μεγαλώνουν τα παιδιά προκύπτουν νέες, εσωτερικές πλέον πηγές stress, που σχετίζονται με τις αντιλήψεις και τα πιστεύω του παιδιού, τις φαντασίες και τις εσωτερικές του συγκρούσεις.

Η ψυχολογική ανάπτυξη, όπως διαφοροποιείται με την ηλικία, οδηγεί σε διαφορετικούς κάθε φορά τρόπους αντιμετώπισης των stress αυτών, σε διαφορετικούς και διαφοροποιημένους μηχανισμούς άμυνας και σε νέες κάθε φορά μορφές εκδηλώσεων στο επίπεδο της συμπεριφοράς. (Αντωνιάδου, Μ. Αμπτατζόγλου, Μ. Λαζαρίδου, Λ.

Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Ε. Κοτζαμπάση, Α. Μαρκοβίτης, Μ. & Χριστιανόπουλος, Κ. 1994).

Για παράδειγμα τα πολύ μικρά παιδιά, επειδή έχουν λιγότερες αναμνήσεις από το παρελθόν, προσαρμόζονται πιο γρήγορα στη νέα πραγματικότητα και συνήθως αναστατώνονται λιγότερο από τα παιδιά της προσχολικής ηλικίας. Ένα παιδί προσχολικής ηλικίας δεν καταλαβαίνει απόλυτα τις επιπτώσεις του χωρισμού και του διαζυγίου, βιώνει όμως την απουσία ενός γονιού και συνήθως διακατέχεται από τον φόβο της εγκατάλειψης. Τα παιδιά ηλικίας επτά ή οχτώ χρονών θλίβονται ιδιαίτερα και με την προοπτική ενός δεύτερου γάμου θα αρχίσουν να φοβούνται μη χάσουν τη θέση τους στην οικογένεια. Ένα παιδί εννέα ή δέκα ετών θα αισθανθεί θυμό και ότι είναι θύμα μιας κατάστασης την οποία δεν μπορεί να ελέγξει, ενώ ένας έφηβος μπορεί να θυμώσει με το γονιό που εκείνος θεωρεί ότι φταίει και να νιώσει ενοχλημένος από την όλη κατάσταση. Εξαιτίας του φυσιολογικού εγωκεντρισμού τους τα περισσότερα παιδιά ανησυχούν για τις τυχόν αλλαγές στη ζωή τους από το που θα μείνουν μέχρι το αν θα αλλάξουν σχολείο. (Λάνσκι, Β. 1994)

Η παρουσίαση στη συνέχεια των αναμενόμενων αντιδράσεων των παιδιών ηλικίας 6 έως 12 ετών, στηρίζεται σε στοιχεία κλινικών και ερευνητικών δεδομένων σε συνδυασμό με τις γνώσεις για την ψυχολογική ανάπτυξη των παιδιών. Σκοπός είναι να η κατανόηση των αντιδράσεων των παιδιών ως απόπειρα για την αντιμετώπιση των προβλημάτων που προκύπτουν ανάλογα με την ηλικία τους και το επίπεδο της ψυχολογικής ανάπτυξής τους. (Αντωνιάδου, Μ. Αμπατζόγλου, Μ. Λαζαρίδου, Α. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Ε. Κοτζαμπάση, Α. Μαρκοβίτης, Μ. & Χριστιανόπουλος, Κ. 1994).

- **Παιδιά σχολικής ηλικίας (6-12ετών):**

Η ανάπτυξη των γνωστικών ικανοτήτων των παιδιών αυτής της ηλικίας διευκολύνει την κατανόηση της συμπεριφοράς, των αντιδράσεων και των συναισθημάτων τόσο των άλλων όσο και του εαυτού τους.

Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι τα παιδιά της ηλικίας αυτής έχουν ακόμη την ικανότητα για μια πληρέστερη ερμηνεία των αντιδράσεων, των συναισθημάτων και των αιτιών που σχετίζονται με το χωρισμό.

Οι αντιδράσεις των παιδιών της σχολικής ηλικίας χαρακτηρίζονται συνήθως από κατάθλιψη, απόσυρση, θλίψη, φόβο, άγχος, φαντασιώσεις για προσωπική ευθύνη, φαντασιώσεις για συμφιλίωση των γονέων, θυμό, οργή, πτώση της σχολικής επίδοσης, αλλαγές στη συμπεριφορά στο σχολείο, επιθετικότητα, αισθήματα απώλειας ή απόρριψης, αναζήτηση των αιτιών και επεξηγήσεων για το διαζύγιο, ντροπή και εσωτερικές συγκρούσεις για «τη θέση» που θα πάρουν υπέρ του ενός ή του άλλου γονέα .

Οι αντιδράσεις των παιδιών αυτής της ηλικίας χαρακτηρίζονται από την έντονη σύγκρουση αισθημάτων θυμού, οργής, και «αφοσίωσης» προς τον ένα ή και τους δύο γονείς. Τα παιδιά σε αυτή την αναπτυξιακή περίοδο είναι ιδιαίτερα ευάλωτα στις πιθανές «απαιτήσεις» να πάρουν θέση στις διαμάχες υπέρ του ενός ή του άλλου γονέα, και να είναι «αφοσιωμένα», αντίστοιχα, προς τον ένα ή τον άλλο γονέα.

Αυτό συμβαίνει γιατί ίσως οι γονείς θεωρούν τα παιδιά «αρκετά μεγάλα» ώστε να τα έχουν «σύμμαχο» και «αρκετά μικρά» για να μπορούν να προκαλούν και να ενισχύουν τέτοιες μορφές συμπεριφοράς.

Η σύγκρουση όμως αυτή επιτείνεται και από την ικανότητα των παιδιών να εμπλέκονται πλέον στη δυναμική των σχέσεων της οικογένειας, να επηρεάζουν ενεργητικά και να «κατευθύνουν» με επιδέξιους τρόπους τις σχέσεις και την επικοινωνία των μελών της οικογένειας μετά το χωρισμό. Από την άλλη πλευρά, τα αποτελέσματα των ερευνών έχουν επίσης δείξει ότι:

- α) τα παιδιά της πρώτης σχολικής ηλικίας «αμύνονται» προσπαθώντας να παραμείνουν ουδέτερα, «αφοσιωμένα» και στους δύο γονείς, για να διασφαλίσουν την αγάπη τους, ενώ
- β) τα μεγαλύτερα παιδιά της σχολικής ηλικίας θεωρούν τη «συμμαχία» τους με τον ένα γονέα- κυρίως το γονέα που έχει την επιμέλεια- πηγή υποστήριξης και σταθερότητας. Επιπλέον, τη θεωρούν πηγή άμυνας για την αντιμετώπιση του άγχους τους, καθώς έχουν τη δυνατότητα εκφόρτισης του θυμού τους σε έναν «αποδεκτό» στόχο- το γονέα που δεν έχει την επιμέλεια.

Τα παιδιά της σχολικής ηλικίας μπορούν να χωριστούν σε δύο ομάδες. Εκείνα της πρώτης σχολικής ηλικίας (6-8 χρονών) και τα μεγαλύτερα παιδιά της σχολικής ηλικίας (9-12 χρονών). Τα παιδιά αυτής της ηλικίας αντιλαμβάνονται και κατανοούν καλύτερα το χωρισμό των γονιών τους, καθώς οι γνωστικές ικανότητες και ιδιαίτερα η αφαιρετική αναπτύσσονται σταθερά. Έτσι μπορούν να φανταστούν καλύτερα διάφορες μελλοντικές εκδοχές για τη ζωή τους. Ταυτόχρονα μπορούν να αναπτύξουν και περισσότερες δικές τους αγχογόνες φαντασιώσεις για το τι μπορεί να συμβεί. Η συναισθηματική ανεξαρτησία τους μεγαλώνει, διατηρώντας όμως έντονη ακόμη την ανάγκη της σταθερής βάσης, του σπιτιού. Αγαπούν πολύ και με λιγότερη αμφιθυμία τους γονείς τους και καθώς περνούν από τις αποκλειστικά δυαδικές σχέσεις σε μια ευρύτερη

αντίληψη των οικογενειακών σχέσεων, αποκτούν μια δική τους αίσθηση της έννοιας της οικογένειας ως μονάδας. Αρχίζουν να μπορούν να διακρίνουν τις δικές τους αντιλήψεις από αυτές των άλλων και τις δικές τους σχέσεις από τις σχέσεις των άλλων μεταξύ τους- π.χ των γονιών τους. Καθώς αναπτύσσεται ο κοινωνικός ρόλος του φύλου, τα παιδιά έχουν ιδιαίτερη ανάγκη από τη σχέση με τον πατέρα είτε για να σταθεροποιήσουν την αρσενική τους ταυτότητα ως αγόρια, είτε για να ενισχύσουν την θηλυκή τους ταυτότητα ως κορίτσια μέσα από την εκτίμηση και αποδοχή της από τη μεριά του πατέρα.

Παράλληλα με τα παραπάνω αναπτύσσεται η ικανότητα να εκφράζονται με το λόγο και να κατανοούν καλύτερα το λόγο των άλλων. Διατηρούν ωστόσο ακόμη χαρακτηριστικά μικρότερων ηλικιών και ιδιαίτερα του εγωκεντρικού τύπου σκέψης. Στις εξωτερικές πηγές στρες προστίθενται φαντασιώσεις που φοβίζουν το παιδί(φόβοι π.χ ότι κάποιος γονιός θα πάθει κάτι ή ότι θα το εγκαταλείψουν, κ.α) και αυτοκατηγορίες (ότι π.χ δεν αξίζει την αγάπη του πατέρα και γι' αυτό ο μπαμπάς έφυγε ή δεν έρχεται να το επισκεφτεί, κ.α).(Επιστημονική εταιρεία για οικογένειες σε χωρισμό, 1994)

Τα παιδιά της πρώτης σχολικής ηλικίας κατά την περίοδο του χωρισμού δείχνουν λύπη και θλίψη, εκδηλώσεις θρήνου και συντριβής παρόμοιες με αυτές της διαδικασίας του θρήνου μετά το θάνατο, με επακόλουθη αδυναμία στις αντιδράσεις και τις ενέργειές τους, σε σημείο που να μην είναι σε θέση να λειτουργούν αυτόνομα. (Χατζηχρήστου, Χ. 1999).

Στη θλίψη τους μπορεί τα παιδιά να αντιδράσουν με οργή ή θυμό.

Ο θυμός βέβαια μπορεί να προέρχεται και από άλλες πηγές π.χ το γονιό που δεν ασχολείται αρκετά μαζί του. Ενοχές γι' αυτά τα επιθετικά συναισθήματα βλέπουμε να οδηγού συχνά και σε σωματοποιήσεις(με κοιλόπονους ή κεφαλόπονους). Διάφορες νευρικές συνήθειες(φάγωμα

νυχιών, μάσημα μαλλιών, κ.τ.λ.) μπορεί να εκφράζουν το γενικό άγχος. (Επιστημονική εταιρεία για οικογένειες σε χωρισμό, 1994). Τα παιδιά εκφράζουν έντονα τους φόβους και το άγχος τους για την ασταθή οικογενειακή τους κατάσταση, καθώς και τις έντονες ελπίδες τους για συμφιλίωση των γονέων τους, προσπαθώντας να παραμείνουν «αφοσιωμένα» και στους δύο γονείς.

Πολλά από τα παιδιά- ιδιαίτερα τα αγόρια- νιώθουν έντονη θλίψη για την απώλεια του πατέρα τους, ανεξάρτητα από την ποιότητα της σχέσης τους μαζί του πριν το χωρισμό, επιθυμούν συχνότερη επικοινωνία με αυτόν, ενώ για πολλά παιδιά η ανάγκη ύπαρξης του πατέρα είναι τόσο έντονη που ζητούν από τις μητέρες τους να ξαναπαντρευτούν.

Οι ερευνητές θεωρούν ότι η ανάγκη των παιδιών αυτής της ηλικίας για τον πατέρα συνδέεται με θέματα πειθαρχίας, ελέγχου, ταύτισης με το ανδρικό πρότυπο και με φόβους παλινδρόμησης στην επίλυση του οιδιπόδειου συμπλέγματος. Τα συναισθήματα των παιδιών για τη μητέρα που έχει την επιμέλεια πολλές φορές είναι λιγότερο θετικά απ' αυτά που έχουν για τον πατέρα που τα επισκέπτεται, και τα αγόρια που είναι ιδιαίτερα πληγωμένα από τη στέρηση του πατέρα μερικές φορές εκφράζουν θυμό προς τη μητέρα. Τα περισσότερα παιδιά όμως μεταθέτουν το θυμό τους για το διαζύγιο στα αδέρφια, τους φίλους ή τους δασκάλους τους.

Αρκετό διάστημα μετά το χωρισμό, πολλά από τα παιδιά εκφράζουν με λύπη την αποδοχή τους για το διαζύγιο, αν και αρκετά αγόρια συνεχίζουν να τρέφουν ελπίδες για συμφιλίωση των γονέων τους και να επιθυμούν συχνότερη επικοινωνία με τον πατέρα τους. Τα παιδιά προσπαθούν να παραμείνουν αφοσιωμένα και στους δύο γονείς παρά τις αντίθετες, συνήθως, προσπάθειες των γονέων. Μάλιστα, τα παιδιά προσπαθούν να επιλύσουν τις συγκρούσεις «αφοσίωσης» με ψυχολογική απομάκρυνση από το γονέα που έχει ανάλογες απαιτήσεις.

Η εξωτερίκευση του θυμού των παιδιών- ιδιαίτερα των αγοριών- στο σχολικό περιβάλλον, με ποικίλες μορφές επιθετικότητας, αντίδρασης, απειθαρχίας, διευκολύνει τα παιδιά να επανακτήσουν την ισορροπία τους σε σχετικά σύντομα χρονικό διάστημα, ενώ αντίθετα σοβαρές διαταραχές με επακόλουθη ανάγκη παραπομπής σε ψυχολογικές συμβουλευτικές υπηρεσίες παρουσιάζουν τα παιδιά που ο θυμός τους παραμένει εσωτερικευμένος σε όλα τα περιβάλλοντα και προς όλα τα άτομα, οπότε και εκδηλώνουν παθητική παλινδρόμηση

(Χατζηχρήστου, Χ. 1999).

Τα μεγαλύτερα παιδιά σχολικής ηλικίας (9-12 χρονών) μπορούν να κατανοήσουν περισσότερο ρεαλιστικά το διαζύγιο χάρη στις αναπτυσσόμενες γνωστικές ικανότητες τους. Αυτό δε σημαίνει πως δέχονται εύκολα ότι το διαζύγιο συμβαίνει «σ' αυτά», ακόμη μάλιστα και σε οικογένειες όπου προϋπήρχαν έντονες συγκρούσεις ανάμεσα στους γονείς. Σ' αυτή την ηλικία έχουν αποκτήσει όμως μεγαλύτερη ανεξαρτησία από το σπίτι και επενδύουν περισσότερο χρόνο και ενέργεια στο σχολείο, στις φίλιες τους και σε άλλες δραστηριότητες.

Εξακολουθούν όμως να έχουν ανάγκη από το σταθερό πλαίσιο του σπιτιού. Παρ' όλες τις μεγαλύτερες αφαιρετικές ικανότητες, η σκέψη είναι απόλυτη, τα πράγματα «άσπρα-μαύρα», οι γονείς «καλοί» ή «κακοί». Καθώς τα παιδιά ενδιαφέρονται για το πώς τους βλέπουν οι άλλοι, ντρέπονται συχνά για την οικογενειακή τους κατάσταση(την οποία μάλιστα πολλές φορές κρύβουν οι αποσιωπούν). Η έντονη, αλλά ακόμη αδιαφοροποίητη έννοια της δικαιοσύνης που έχουν, το ιδιαίτερο ενδιαφέρον τους για τις σχέσεις των γονιών μεταξύ τους και η ανάγκη απόδοσης «δικαίου» και ευθυνών τα οδηγεί στην πιο χαρακτηριστική για την ηλικία αυτή σύγκρουση, τη σύγκρουση νομιμοφροσύνης. Η τάση του παιδιού να πάρει «θέση» στις διαμάχες υπέρ ενός γονιού έρχεται σε αντίθεση με την ανάγκη του να είναι «νομιμόφρον» και προς τους δύο

γονείς, να είναι εντάξει δηλαδή και με τους δύο και να αγαπιέται και από τους δύο. Η χρησιμοποίηση, συνειδητή ή ασυνείδητη, του παιδιού ως συμμάχου του ενός από τους δύο γονείς μπορεί να εντείνει αβάσταχτα αυτήν τη σύγκρουση νομιμοφροσύνης. Το δεύτερο χαρακτηριστικό γνώρισμα του τρόπου επεξεργασίας σε αυτήν την ηλικία είναι η χρησιμοποίηση πιο επεξεργασμένων ψυχολογικών μηχανισμών άμυνας ενάντια στη συναισθηματική αναταραχή.

Καθώς μεγαλώνει το παιδί, στις εσωτερικές πηγές στρες των προηγούμενων ηλικιών (φαντασιώσεις για το τι μπορεί να συμβεί και εγωκεντρικού τύπου απόδοσης ευθυνών) προστίθενται νέες εντάσεις από ανταγωνιστικές ανάγκες και συναισθήματα. Αυτές οι νέες συγκρούσεις μπορεί να είναι ιδιαίτερα οδυνηρές, καθώς το παιδί παλεύει π.χ ανάμεσα στο θυμό του για τον ένα ή και για τους δύο γονείς και την αγάπη του γι' αυτούς, ή ανάμεσα στην επιθυμία να βρίσκεται με τους φίλους του και στην ανάγκη να μείνει κοντά να βοηθήσει τον αναστατωμένο γονιό του. Οι συγκρούσεις αυτές όπως και η σύγκρουση νομιμοφροσύνης δεν γίνονται συνήθως μ' αυτόν τον άμεσο τρόπο αντιληπτές ούτε από τα ίδια τα παιδιά ούτε από το περιβάλλον τους. Ψυχολογικοί μηχανισμοί άμυνας μπαίνουν σε λειτουργία και οδηγούν σε συμπεριφορές και συναισθήματα χωρίς ορατές συνδέσεις με την αφετηρία τους. Διανοητικοποίηση (ερμηνεία δυσάρεστων καταστάσεων χωρίς συναίσθημα), άρνηση(«δεν με νοιάζει»), μετάθεση(ενοχλητική συμπεριφορά π.χ προς τα αδέρφια), σωματοποίηση(πονοκέφαλοι, κοιλόπονοι), αντισταθμιστικά συναισθήματα (υπερβολική αφοσίωση στο γονιό αντί για το θυμό απέναντί του), ταύτιση με τον απόντα πατέρα(με την υιοθέτηση π.χ στάσεων, χειρονομιών, ενδιαφερόντων αντί για τη δήλωση της έλλειψης από την απουσία του) είναι οι πιο συνηθισμένοι μηχανισμοί άμυνας.

Τα μεγαλύτερα παιδιά σχολικής ηλικίας δείχνουν να αντιλαμβάνονται με λύπη την πραγματικότητα της διάλυσης της οικογένειάς τους και της σύγκρουσης των γονέων τους. Τα παιδιά αυτής της ηλικίας παρουσιάζουν πολύ μικρή παλινδρόμηση σε μορφές συμπεριφοράς μικρότερης ηλικίας και προσπαθούν να αντιμετωπίσουν τα συναισθήματά τους και τους φόβους με τους ψυχολογικούς μηχανισμούς άμυνας όπως έχει ήδη αναφερθεί.

Αυτό πολλές φορές δυσκολεύει τα άτομα του περιβάλλοντός τους να καταλάβουν τα πραγματικά τους συναισθήματα. Τα παιδιά χρησιμοποιούν την άρνηση, την αποφυγή των σκέψεων για το διαζύγιο, την αναζήτηση υποστήριξης από τους άλλους, τη συνεχή κίνηση και την ενασχόλησή τους με νέες δραστηριότητες ως μηχανισμούς αντιμετώπισης των οδυνηρών συναισθημάτων τους και του θρήνου τους για την διάλυση της οικογένειάς τους, των συναισθημάτων αδυναμίας και μοναξιάς και των φόβων τους για το αβέβαιο μέλλον τους. Τα παιδιά αυτά αισθάνονται ντροπή για τη διάλυση της οικογένειάς τους, για τους γονείς τους και τη συμπεριφορά τους, καθώς και για την απόρριψη που ένιωθαν ότι σημαίνει η φυγή του πατέρα.

Σε αντίθεση με τα παιδιά της πρώτης σχολικής ηλικίας, τα οποία φοβούνται να εκφράσουν το θυμό τους και αμφιβάλλουν για την ικανότητά τους να τον ελέγξουν, τα μεγαλύτερα παιδιά σχολικής ηλικίας χρησιμοποιούν το θυμό ως άμυνα στα συναισθήματα αδυναμίας και γνωστικής σύγχυσης για την πλήρη κατανόηση των διαπροσωπικών παραμέτρων των λόγων του διαζυγίου, και ακόμη εκφράζουν έντονο συνειδητό θυμό, ο οποίος στρέφεται συχνά ενάντια στο γονέα που πιστεύουν ότι προκάλεσε το διαζύγιο. Πολλά από τα παιδιά είναι

θυμωμένα με τη μητέρα τους, άλλα με τον πατέρα τους, και κάποια και με τους δύο γονείς. Ο θυμός τους εκφράζεται με διάφορους τρόπους, όπως εκρήξεις νεύρων, αύξηση οργής, διαπληκτισμών και απαιτήσεων, ή αυταρχικές στάσεις και συμπεριφορές. Ακόμη, πολλά παιδιά εκφράζουν σύγχυση και αστάθεια στην αντίληψή τους για τον εαυτό τους, ενώ μερικά αναφέρουν πόνους στο στομάχι, που συνδέονται με τις συγκρούσεις των γονέων και τις επισκέψεις τους. Επίσης, πολλά από τα μεγαλύτερα παιδιά σχολικής ηλικίας παρουσιάζουν πτώση στη σχολική τους επίδοση και δυσκολίες στις σχέσεις τους με τους συνομηλίκους.

Αργότερα φαίνεται ότι η σχολική επίδοση όλων σχεδόν των παιδιών επανέρχεται στα προηγούμενα επίπεδα και ότι η ψυχολογική κατάσταση των περισσότερων παιδιών βελτιώνεται και, παρά τις δυσκολίες, η ανάπτυξή τους σε όλους τους τομείς συνεχίζεται ή παραμένει σταθερή. Η επιδείνωση της ψυχολογικής κατάστασης των παιδιών συσχετίζεται με τη συνέχιση των συγκρούσεων μεταξύ των γονέων, τη μειωμένη ικανότητα για φροντίδα και ανατροφή των παιδιών από το γονέα που είχε την επιμέλεια και την έλλειψη επαρκούς επικοινωνίας.

Όσον αφορά τη σχολική προσαρμογή των παιδιών, έρευνες δείχνουν ότι, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των εκπαιδευτικών και των γονέων, ιδιαίτερα τα αγόρια που ζουν σε μονογονεϊκές οικογένειες εκδηλώνουν συχνότερα επιθετική συμπεριφορά (από τα κορίτσια), δέχονται λιγότερο την κριτική, έχουν χαμηλότερη απόδοση στο σχολείο, εμπλέκονται περισσότερο σε φασαρίες στο σχολείο, παίρνουν χαμηλότερους βαθμούς και σημειώνουν χαμηλότερες επιδόσεις σε διάφορες μετρήσεις και σταθμισμένα τεστ σχολικής επίδοσης σε σύγκριση με τα παιδιά που ζουν και με τους δύο γονείς

Αποτελέσματα ερευνών έχουν επισημάνει επίσης ότι η χαμηλότερη σχολική επίδοση των παιδιών χωρισμένων γονέων δεν οφείλεται στην αρνητική επίδραση που έχει το διαζύγιο στη νοητική ικανότητα και τη γνωστική τους ανάπτυξη, αλλά ότι η απείθαρχη συμπεριφορά τους στην τάξη και η ενασχόλησή τους με θέματα του διαζυγίου εμποδίζουν τη συγκέντρωσή τους στα μαθήματα

Τέλος, οι δυσκολίες προσαρμογής των παιδιών στο σχολείο συσχετίζονται με έλλειψη πληροφόρησης από τους γονείς, επικοινωνίας και συζήτησης μαζί τους και κατανόησης από τα παιδιά των αιτιών του διαζυγίου των γονέων τους

Συμπερασματικά, τα αποτελέσματα ερευνών δείχνουν ότι οι αναμενόμενες αντιδράσεις των παιδιών της σχολικής ηλικίας στην κρίση του χωρισμού των γονέων τους και στη διάλυση της οικογένειάς τους είναι έντονη θλίψη, απόσυρση, ντροπή, φόβος, άγχος, φαντασιώσεις για προσωπική ευθύνη, θυμός, αργή, μετάθεση του θυμού για το διαζύγιο σε άτομα του οικογενειακού και του σχολικού περιβάλλοντος, προβλήματα διαπροσωπικής και ενδοπροσωπικής συμπεριφοράς στο σπίτι και στο σχολείο, αναζήτηση των αιτιών και επεξηγήσεων για το διαζύγιο και έντονες εσωτερικές συγκρούσεις προκειμένου να πάρουν «θέση» υπέρ του ενός ή του άλλου γονέα. Τα αγόρια παρουσιάζουν περισσότερα εσωτερικευμένα προβλήματα συμπεριφοράς. Οι αντιδράσεις των παιδιών αυτής της ηλικίας χαρακτηρίζονται από την έντονη σύγκρουση μεταξύ αισθημάτων θυμού, οργής και «αφοσίωσης» προς τον ένα ή τον άλλο γονέα, γιατί τα παιδιά έχουν την ανάγκη να διασφαλίσουν την αγάπη και των δύο γονέων και αντιδρούν σε προσπάθειες των γονέων που τα υποχρεώνουν να πάρουν «θέση» υπέρ του ενός ή του άλλου.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό των αντιδράσεων, ιδιαίτερα μεγαλύτερων παιδιών σχολικής ηλικίας, είναι η χρησιμοποίηση ποικίλων Ψυχολογικών μηχανισμών άμυνας για την αντιμετώπιση των συναισθημάτων τους, των φόβων και των εσωτερικών συγκρούσεων, με αποτέλεσμα να είναι πολλές φορές ιδιαίτερα δύσκολο για τους γονείς και τους εκπαιδευτικούς να καταλάβουν τα πραγματικά συναισθήματα, τους φόβους και τους προβληματισμούς των παιδιών, ώστε να μπορέσουν να τα στηρίξουν αποτελεσματικά. Η βοήθεια για την εξωτερίκευση των συναισθημάτων, των φόβων και των συγκρούσεων των παιδιών στο οικογενειακό και σχολικό περιβάλλον είναι σημαντική για την διευκόλυνση της προσαρμογής τους. (Χατζηχρήστου, Χ. 1999)

- **Τι ρόλο παίζει το φύλο του παιδιού:**

Ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες που επηρεάζουν την προσαρμογή του παιδιού μετά το χωρισμό των γονέων του είναι και το φύλο του παιδιού.

Αναφέρεται λοιπόν ότι τα κορίτσια χωρισμένων γονέων δείχνουν να προσαρμόζονται καλύτερα από τα αγόρια σε τομείς που κυμαίνονται από τις κοινωνικές τους δεξιότητες έως τους σχολικούς τους βαθμούς.

Τα μικρά αγόρια φαίνεται να επηρεάζονται πολύ περισσότερο από το διαζύγιο των γονιών τους- ίσως επειδή ο πατέρας είναι αυτός που συνήθως εγκαταλείπει το σπίτι. Ενδέχεται να αντιμετωπίσουν δυσκολίες με τους φίλους τους και τους δασκάλους στο σχολείο γιατί είναι πιθανότερο, σε σύγκριση με τα κορίτσια, να εκδηλώσουν το θυμό τους ενώ, γενικά τείνουν να είναι περισσότερο επιθετικοί και εκφραστικοί με το σώμα τους. Έρευνες δείχνουν ότι τα αγόρια, εάν βρίσκονται σε επαφή με τον πατέρα που δεν έχει την επιμέλειά τους, τα καταφέρνουν στο

σχολείο τόσο καλά όσο και υπόλοιποι μαθητές. Είναι ενδιαφέρον ότι σύμφωνα με έρευνες που έχουν γίνει, τα αγόρια που έχουν την κοινή επιμέλεια και των δύο γονιών προσαρμόζονται πολύ καλύτερα από τα αγόρια που έχουν μόνο την μητρική επιμέλεια. (Λάνσκι, Β. 1994)

Πολλοί πατέρες ανησυχούν για τις ψυχολογικές συνέπειες που μπορεί να έχει ο χωρισμός στο αγόρι που μεγαλώνει με τη μητέρα. Σκέφτονται ότι με το να μην είναι αυτοί παρόντες, ο γιος τους δε θα μπορέσει να αναπτύξει την ανδρική του ταυτότητα, αυτός ο φόβος δεν έχει υπόσταση. Τα αγόρια-και τα κορίτσια-διδάσκονται τον κοινωνικό τους ρόλο και αυτό που η κοινωνία περιμένει από αυτούς από διάφορες πηγές και πρότυπα και δεν είναι υποχρεωτικό να υπάρχει ένας άνδρας στο σπίτι για να αναπτύξουν ομαλά την ταυτότητα και την προσωπικότητά τους. (Λούις Ρόχας, Μ. 1998)

Τα προβλήματα των κοριτσιών που συνδέονται με το φύλο τους εμφανίζονται συνήθως στην εφηβεία όταν έχουν ανάγκη να βεβαιωθούν ότι είναι σημαντικές για το αντίθετο φύλο. Μερικές φορές, μια κόρη θα σκεφτεί ότι ο πατέρας της έφυγε γιατί κάτι δεν πήγαινε καλά με εκείνη. Στην πραγματικότητα, ο γονιός του αντίθετου φύλου, είτε πρόκειται για κορίτσι είτε για αγόρι, επηρεάζει σημαντικά την αυτοπεποίθηση του παιδιού για την έλξη που ασκεί στο αντίθετο φύλο όπως και τη στάση του έναντι των αντρών και των γυναικών.

Εάν όλες οι άλλες παράμετροι είναι ίδιες, τότε φαίνεται ότι τα παιδιά τα καταφέρνουν καλύτερα αν ζουν με το γονιό του ίδιου φύλου. Με άλλα λόγια τα αγόρια που ζουν με τον πατέρα τους και τα κορίτσια με τη μητέρα τους είναι συχνά καλύτερα προσαρμοσμένα. Τα αγόρια που ζουν με τη μητέρα τους μπορεί να υποφέρουν από την απουσία του πατρικού μοντέλου. Υπάρχουν όμως γύρω από το παιδί και άλλα πρόσωπα που μπορούν να χρησιμεύσουν σαν πρότυπα του ανδρικού ρόλου. Ένας δάσκαλος, ένας παππούς, ένας αγαπημένος θείος ή ένας

φίλος μπορούν να αποτελέσουν τέτοια πρότυπα και να έχουν μάλιστα μακροχρόνια θετική επίδραση στο παιδί.(Λάνσκι, Β. 1994)

3γ. Σχέσεις των μελών της οικογένειας μετά το διαζύγιο :

Η λειτουργία της οικογένειας και οι σχέσεις των μελών της μετά το διαζύγιο έχει αποδειχθεί πλέον ότι έχει καθοριστική σημασία για την προσαρμογή όλων των μελών της οικογένειας. Το διαζύγιο αποτελεί τη λύση του γάμου, αλλά δεν προκαλεί τη διάλυση της οικογένειας.

Η οικογένεια αλλάζει μορφή. Τα παιδιά όμως εξακολουθούν να έχουν δύο γονείς και οι γονείς συνεχίζουν να έχουν το γονεϊκό τους ρόλο.

Ο χωρισμός των γονέων προκαλεί αλλαγές στις σχέσεις των μελών της οικογένειας και διαφορές στο ρόλο και τις υποχρεώσεις του γονέα που έχει την επιμέλεια των παιδιών- συνήθως της μητέρας- σε σύγκριση με το γονέα ο οποίος δεν έχει την επιμέλεια. Οι Wallerstein και Kelly (Χατζηχρήστου, Χ. 1999) παρατηρούν ότι ενώ ο ρόλος της μητέρας(που έχει την επιμέλεια) στη φροντίδα και τη συναισθηματική στήριξη των παιδιών γίνεται περισσότερο κυρίαρχος στην οικογένεια μετά το διαζύγιο, δεν μειώνεται αντίστοιχα ο ψυχολογικός ρόλος του πατέρα.

Η απουσία του ενός γονέα από το σπίτι επιφέρει μεγάλες αλλαγές στη καθημερινή φροντίδα του νοικοκυριού, στη διαχείριση του σπιτιού και στη φροντίδα και την επίβλεψη των παιδιών. Οι γονείς στις μονογονεϊκές οικογένειες- συνήθως οι μητέρες- επωμίζονται την ευθύνη και τις αντίστοιχες υποχρεώσεις για το νοικοκυριό, την ανατροφή των παιδιών και την εργασία τους, οπότε ουσιαστικά έχουν δύο εργασίες πλήρους απασχόλησης . Η ιδιαίτερη αυτή επιβάρυνση των διαζευγμένων μητέρων όσον αφορά τις ευθύνες και τις υποχρεώσεις τους και η συνεχής προσπάθεια τους να αντεπεξέλθουν στο φορτωμένο

καθημερινό πρόγραμμα τους προκαλεί πρόσθετη συναισθηματική επιβάρυνση, ένταση, άγχος, κούραση και εξάντληση. (Χατζηχρήστου, Χ. 1999)

Όσο καλά κι αν λειτουργούν τα πράγματα στο σπίτι, η ευθύνη που ανέλαβαν είναι τεράστια. Είναι τόσες οι αποφάσεις που πρέπει να πάρουν, οι εργασίες που πρέπει να φέρουν εις πέρας, οι πιέσεις που πρέπει να υποστούν, που τελικά δεν βρίσκουν ούτε ένα λεπτό για να αφιερώσουν στον εαυτό τους. Είναι εξαιρετικά επίπονο για μια μόνη μητέρα να φροντίζει τα παιδιά και το σπίτι και ταυτόχρονα να δουλεύει έξω, όχι γιατί στερείται ικανοτήτων αλλά γιατί αυτός ο συνδυασμός είναι πολύ δύσκολος. Οι περισσότερες απ' αυτές τις μητέρες, όταν χώριζαν, δεν μπορούσαν να φανταστούν τις στερήσεις που επρόκειτο να υποστούν. (Λούις Ρόχας, Μ.1998) Η έλλειψη χρόνου και ενέργειας λόγω της έντονης προσπάθειάς τους να ανταποκριθούν στους διαφορετικούς αυτούς ρόλους έχει επιπτώσεις και στην ατομική και την ερωτική τους ζωή .

Μετά το χωρισμό των γονέων, οι αλλαγές που επέρχονται αφορούν τη δομή και την οργάνωση της οικογένειας, καθώς και τους ρόλους και τις σχέσεις των μελών της. Έρευνες έχουν δείξει ότι στην αρχή παρουσιάζονται δυσκολίες στην ιεραρχική, δομή της οικογένειας, στις συναισθηματικές σχέσεις και στη φροντίδα του νοικοκυριού. Κατά την αρχική περίοδο μετά το χωρισμό, οι διαζευγμένες μητέρες, παράλληλα με την ατομική ψυχολογική προσαρμογή τους, έχουν να αντιμετωπίσουν τις αλλαγές σε όλους του τομείς της ζωής τους με επακόλουθες επιπτώσεις στις μεθόδους διαπαιδαγώγησης και στην επικοινωνία τους με τα παιδιά. Οι διαζευγμένες μητέρες επανακτούν συνήθως την ικανότητά τους για φροντίδα και επικοινωνία με τα παιδιά σε διάστημα περίπου δύο χρόνων μετά το διαζύγιο.

Οι δυσκολίες στις σχέσεις γονέα-παιδιού στις μονογονεϊκές οικογένειες ποικίλλουν ανάλογα με την ηλικία των παιδιών . Ο Weiss υποστηρίζει ότι ένα πρόβλημα το οποίο αντιμετωπίζουν συνήθως οι διαζευγμένες μητέρες με τα παιδιά προσχολικής ηλικίας είναι ότι τα μικρά παιδιά επιζητούν έντονα τη συνεχή προσοχή και τη φροντίδα της μητέρας τους, παραπονιούνται, γκρινιάζουν, εκδηλώνουν έναν αρνητισμό και γενικά είναι πολύ απαιτητικά. Τα παιδιά σχολικής ηλικίας κατανοούν περισσότερο την ψυχολογική κατάσταση και την επιβάρυνση της μητέρας τους, έχουν όμως και αυτά πολλές απαιτήσεις από τη μητέρα τους, όπως οι συνομήλικοί τους που ζουν και με τους δύο γονείς. Η μεγάλη προσπάθεια των διαζευγμένων μητέρων να έχουν τα παιδιά τους τις ίδιες εμπειρίες και ευκαιρίες με τους συνομηλικούς τους που ζουν και με τους δύο γονείς και να συμμετέχουν σε εξωσχολικές δραστηριότητες επιβαρύνει ιδιαίτερα το καθημερινό τους πρόγραμμα. Στις μονογονεϊκές οικογένειες οι έφηβοι αναλαμβάνουν συνήθως περισσότερα καθήκοντα και υποχρεώσεις στο σπίτι και έχουν μεγαλύτερη αυτονομία στη λήψη αποφάσεων, εμπειρίες καθοριστικές για «μεγαλώσουν γρηγορότερα»

Οι διαζευγμένες μητέρες συχνά έχουν διαφωνίες με τους εφήβους και αντιμετωπίζουν ιδιαίτερα προβλήματα στην άσκηση του ελέγχου και την επίβλεψή τους.

Έχει επίσης παρατηρηθεί ότι η επιβάρυνση που νιώθουν οι διαζευγμένες μητέρες από τις πολλές υποχρεώσεις και ευθύνες, τις απαιτήσεις των παιδιών, τα αισθήματα ενοχής, την απουσία ενός συντρόφου για υποστήριξη και τα αισθήματα μοναξιάς μπορεί να τις οδηγήσει να αναζητήσουν συναισθηματική ασφάλεια και φροντίδα από τα παιδιά εφηβικής ηλικίας, ιδιαίτερα τα αγόρια .

Η σχέση μητέρας –παιδιού χαρακτηρίζεται τότε από μια «αντιστροφή ρόλων». Και το παιδί, έχοντας ιδιαίτερες ευθύνες και φροντίδα για τη μητέρα, αντιμετωπίζει δυσκολίες στην κάλυψη των δικών του συναισθηματικών αναγκών και στην επίτευξη της αυτονομίας του, (Χατζηχρήστου, Χ. 1999).

Το συναίσθημα αυτό της ενοχής που νιώθουν οι μητέρες όταν σκέφτονται ότι στέρησαν από τα παιδιά τους την ευτυχία μιας πλήρους οικογένειας είναι ένα φορτίο αρκετά βαρύ γι' αυτές. Υπάρχει όμως κι άλλη πηγή άγχους, ακόμα χειρότερη: να βλέπουν πόσο εντείνεται το μίσος τους προς τα παιδιά όταν διαπιστώνουν ότι αυτά έχουν μετατραπεί σ' ένα εμπόδιο που παρεμβάλλεται στο δρόμο τους προς την ανεξαρτησία, την ολοκλήρωση και την ευτυχία. Τα παιδιά συχνά επιδρούν και σ' έναν άλλο από τους στόχους της χωρισμένης μητέρας, αυτόν της δυνατότητας δημιουργίας μιας νέας συναισθηματικής σχέσης με κάποιον άνδρα. Κατ' αρχήν, τα παιδιά απορροφούν όλο τον ελεύθερο χρόνο, επί πλέον, όμως, καθώς συνεχίζουν να διατηρούν ζωντανή τη φαντασίωση ότι ο απών πατέρας θα επιστρέψει κάποια μέρα, προσπαθούν, συνειδητά ή ασυνείδητα, να υπονομεύσουν οποιαδήποτε ευκαιρία της μητέρας να συνάψει άλλη ερωτική σχέση. (Λούις Ρόχας, Μ. 1998)

Ο ρόλος, οι υποχρεώσεις, οι σχέσεις με τα παιδιά και οι συναισθηματικές αντιδράσεις διαφέρουν πολύ για το γονέα που δεν έχει την επιμέλεια- συνήθως τον πατέρα- συγκριτικά με τον άλλο γονέα.

Η «απουσία των παιδιών» αποτελεί την πλέον οδυνηρή εμπειρία για τους διαζευγμένους πατέρες και συσχετίζεται με συμπτώματα επιβάρυνσης της σωματικής και ψυχικής τους υγείας . Σε αντίθεση με τη συμπεριφορά των μητέρων, η συμπεριφορά των πατέρων στις σχέσεις τους με τα παιδιά είναι λιγότερο προβλέψιμη από ό,τι η αντίστοιχη συμπεριφορά τους πριν το διαζύγιο.

Για πολλούς πατέρες, η εμπειρία της περιορισμένης επικοινωνίας με τα παιδιά είναι ιδιαίτερα οδυνηρή έτσι προτιμούν να αποσύρονται και να μην επικοινωνούν με τα παιδιά τους

Πολλοί όμως πατέρες προσπαθούν να αυξήσουν την ενασχόλησή τους με τα παιδιά και να βελτιώσουν την επικοινωνία τους. (Χατζηχρήστου, Χ. 1999)

Οι περισσότεροι πατέρες υποφέρουν έντονα από την απουσία των παιδιών τους, ανησυχούν συνεχώς και έχουν την αίσθηση ότι είναι εντελώς ανίκανοι να καθοδηγήσουν το μέλλον των παιδιών τους.

Μαζί με το συναίσθημα της ενοχής βρίσκονται σε μια αδιέξοδη απομόνωση που γίνεται ολοένα και περισσότερο καταστρεπτική.

Άλλη πηγή ανησυχίας και απογοήτευσης για τον απόντα πατέρα είναι η διαπίστωση ότι μπορεί να κάνει ελάχιστα για να προστατεύσει τα παιδιά του από τους καθημερινούς κινδύνους. Νιώθει άχρηστος και, απουσιάζοντας από το σπίτι, χάνει την ταυτότητα του προστάτη και προμηθευτή της οικογένειας.

Αν και δεν είναι πολλά τα πλεονεκτήματα του να είσαι ένας γονέας απόβλητος από το οικογενειακό περιβάλλον, υπάρχουν εκείνοι που βεβαιώνουν ότι τους απασχολεί περισσότερο το καλό των παιδιών τους τώρα απ' ό,τι όταν ζούσαν μαζί τους. Άλλοι διαβεβαιώνουν ότι ακόμα και κατά τη διάρκεια των επισκέψεων, φτάνουν να εκτιμήσουν καλύτερα κάποιες από τις αξίες τους που βλέπουν τώρα να αντανakλώνται στα παιδιά τους και την επίδραση που ασκούν στον τρόπο σκέψης τους.

Σε κάθε περίπτωση, στο τέλος της επίσκεψης η στιγμή του αποχαιρετισμού είναι πολύ οδυνηρή τόσο για τον πατέρα όσο και για τα παιδιά. Κάθε αποχαιρετισμός μετατρέπεται σ' έναν πραγματικό χωρισμό.

Σε ορισμένες περιπτώσεις η σχέση μεταξύ του απόντος πατέρα και των παιδιών βελτιώνεται μετά το χωρισμό, ίσως ως συνέπεια της πιο συγκεντρωμένης ή συνετής προσοχής που παρέχουν οι γονείς στις

σχέσεις τους με τα παιδιά. Αυτό που έχει πραγματική σημασία δεν είναι η συχνότητα των επισκέψεων αλλά η ποιότητά τους. (Λούις Ρόχας, Μ. 1998)

Γενικά, τα αποτελέσματα των ερευνών συγκλίνουν στη διαπίστωση ότι ένα αρκετά μεγάλο ποσοστό παιδιών έχει μικρή επικοινωνία και επαφή με τον πατέρα και ότι η συχνότητα της επικοινωνίας και των επισκέψεων μειώνεται σημαντικά με την πάροδο του χρόνου.

Η έλλειψη συχνής επικοινωνίας του πατέρα που δεν έχει την επιμέλεια με τα παιδιά έχει συσχετιστεί με την εχθρότητα και τη συνέχιση των συγκρούσεων μεταξύ των γονέων για οικονομικά ζητήματα και θέματα διαπαιδαγώγησης των παιδιών, την παρεμπόδιση της επικοινωνίας από τη μητέρα, την περιορισμένη επικοινωνία με τα παιδιά πριν από το διαζύγιο, τις πολλές υποχρεώσεις και τα καθήκοντα στην εργασία, το χαμηλότερο κοινωνικό-οικονομικό επίπεδο, τα ψυχικά προβλήματα, τη μεγάλη απόσταση κατοικίας και την τέλεση δεύτερου γάμου.

Σύμφωνα με αναφορές της μητέρας για αγόρια σχολικής ηλικίας που ήταν πολύ συνδεδεμένα με τον πατέρα τους, η κάθε επαφή με τον πατέρα κατά την αρχική περίοδο προκαλούσε έντονα αισθήματα «καινούργιας στέρησης» και συνδεόταν με προβλήματα συμπεριφορά.

Οι συχνές επαφές και η επικοινωνία των κοριτσιών με τον πατέρα μπορεί να αποτελούν απειλή για τη μητέρα. Γενικά, τα παιδιά που έχουν «συμμαχήσει» με το γονέα του ίδιου φύλου τείνουν να αποξενώνονται από το γονέα του αντίθετου φύλου.

Η επικοινωνία των διαζευγμένων πατέρων με τα παιδιά τους είναι περισσότερο κοινωνική και ψυχαγωγική. Χαρακτηρίζεται από χαλαρούς

κανόνες και μικρότερες προσδοκίες για τη συμπεριφορά των παιδιών και για τα μαθήματα του σχολείου συγκριτικά με τις οικογένειες όπου τα παιδιά ζουν και με τους δύο γονείς.

Κατά την αρχική περίοδο μετά το χωρισμό οι πατέρες είναι πιθανό να προσπαθούν να ικανοποιήσουν όλες τις επιθυμίες των παιδιών και να συμμετέχουν σε πολλές δραστηριότητες.

Προοδευτικά, η επικοινωνία των διαζευγμένων πατέρων με τα παιδιά γίνεται πιο φυσιολογική, παρόλο που εξακολουθούν να είναι περισσότερο φιλική, στοργική και ισότιμη σχέση με τα παιδιά τους παρά μια παραδοσιακή γονεϊκή σχέση .

Εκτός από τις περιπτώσεις όπου ο πατέρας παρουσιάζει ψυχικές διαταραχές ή υπάρχει συνεχιζόμενη μεγάλη σύγκρουση μεταξύ των γονέων, η συχνή επικοινωνία και επαφή με τον πατέρα έχει συσχετιστεί με θετική ψυχοκοινωνική προσαρμογή των παιδιών.

Ιδιαίτερα σημαντική είναι η ποιότητα της επικοινωνίας των πατέρων με τα παιδιά. Τα περισσότερα από τα παιδιά που συναντούν τους γονείς οι οποίοι δεν έχουν την επιμέλεια τους σε τακτικά διαστήματα είναι ικανοποιημένοι από τη επικοινωνία τους, τη στοργή και τη φροντίδα των γονέων.

Όπως και στις οικογένειες όπου οι γονείς ζουν μαζί, ο ρόλος των διαζευγμένων πατέρων είναι σημαντικός για τη στήριξη της μητέρας στην ανατροφή των παιδιών, τη διαμεσολάβηση για την επίλυση των συγκρούσεων μητέρας- παιδιών και τη μείωση των συγκρούσεων σε θέματα διαπαιδαγώγησης των παιδιών.

Η κοινή στάση και ουσιαστική συνεργασία των γονέων στα θέματα των παιδιών, που είναι περισσότερο πιθανή όταν δεν υπάρχουν μεγάλες συγκρούσεις, αποτελεί καθοριστικό παράγοντα όχι μόνο για τη θετική προσαρμογή των παιδιών στο διαζύγιο αλλά και σε

ενδεχόμενο δεύτερο γάμο των γονέων.

Συμπερασματικά, οι καλές σχέσεις και η ποιοτική επικοινωνία των παιδιών και με τους δύο γονείς, καθώς και η κοινή στάση, συνεργασία και αλληλοϋποστήριξη των γονέων στη διαπαιδαγώγηση των παιδιών αποτελούν τους πλέον καθοριστικούς παράγοντες για τη θετική προσαρμογή των παιδιών στο χωρισμό των γονέων. Η ποιοτική επικοινωνία των γονέων με τα παιδιά βασίζεται σε στενές σχέσεις με διαφορετικούς ρόλους, με εκδηλώσεις τρυφερότητας και αγάπης, αλλά και με σταθερά όρια, έλεγχο και επίβλεψη των παιδιών, καθώς και με σταθερές προσδοκίες ανάλογα με την ηλικία τους και τις ικανότητές τους. (Χατζηχρήστου, Χ. 1999)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

Η ΜΟΝΟΓΟΝΕΪΚΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ :

Ορισμός : «Μια μονογονεϊκή οικογένεια είναι, όπως υποδηλώνει και το όνομά της, μια οικογένεια η οποία αποτελείται από ένα ή περισσότερα παιδιά που ζουν μόνο με ένα γονέα. Ο όρος αυτός εμφανίστηκε το 1975 για να αντικαταστήσει τις εκφράσεις «μοναχικός γονέας», «άγαμος πατέρας ή άγαμη μητέρα», ανύπαντρη μητέρα», οι οποίες είχαν σε ηθικό επίπεδο αρνητική σημασία.» (Garbar C. & Teodor F. 1996).

4α. Τα χαρακτηριστικά της μονογονεϊκής οικογένειας :

Παλαιότερα το να είναι κάποια γυναίκα μόνη (ή κάποιος άντρας) με ένα ή περισσότερα παιδιά ήταν κοινωνικά επονείδιστο με εξαίρεση την περίπτωση της χηρείας. Το μέλλον των παιδιών προμηνυόταν λοιπόν προβληματικό. Χαμηλή απόδοση στο σχολείο, διαταραχές στη συμπεριφορά και στη προσωπικότητα, εγκληματικότητα, σεξουαλική σύγχυση – αυτά ήταν κάποια από τα αναπόφευκτα προβλήματα των παιδιών. Η σημαντική αύξηση των διαζυγίων και των γεννήσεων εκτός γάμου έκανε να σκεφτούν οι ειδικοί σε βάθος και με περισσότερη αντικειμενικότητα αυτό το θέμα. Τότε έγινε αποδεκτή η ιδέα ότι δεν υπήρχε ένα μόνο πρότυπο οικογενειακής οργάνωσης. Ωστόσο πρέπει να αναγνωριστεί ότι όταν συναντώνται τέτοιες οικογένειες, είναι δύσκολο να αποφευχθούν οι υποτιμητικές παραστάσεις.

Η εικόνα η οποία αντανακλούν εξακολουθεί ορισμένες φορές να είναι αρνητική – εκτός και αν πρόκειται για έναν πατέρα που ζει μόνος με τα παιδιά του, ο οποίος είναι σ' αυτή

την περίπτωση αντικείμενο σκεπτικισμού αλλά και θαυμασμού ταυτόχρονα.

Μπορούν να διαπιστωθούν πολλοί τύποι σχέσεων μεταξύ των γονέων και των παιδιών τους:

- **Η μητέρα που ζει με ένα παιδί αγνώστου πατρός.** Το παιδί σ' αυτή την περίπτωση σπανίως θα γνωρίσει τον πατέρα του.
- **Η μητέρα γνωρίζει τον πατέρα αλλά ο τελευταίος αρνείται να αναγνωρίσει το παιδί και στο παρελθόν είχε προτείνει την άμβλωση.** Η νέα γυναίκα αποφασίζει να κρατήσει το παιδί της και να το μεγαλώσει μόνη της. Το παιδί θα μάθει ποιος είναι ο αληθινός του πατέρας αν εκείνος ανακαλέσει τη στάση του, αν η μητέρα του μιλήσει γι αυτόν ή αν το ίδιο το παιδί τον αναζητήσει.
- **Η «εκούσια μονογονεϊκή οικογένεια»:** ο γονέας επέλεξε ένα σύντροφο απλώς για να «κάνει ένα παιδί», αλλά δεν θέλει να ζήσει μαζί του.
- **Οι χήρες και οι χήροι.** Το παιδί γνωρίζει σε αυτήν την περίπτωση περισσότερο ή λιγότερο τον άλλον γονέα ανάλογα με την ηλικία του και την εποχή που εκείνος πέθανε. Του μιλούν όμως γι' αυτόν, υπάρχουν στο σπίτι φωτογραφίες του, και συχνά τον εξιδανικεύει.
- **Η ελεύθερη σχέση μεταξύ 2 γονέων που δεν συγκατοικούν :** ορισμένοι γονείς έχουν ελεύθερη σχέση, έχουν αναγνωρίσει και οι δυο το παιδί, αλλά δεν θέλουν να ζουν κάτω από την ίδια σχέση. Η διαφορά με το παιδί διαζευγμένων γονέων έγκειται στο γεγονός ότι το παιδί από τέτοιου τύπου οικογένεια έχει ζήσει ανέκαθεν κατά αυτό τον τρόπο.
- **Υιοθεσία:** ορισμένα μοναχικά άτομα αποφασίζουν να υιοθετήσουν ένα ή περισσότερα παιδιά. Σε αυτήν την περίπτωση ο τρόπος αντιμετώπισης των βιολογικών γονέων είναι κοινός για την πλειοψηφία των υιοθετημένων παιδιών.

- **Οι διαζευγμένοι ή χωρισμένοι γονείς:** Και οι δυο γονείς των παιδιών είναι εν ζωή. Τα παιδιά ζουν καθημερινά με τον ένα και βλέπουν τον άλλον περισσότερο ή λιγότερο τακτικά. Παρά την μεγάλη αναλογία «απόντων» πατεράδων, τα παιδιά των διαζευγμένων έχουν τις περισσότερες φορές δυο σπίτια. Ορισμένα έχουν το προνόμιο να διευρύνουν το οικογενειακό τους δίκτυο με παππούδες, γιαγιάδες και ενδεχομένως με νέα αδέρφια, όταν ο ένας από τους γονείς τους ξαναπαντρεύεται.

Ωστόσο θα μπορούσαμε να διακρίνουμε τις μονογονεϊκές οικογένειες σε δύο κατηγορίες :

- Σ' αυτές που ο γονέας είναι πραγματικά μόνος και
- Σ' εκείνες όπου ο γονέας δεν είναι παρά «ημι-μόνος».

Πρόκειται για την περίπτωση των ελεύθερων σχέσεων όπου οι γονείς ζουν χωριστά- πράγμα που είναι σχετικά σπάνιο- και για τις περιπτώσεις διαζευγμένων γονέων, όπου υπάρχει καταμερισμός των οικονομικών και παιδαγωγικών ευθυνών. Το παιδί ζει τότε με τους δυο γονείς του στα πλαίσια μιας τριγωνικής σχέσης.

Υπάρχει, επίσης, σημαντική διαφορά ανάμεσα στην περίπτωση του γονέα ο οποίος ήταν ανέκαθεν μόνος και εκείνη όπου βρέθηκε απότομα μόνος μετά από ένα θάνατο, ένα χωρισμό ή ένα διαζύγιο. (Garbar C. & Teodor F. 1996)

4β. Ο ρόλος του γονέα στη μονογονεϊκή**οικογένεια****Α. Ο γονέας μόνος με ένα παιδί :**

Ο πατέρας που βρίσκεται ξαφνικά μόνος είναι γενικά ελάχιστα προετοιμασμένος για τον γονεϊκό του ρόλο.

Τα ψώνια, το μαγείρεμα, η ενασχόληση με το νοικοκυριό, το πλύσιμο, η υποχρέωση να κοιμίσει τα παιδιά και να τα φροντίσει όταν αρρωσταίνουν αποτελούν προβλήματα που κατακλύζουν την καθημερινή του ζωή. Καθώς είναι λιγότερο διαθέσιμος, αποδιοργανώνεται πολλές φορές στην εργασία του από το πρόβλημα της φύλαξης των παιδιών ή από κάποιες διαδικασίες που αφορούν την οργάνωση της οικιακής ζωής. Αναγκάζεται, μάλιστα, ορισμένες φορές να αλλάξει απασχόληση προκειμένου να είναι πιο κοντά στο σπίτι του ή να έχει περισσότερο ελεύθερο χρόνο, με κίνδυνο να μειωθεί ο μισθός του. Αν αυτή η αλλαγή αποτελεί επιλογή του τότε προσαρμόζεται ευκολότερα απ' ό,τι αν του έχει επιβληθεί. Από την άλλη πλευρά, τα εισοδήματά του είναι συχνά υψηλότερα από εκείνα της μητέρας που ζει μόνη με το παιδί της. Ο περίγυρος του τον εκτιμά περισσότερο και ως εκ τούτου του προσφέρει πιο εύκολα την βοήθειά του. Ο άντρας λοιπόν, καμαρώνει που μπορεί να τα βγάλει πέρα μόνος με τα παιδιά του!

Η μητέρα που μεγαλώνει μόνη το παιδί της έχει να αντιμετωπίσει, στις περισσότερες περιπτώσεις, την πτώση του βιοτικού της επιπέδου. Η επαγγελματική δραστηριότητα της γυναίκας, ακόμα και σήμερα, συνήθως δεν αποφέρει παρά ένα «κατώτερο» μισθό. Ανακύπτουν τότε οικονομικά προβλήματα, τα οποία την υποχρεώνουν να εργαστεί περισσότερο και πιο σκληρά απ' ό,τι πριν. Αυτός συνεπάγεται, όμως,

την μείωση του χρόνου που μπορεί να αφιερώσει στην οικογένεια, κάτι που οξύνει τις δυσκολίες που ήδη αντιμετωπίζει στην διαχείριση της οικιακής και γονεϊκής ζωής. Ορισμένες μητέρες δεν εργάζονται και τα οικονομικά προβλήματα είναι ακόμα οξύτερα. Οι γυναίκες αυτές δεν χαίρουν της ίδιας κοινωνικής εκτίμησης με τον άντρα που βρίσκεται σε αντίστοιχη θέση, και γι' αυτό είναι πιο ευάλωτες. Επίσης, πολλές φορές οι μητέρες μειονεκτούν όσον αφορά την πειθαρχία την οποία πρέπει να επιβάλλουν στα παιδιά τους.

Όπως και να έχουν τα πράγματα, οι άντρες και οι γυναίκες, όταν μεγαλώνουν μόνοι τους τα παιδιά τους, καταναλώνουν μια τεράστια φυσική και ψυχική ενέργεια, επειδή είναι αναγκασμένη να διευθετήσουν, εκτός από τα προσωπικά τους αισθήματα αποτυχίας και ενοχής, όλες τις υποχρεώσεις- οικιακές, παιδαγωγικές, σχολικές- που πριν μοιράζονταν με κάποιον άλλον. Υποφέρουν από ένα αίσθημα απομόνωσης, από έλλειψη χρόνου και χρημάτων. Ορισμένες φορές η κούραση και η μοναξιά τους κάνουν να αποθαρρύνονται και δεν έχουν την δύναμη να αντιδράσουν στα γεγονότα. Μεγάλος αριθμός γονέων, όμως, παρ' όλες τις δυσκολίες αντιμετωπίζουν το γεγονός ότι ξαναβρέθηκαν μόνοι τους σαν μια βελτίωση στην ζωή τους. Θεωρούν ότι έθεσε τέλος σε μια ανταγωνιστική κατάσταση η οποία ήταν επώδυνη τόσο για τους γονείς όσο και για τα παιδιά.

Σε άλλες περιπτώσεις η απουσία συζύγου δίνει την δυνατότητα στους «μοναχικούς» γονείς να πειραματιστούν σε νέου ρόλους και σχέσεις γονέων- παιδιών, από τις οποίες αντλούν μεγαλύτερη χαρά. Ορισμένες γυναίκες εκτιμούν το γεγονός ότι παίρνουν την θέση του άντρα έτσι όπως αυτή έχει καθιερωθεί. Αντίστροφα, ορισμένοι άντρες είναι πολύ περήφανοι για τον ρόλο του στοργικού πατέρα που έχουν αναλάβει. Οι γυναίκες στο σύνολό τους, εκτιμούν τις κατακτήσεις και την πρόοδο που έχει συντελεστεί κατά την διάρκεια αυτού του αιώνα,

γιατί πλέον μπορούν να διακόψουν μια κακή συζυγική σχέση, να αλλάξουν σύντροφο, να αποκτήσουν παιδιά μόνο όταν εκείνες θέλουν, ή ακόμα και να μην αποκτήσουν ποτέ. Κάθε οικογένεια επιλύει τα προβλήματα της με τον δικό της τρόπο και ορισμένες οικογένειες επιστρατεύουν όλη τους την εφευρετικότητα ώστε να καταφέρουν να βγουν από τα αδιέξοδα, να καλύψουν την κενή θέση, να επινοήσουν νέους τρόπους ζωής και να προστατευτούν από την ενοχή. Βέβαια, η οικογενειακή δυναμική και οι δυσκολίες που αυτή συνεπάγεται εξαρτάται από πολλούς παράγοντες : από το αν αυτή η μονογονεϊκή κατάσταση είναι παλιά ή καινούργια, αν τα παιδιά είναι μικρά ή μεγάλα, πολλά ή λίγα κτλ. Η ηλικία του γονέα, το φύλο του, το κοινωνικό - πολιτιστικό του επίπεδο και το οικογενειακό (γονείς, αδέρφια) και φιλικό του περιβάλλον, επηρεάζουν, επίσης, σε μεγάλο βαθμό την όλη κατάσταση. (Garbar C. & Teodor F. 1996)

B. Ο γονέας πρέπει να χωριστεί στα δυο :

Η ψυχολογία και η παιδαγωγική μας λένε ότι το παιδί χρειάζεται και τους δύο γονείς του για να συγκροτηθεί σωστά. Όταν ο ένας είναι απών, ο άλλος θα πρέπει να εξασφαλίσει κατά κάποιον τρόπο, στο παιδί την διπλή γονεϊκή παρουσία. Αυτό απαιτεί μεγάλη ψυχική διαθεσιμότητα την οποία ο ενήλικας δεν διαθέτει πάντα επειδή νιώθει και ο ίδιος ένοχος και ευάλωτος εξαιτίας του χωρισμού, πράγματι, στην οικογενειακή αναδιοργάνωση η οποία μπορεί να απαιτεί κάποια μετακόμιση, ή αλλαγή εργασίας ή και τα δύο, κι οπωσδήποτε ένα υπερφορτωμένο πρόγραμμα έρχονται πολλές φορές να προστεθούν ορισμένα προβλήματα με την οικογένεια του/ της πρώην συζύγου. Χωρίς να υπολογίσουμε τους ενδεχόμενους διαπληκτισμούς με τον/

την πρώην σύζυγο, οι οποίες μερικές φορές παραβλέπονται προκειμένου να επιτευχθεί – κάτι που δεν είναι παρά απλή φαντασίωση η παλιά οικογενειακή ατμόσφαιρα.

Αυτή η ατμόσφαιρα, επειδή αποτελεί μια γνώριμη κατάσταση, μοιάζει σαν ένα αναγκαίο σημείο αναφοράς έναντι όλων αυτών των αλλαγών και της αστάθειας η οποία ακολουθεί του χωρισμού.

Ο γονέας πρέπει να ασχοληθεί με τα παιδιά τα οποία συνήθως προσαρμόζονται με δυσκολία σε αυτήν την κατάσταση : να αφιερώσει χρόνο για να πάει να δει τον δάσκαλο, τον ψυχολόγο ή τον δικαστή. Επιπλέον, ορισμένοι γονείς επιθυμούν να συνεχίσουν, την συναισθηματική και σεξουαλική τους ζωή. Όμως, οι περισσότεροι δεν μπορούν να αντεπεξέλθουν και εγκαταλείπουν την επαγγελματική τους ζωή μέχρι να οργανωθούν καλύτερα τα πράγματα ή μέχρι να μεγαλώσουν και να γίνουν πιο αυτόνομα τα παιδιά τους. Έτσι, μερικές στιγμές είναι πολύ δύσκολο για αυτούς να υπομείνουν τα κλάματα των μικρών ή την ανυπακοή των μεγαλύτερων παιδιών.

Συχνά το παιδί είναι μόνο όταν τελειώνει το σχολείο, επειδή δεν μπορεί να γίνει διαφορετικά. Βρίσκει κάποιο σημείωμα πάνω στο τραπέζι : «μην με περιμένεις. Θα γυρίσω αργά το βράδυ. Κάνε τα μαθήματά σου, ζέστανε το φαγητό». Εκείνο τρέχει τότε στην τηλεόραση, η οποία τον έλκει τρομερά όπως όλα τα παιδιά. Οι εικόνες και οι ήχοι έρχονται αμέσως να καλύψουν το κενό. Το παιδί ξαναβρίσκει εκεί γνωστά πρόσωπα, τα οποία υποκαθιστούν κάπως την οικογένειά του. Ορισμένες φορές, τα ηλεκτρονικά παιχνίδια χρησιμεύουν ως υποκατάστατο του διαλόγου. Ίσως είναι προτιμότερο να βρεθεί κάποια λύση ώστε να μην είναι μόνο όταν θα επιστρέφει από το σχολείο. Οι παππούδες και οι γιαγιάδες, αν δεν μένουν μακριά, μπορούν να προσφέρουν μεγάλη βοήθεια, αλλιώς υπάρχουν οι φίλοι, ή ίσως οι άλλες μητέρες από το σχολείο, . Στο βάθος, εκείνο που έχει

σημασία είναι να καθιερώσουμε μαζί με το παιδί κάποιο κανόνα λειτουργίας, ένα είδος «συμβολαίου», το οποίο θα σέβεται τις ανάγκες του και θα τροποποιείται σε συνάρτηση με την ηλικία του, την ιδιοσυγκρασία του, τον τρόπο που ενεργεί και την εξέλιξή του. Μέχρι την ηλικία των 6 ετών είναι απαραίτητο για το παιδί, να έχει μια πολύ συγκροτημένη ζωή με συγκεκριμένα όρια και ακριβής οδηγίες. Δεν είναι αρκετά ώριμο ώστε να ελέγχει τις πράξεις και τα συναισθήματά του, και χρειάζεται ένα πλαίσιο που να του παρέχει ασφάλεια.

Το μεγαλύτερο παιδί είναι αναγκασμένο να ωριμάσει γρηγορότερα γιατί προβάλλουμε πάνω του την απαίτηση να γίνει γρήγορα αυτόνομο. Όμως, μια πολύ πρόωγη ανεξαρτησία μπορεί να του δημιουργήσει άγχος. Επειδή δεν μπορεί να αντεπεξέλθει στις ευθύνες τις οποίες αναγκάζεται να επωμιστεί, μπορεί να γίνει επιθετικό : να θυμώσει με τον πατέρα του ή την μητέρα του επειδή το αφήνουν πάντα μόνο και έχουν μεγάλες απαιτήσεις από αυτό. Ορισμένα παιδιά στην εφηβεία θα ξεφύγουν από αυτήν την κατάσταση, θα ζητήσουν αλλού καταφύγιο ή θα έχουν πρόωρες σεξουαλικές σχέσεις. Το παιδί επίσης, μπορεί να πάρει πολύ σοβαρά τον ρόλο του και να γίνει, φαινομενικά «υπερώριμο». Ένα αυτόνομο παιδί μπορεί να μας διευκολύνει, έχει όμως μεγάλη σημασία να εκτιμήσου με μέχρι ποιο σημείο μπορεί να αντέξει αυτή την ελευθερία. Από την άλλη πλευρά, είναι απόλυτα ικανό να εκπληρώσει ορισμένες υποχρεώσεις.

Το πρωτότοκο παιδί αναλαμβάνει πολλές φορές κάποιες από τις ευθύνες των ενηλίκων : ασχολείται με τα μικρότερα παιδιά, κάνει τα ψώνια, ετοιμάζει το φαγητό.

Στην εφηβεία η παρουσία ενός προσώπου του ίδιου φίλου αποδεικνύεται απαραίτητη. Συνεπώς, στο ισχύον πλαίσιο τα κορίτσια είναι πιο προνομιούχα και αντιδρούν καλύτερα. Η κατάσταση είναι πιο δύσκολη για τα αγόρια.

Αν σ' αυτά τα παιδιά δοθεί η δυνατότητα να περνούν τα Σαββατοκύριακα ή τις διακοπές σε άλλες οικογένειες, τότε θα μπορέσουν να απαγκιστρωθούν από την αποκλειστική σχέση με τον ένα γονέα τους. Όταν υπάρχουν περισσότερα παιδιά, το πρόβλημα είναι αρκετά διαφορετικό. Από την μια πλευρά, τα αδέρφια αλληλοβοηθούνται, αλληλοϋποστηρίζονται, διατηρούν σχέσεις συνενοχής, μοιράζονται τα μυστικά τους, ακόμα και αν εξακολουθούν να υπάρχουν αντιζηλίες και τσακωμοί. Από την άλλη, η σχέση γονέας-παιδί είναι λιγότερο τεταμένη από όταν το παιδί είναι μοναχοπαιδί.

Όταν, όμως, ο γονέας δεν καταφέρνει να αντιμετωπίσει σωστά το παιδί του, τότε μπορεί να δυσκολευτεί να ασκήσει τον γονεϊκό του ρόλο. Κινδυνεύει να επιδείξει μια τελείως αναποτελεσματική αυταρχικότητα και να δώσει ασυνάρτητες εντολές, οι οποίες είναι πιθανόν να δημιουργήσουν ανασφάλεια και σύγχυση στο παιδί. Αν προσπαθήσει να είναι κοντά στο παιδί του αφήνοντας κατά μέρος τον πειθαρχικό του ρόλο, τότε υπάρχει κίνδυνος να του επιβληθεί το ίδιο του το παιδί.

Δεν τολμά να πει όχι, φοβάται να δείξει αυστηρότητα ή να θυμώσει. Μάλλον φοβάται μήπως το παιδί νιώσει ότι το απορρίπτουν ή μήπως απορρίψει τον ίδιο τον πατέρα ή την μητέρα που εναντιώνεται στις επιθυμίες του. Ο γονέας προσπαθεί ίσως με αυτόν τον τρόπο να μετριάσει την ενοχή που αισθάνεται επειδή ανάγκασε το παιδί του να υποστεί αυτή την κατάσταση.

Σε αυτό το πλαίσιο, το παιδί μπορεί να μετατραπεί σε ένα «τύραννο» και να κάνει ανυπόφορη τη ζωή του γονέα, ή ακόμη να γίνει παθητικό και βυθισμένο στην κατάθλιψη. Στην πραγματικότητα, έχει ανάγκη από μια ζεστή σχέση με τον γονέα του, η οποία, όμως, θα προσδιορίζεται από ένα σύνολο αμοιβαίων κανόνων.

Βέβαια, ο γονέας εκείνος που μεγαλώνει μόνος του το παιδί του θα δυσκολευτεί να του επιβάλλει την υπακοή γιατί δεν διαθέτει πλέον

την έγκριση του άλλου γονέα. Πρέπει λοιπόν να παλέψει μόνος, να αντιμετωπίσει τις δυσκολίες και να απαντήσει στα υπαρξιακά ερωτήματα του εφήβου ή στις δυσάρεστες, ορισμένες φορές, ερωτήσεις του μικρού παιδιού, το οποίο ενδεχομένως θα ρωτήσει : «γιατί δεν μείνατε μαζί;» «γιατί δεν έχω μπαμπά;».

Το παιδί νιώθει έντονα την απουσία του άλλου γονέα. Του λείπει συναισθηματικά, αλλά και ως πρότυπο για ταύτιση. Το παιδί δεν μπορεί να αλλάξει συνομιλητή, να παίξει με την ποικιλομορφία των γονεϊκών ενδιαφερόντων και ικανοτήτων και να χρησιμοποιήσει τον έναν για να «ταπώσει» τον άλλον. Η κατάσταση είναι ιδιαίτερα επώδυνη όταν οι συμπεριφορές του γονέα είναι παθογόνες, γιατί το παιδί δεν έχει δυνατότητα διαφυγής και δέχεται άμεσα και αποκλειστικά τις επιδράσεις της συμπεριφοράς του. (Garbar C. & Teodor F. 1996)

4γ. Ο ρόλος του παιδιού στην μονογονεϊκή οικογένεια

Α. το παιδί ως «σύζυγος» του γονέα :

Ορισμένοι από τους γονείς που ζουν μόνοι με τα παιδιά τους δυσκολεύονται να ασκήσουν τα γονεϊκά τους καθήκοντα και με κάποιους υπολανθάνοντες τρόπους προτείνουν σε κάποιο από τα παιδιά τους να καλύψει τη θέση του απόντος συζύγου, θεωρώντας το πολύτιμο συνεργάτη. Πρόκειται για μια θέση που προσδίδει αξία την οποία το παιδί, και κυρίως ο έφηβος δεν θα διστάσει να αναλάβει. Το παιδί πολλές φορές θα πάρει πολύ σοβαρά το ρόλο του ως συνενόχου ή έμπιστου μειώνοντας έτσι το χάσμα των γενεών.

Θα δούμε τότε ετερόφυλα ζευγάρια όπου ο γιος παίρνει τη θέση του πατέρα και η κόρη τη θέση της μητέρας, και ομόφυλα ζευγάρια πατέρα-γιου, μητέρας-κόρης. Αν ο γονέας στερείται συναισθηματικής αυτοσυγκράτησης, τότε θα πλανιόνται στις σχέσεις τους αιμομικτικές φαντασιώσεις, οι οποίες θα προκαλέσουν μεγάλη ανησυχία και θα δημιουργήσουν αργότερα προβλήματα στις ερωτικές σχέσεις των παιδιών. Πολλά από αυτά δεν παραδέχονται αυτόν τον οιδιπόδειο ή ομοφυλοφιλικό σύνδεσμο και θα νιώσουν την επιθυμία να ξεφύγουν και να διακόψουν αυτή την σχέση.

Το παιδί τότε θα επιζητήσει την απομάκρυνση, την αλλαγή κηδεμόνα ή θα προσπαθήσει να τα βγάλει περά μόνο του με κίνδυνο να αποτύχει στο σχολείο ή να υιοθετήσει παρεκκλίνουσες συμπεριφορές, εκδηλώνοντας έτσι την σύγχυση στην οποία βρίσκεται.

Σε άλλη περίπτωση, το παιδί θα ζητήσει να σταματήσει τις σπουδές του για να εργαστεί και να πάει να ζήσει αλλού.

Ο γονέας τώρα απ' την μεριά του μπορεί να μεταθέσει την επιθετικότητα που νιώθει για τον/ την πρώην σύζυγο του στο «παιδί-σύζυγο». Θα το φορτώσει λοιπόν με όλα τα ελαττώματα του πρώην άντρα της ή της πρώην γυναίκας του, τιμωρώντας τον απόντα ή την απύουσα σύζυγο μέσω του παιδιού, που γίνεται έτσι ο αποδιοπομπαίος τράγος. Το παιδί δεν θα γλιτώσει από αυτήν την κατάσταση παρά μόνο παρουσιάζοντας ορισμένες φορές διαταραχές στην υγεία του.

Συμβαίνει, όμως, ο γονέας να αλλάξει μια μέρα τη στάση του και να αρνηθεί την προηγούμενη συμπεριφορά του απέναντι στο παιδί, αυτή, δηλαδή, του συζύγου. Το παιδί δεν μπορεί πια να καταλάβει τι συμβαίνει. Είναι σαστισμένο και δυστυχισμένο αντί να νιώθει ανακουφισμένο. Αισθάνεται υποτιμημένο, νομίζοντας ότι ο γονέας αρχίζει ξαφνικά να το θεωρεί και πάλι παιδί ενώ εκείνο έχει στην ουσία μεγαλώσει και ίσως έχει γίνει κιόλας έφηβος.

Γονέας και παιδί μπορούν τότε να βρουν υποστήριξη στο πρόσωπο ενός τρίτου ή σε οικογενειακές, φιλικές, κοινωνικές σχέσεις.

Έτσι, το παιδί παύει να είναι το μοναδικό στήριγμα για τον γονέα του και γι' αυτό μπορεί να δώσει μεγαλύτερη προσοχή στις δικές του ανάγκες.

Πολλές φορές, βέβαια, δεν υπάρχει χρόνος. Ο περίγυρος προσπαθεί να αποφύγει τους γονείς που μεγαλώνουν μόνοι τα παιδιά τους, οι οποίοι είναι ελεύθεροι να συνάπτουν ερωτικές σχέσεις. Μπορεί, επίσης, να φανεί ενοχλητικός στους άλλους ένας τέτοιος γονέας!

Αντίθετα, η συναναστροφή με άλλα άτομα τα οποία βρίσκονται στην ίδια θέση του δίνει την δυνατότητα να βρει κατανόηση και αλληλοβοήθεια. (Garbar C. & Teodor F. 1996)

Β. Το παιδί ως «γονέας» του γονέα του :

Ορισμένες φορές ο γονέας είναι πολύ απογοητευμένος και αγχωμένος και δυσκολεύεται υπερβολικά να δημιουργήσει σχέσεις εκτός οικογένειας. Το παιδί αναλαμβάνει την υποχρέωση να τον «φροντίζει», και τότε γίνεται ο γονέας του γονέα του. Επειδή αισθάνεται υπεύθυνο για την κατάστασή του, θα κάνει τα πάντα προκειμένου να τον απαλλάξει από κάθε έγνοια, κάθε αντιξοότητα, και θα υποκρίνεται ότι όλα πηγαίνουν καλά, ότι είναι καλός μαθητής, πως είναι ευτυχισμένο. Παραμερίζει όλα τα συναισθήματά του, όλες τις απαιτήσεις του, όλες τις προσωπικές σκέψεις του για να απασχοληθεί αποκλειστικά και μόνο με τον γονέα του που βρίσκεται σε απόγνωση. Γίνεται απόλυτα εξαρτημένο από αυτόν, χωρίς να μπορεί ποτέ να τον εγκαταλείψει.

Το παιδί γίνεται παθητικό και υποταγμένο. Αυτά τα προβλήματα περνούν συχνά απαρατήρητα κατά την παιδική ηλικία, αλλά εμφανίζονται δριμύτερα στην εφηβεία ή στην αρχή της ενηλικίωσης. Αυτά τα «αφοσιωμένα» παιδιά, επειδή δεν έχουν ακόμα συγκροτήσει την ψυχική τους ζωή είναι τελείως απροστάτευτα απέναντι στις καταστάσεις που θα πρέπει να αντιμετωπίσουν.

Συχνά εκείνος που παίρνει τον ρόλο του αρχηγού της οικογένειας και του ψυχοθεραπευτή είναι το πρωτότοκο παιδί. Ο γονέας το ευγνωμονεί, αλλά τα αδέρφια δυσανασχετούν επειδή καταδυναστεύονται από αυτόν, δεδομένου ότι ορισμένες φορές γίνεται τυραννικός για να φέρει εις πέρας την αποστολή του.

Η υποχρέωση να αναλάβει τον ρόλο της προστασίας του πατέρα του ή της μητέρας του είναι πολύ βαριά για το παιδί, όποια κι αν είναι η ηλικία του.

Ορισμένοι γονείς είναι κατενθουσιασμένοι με αυτήν την κατάσταση. Γιατί θέλουν να χαρούν όσο το δυνατόν περισσότερο την ελευθερία τους

και δεν υπολογίζουν παρά μόνο το συμφέρον τους και την ευχαρίστηση τους. Κάνουν, λοιπόν πολλές εφήμερες και επιφανειακές σχέσεις. Για να μην τους ενοχλεί το παιδί στις διασκεδάσεις τους, θα ευνοήσουν την αυτονομία του ή θα το εμπιστεύονται από εδώ κι από κει.

Αυτά τα παιδιά μπορούν να αντεπεξέλθουν ανά πάσα στιγμή σε κάθε δυσκολία ή να γίνουν υπερώριμα, αλλά κινδυνεύουν να εξωτερικεύσουν αργότερα τα άγχη τους, τα οποία θα εκδηλωθούν διαφορετικά στο καθένα : με ψυχοσωματικά συμπτώματα, τάσεις για εγκληματική συμπεριφορά, τοξικομανία...

Και, σε αυτήν την περίπτωση, ένας διευρυμένος κύκλος σχέσεων με παππούδες, γιαγιάδες, νονούς ή κάποια κοπέλα που μένει μόνιμα στο σπίτι, στα πλαίσια μιας κατανομής των γονεϊκών υποχρεώσεων, θα βοηθήσει και τον έναν και τον άλλον να προσαρμοστούν σε αυτήν την κατάσταση και να μην συνδεθούν κατά τρόπο παθογόνο, αναπτύσσοντας μια πολύ στενή σχέση μεταξύ τους. Οι διακοπές μαζί με κάποια τυπική οικογένεια, φιλική ή συγγενική, ή σε κάποια κατασκήνωση, θα είναι ευπρόσδεκτες για αυτά τα παιδιά.

Μια ενδιαφέρουσα επαγγελματική ζωή θα δώσει στον γονέα κάποια ικανοποίηση που θα λειτουργήσει αντισταθμιστικά και έτσι δεν θα περιμένει μόνο από το παιδί του να του δώσει χαρά. Από την άλλη πλευρά ορισμένες αθλητικές, πολιτιστικές ή καλλιτεχνικές δραστηριότητες θα επιτρέψουν στο παιδί να ξεφύγει από το γονεϊκό περιβάλλον και θα παρεμβληθούν ευνοϊκά ανάμεσα σε εκείνο και στον γονέα του. (Garbar C. & Teodor F. 1996)

Οι γονείς δεν πρέπει να αποθαρρύνονται με τις αποτυχίες και τα τραύματα που αντιμετωπίζουν τα παιδιά. Ένα από τα μαθήματα για τους γονείς είναι ότι έχουν την δυνατότητα με ή χωρίς την βοήθεια κάποιου ειδικού να βοηθήσουν τα παιδιά τους στις προσπάθειές τους να προσαρμοστούν σε αυτήν και σε άλλες αναπόφευκτες περιπέτειες της ζωής. Τα παιδιά είναι οι μαθητευόμενοι και οι γονείς οι δάσκαλοί τους : επινοητικοί, ευρηματικοί δάσκαλοι μπορούν να βοηθήσουν τα νέα άτομα να κατακτήσουν τις προκλήσεις και να ξεπεράσουν τις αναποδιές, πράγμα που είναι πρωταρχικής σημασίας για την μακρόχρονη ευημερία τους.

Αρκετές μελέτες, προτείνουν ότι μια πολύ καλή σχέση με τον έναν από τους γονείς έχει θετικά αποτελέσματα στα παιδιά από οικογένειες χωρισμένων γονέων. Οι παππούδες και οι γιαγιάδες που ζουν στο σπίτι ασκούν μια πρόσθετη προστατευτική αντίδραση. (Herbert, M. 1998)

4δ.Μονογονεϊκές οικογένειες: οικονομικές παράμετροι, εργασία , πρακτικές αλλαγές & κοινωνική πολιτική:

Σημαντικές παράμετροι που συσχετίζονται με την λειτουργία τις οικογένειας μετά το διαζύγιο είναι οι παράμετροι του *έξω συστήματος* (Χατζηχρήστου, Χ. 1999) , που αλληλεπιδρούν μεταξύ τους και αναφέρονται στην έκταση και τον βαθμό των αλλαγών του περιβάλλοντος (π.χ αλλαγή οικονομικής κατάστασης και πρακτικές αλλαγές) και στην ύπαρξη σχέσεων και δικτύων βοήθειας και υποστήριξης.

Στην σχετική βιβλιογραφία της τελευταίας δεκαετίας έχει επισημανθεί ότι, διεθνώς, η πλειοψηφία των παιδιών μετά το διαζύγιο ζει με τη μητέρα και ότι οι περισσότερες από τις οικογένειες αυτές με μόνη μητέρα είναι από τις φτωχότερες και μη προνομιούχες κοινωνικές ομάδες. Ιδιαίτερα έχει εκφραστεί η ανησυχία ότι εφόσον το 87% - 90% των γονέων στις μονογονεϊκές οικογένειες είναι γυναίκες, η αύξηση του αριθμού των μονογονεϊκών οικογενειών έχει σε μεγάλο βαθμό οδηγήσει στο να είναι οι γυναίκες κυρίως φτωχές ή στο ότι «η φτώχεια είναι γένος θηλυκού». Στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης οι μονογονεϊκές οικογένειες διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο να ζήσουν κάτω από το όριο της φτώχειας , ενώ είναι επίσης περισσότερο πιθανό οι μόνες-μητέρες να είναι άνεργες, όχι μόνο σε σύγκριση με όλες τις μητέρες γενικά, αλλά σε σύγκριση και με τους άντρες. (Χατζηχρήστου, Χ. 1999).

Στη Βρετανία το ποσοστό των μόνων – γονέων που στηρίζονται στα κρατικά επιδόματα για τους φτωχότερους πολίτες αυξήθηκε από 40% το 1970 σε 60% το 1990. στις Η.Π.Α περίπου μία στις δύο μόνες-μητέρες

ζει κάτω από το όριο της φτώχειας σε σύγκριση, αντίστοιχα, με ένα στα δέκα παντρεμένα ζευγάρια με παιδιά (Χατζηχρήστου, Χ. 1999).

Μεγάλες διαφορές παρατηρούνται στα συστήματα κοινωνικής ασφάλειας των διαφόρων κρατών ως προς τις κοινωνικές παροχές, τα επιδόματα και τις διευκολύνσεις προς τις μονογονεϊκές οικογένειες, με την Σουηδία να έχει το πλέον διευρυμένο σύστημα κοινωνικών παροχών.

Λόγω των παραπάνω διαπιστώσεων για την οικονομική δυσχέρεια των μονογονεϊκών οικογενειών τα τελευταία χρόνια έχουν γίνει σχετικές διερευνήσεις και εκθέσεις στην Ευρωπαϊκή Ένωση με σκοπό την λήψη και εφαρμογή κατάλληλων οικονομικών και κοινωνικών μέτρων για την αντιμετώπιση των προβλημάτων αυτών.

Οι οικονομικές συνέπειες του διαζυγίου είναι ιδιαίτερα αρνητικές για τις γυναίκες οι οποίες έχουν συνήθως χαμηλότερα εισοδήματα από ότι ο πρώην σύζυγος και επωμίζονται το κόστος για τα παιδιά που συνήθως μένουν μαζί τους καθώς και την ευθύνη για την φροντίδα τους, γεγονός που περιορίζει τις δυνατότητες και τις ώρες εργασίας τους.

(Χατζηχρήστου, Χ. 1999).

Πολύ πιο σημαντικό για την κάλυψη των οικονομικών αναγκών της οικογένειας από την αύξηση του εισοδήματος της χωρισμένης γυναίκας μέσω της εργασίας είναι το εισόδημα ενός νέου συζύγου.

Αντίθετα, οι περισσότεροι άντρες που χωρίζουν ή παίρνουν διαζύγιο διατηρούν το μεγαλύτερο μέρος των εισοδημάτων τους και διότι δεν πληρώνουν μεγάλο ποσό χρημάτων στις πρώην συζύγους τους για διατροφή των παιδιών και διότι δεν χρειάζεται πλέον να καλύπτουν το σύνολο των αναγκών των οικογενειών τους.

Στις Η.Π.Α έχει υπολογιστεί ότι, ένα χρόνο μετά το διαζύγιο, το εισόδημα μόνων-μητέρων και των παιδιών τους ανέρχεται στο 67% του εισοδήματός τους πριν το διαζύγιο, ενώ αντίστοιχα το εισόδημα των διαζευγμένων ανδρών ανέρχεται στο 90% περίπου του εισοδήματός τους πριν το διαζύγιο. (Χατζηχρήστου, Χ. 1999).

Εκτός από την μείωση του εισοδήματος, στην οικονομική δυσχέρεια των μονογονεϊκών οικογενειών συντελούν ποικίλοι παράγοντες όπως η αδυναμία ή η άρνηση των πατέρων να συνεισφέρουν επαρκώς στην διατροφή της οικογένειας, τα έξοδα για την φροντίδα και την φύλαξη των παιδιών, οι διακρίσεις εις βάρος των γυναικών στον χώρο εργασίας, η ανεργία και η δυσκολία εξεύρεσης εργασίας για τις γυναίκες μετά από χρόνια απασχόλησης στο σπίτι και/ ή η έλλειψη κατάλληλης εκπαίδευσης και ειδίκευσης καθώς και τα περιορισμένα κρατικά επιδόματα.

Έρευνες στις Η.Π.Α δείχνουν ότι η μεγάλη μείωση του οικογενειακού εισοδήματος που προκαλεί το διαζύγιο στις περισσότερες από τις οικογένειες με μόνη-μητέρα αποδίδεται σε 3 κυρίως λόγους (Χατζηχρήστου, Χ. 1999) :

(α) στις μειωμένες δυνατότητες των μόνων-μητέρων για απόκτηση «κοινωνικού εισοδήματος» : οι μόνες-μητέρες κερδίζουν, κατά μέσο όρο, το 1/3 του μισθού ενός παντρεμένου πατέρα εξαιτίας κυρίως του χαμηλότερου ωρομισθίου και των μειωμένων ωρών εργασίας.

(β) στην έλλειψη χορήγησης διατροφής για τα παιδιά από τον πατέρα :

μόνο το 58% περίπου των μόνων-μητέρων το 1983 είχε δικαίωμα διατροφής και από αυτές το 50% έπαιρνε όλο το ποσό της διατροφής, το 26% μέρος του ποσού ενώ το 24% δεν έπαιρνε καθόλου χρήματα.

(γ) στα πενιχρά κρατικά επιδόματα που χορηγούνται κυρίως μέσω δύο προγραμμάτων κυρίως για μόνες-μητέρες μετά το θάνατο του πατέρα.

Η οικονομική κατάσταση των οικογενειών αυτών αλλάζει όταν οι γυναίκες ξαναπαντρεύονται.

Τα γενικά αποτελέσματα ερευνών σε πολλές χώρες σχετικά με την οικονομική κατάσταση των μονογονεϊκών οικογενειών επικεντρώνονται στη διατροφή των παιδιών και είναι τα ακόλουθα

(Χατζηχρήστου, Χ. 1999) :

- (1) Ο αριθμός των μονογονεϊκών οικογενειών που αντιμετωπίζουν έντονες οικονομικές δυσχέρειες συνεχίζει να αυξάνεται.
- (2) στις περισσότερες οικογένειες οι μόνες-μητέρες έχουν την επιμέλεια των παιδιών.
- (3) τα ποσά που τα δικαστήρια εκδικάζουν και απαιτούν από τους πρώην συζύγους για την διατροφή των παιδιών είναι λιγότερα από τα μισά έξοδα ανατροφής του παιδιού.
- (4) τα ποσά που στην πραγματικότητα πληρώνουν είναι ακόμη μικρότερα, ενώ οι περισσότεροι δεν πληρώνουν σε τακτικά διαστήματα ή δεν πληρώνουν καθόλου. Η πιο σημαντική διαπίστωση είναι ότι υπάρχει μικρή ή και καμιά συσχέτιση μεταξύ του εισοδήματος του πατέρα και του ποσού διατροφής που πληρώνει, ενώ σε μερικές χώρες έχει βρεθεί ακόμη και αρνητική συσχέτιση. Επομένως παρ' ότι οι πατέρες με πολύ μικρό εισόδημα μπορούν θεωρητικά να πληρώσουν αντίστοιχα μικρό ποσό διατροφής, στην παρούσα κατάσταση αυτοί που δεν πληρώνουν την διατροφή είναι κυρίως οι πατέρες που έχουν την οικονομική δυνατότητα.

(Χατζηχρήστου, Χ. 1999).

Πολλά κράτη έχουν πάρει αυστηρά μέτρα και έχουν εφαρμόσει ειδικά προγράμματα για την αντιμετώπιση του προβλήματος της μη καταβολής της διατροφής από τους γονείς (συνήθως από τους πατέρες) που δεν έχουν την επιμέλεια των παιδιών. Τα μέτρα αυτά εφαρμόζονται στα πλαίσια της οικονομικής πολιτικής των κρατών για τη μείωση επιπρόσθετων επιβαρύνσεων στους φορολογούμενους. Τα προγράμματα

αυτά συνήθως βασίζονται σε ορισμένα κύρια δεδομένα

(Χατζηχρήστου, Χ. 1999) :

- (1) τα ποσά τα οποία πρόκειται να καταβληθούν δεν καθορίζονται από δικαστές ύστερα από την εκδίκαση της υποθέσεως, αλλά από διοικητικά συμβούλια ή υπηρεσίες με βάση στοιχεία ερευνών για το πραγματικό κόστος της ανατροφής ενός παιδιού και από συγκεκριμένα στοιχεία για τα εισοδήματα των συζύγων, τις ηλικίες των παιδιών, το μορφωτικό επίπεδο των γονέων κλπ.
- (2) η διατροφή εισπράττεται απ' ευθείας από το εισόδημα του πατέρα, συνήθως ύστερα από περικοπή του μισθού του.
- (3) ο γονέας που έχει την επιμέλεια δεν χρειάζεται να προσπαθεί να εντοπίσει ή να αναζητήσει τον γονέα που οφείλει να καταβάλλει το ποσό της διατροφής. Αντί για αγωγές και δικαστικές εντολές που δεν εκτελούνται, υπάρχουν διοικητικές υπηρεσίες με επαρκές προσωπικό για τον εντοπισμό των απόντων γονέων και την επιβολή της συμμόρφωσής τους.
- (4) όταν ο γονέας που δεν έχει την επιμέλεια αμελεί να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις τους/ της, το κράτος θα καλύψει το κενό και ο γονέας που οφείλει θα πρέπει να καταβάλλει το ποσό στο κράτος.
- (5) το κράτος επεξεργάζεται προγράμματα για την επιβολή της συμμόρφωσης. Όταν είναι αναγκαίο, το κράτος εντοπίζει τους γονείς που οφείλουν και χρησιμοποιεί κρατικά μέσα για την είσπραξη του οφειλόμενου ποσού.

Η αλλαγή κατοικίας του ενός ή και των δύο συζύγων, που πολλές φορές είναι επακόλουθο του χωρισμού, συνεπάγεται πολλές πρακτικές αλλαγές και την ανάγκη προσαρμογής όλων των μελών της οικογένειας σε διαφορετικές συνθήκες και τρόπο ζωής, διαφορετικές γειτονιές, σχολεία και κύκλους φίλων και γνωστών. Τον πρώτο χρόνο μετά τον χωρισμό, πολλοί χωρισμένοι άνδρες, - ιδιαίτερα εκείνοι από

παραδοσιακούς γάμου – και γυναίκες αντιμετωπίζουν μεγάλες δυσκολίες και στρες στην διαχείριση του σπιτιού και στις καθημερινές δραστηριότητες, και είναι περισσότερο αποδιοργανωμένοι σε σύγκριση με τους παντρεμένους γονείς σε θέματα σχετικά με τους ρόλους του νοικοκυριού, τις οικιακές εργασίες και τον προγραμματισμό των δραστηριοτήτων (Χατζηχρήστου, Χ. 1999).

4ε.Μονογονεϊκές οικογένειες :Κοινωνικές στάσεις, κοινωνικές σχέσεις και δίκτυα υποστήριξης:

Τις τελευταίες δεκαετίες, η αύξηση του αριθμού των διαζυγίων έχει συνδεθεί με μια προοδευτική αλλαγή των στάσεων γύρω από το διαζύγιο και με μια αύξηση της αποδοχής της διάλυσης του γάμου. Ωστόσο, παρά την σταδιακή αλλαγή των αρνητικών στάσεων απέναντι στα χωρισμένα άτομα, διατηρείται ακόμα έντονο το κοινωνικό στίγμα για τις μονογονεϊκές οικογένειες, που θεωρούνται απειλή για το θεσμό της παραδοσιακής οικογένειας με δύο γονείς και της σταθερότητας της κοινωνίας. Οι αντιλήψεις αυτές συνδέονται με το χαρακτηρισμό των οικογενειών αυτών ως «διαλυμένων οικογενειών» ή «ελλιπών οικογενειών» που έχουν αναπόφευκτα αρνητική επίδραση στα παιδιά στο βαθμό που αποτελούν «αποκλίνοντα» από το «φυσιολογικό» συστήματα της οικογένειας. (Χατζηχρήστου, Χ. 1999). Το γεγονός ότι ένα μεγάλο ποσοστό των διαζευγμένων ατόμων ξαναπαντρεύεται είναι ενδεικτικό ότι το διαζύγιο δεν αποτελεί απειλή για το θεσμό του γάμου, αλλά μέρος μιας προσπάθειας για ατομική πλήρωση.

Η σταδιακή αλλαγή των στερεότυπων αντιλήψεων με τη μελέτη, την έρευνα και την κατανόηση της λειτουργίας των οικογενειών αυτών οδήγησε στην αντικατάσταση του όρου «διαλυμένο σπίτι» με τον όρο «μονογονεϊκή οικογένεια» και, προοδευτικά, με την αναγνώριση του σημαντικού ρόλου του γονέα που δεν έχει την επιμέλεια στην οικογένεια μετά τον χωρισμό, στη χρησιμοποίηση επίσης του όρου «δυναμική μονογονεϊκή οικογένεια» ή «διπυρινική οικογένεια».

Τα αρνητικά αυτά στερεότυπα και η κοινωνική προκατάληψη εναντίον των μονογονεϊκών οικογενειών, που βασίζονται στην αντίληψη ότι η δομή αυτή των οικογενειών είναι «μη φυσιολογική»

αντικατοπτρίζονται και στους τρόπους αντιμετώπισης των αναγκών και στις υπηρεσίες που προσφέρουν στα μέλη των μονογονεϊκών οικογενειών οι διάφοροι οργανισμοί, κοινωνικές υπηρεσίες και υπηρεσίες υγείας, που είναι παρόμοιες με τις υπηρεσίες που προσφέρονται στις πυρηνικές οικογένειες. (Χατζηχρήστου, Χ. 1999).

Το διαζύγιο επιφέρει αλλαγές και στις διαπροσωπικές και κοινωνικές σχέσεις των πρώην συζύγων με τους συγγενείς, τους φίλους, τους γνωστούς και τον ευρύτερο κοινωνικό κύκλο τους. Η ύπαρξη συγγενών ή φίλων για βοήθεια και υποστήριξη αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για την προσαρμογή όλων των μελών της οικογένειας μετά το διαζύγιο.

Ως “δίκτυο υποστήριξης” έχει οριστεί «ένα σύνολο προσωπικών επαφών μέσω των οποίων το άτομο διατηρεί την κοινωνική του ταυτότητα και γίνεται δέκτης συναισθηματικής υποστήριξης, υλικής βοήθειας και υπηρεσιών, πληροφοριών και νέων κοινωνικών επαφών». (Χατζηχρήστου, Χ. 1999).

Οι αλλαγές στη συζυγική σχέση προκαλούν αντίστοιχες μεταβολές στις σχέσεις με τα μέλη του ευρύτερου κοινωνικού δικτύου υποστήριξης, που συχνά εμπλέκονται στη διαδικασία του χωρισμού υποστηρίζοντας ή παρεμποδίζοντας τις προσπάθειες για τη λήξη του γάμου. Οι σχέσεις με συγγενείς, φίλου και γνωστούς μπορούν αντίστοιχα να μετριάσουν /η να επιδεινώσουν την επίδραση του χωρισμού. (Χατζηχρήστου, Χ. 1999).

Οι γυναίκες έχουν πιο στενή επαφή και επικοινωνία με τους συγγενείς τους, συγκριτικά με τους άντρες, μετά το διαζύγιο είτε επιστρέφουν στο πατρικό τους είτε όχι. Η επικοινωνία αυτή τους παρέχει ασφάλεια, συναισθηματική στήριξη, υλική και πρακτική βοήθεια καθώς και βοήθεια στη φροντίδα και τη φύλαξη των παιδιών, ιδιαίτερα κατά τον πρώτο χρόνο μετά τον χωρισμό. Εντούτοις, παρά την υποστήριξή τους, οι

συγγενείς τείνουν να είναι κριτικοί και να παρεμβαίνουν ιδιαίτερα στα θέματα της ανατροφής των παιδιών πράγμα που συχνά οδηγεί σε ένταση, παλινδρόμηση, αισθήματα εξάρτησης της μητέρας και μεταβολές στα όρια των ρόλων και των σχέσεων.

Οι κοινωνικές σχέσεις και η κοινωνική ζωή των ατόμων μετά το διαζύγιο συνήθως περιορίζονται δραστικά.

Επικρατεί ένα έντονο συναίσθημα μοναξιάς κυρίως κατά την αρχική χρονική περίοδο (από ένα μέχρι δύο χρόνια) μετά το διαζύγιο, οπότε και δημιουργούνται νέες σχέσεις (Χατζηχρήστου, Χ. 1999).

Έχει επισημανθεί επίσης ότι επειδή η κοινωνική ζωή και η αντίστοιχοι κοινωνικοί ρόλοι τείνουν να οργανώνονται με βάση τα ζευγάρια και τις πυρηνικές οικογένειες συχνά τα χωρισμένα άτομα δεν θεωρούνται κατάλληλα για συμμετοχή σε κοινωνικές εκδηλώσεις, ενώ πολλές φορές θεωρούνται ακόμα και «απειλή» - ιδιαίτερα οι χωρισμένες γυναίκες – για τα παντρεμένα ζευγάρια.

Οι περισσότερες από τις μόνες – μητέρες διατηρούν τις παλιές στενές φιλίες τους που τους προσφέρουν κατανόηση, συναισθηματική στήριξη, συμβουλές και βοήθεια, ενώ με την πάροδο του χρόνου δημιουργούνται και νέες φιλίες (Χατζηχρήστου, Χ. 1999).

Παραταύτα, συχνά οι μόνες- μητέρες δυσκολεύονται να διατηρήσουν τις κοινωνικές επαφές ή να δημιουργήσουν νέες σχέσεις εξαιτίας του υπερβολικού καθημερινού φόρτου εργασίας και της φροντίδας της οικογένειας. Έτσι, καθώς δεν έχουν τον απαραίτητο χρόνο και την ενέργεια που απαιτείται για να κάνουν κάτι τέτοιο, οι χωρισμένοι γονείς καταλήγουν να έχουν λιγότερους φίλους και να συμμετέχουν λιγότερο σε κοινωνικές και ψυχαγωγικές εκδηλώσεις συγκριτικά με τις

παντρεμένες γυναίκες και τους πρώην συζύγους τους αντίστοιχα (Χατζηχρήστου, Χ. 1999).

Η δημιουργία ενός κατάλληλου δικτύου υποστήριξης για τις μόνες- μητέρες δεν εξαρτάται αποκλειστικά από την παρουσία συγγενών ή φίλων αλλά και από το κατά πόσο ταιριάζουν ο προσανατολισμός του ρόλου της γυναίκας και η δομές του δικτύου υποστήριξης.

Η Maclanahan και οι συνεργάτες τις (1981) διέκριναν του ακόλουθους τρεις βασικούς τύπους κοινωνικών δικτύων, που η σύνθεση και η δομή τους ήταν περισσότερο κατάλληλες για την κάλυψη των αναγκών και την υποστήριξη διαφορετικών ομάδων γυναικών :

α) το «δίκτυο της οικογένειας καταγωγής», που περιλαμβάνει κυρίως τους συγγενείς

β) το «εκτεταμένο δίκτυο» που περιλαμβάνει κυρίως νέους φιλικούς δεσμούς, και ιδιαίτερα νέες φίλιες με γυναίκες και άλλες μόνες-μητέρες,

γ) τα «συζυγικά δίκτυα», που αποτελούν μια προσπάθεια διατήρησης ή επαναδημιουργίας της μορφής της οικογένειας με 2 συντρόφους, οπότε το βασικό χαρακτηριστικό είναι η παρουσία ενός άνδρα- συντρόφου (με τον οποίο η μητέρα μένει μαζί ή έχει μια μακροχρόνια σχέση, είτε είναι ο πρώην σύζυγος), τον οποίο η μητέρα θεωρεί βασική πηγή υποστήριξης.

Το «συζυγικό δίκτυο» διακρίνεται σε 2 επιμέρους τύπους :

- ο πρώτος περιλαμβάνει συγγενείς και παλιούς φίλους και μοιάζει περισσότερο με το «δίκτυο της οικογένειας καταγωγής».
- ο δεύτερος περιλαμβάνει κυρίως νέους φίλους και μοιάζει με τη δομή του «εκτεταμένου δικτύου».

Οι δεσμοί στο «δίκτυο της οικογένειας καταγωγής» και στο «συζυγικό δίκτυο» του πρώτου τύπου είναι στενοί, ενώ οι δεσμοί στο «εκτεταμένο

δίκτυο» και στο «συζυγικό δίκτυο» του δεύτερου τύπου είναι σχετικά χαλαροί.

Η Maclanahan και οι συνεργάτες της (1981) έκανα στη συνέχεια τις ακόλουθες διαπιστώσεις:

- α) τα δίκτυα με χαλαρούς δεσμούς είναι περισσότερο κατάλληλα για την υποστήριξη και την ατομική εξέλιξη των γυναικών οι οποίες μετά το διαζύγιο προσανατολίζονται προς την αλλαγή του ρόλου τους, προσπαθούν δηλαδή να δημιουργήσουν μια νέα ταυτότητα (μέσω κυρίως του επαγγελματικού ρόλου τους), ενώ αντίθετα
- β) τα δίκτυα με στενού δεσμούς είναι πιο κατάλληλα για την υποστήριξη των γυναικών οι οποίες προσπαθούν να διατηρήσουν την υπάρχουσα ταυτότητά τους με τους αντίστοιχους ρόλους που είχαν πριν το διαζύγιο (κυρίως της συζύγου ή/ και της μητέρας).

Τέλος, επισημαίνεται ότι η δομή του δικτύου υποστήριξης της μόνης – μητέρας μπορεί να αλλάξει με τον καιρό, καθώς η προσαρμογή της μετά το διαζύγιο και η ατομική της εξέλιξη ακολουθούν διάφορα στάδια.

Όσον αφορά τις συντροφικές και ερωτικές σχέσεις των πρώην συζύγων, ανδρών και γυναικών, με το πέρασμα του χρόνου γίνεται συνήθως η μετάβαση από σύντομες περιστασιακές ερωτικές σχέσεις σε στενές συντροφικές σχέσεις με συναισθηματική δέσμευση και βαθύτερη επικοινωνία (Χατζηχρήστου, Χ. 1999).

Σημαντικά δίκτυα αλληλοϋποστήριξης και βοήθειας αλλά και φορείς πίεσης για λήψη κοινωνικών μέτρων αποτελούν και οι διάφοροι σύλλογοι (σύλλογοι μόνων-γονέων, σύλλογοι μονογονεϊκών οικογενειών) που έχουν ιδρυθεί και λειτουργούν σε πολλές χώρες, συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας. (Χατζηχρήστου, Χ. 1999).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο**ΜΟΡΦΕΣ ΣΤΗΡΙΞΗΣ – ΤΡΟΠΟΙ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ****ΓΙΑ ΓΟΝΕΙΣ ΚΑΙ ΠΑΙΔΙΑ**

Τα παιδιά περνάνε μια διαδικασία προσαρμογής, παρόμοια μ' εκείνη των ενηλίκων, η στάση όμως και τα συναισθήματά τους είναι κάπως διαφορετικά στο κάθε στάδιο αυτής της διαδικασίας.

Είναι χρήσιμο να συνειδητοποιήσουμε ότι τα παιδιά περνάνε μια διαδικασία ανάρρωσης κι ότι κι αυτά έχουν το δικό τους βουνό να ανέβουν. Για πολλά παιδιά είναι δύσκολο να πενήσουν.

Μπορεί:

- να αρνούνται να αποδεχθούν το χωρισμό/ διαζύγιο, να εμμένουν σε φαντασιώσεις για συμφιλίωση
- να έχουν αμφιθυμικά αισθήματα απέναντι στο γονέα που άφησε το σπίτι και απέναντι σε αυτόν που παρέμεινε
- να έχουν αμφιβολίες όσον αφορά το χωρισμό (τελεσίδικο γεγονός;)
- να είναι απρόθυμα ν' αφήσουν τον εαυτό τους να νιώσει ή να εκφράσει τη λύπη
- να έχουν υποστεί μια σειρά από απώλειες που τους κάνουν να αισθάνονται παγωμένα ή ναρκωμένα.

(Μπέγιερ Ρ. & Γουίντσεστερ Κ. 2003)

Μερικά πρέπει και δεν πρέπει για τον γονέα :

- Επιτρέψτε (δηλαδή κατανοήστε και δείξτε ανοχή) στα παιδιά να περάσουν από τα δικά τους προσωπικά στάδια πένθους/ θλίψης.
- Ζητήστε βοήθεια από άλλα υποστηρικτικά πρόσωπα, όπως οι φίλοι.
- Ειδοποιήστε το σχολείο ή το κέντρο καθημερινής φροντίδας του παιδιού για την δυσκολία του και για τους λόγους της στενοχώριας του.
- Ενθαρρύνετε τα παιδιά να πάρουν μέρος στη λύπη σας, εάν το νιώθετε, αλλά όχι στην πικρία σας ή στις λογομαχίες σας.
- Δίνετε συνεχή επιβεβαίωση της αγάπης και της υποστήριξής σας- όταν τα λόγια αποτυγχάνουν, αγγίζετε τα.
- Μην αποθαρρύνετε συζητήσεις για το θέμα του διαζυγίου και του χωρισμού στο σπίτι.
- Μην λέτε στα παιδιά σας πράγματα που ίσως αργότερα χρειαστεί να ξεχάσουν, όπως ότι ο πατέρας/ η μητέρα τους θα ξαναγυρίσει.
- Μην ταπεινώνετε τον άλλο γονέα μπροστά στο παιδί.
- Μην αλλάζετε το ρόλο του παιδιού, παραδείγματος χάρη, κάνοντάς το αντικαταστάτη του γονιού που έφυγε.
- Μην μιλάτε για συμβάντα σε επίπεδο που βρίσκεται χαμηλότερα από το επίπεδο κατανόησης του παιδιού.
- Να είστε ειλικρινής και έντιμοι με το παιδί, πάντοτε εντός ορίων του επιπέδου κατανόησής του.
- Να έχετε πάντα κατά νου ότι τα παιδιά σας έχουν την ανάγκη να αγαπούν και τους δύο γονείς, ανεξάρτητα από το χωρισμό του ζευγαριού.

- Εξηγείστε πως το διαζύγιο αφορά προβλήματα των μεγάλων και πως για ότι συμβαίνει εκείνα δε φέρουν καμιά ευθύνη. (Μπέγιερ Ρ. & Γουίντσεστερ Κ. 2003)

Πολλοί γονείς προσπαθούν να επανορθώσουν για τις ενοχές που νιώθουν επειδή πλήγωσαν τα παιδιά τους όταν χώρισαν, αναλαμβάνοντας το ρόλο του «υπέρ-γονιού». Αυτό συνήθως δεν βοηθάει και πολύ τα παιδιά τους.

Τα παιδιά συνήθως αντιμετωπίζουν πρόβλημα στα ίδια στάδια διαδικασίας που δυσκολεύτηκαν και οι γονείς τους. Το καλύτερο που έχουν να κάνουν οι γονείς είναι να ξεπεράσουν τον εαυτό τους, να τελειώσουν την προσωπική τους διαδικασία προσαρμογής στην νέα κατάσταση, για να μπορέσουν να γίνουν ζεστοί και να στηρίξουν τα παιδιά τους. (Fisher B. & Alberti R. 2001)

5α. Συμβουλευτική διαζυγίου

Η συμβουλευτική διαζυγίου έχει προέλθει από τη συμβουλευτική του γάμου ως ειδικός κλάδος και αναφέρεται στην απόφαση του ζευγαριού για διαζύγιο και στις σχετικές διαπραγματεύσεις.

Στόχος της συμβουλευτικής διαζυγίου είναι να βοηθήσει το ζευγάρι να αποσυνδεθεί από το γάμο με τις λιγότερες επιπτώσεις, τόσο για τους δύο συντρόφους όσο και για τα παιδιά, και να δημιουργήσει νέες σχέσεις.

Ο γάμος και το διαζύγιο ενέχουν συγκεκριμένες **επιπτώσεις** σε δύο σημαντικούς τομείς της εξέλιξης του ατόμου σε διαφορετικά χρονικά διαστήματα: τη διαμόρφωση μιας ανεξάρτητης ταυτότητας και την

επίτευξη μιας στενής διαπροσωπικής σχέσης και βαθιάς επικοινωνίας με ένα άλλο άτομο.

Οι συμβουλευτικές παρεμβάσεις –σε ατομικό ή ομαδικό επίπεδο– μπορούν να βοηθήσουν το άτομο στα διαφορετικά στάδια της διαδικασίας του χωρισμού. Στόχος τους είναι η αποτελεσματική βοήθεια στο άτομο προκειμένου να ξεπεράσει το θρήνο του, να ανακτήσει την αυτοπεποίθησή του και να λειτουργήσει ικανοποιητικά σε όλους τους τομείς της ζωής του.

Ένα δεύτερο σημαντικό ζήτημα αφορά την σχέση του κάθε γονέα με τα παιδιά του, καθώς και τη σχέση των γονέων σχετικά με θέματα που αφορούν παιδιά. Η ψυχολογική κατάσταση των γονέων έχει άμεσα συσχετιστεί με την προσαρμογή των παιδιών μετά το διαζύγιο.

Ο Kurdek (Χατζηχρήστου, Χ. 1999) αναφέρει πως έρευνες έχουν δείξει ότι απαιτείται η παρέλευση δύο περίπου χρόνων προκειμένου πολλοί χωρισμένοι γονείς να ξεπεράσουν τις επιπτώσεις του διαζυγίου και ότι κατά τον πρώτο χρόνο οι γονείς είναι συνήθως λιγότερο ικανοί να αντιμετωπίσουν τις ανάγκες των παιδιών και λιγότερο συνεπείς στις μεθόδους πειθαρχίας και στην επικοινωνία τους με τα παιδιά.

Οι συμβουλευτικές παρεμβάσεις για γονείς μετά το διαζύγιο επικεντρώνονται σε θέματα σχετικά με τις ψυχολογικές αντιδράσεις και την προσαρμογή των παιδιών καθώς και σε τρόπους κατάλληλης ανατροφής και διαπαιδαγώγησής τους και σε τρόπους προσέγγισης, συνεργασίας και επικοινωνίας των γονέων.

Έχει επισημανθεί ιδιαίτερα η σπουδαιότητα της ειδικής εκπαίδευσης, της επιμόρφωσης και της εξειδίκευσης των επαγγελματιών ψυχικής υγείας – ψυχολόγων, ψυχιάτρων, συμβούλων- σε θέματα διαζυγίου και στήριξης της οικογένειας μετά το χωρισμό των γονέων, ώστε να ξεπεράσουν και τις δικές τους προκαταλήψεις και στερεότυπα

και να είναι πιο αποτελεσματική η συμβουλευτική υποστήριξη τους σε όλα τα μέλη της οικογένειας.

Η εξειδίκευση αυτή βασίζεται στη βαθιά γνώση των **θεωρητικών** προσεγγίσεων και εμπειρικών δεδομένων σχετικά με :

(α) τα εξελικτικά στάδια προσαρμογής σε διαφορετικούς τομείς του κάθε μέλους της οικογένειας καθώς και της οικογένειας ως συστήματος στις διαφορετικές χρονικές φάσεις του χωρισμού

(β) τις άμεσες και μακροχρόνιες αντιδράσεις και την προσαρμογή των παιδιών ανάλογα με την ηλικία και το στάδιο ανάπτυξής τους

(γ) τη σύσχετιση της προσαρμογής των μελών της οικογένειας με ποικίλες ατομικές, οικογενειακές και κοινωνικές παραμέτρους και

(δ) την εφαρμογή ποικίλων συμβουλευτικών- θεραπευτικών παρεμβάσεων σε ατομική, οικογενειακή ή ομαδική βάση και την καταλληλότητα κάθε μορφής παρέμβασης στις διαφορετικές φάσεις και στάδια της διαδικασίας του χωρισμού.

Οι συμβουλευτικές και θεραπευτικές παρεμβάσεις ποικίλλουν ανάλογα με τη θεωρητική προσέγγιση και εκπαίδευση του ειδικού, τη διαθεσιμότητα των υπηρεσιών, την ψυχολογική κατάσταση και τις ανάγκες των συζύγων και των παιδιών και το στάδιο της διαδικασίας του χωρισμού στο οποίο βρίσκονται, καθώς και τη συμφωνία των μελών της οικογένειας σχετικά με το είδος της παρέμβασης που θεωρούν καταλληλότερο για τις ανάγκες τους. Οι παρεμβάσεις μπορεί να απευθύνονται σε όλους τους δυνατούς συνδυασμούς των μελών της οικογένειας: τους συζύγους χωριστά ή και μαζί, τα παιδιά, όλα τα μέλη της οικογένειας, τα παιδιά με το γονέα που έχει αναλάβει την επιμέλειά τους. Επίσης, οι σύζυγοι μπορούν να ενταχθούν σε προγράμματα ομαδικής συμβουλευτικής με επίκεντρο το χωρισμό ή σε ειδικές ομάδες υποστήριξης. (Χατζηχρήστου, Χ. 1999)

Αναφορικά με το είδος των συμβουλευτικών και θεραπευτικών παρεμβάσεων έχει τονιστεί η σπουδαιότητα της δυνατότητας επιλογής και εφαρμογής διαφορετικών παρεμβάσεων από το σύμβουλο-θεραπευτή με βάση την πλήρη γνώση του συγκεκριμένου σταδίου στο οποίο βρίσκεται το κάθε άτομο κατά τη διαδικασία του χωρισμού, την επάρκειά του και τις δυνατότητες υποστηρικτικής βοήθειας. Έχει επίσης τονιστεί η σπουδαιότητα της προσπάθειας συμμετοχής όλων των μελών της οικογένειας, η οποία εξακολουθεί να υπάρχει αλλά διαφορετική μορφή.

Οι συμβουλευτικές-θεραπευτικές παρεμβάσεις και τα προγράμματα σε ατομική, οικογενειακή ή ομαδική βάση ποικίλλουν ως προς τη χρονική διάρκεια και τη δομή ανάλογα με τους συγκεκριμένους σκοπούς και στόχους. Ορισμένες παρεμβάσεις και προγράμματα – δευτερογενούς κυρίως πρόληψης – έχουν συμβουλευτικό και εκπαιδευτικό χαρακτήρα με συγκεκριμένη δομή και αριθμό συναντήσεων (συνήθως 8-20) και αποσκοπούν στην ανάπτυξη και βελτίωση συγκεκριμένων ικανοτήτων και δεξιοτήτων και στην εκμάθηση στρατηγικών επίλυσης προβλημάτων και μεθόδων αντιμετώπισης αγχογόνων καταστάσεων. Άλλες μακροχρόνιες παρεμβάσεις τριτογενούς πρόληψης – κυρίως σε ατομική και οικογενειακή βάση – έχουν θεραπευτικό χαρακτήρα όταν υπάρχουν ενδείξεις συμπτωμάτων ψυχοπαθολογίας με μεγάλη διάρκεια και ένταση. Ορισμένες παρεμβάσεις σε ομαδική βάση αφορούν ομάδες αλληλοϋποστήριξης με χαλαρή δομή και κύριος σκοπός τους είναι η δημιουργία ενός υποστηρικτικού δικτύου μεταξύ των μελών που αντιμετωπίζουν παρόμοια προβλήματα μετά το χωρισμό.

Στις συμβουλευτικές παρεμβάσεις χρησιμοποιούνται διαφορετικές μέθοδοι για την βελτίωση της προσαρμογής των ατόμων και στρατηγικές επίλυσης των προβλημάτων, όπως αντανεκλαστικές, γνωστικές και καθοδηγητικής διαμεσολάβησης. (Χατζηχρήστου, Χ. 1999)

Οι αντανακλαστικές μέθοδοι και στρατηγικές βασίζονται στη δημιουργία κλίματος εμπιστοσύνης μεταξύ του συμβούλου- ψυχολόγου και των συζύγων, στην ενεργό υποστήριξη, στην υιοθέτηση κανόνων και στη διατήρηση εχεμύθειας και αμεροληψίας. Στόχος τους είναι η ανάπτυξη και η καλή ψυχολογική κατάσταση κάθε συζύγου ως ατόμου. Οι γνωστικές μέθοδοι και στρατηγικές αποσκοπούν στη δημιουργία ενός κατάλληλου κλίματος για τη λήψη αποφάσεων. Βασίζονται στη γνωστική προετοιμασία και διεργασία για την απώλεια του άλλου ατόμου, τις επακόλουθες αλλαγές, τη διαδικασία του θρήνου και την έκφραση αρνητικών συναισθημάτων με στόχο την βαθμιαία ελάττωσή τους.

Η μείωση της μεγάλης έντασης επιχειρείται με την επισήμανση των αποτελεσμάτων που επιφέρει ο συγκεκριμένος τρόπος συμπεριφοράς των συζύγων, με διαπραγματεύσεις για το φυσικό χωρισμό, με κοινή παρακολούθηση των δύο συζύγων από το θεραπευτή ή με τη συμμετοχή σε ομαδική συμβουλευτική. Στις μεθόδους και στρατηγικές καθοδηγητικής διαμεσολάβησης ο σύμβουλος έχει έναν ενεργητικό και καθοδηγητικό ρόλο με σκοπό τη δημιουργία κατάλληλου κλίματος μέσα στο οποίο θα γίνουν οι διαπραγματεύσεις και οι νομικές ρυθμίσεις, θα αποφευχθούν οι τάσεις εκδίκησης και θα επιλυθούν οι διαφορές με δίκαιο τρόπο. (Χατζηχρήστου, Χ. 1999) Σε κάθε μορφή ψυχοθεραπείας ή συμβουλευτικής υποστήριξης μετά το χωρισμό των γονέων, ο ειδικός προσπαθεί να δημιουργήσει ένα κλίμα όπου κάθε μέλος της οικογένειας νιώθει ότι τα αισθήματα και οι αντιλήψεις του γίνονται κατανοητά και λαμβάνονται σοβαρά υπόψη, χωρίς όμως να αποδέχεται την πίεση για «συμμαχία» με τον ένα ή τον άλλο γονέα. Με βάση τη μακρόχρονη κλινική τους εμπειρία με μονογονεϊκές οικογένειες, οι Morawetz και Walker ((Χατζηχρήστου, Χ. 1999) αναφέρουν τις ακόλουθες χρήσιμες υποθέσεις για τον ειδικό αναφορικά με το μόνο-γονέα κατά την αρχική φάση της θεραπείας:

- Ο μόνος- γονέας μπορεί να διακατέχεται από έντονη αμφιβολία σχετικά με τη χρησιμότητα μιας κατάστασης στην οποία πρέπει να δεχθεί συμβουλές από ειδικούς.
- Ο μόνος- γονέας που φέρνει τα παιδιά για θεραπεία μπορεί να φοβάται ότι ο θεραπευτής θα κατηγορήσει εκείνη/ εκείνον για την αποτυχία της/ του.
- Ο μόνος- γονέας, προσπαθώντας να δικαιωθεί για το έντονο αίσθημα της αποτυχίας της/ του, επιζητεί τη συμμαχία με το θεραπευτή ενάντια στον/ στην πρώην σύζυγο.
- Μορφές συμπεριφοράς που παρουσιάζονται ως παθολογικά συμπτώματα μπορεί να αποτελούν φυσιολογικές αντιδράσεις σε ένα συγκεκριμένο στάδιο του χωρισμού ή της διαδικασίας του θρήνου.
- Μερικές οικογένειες επιζητούν θεραπεία αφού έχει περάσει η αρχική περίοδος της κρίσης του χωρισμού και η οικογένεια φαίνεται να έχει συνέλθει από το αρχικό έντονο βίωμα του συναισθηματικού τραύματος.
- Η μητέρα που δεν έχει παντρευτεί και επιζητεί θεραπεία συχνά αγωνίζεται για την αντιμετώπιση θεμάτων σχετικών με το δικό της «αποχωρισμό» από την μητέρα της.

Επίσης, οι Morawetz και Walker ((Χατζηχρήστου, Χ. 1999) αναφέρουν τις ακόλουθες χρήσιμες υποθέσεις για τον ειδικό αναφορικά με τα παιδιά των μονογονεϊκών οικογενειών κατά την αρχική φάση της θεραπείας:

- Τα παιδιά που τα φέρνουν οι γονείς τους για θεραπεία μπορεί να συμπεριφέρονται με τρόπο επιθετικό, προκλητικό ή να απομονώνονται. Ο θεραπευτής πρέπει να κατανοεί ότι οι αρχικές αυτές αρνητικές αντιδράσεις των παιδιών για την θεραπεία είναι

δυνατόν να προέρχονται από πολλές αιτίες, όπως για παράδειγμα το παιδί μπορεί να νοιώθει ντροπή ή θυμό που κατηγορείται για προβληματική συμπεριφορά, ή μπορεί να νομίζει ότι θα του ζητηθεί ξανά να «πάρει το μέρος» του ενός ή του άλλου γονέα.

- Είναι σημαντικό για το θεραπευτή να περιμένει ότι κάθε παιδί θα αντιμετωπίσει με διαφορετικό τρόπο το χωρισμό των γονέων του και ότι μερικές μορφές συμπεριφοράς, οι οποίες μπορεί να φαίνονται παθολογικές, αποτελούν συνήθεις αντιδράσεις θρήνου για την απώλεια ενός ατόμου. Οι αντιδράσεις των παιδιών συσχετίζονται με ποικίλους παράγοντες, μεταξύ των οποίων είναι : το στάδιο της ψυχο-κοινωνικής ανάπτυξης του παιδιού, οι μύθοι και οι αξίες του συγκεκριμένου συστήματος οικογένειας, η θέση του παιδιού στη δομή της οικογένειας και στις «συμμαχίες» των μελών, οι συνθήκες του διαζυγίου και η αντιμετώπισή του από τους γονείς και τα μέλη της εκτεταμένης οικογένειας, καθώς και η αναδιοργάνωση των σχέσεων, άλλοι παράγοντες που προκαλούν επιπρόσθετο άγχος, όπως οικονομικές δυσκολίες ή η μετακόμιση σε καινούργια γειτονιά ή σχολείο.

Καθοριστικός παράγοντας για μια ειλικρινή επικοινωνία του θεραπευτή και των παιδιών είναι η αποφυγή από το θεραπευτή να πάρει «θέση» υπέρ του ενός ή του άλλου γονέα. Τα παιδιά ανησυχούν ιδιαίτερα για τη θλίψη και τον πόνο των γονέων τους και πολλές φορές υποφέρουν από τις συχνές «απαιτήσεις» του ενός ή του άλλου γονέα να πάρουν θέση στις διαμάχες τους και να «αφοσιωθούν» αντίστοιχα στον ένα από αυτούς. Ο θεραπευτής είναι απαραίτητο να υποθέτει ότι, αν και ένα παιδί σπάνια θα υποστηρίξει τον απόντα γονέα όταν ο άλλος είναι παρών, κρυφά ελπίζει και επιθυμεί να μην πάρει ο θεραπευτής τη θέση κανενός γονέα εναντίον του άλλου. Μόνο έτσι το παιδί μπορεί να νιώσει ότι οι

βαθύτερες εσωτερικές του ανησυχίες, που αποτελούν και την αιτία της προβληματικής του συμπεριφοράς, γίνονται κατανοητές και σεβαστές.

Τα ζητήματα που εξετάζονται και συζητιούνται στις συμβουλευτικές παρεμβάσεις για τους ενήλικους μετά το χωρισμό συνήθως περιλαμβάνουν τα ακόλουθα: το θρήνο για την απώλεια της πυρηνικής οικογένειας του/ της συζύγου, τη μοναξιά, το θυμό και άλλα έντονα συναισθήματα, τη μετάβαση σε μια άλλη κατάσταση χωρίς συντροφική σχέση, οικονομικά προβλήματα, θέματα εργασίας, την καθημερινή φροντίδα του σπιτιού και της οικογένειας, τις αλλαγές στις σχέσεις με τον/ την πρώην σύζυγο και τους συγγενείς, τα υποστηρικτικά δίκτυα, την αναζήτηση άλλου συντρόφου και τη δημιουργία νέας συντροφικής σχέσης, τον ενδεχόμενο δεύτερο γάμο κ.α. (Χατζηχρήστου, Χ. 1999)

Όσον αφορά τα παιδιά, τα ζητήματα που εξετάζονται περιλαμβάνουν τα ακόλουθα: την ενημέρωση των γονέων ούτως ώστε να κατανοήσουν τις αντιδράσεις των παιδιών και να διευκολύνουν την έκφραση των συναισθημάτων τους, τη δημιουργία κατάλληλου κλίματος στην οικογένεια για να συζητηθούν οι λόγοι που ώθησαν στο διαζύγιο και οι ανησυχίες των παιδιών, τη ρύθμιση ζητημάτων που σχετίζονται με την ανάθεση της επιμέλειας και την εξέταση του μεταβατικού σταδίου για τους γονείς που έχουν την επιμέλεια, και κατά συνέπεια, τις κυριότερες ευθύνες για την ανάπτυξη και ανατροφή των παιδιών.

Επίσης, αναλύονται η σπουδαιότητα της κατάλληλης ανατροφής των παιδιών και της συνέπειας στις μεθόδους πειθαρχίας, η σπουδαιότητα της επικοινωνίας των παιδιών και με τους δύο γονείς, η διατήρηση των συχνών επισκέψεων από τον γονέα που δεν έχει την επιμέλεια και η σημασία αποφυγής συγκρούσεων μεταξύ των γονέων. Τέλος, οι γονείς εκπαιδεύονται σε συγκεκριμένες μεθόδους και τρόπους ποιοτικής επικοινωνίας με τα παιδιά, μεθόδους διαπαιδαγώγησης και τήρησης των ορίων, καθώς και σε τεχνικές διαπραγμάτευσης και επίλυσης των

συγκρούσεων. Οι συμβουλευτικές παρεμβάσεις είναι πολύ βοηθητικές και για τους δυο γονείς. (Χατζηχρήστου, Χ. 1999)

Η αντιμετώπιση των ψυχολογικών αντιδράσεων των παιδιών και η προσαρμογή τους μετά το διαζύγιο αποτελεί ένα σημαντικό στόχο της συμβουλευτικής. Στις συμβουλευτικές παρεμβάσεις με τα παιδιά(οι οποίες διαφοροποιούνται ανάλογα με την ηλικία τους, το στάδιο ανάπτυξής τους και το χρονικό διάστημα στη διαδικασία του διαζυγίου) τα ζητήματα που εξετάζονται περιλαμβάνουν: έκφραση των συναισθημάτων και της θλίψης τους για την απώλεια της αρχικής μορφής της οικογενειακής τους ζωής και της φυσικής παρουσίας του ενός γονέα σε καθημερινή βάση, κατανόηση των λόγων του διαζυγίου, αντιμετώπιση πιθανών ενοχών που αισθάνεται το παιδί, αποδοχή των αρνητικών συναισθημάτων και επιβεβαίωση ότι πρόκειται για φυσιολογικά συναισθήματα σ' αυτήν την περίοδο, επιβεβαίωση της αγάπης των γονέων τους, προσαρμογή στις αλλαγές της οικογενειακής τους κατάστασης, προσαρμογή στο πρόγραμμα επισκέψεων και επαφής του παιδιού με το γονέα που δεν έχει την επιμέλεια, έκφραση συναισθημάτων που προέρχονται από τις συγκρούσεις σχετικά με τη αφοσίωση και πίστη προς τον ένα ή τον άλλο γονέα, εξέταση των πιθανών τρόπων αντιμετώπισης συγκεκριμένων δυσκολιών καθώς και συναισθηματική υποστήριξη από φίλους και συγγενείς. Ο πλέον κατάλληλος χρόνος για τη συμβουλευτική υποστήριξη των παιδιών θεωρείται το αρχικό διάστημα (μεταξύ του πρώτου και έκτου μήνα) μετά το χωρισμό των γονέων. Τότε υπάρχει μεγαλύτερη πιθανότητα για αποτελεσματικές αλλαγές στο σύστημα της οικογένειας που μεταβάλλεται. Επιπρόσθετα, επειδή πολλές αποφάσεις σχετικά με τα παιδιά λαμβάνονται εκείνο το χρονικό διάστημα, η συμβουλευτική παρέμβαση παρέχει μια ευκαιρία για ευρύτερη διερεύνηση των συνεπειών και των εναλλακτικών λύσεων. (Χατζηχρήστου, Χ. 1999)

Κατευθύνσεις στους γονείς για τη διευκόλυνση της προσαρμογής των παιδιών :

Είναι ήδη γνωστό πως το διαζύγιο αποτελεί μια σύνθετη διαδικασία με στάδια προσαρμογής σε ποικίλους τομείς της ζωής των πρώην συζύγων. Η προσαρμογή των παιδιών μετά το χωρισμό των γονέων συσχετίζεται άμεσα με την προσαρμογή των γονέων και με το βαθμό των συνεχιζόμενων συγκρούσεων μεταξύ των γονέων. Σε όλη τη διεθνή βιβλιογραφία έχει επισημανθεί η αναγκαιότητα της συνεργασίας και επικοινωνίας των γονέων σχετικά με θέματα που αφορούν τα παιδιά. Έχει επίσης τονιστεί η σπουδαιότητα της ποιοτικής σχέσης των παιδιών και με τους δυο γονείς ώστε τα παιδιά να μην αναγκάζονται να «χωρίσουν τον ένα γονέα».

Οι οικογενειακές σχέσεις μετά το διαζύγιο επηρεάζουν τα παιδιά όσο ή και πολύ περισσότερο απ' ό,τι το ίδιο το διαζύγιο. Ακόμα, η σχέση των παιδιών με τους γονείς τους είναι πιο σημαντική για την προσαρμογή των παιδιών απ' ό,τι το επίπεδο της διαφωνίας μεταξύ των γονέων. Επίσης οι οικογένειες με την καλύτερη προσαρμογή των μελών μακροπρόθεσμα είναι εκείνες στις οποίες οι γονείς επανακτούν και σταθεροποιούν τις ικανότητες τους στον γονεϊκό τους ρόλο.

Δεν πρέπει όμως να ξεχνάμε ότι η οικογένεια εξακολουθεί να υπάρχει αλλά με άλλη μορφή και ότι τα παιδιά έχουν ανάγκη και τους δυο γονείς. Ακόμη και οι όροι και οι φράσεις που χρησιμοποιούνται περιέχουν και δίνουν κάποιο μήνυμα. Μετά το χωρισμό συνεχίζεται η σχέση των ενηλίκων ως γονέων, οπότε είναι προτιμότερο να αναφέρονται ως «ο πατέρας ή η μητέρα των παιδιών»

Παρά τις ιδιαίτερες δυσκολίες και τον ψυχικό πόνο που αντιμετωπίζουν κατά την αρχική περίοδο, όλοι οι γονείς ενδιαφέρονται για τη μικρότερη δυνατή ψυχολογική επιβάρυνση των παιδιών τους.

Παρακάτω αναφέρονται ορισμένες βασικές προτάσεις για τους γονείς οι οποίες βοηθούν στην κατάλληλη υποστήριξη των παιδιών και διευκολύνουν την προσαρμογή τους. Οι ενδεικτικές αυτές προτάσεις-κατευθύνσεις είναι βοηθητικές και για άλλα σημαντικά άτομα του περιβάλλοντος του παιδιού (συγγενείς, δάσκαλοι) που παίζουν καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξή του, καθώς και για τους ειδικούς-επαγγελματίες ψυχικής υγείας που ασχολούνται με τη συμβουλευτική υποστήριξη οικογενειών μετά το διαζύγιο.

5β. Πληροφόρηση των παιδιών για το χωρισμό των γονέων, συζήτηση σχετικών θεμάτων με το διαζύγιο, έκφραση αποριών και φόβων των παιδιών, επεξηγήσεις των γονέων ανάλογα με την ηλικία του παιδιού:

- Ο πιο κατάλληλος χρόνος για να ενημερώσετε τα παιδιά για το διαζύγιο είναι όταν έχετε πάρει την τελική απόφαση και μεσολαβεί συνήθως κάποιο χρονικό διάστημα πριν από το φυσικό χωρισμό. Τα παιδιά χρειάζονται χρόνο για να κάνουν ερωτήσεις, να εκφράσουν τα συναισθήματά τους και να έχουν την διαβεβαίωση και των δύο γονέων ότι θα συνεχίσουν να τα φροντίζουν, να νοιάζονται γι' αυτά και να τα αγαπούν. Αν ο χωρισμός είναι ξαφνικός με τη μετακόμιση του ενός γονέα σε άλλο σπίτι, είναι αναγκαίο να το πείτε στα παιδιά μόλις συμβεί.
- Χρειάζεται να βρείτε το θάρρος και τη δύναμη για να εξηγήσετε στα παιδιά με άμεσο και ξεκάθαρο τρόπο τι σημαίνει «διαζύγιο», καθώς και τα γενικά προβλήματα που σας οδήγησαν στην απόφασή σας να χωρίσετε. Είναι προτιμότερο η αρχική αυτή συζήτηση να γίνει και από τους δυο γονείς με όλα τα μέλη της οικογένειας παρόντα. Όσο επώδυνο και δύσκολο κι αν είναι, σε αυτή τη συζήτηση δίνεται στα παιδιά το μήνυμα ότι η μαμά και ο μπαμπάς εξακολουθούν να συμπεριφέρονται ως γονείς ανεξάρτητα από την απόφασή τους να χωρίσουν.
- Είναι βοηθητικό να εξηγήσετε στα παιδιά τους γενικούς λόγους και τα προβλήματα του χωρισμού –ανάλογα με την ηλικία τους-, χωρίς

όμως να εξιστορήσετε λεπτομερώς τα γεγονότα ή να δώσετε υπερβολικές λεπτομέρειες που προκαλούν άγχος στα παιδιά. Δώστε τους εξηγήσεις που να καταλαβαίνουν. Όταν υπάρχει σύγχυση, ιδιαίτερα τα μικρά παιδιά «κατασκευάζουν» τις δικές τους αιτίες και τις περισσότερες φορές θεωρούν υπεύθυνο και ένοχο τον εαυτό τους « για κάτι που έκαναν και έφυγε ο μπαμπάς από το σπίτι».

- Είναι αναγκαίο να προσπαθήσετε να αποφύγετε τις συνεχείς κατηγορίες για τον άλλο γονέα. Όσο περισσότερο κατηγορείται τον άλλο, τόσο περισσότερο αποζητάτε σιωπηρά από το παιδί να πάρει «θέση» και να δημιουργήσει μια παθολογική «συμμαχία» με σας, θεωρώντας τον ένα γονέα «καλό» και τον άλλο «κακό».
- Είναι σημαντικό να αποφύγετε την επιρρίψη ευθυνών από τον ένα στον άλλο. Αναγνωρίστε και αποδεχτείτε τα έντονα συναισθήματά σας, αλλά τονίστε ότι ο καθένας βιώνει τον πόνο, τη θλίψη και όλα τα άλλα συναισθήματα με το δικό του τρόπο.
- Είναι απαραίτητο να διαβεβαιώνετε συχνά τα παιδιά ότι δεν είναι αυτά υπεύθυνα για τα προβλήματα της σχέσης των γονιών τους, ούτε για το χωρισμό τους και ότι δεν μπορούν να κάνουν τίποτα για να συμφιλιώσουν τους γονείς τους. Ιδιαίτερα τα μικρά παιδιά πολλές φορές φαντασιώνονται ότι μπορούν να συμφιλιώσουν τους γονείς τους και προσπαθούν να το επιτύχουν με διάφορους τρόπους.

5γ. Κατανόηση και διαχωρισμός των συζυγικών και γονεϊκών ρόλων και σχέσεων :

- Χρειάζεται να εξηγήσετε πολλές φορές στα παιδιά τη διαφορά ανάμεσα στην συζυγική σχέση μεταξύ σας η οποία παύει να υπάρχει, και στους γονεϊκούς ρόλους και την επικοινωνία για θέματα των παιδιών που εξακολουθούν να υπάρχουν.
- Είναι αναγκαίο να επαναλαμβάνετε πολύ συχνά στα παιδιά ότι ο δεσμός του κάθε γονέα με τα παιδιά παραμένει ισχυρός ανεξάρτητα από το γεγονός ότι θα ζουν σε διαφορετικά σπίτια.
- Χρειάζεται να τονίζετε και να επαναλαμβάνετε πολλές φορές ότι εξακολουθείτε να είστε η «μητέρα» και ο «πατέρας» των παιδιών, που τα αγαπούν, τα προστατεύουν και τα φροντίζουν.
- Προσπαθήστε να περιγράψετε στα παιδιά τις αλλαγές στην καθημερινή τους ζωή με όσο το δυνατόν περισσότερες λεπτομέρειες. Ενθαρρύνετέ τα να εκφράσουν όλες τις απορίες και τις ανησυχίες τους και απαντήστε με υπομονή. Οι συγκεκριμένες απαντήσεις σας και η διαβεβαίωσή σας ότι θα καλύπτετε όλες τις βασικές τους ανάγκες είναι ιδιαίτερα ανακουφιστικές και παρήγορες για τα παιδιά.
- Προετοιμάστε τα παιδιά για τις πιθανές αλλαγές και τις καταστάσεις που θα αντιμετωπίσουν στο μέλλον.

- Εξηγήστε στα παιδιά με σαφήνεια ότι προσπαθείτε να επιλύσετε διάφορα αναπόφευκτα προβλήματα και δυσκολίες και ότι σιγά σιγά θα επανέλθει μια ισορροπία και θα περάσει η μεταβατική περίοδος.
- Αρχίστε να συζητάτε με τα παιδιά για τους τρόπους και τη συχνότητα της επικοινωνίας με το γονέα που δεν μένει στο ίδιο σπίτι.
- Προσπαθήστε να καθησυχάσετε τα παιδιά και να τα διαβεβαιώσετε ότι θα τα ενημερώνετε για όλες τις σημαντικές εξελίξεις στη ζωή της οικογένειας.

5δ. Έκφραση συναισθημάτων, αποριών και φόβων των παιδιών: Αναγνώριση, κατανόηση, αποδοχή, στήριξη :

- Ενθαρρύνετε τα παιδιά να κάνουν ερωτήσεις και να εκφράζουν τις απορίες τους όχι μόνο κατά την αρχική μεταβατική περίοδο του χωρισμού, αλλά και καθ' όλη τη διάρκεια της προσαρμογής τους στο χωρισμό.
- Κατά την περίοδο του θρήνου για το χωρισμό των γονέων τους είναι σημαντικό τα παιδιά να εκφράσουν τα συναισθήματά τους. Είναι σημαντικό να νοιώθουν ελεύθερα να θρηνήσουν και να κλάψουν, χωρίς να είναι υποχρεωμένα να κρύβουν τα συναισθήματά τους από τους ενήλικους ή από τον εαυτό τους.

- Τα παιδιά είναι σημαντικό να ενθαρρύνονται και να στηρίζονται στη θλίψη και στην απόγνωση που νοιώθουν ώστε να εκφράζουν τα συναισθήματά τους. Είναι απαραίτητη η αναγνώριση, η κατανόηση και η αποδοχή των συναισθημάτων τους, όπως και η διαβεβαίωση ότι όλα τα παραπάνω αποτελούν «φυσιολογικές» αντιδράσεις θρήνου για το χωρισμό των γονέων τους.
- Είναι απαραίτητη η αναγνώριση και η παραδοχή μιας πολύ δύσκολης και επώδυνης φάσης στη ζωή της οικογένειας, όπου ο καθένας θρηνεί με το δικό του τρόπο και χρειάζεται από όλους μεγάλη δύναμη, κουράγιο και υπομονή για να την αντιμετωπίσουν με τη πάροδο του χρόνου.
- Είναι βοηθητική η αναγνώριση των δυσκολιών και των φάσεων προσαρμογής στις αλλαγές σε πολλούς τομείς της ζωής της οικογένειας μετά το διαζύγιο.
- Προσπαθήστε να «ακούτε» τα παιδιά με προσοχή για να νοιώθουν ότι τα συναισθήματά τους είναι κατανοητά και σεβαστά και ότι τα λαμβάνετε υπόψη σας

5ε. Αντιδράσεις των παιδιών: Διερεύνηση, κατανόηση, ερμηνεία, αντιμετώπιση, στήριξη :

- Είναι βοηθητική η γνώση των συνηθισμένων αναμενόμενων αντιδράσεων των παιδιών στο διαζύγιο ανάλογα με την ηλικία τους

και το στάδιο της ανάπτυξής τους. Εξίσου χρήσιμη είναι και η γνώση, κατανόηση και ερμηνεία των αντιδράσεων των παιδιών και των μηχανισμών άμυνας που χρησιμοποιούν για την αντιμετώπιση των συναισθημάτων τους.

- Είναι σημαντική η αναγνώριση και κατανόηση των διαφορών στις αντιδράσεις των αγοριών και των κοριτσιών. Τα αγόρια συνήθως παρουσιάζουν δυσκολίες διαπροσωπικής συμπεριφοράς και τα κορίτσια δυσκολίες ενδοπροσωπικής συμπεριφοράς.
- Τα περισσότερα παιδιά, και ιδιαίτερα τα παιδιά ηλικίας 9-12 ετών, εκφράζουν έντονο θυμό με διάφορους τρόπους, όπως επιθετικότητα, κρίσεις νεύρων, αύξηση οργής, διαπληκτισμών και απαιτήσεων ή αυταρχικές τάσεις. Συχνά εκφράζουν το θυμό και την επιθετικότητά τους προς το γονέα με τον οποίο μένουν μαζί και ο οποίος έχει αναλάβει την κύρια ευθύνη της φροντίδας τους. Έτσι, πολύ συχνά ο γονέας που έχει την επιμέλεια νοιώθει να είναι το θύμα μιας άδικης μονομερούς εχθρότητας. Η κατάσταση πραγματικά είναι άδικη και δύσκολη στο βαθμό που ο γονέας ο οποίος έχει την επιμέλεια επωμίζεται όλη την ευθύνη της φροντίδας, προσπαθεί, αγωνίζεται και δέχεται και τη περισσότερη εχθρότητα και τις αρνητικές αντιδράσεις. Τα μικρότερα παιδιά συνήθως διστάζουν να εκφράζουν το θυμό τους προς τον άλλο γονέα φοβούμενα ότι θα χάσουν την επικοινωνία μαζί του. Εκτός αυτού, τα παιδιά περνούν το περισσότερο χρόνο με το γονέα με τον οποίο μένουν μαζί, ενώ ο άλλος γονέας δεν είναι παρών. Είναι σημαντικό να γνωρίζετε ότι αυτή η διαδικασία είναι φυσιολογική και αναμενόμενη και ότι την περνούν οι περισσότεροι γονείς μετά το χωρισμό. Προσπαθήστε να ενθαρρύνετε τα παιδιά να

εκφράζουν τα συναισθήματά τους και να μην τα «καταπνίγουν» μέσα τους.

- Τα παιδιά μετά το χωρισμό των γονέων είναι συνήθως περισσότερο ανυπάκουα, απείθαρχα, κάνουν περισσότερες αταξίες, αντιμιλούν συχνότερα και έχουν χαμηλότερη επίδοση στο σχολείο. Έτσι είναι πιο δύσκολο για το γονέα ο οποίος έχει την επιμέλεια, που είναι συνήθως η μητέρα, να έχει αποκλειστικά σε καθημερινή βάση και αυτή την ευθύνη της επιβολής πειθαρχίας στα παιδιά. Είναι σημαντικό, μετά την αρχική περίοδο, να υπάρχουν συγκεκριμένοι κανόνες στο σπίτι και να είναι καθορισμένα και σταθερά τα όρια και οι συνέπειες. Προσπαθήστε να είστε συνεπείς στην τήρηση των ορίων και κυρίως των συνεπειών. Τα παιδιά μπορούν να συμμετέχουν στη λήψη ορισμένων αποφάσεων για τη φροντίδα του νοικοκυριού, οι οποίες αφορούν και τη δική τους ευθύνη για συγκεκριμένες δουλειές και καθήκοντα στο σπίτι.
- Είναι σημαντικό, μετά την αρχική ταραχώδη περίοδο, να αρχίσετε βαθμιαία να έχετε τις ίδιες προσδοκίες από τα παιδιά για την συγκέντρωσή τους στα μαθήματα, το διάβασμα και τη γενικότερη επίδοσή τους στο σχολείο.
- Είναι σημαντική η τήρηση της ιεραρχίας και των διαφορετικών ρόλων των μελών της οικογένειας. Όταν δεν έχετε καλή διάθεση, παραδεχτείτε το με ειλικρίνεια, αλλά μην αφήνετε τα παιδιά να παίρνουν το ρόλο του/ της συντρόφου που του/ της εμπιστεύεστε τα προβλήματα και τις ανησυχίες σας και που σας παρηγορεί ή του ενηλίκου που παίρνει αποφάσεις. Παρόλο που είναι φυσικό τα

παιδιά να αναλάβουν περισσότερες ευθύνες μετά το χωρισμό, χρειάζεται και τα ίδια να ωριμάσουν σιγά σιγά ανάλογα με το στάδιο της ανάπτυξής τους. Παραμείνετε στο ρόλο του γονέα και διαβεβαιώσετε τα παιδιά ότι μπορείτε να τα φροντίζετε.

- Αναζητήστε συμβουλευτική υποστήριξη ειδικού σε υπηρεσίες ψυχικής υγείας όταν η διάρκεια, η συχνότητα και η ένταση των προβληματικών μορφών συμπεριφοράς των παιδιών είναι σε μεγάλο βαθμό.

5στ. Σχέση γονέων: Επικοινωνία, συνεργασία, κοινή στάση, αλληλοϋποστήριξη :

- Είναι απαραίτητο να δίνονται προς τα παιδιά συχνές διαβεβαιώσεις της αγάπης και της φροντίδας και των δυο γονέων με λεκτικό τρόπο αλλά και με συνέπεια στις πράξεις τους και στην τακτική που ακολουθούν.
- Είναι σημαντική η προσπάθεια αποφυγής των συγκρούσεων μεταξύ των γονέων, ιδιαίτερα όταν τα παιδιά είναι παρόντα.
- Είναι σημαντική η αποφυγή της «χρησιμοποίησης» των παιδιών στις συγκρούσεις των γονέων. Κανένας δεν έχει το δικαίωμα να αναγκάζει τα παιδιά να επιλέξουν τον ένα ή τον άλλο γονέα. Όσο θυμό και οργή και αν νιώθετε για τον/ την πρώην σύζυγο, μην ενθαρρύνετε τα παιδιά να συμμαριστούν τα συναισθήματά σας για τον άλλο γονέα.

- Είναι σημαντική η αποφυγή της εμπλοκής συγγενικών προσώπων στη σύγκρουση των γονέων και στην προσπάθεια του ενός γονέα για «συμμαχία» με τα παιδιά.
- Είναι σημαντική η ενθάρρυνση του παιδιού για θετικές σχέσεις και καλή επικοινωνία και με τους δυο γονείς όσο δύσκολο και άδικο κι αν νιώθετε ότι μπορεί να είναι αυτό εξαιτίας της συμπεριφοράς του/ της πρώην συζύγου. Προσπαθήστε να αποφύγετε να συμμετέχετε στο θυμό και την εχθρότητα του παιδιού προς τον άλλο γονέα, γιατί αυτό αποτελεί έναν έμμεσο τρόπο δημιουργίας συμμαχίας. Ενθαρρύνετε το παιδί να συζητήσει το πρόβλημα με τον άλλο γονέα προκειμένου να βρεθεί μια λύση.
- Προσπαθήστε να αποφύγετε να χρησιμοποιείτε το παιδί ως «μεταφορέα» μηνυμάτων ή «κατάσκοπο» του άλλου γονέα. Προσπαθήστε να έχετε εσείς απευθείας επικοινωνία με τον άλλο γονέα
- Είναι σημαντική η κοινή στάση των γονέων μετά το διαζύγιο ως προς τις μεθόδους ανατροφής και διαπαιδαγώγησης των παιδιών, με σταθερά όρια και επίβλεψη, προσδοκίες για πρόοδο και ωριμότητα και συγχρόνως μεγάλη εκδήλωση αγάπης, φροντίδας, επιβράβευσης και τρυφερότητας.
- Είναι σημαντική η συνεργασία και των δύο γονέων με τους εκπαιδευτικούς και το σχολείο για τη διευκόλυνση της προσαρμογής των παιδιών, τη συνέχιση της βοήθειας και του

ελέγχου για την επίδοσή τους και τη διατήρηση των προσδοκιών για την πρόοδό τους στο σχολείο και σε άλλες δραστηριότητες.

- Είναι πολύ πιθανό και σύνηθες οι διαπραγματεύσεις των γονέων για το πότε θα γίνονται οι συναντήσεις των παιδιών με το γονέα που δεν έχει την επιμέλεια, καθώς και οι στιγμές που οι γονείς συναντιούνται για να δώσουν ή να πάρουν τα παιδιά όταν είναι μικρά, να φέρνουν στην επιφάνεια επώδυνες αναμνήσεις και συναισθήματα και να προσφέρουν ευκαιρίες για την συνέχιση των συγκρούσεων.
- Είναι απαραίτητο τα παιδιά να μην πιέζονται και να νοιώθουν ελεύθερα να εκφράζουν και να εκδηλώνουν και στους δύο γονείς την αγάπη τους, την τρυφερότητά τους και τη χαρά τους αυθόρμητα και αβίαστα.

5ζ. Επικοινωνία των παιδιών με το γονέα που δεν έχει τη επιμέλεια :

- Ιδιαίτερα σημαντική είναι η συνέπεια και η συχνότητα στην επικοινωνία και την επαφή των παιδιών με το γονέα που δεν έχει την επιμέλεια.
- Προσπαθήστε να έχετε τακτική επαφή και επικοινωνία με τα παιδιά. Ιδιαίτερα κατά την αρχική περίοδο, όταν δεν υπάρχει επικοινωνία, τα παιδιά είναι δυνατόν να θεωρήσουν την έλλειψή της ως ένδειξη ότι τα απορρίπτετε και ότι δεν τα αγαπάτε πλέον. Αν δεν μπορείτε να τα συναντάτε και να είστε μαζί τους σε

τακτικά χρονικά διαστήματα, προσπαθήστε να είστε συνεπείς και να κρατάτε τις υποσχέσεις σας. Μην αφήνετε τα παιδιά να σας περιμένουν αν δεν πρόκειται να πάτε. Προσπαθήστε να μην αναβάλετε τις συναντήσεις σας.

- Συνεννοηθείτε με τα παιδιά ώστε να βρείτε τον πλέον κατάλληλο χρόνο για τις συναντήσεις σας και την επικοινωνία σας. Πολλές φορές τα παιδιά νοιώθουν ότι ακολουθούν ένα πρόγραμμα που είναι περισσότερο βολικό στους γονείς τους αλλά που δημιουργεί δυσκολίες στο δικό τους πρόγραμμα, οπότε είναι πιθανόν να αρχίσουν να βρίσκουν δικαιολογίες για να αποφύγουν τις συναντήσεις. Προσπαθήστε να παίρνετε υπόψη σας και τις ανάγκες και το πρόγραμμά τους όταν ρυθμίζετε τις συναντήσεις σας και να ακολουθείτε έναν ευέλικτο προγραμματισμό που να προσαρμόζεται σε αλλαγές.
- Χρειάζονται διαφορετικά χρονικά διαστήματα επαφής και επικοινωνίας ανάλογα με την ηλικία των παιδιών. Τα μικρότερα παιδιά χρειάζονται περισσότερο χρόνο, προσοχή και έκδηλη τρυφερότητα για να νοιώθουν ασφαλή και να επιβεβαιώνουν την αγάπη σας. Οι έφηβοι έχουν διαφορετικές ανάγκες στην επικοινωνία τους, στο πλαίσιο μιας πιο στενής σχέσης αμοιβαίας κατανόησης, οικειότητας και αγάπης, και συνήθως προτιμούν συντομότερες συναντήσεις.

- Πολλοί πατέρες που δεν έχουν την επιμέλεια, εξαιτίας της ενοχής που αισθάνονται για την διάλυση του γάμου, δυσκολεύονται ιδιαίτερα κατά την αρχική περίοδο μετά το χωρισμό να συναντήσουν τα παιδιά και να διατηρήσουν μια συχνή επικοινωνία. Επειδή φοβούνται την πιθανή

απόρριψη των παιδιών και την αντιμετώπιση του θυμού και της οργής τους, βρίσκουν δικαιολογίες για την έλλειψη επικοινωνίας προσπαθώντας να καλύψουν τους φόβους τους. Προσπαθήστε σιγά-σιγά να επανακτήσετε την επαφή σας με τα παιδιά, έχοντας υπόψη σας ότι, παρόλο που δεν είστε πλέον τον περισσότερο χρόνο μαζί τους εξακολουθείτε να παίζετε καθοριστικό ρόλο στη ζωή και στην ευτυχία τους.

- Προσπαθήστε να κάνετε τα παιδιά να νοιώθουν το δικό σας σπίτι σαν δεύτερο σπίτι τους, να αισθάνονται οικειότητα και ευχαρίστηση και, αν είναι δυνατόν, να έχουν σ' αυτό το δικό τους χώρο. Τα μικρότερα παιδιά μπορούν να φέρνουν παιχνίδια μαζί με τα ρούχα τους. Εκτός αυτού, είναι χρήσιμο να έχετε κάποια παιχνίδια τους πάντα στο σπίτι σας και να τα βρίσκουν όταν έρχονται.

- Κατά την αρχική περίοδο μετά το χωρισμό, οι διαζευγμένοι πατέρες επιδιώκουν συνήθως να ικανοποιούν όλες τις επιθυμίες των παιδιών, να συμμετέχουν σε πολλές δραστηριότητες, να τους αγοράζουν δώρα και να τους κάνουν όλα τα χατίρια, στη προσπάθειά τους να απαλύνουν τα αισθήματα ενοχής τους και να διατηρήσουν κάποια επαφή με τα παιδιά. Τα παιδιά τείνουν να εκμεταλλεύονται αυτή τη στάση σας και να δημιουργούν προβλήματα στον άλλο γονέα, με συνέπεια και οι δύο γονείς να δυσκολεύονται στη διαπαιδαγώγηση και την πειθαρχία τους. Εκείνο που χρειάζονται τα παιδιά είναι να είστε πραγματικά μαζί τους, να μοιράζονται μαζί σας τις επιτυχίες τους, τη χαρά τους, τις προσδοκίες τους, τις δυσκολίες τους, τις ανησυχίες τους, και να ακολουθούν ένα «φυσιολογικό» πρόγραμμα στο σπίτι του μπαμπά με συγκεκριμένους κανόνες και όρια. Να έχουν δηλαδή και με τους δύο γονείς μια ποιοτική επικοινωνία.

- Να είστε συνεπείς με τις οικονομικές σας υποχρεώσεις για τη διατροφή των παιδιών, γιατί τα οικονομικά προβλήματα έχουν μεγάλο αντίκτυπο στα ίδια τα παιδιά. Επιπλέον, οι οικονομικές προστριβές συσχετίζονται συνήθως με μεγαλύτερες συγκρούσεις των γονέων και με την παρεμπόδιση της επικοινωνίας από τη μητέρα.

5η. Μόνοι – γονείς :

- Είναι ιδιαίτερα δύσκολο να αντιμετωπίσετε όλες τις υποχρεώσεις και τα καθήκοντα σε τόσους πολλούς τομείς και να βρείτε μια ισορροπία στη επαγγελματική, οικογενειακή και προσωπική σας ζωή. Οι συνεχείς απαιτήσεις και ο εγωκεντρισμός των παιδιών σε συνδυασμό με όλες τις άλλες υποχρεώσεις προκαλούν πολλές φορές απόγνωση και εξάντληση στους μόνους-γονείς. Έχετε την υποχρέωση στον εαυτό σας και στα παιδιά σας να νοιώθετε οργανικά και συναισθηματικά καλά.
- Προσπαθήστε να βρίσκετε χρόνο για να «ξεφύγετε», να ηρεμήσετε και να κάνετε κάτι που να σας ξεκουράσει.
- Αναζητήστε την επικοινωνία με ενηλίκους για να απαλύνετε το στρες με τα παιδιά.
- Μη διστάσετε να αναζητήσετε συμβουλευτική υποστήριξη από ειδικούς όταν νοιώθετε ότι χρειάζεται για την διευκόλυνση όλων των μελών της οικογένειας μετά το διαζύγιο.

- Αναζητήστε φιλικά και συγγενικά πρόσωπα που θα στηρίξουν τόσο εσάς όσο και τα παιδιά σας μετά το διαζύγιο, και προσπαθήστε να συμμετέχετε σε κοινές δραστηριότητες.
- Αναζητήστε τη στήριξη και τη συντροφιά ατόμων που κατανοούν τα συναισθήματά σας και τις αντιδράσεις σας, αποδέχονται τις αποφάσεις και τις επιλογές σας, σέβονται τη προσπάθειά σας για μια ισορροπία και νέα προοπτική στη ζωή σας και σας στηρίζουν ουσιαστικά στην αγωνιώδη δύσκολη πορεία σας.

Τέλος, πρέπει να γίνει κατανοητό το γεγονός ότι και οι γονείς και τα παιδιά είναι ξεχωριστά άτομα και προσωπικότητες με ανάγκες, επιθυμίες και δικαιώματα για προσωπική πλήρωση και ατομική εξέλιξη.

(Χατζηχρήστου, Χ. 1999)

ΕΡΕΥΝΑ:

1. ΣΚΟΠΟΣ:

Σκοπός της έρευνας αυτής είναι η διερεύνηση των απόψεων των παιδιών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (από μαθητές ΣΤ΄ Δημοτικού) αναφορικά με το διαζύγιο και τις επιπτώσεις που αυτό προκαλεί.

2. ΣΤΟΧΟΙ :

- α) Διερεύνηση των απόψεων των παιδιών αναφορικά με το διαζύγιο.
- β) Διερεύνηση των συναισθημάτων των παιδιών για το διαζύγιο.
- γ) Σύγκριση των αποτελεσμάτων της έρευνας στα σχολεία τεσσάρων διαφορετικών πόλεων (Αθήνα, Ηράκλειο Κρήτης, Σπάρτη & Τρίπολη).

3. ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ :

- α) Είναι ενημερωμένα τα παιδιά για το θέμα του διαζυγίου και τις επιπτώσεις που αυτό προκαλεί;
- β) Υπάρχει στο περιβάλλον τους κάποιο πρόσωπο που έχει χωρίσει;
- γ) Ποια είναι τα πιθανά συναισθήματα που βιώνει ένα παιδί χωρισμένων γονέων;
- δ) Ποιες είναι οι πιθανές αντιδράσεις των παιδιών στις αλλαγές που επιφέρει ένα διαζύγιο;
- ε) Πώς αντιμετωπίζεται ένα παιδί χωρισμένων γονέων;

4. ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΤΗΤΑ :

Η ερευνητική ομάδα θεωρεί σημαντικό να διερευνηθούν οι απόψεις των παιδιών αναφορικά με το διαζύγιο και τις επιπτώσεις που αυτό προκαλεί.

Τα αποτελέσματα της συγκεκριμένης έρευνας θα χρησιμεύσουν στην σύγκριση των απόψεων, στερεότυπων, ιδεών, αντιλήψεων και συναισθημάτων των παιδιών αναφορικά με το διαζύγιο σε τέσσερις διαφορετικές πόλεις (Αθήνα, Ηράκλειο Κρήτης, Σπάρτη & Τρίπολη). Ευελπιστούμε η έρευνά μας να αποτελέσει αφετηρία για περαιτέρω διερεύνηση του θέματος, ιδιαίτερα στα σχολεία , καθώς και αναθεώρηση και επανεξέταση των κατάλληλων προγραμμάτων και παρεχόμενων υπηρεσιών από τους υπεύθυνους και αρμόδιους φορείς.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ:

1. ΔΕΙΓΜΑ :

Για την πραγματοποίηση της έρευνας χρησιμοποιήσαμε ως δείγμα τους μαθητές της ΣΤ΄ τάξης δημοτικού ηλικίας 11 και 12 ετών τεσσάρων συνολικά δημοτικών σχολείων στις εξής πόλεις : Αθήνα, Ηράκλειο Κρήτης, Τρίπολη και Σπάρτη. Επιλέξαμε την συγκεκριμένη ηλικία γιατί τα παιδιά (της ηλικίας αυτής) είναι σε θέση να γνωρίζουν το θέμα και να το τεκμηριώνουν, να καταλαβαίνουν πιο ουσιαστικά τις επιπτώσεις, να ελέγχουν πιθανά τα συναισθήματά τους και να γνωρίζουν περιστατικά τέτοια με σαφήνεια (συνήθως σε μικρότερες ηλικίες οι ενήλικες λένε ψευδή στοιχεία πχ. Ο μπαμπάς έχει πάει ταξίδι κλπ).

Οι τέσσερις αυτές πόλεις επιλέχθηκαν για τους εξής λόγους:

- Εύκολη πρόσβαση για τα μέλη της ερευνητικής ομάδας λόγω του ότι καθένας ασχολήθηκε με το τόπο καταγωγής του.
- Διαφορετική γεωγραφική θέση που εξασφάλιζε ποικιλία σε αντιλήψεις , ήθη έθιμα , κουλτούρα και οικονομική κατάσταση.

Τα σχολεία επιλέχθηκαν τυχαία κατόπιν συνεννόησης με τους αντίστοιχους διευθυντές και δασκάλους.

Στην πόλη της Αθήνας επιλέχθηκε το 11^ο δημοτικό σχολείο Νέας Ιωνίας το οποίο αποτελείται από τρία τμήματα : ΣΤ1, ΣΤ2, ΣΤ3 και το σύνολο των μαθητών ανέρχεται στους 60.

Στην πόλη του Ηρακλείου επιλέχθηκε το 17^ο δημοτικό σχολείο Μπεντεβή το οποίο αποτελείται από δύο τμήματα : ΣΤ1, ΣΤ2 και το σύνολο των μαθητών ανέρχεται στους 25.

Στην πόλη της Τρίπολης επιλέχθηκε το 1ο δημοτικό σχολείο το οποίο αποτελείται από 2 τμήματα : ΣΤ1, ΣΤ2 και το σύνολο των μαθητών ανέρχεται στους 30.

Στην πόλη της Σπάρτης επιλέχθηκε το 3^ο δημοτικό σχολείο το οποίο αποτελείται από 2 τμήματα : ΣΤ1, ΣΤ2 και το σύνολο των μαθητών ανέρχεται στους 40.

Ο πληθυσμός χαρακτηρίστηκε ως δείγμα για τη διεξαγωγή της έρευνας με κριτήριο τον αρχικό στόχο που ήταν η συμπλήρωση 100 ερωτηματολογίων.

Ως ημέρα της έρευνας επιλέχθηκε η Πέμπτη 3 Φεβρουαρίου 2004.

Ο αριθμός των ερωτηματολογίων που δόθηκε ήταν αντίστοιχος του αριθμού των μαθητών που βρίσκονταν στην τάξη την μέρα διεξαγωγής της έρευνας.

Αναλυτικότερα, στο 11^ο δημοτικό σχολείο Αθήνας συλλέχθηκαν 42 ερωτηματολόγια.

Στο 17^ο δημοτικό σχολείο Ηρακλείου συλλέχθηκαν 19.

Στο 1^ο δημοτικό σχολείο Τρίπολης συλλέχθηκαν 25.

Τέλος, στο 3^ο δημοτικό Σπάρτης συλλέχθηκαν 21. Ο συνολικός αριθμός των ερωτηματολογίων είναι 107.

2. ΜΕΘΟΔΟΣ :

Για την διεξαγωγή της έρευνας επιλέξαμε να χρησιμοποιήσουμε στοιχεία ποσοτικής ανάλυσης. Η επιλογή μας βασίζεται στο γεγονός ότι η ποσοτική ανάλυση παρέχει εγκυρότητα και αντιπροσωπευτικότητα.

Ως εργαλείο της ποσοτικής ανάλυσης χρησιμοποιήθηκε το ερωτηματολόγιο.

Επιλέξαμε αυτό τον τρόπο συλλογής των ερευνητικών δεδομένων διότι το δείγμα της έρευνάς μας ήταν σχετικά μεγάλο (107 άτομα).

Η δυνατότητα συλλογής στοιχείων από μεγάλο αριθμό ατόμων για τα ίδια θέματα και συνεπώς η συγκρισιμότητα, η δυνατότητα ποσοτικοποίησης και στατιστικής ανάλυσης των στοιχείων που συλλέγονται καθιστούν το τυποποιημένο ερωτηματολόγιο το κύριο εργαλείο της ποσοτικής έρευνας.

Οι απαντήσεις των ερωτώμενων μετατρέπονται σε δείκτες έρευνας των υπό έρευνα κοινωνικών φαινομένων, με σκοπό τη στατιστική τους επεξεργασία και την κατάδειξη εμπειρικών γενικεύσεων. (Κυριαζή, 2001 :119)

Τα πλεονεκτήματα του ερωτηματολογίου είναι τα εξής: είναι ανώνυμο, με αποτέλεσμα, να ενθαρρύνεται ο ερωτώμενος να απαντήσει με περισσότερη ευκολία και άνεση.

Επίσης, παρέχει οικονομία χρόνου, χαμηλό κόστος σε σχέση με τον αριθμό του δείγματος και αυξάνεται η εγκυρότητα των αποτελεσμάτων.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, η ερευνητική μας ομάδα χρησιμοποίησε ως βασικό εργαλείο για την διεξαγωγή της παρούσας έρευνας τη μέθοδο του ερωτηματολογίου.

Η προσεγμένη διατύπωση των ερωτήσεων και η σωστή επιλογή των θεμάτων, είναι καίριας σημασίας για την συγκέντρωση πληροφοριών σχετικές με το υπό έρευνα θέμα και για την όσο το δυνατόν μεγαλύτερη αξιοπιστία και εγκυρότητα των πληροφοριών αυτών. Σχετικά πειράματα για την κατάλληλη διατύπωση των ερωτήσεων, καθώς και η συσσωρευμένη πείρα από την εφαρμογή της έρευνας με ερωτηματολόγια έχουν οδηγήσει στην αποδοχή των ακόλουθων γενικών αρχών για την κατάρτιση των ερωτηματολογίων:

- α) Το λεξιλόγιο που χρησιμοποιείται στη διατύπωση των ερωτήσεων πρέπει να είναι απλό, συγκεκριμένο και κατανοητό.
- β) Κάθε ερώτηση πρέπει να είναι μονοδιάστατη, δηλαδή δεν πρέπει να αναφέρεται σε περισσότερα του ενός θέματα.
- γ) Οι ερωτήσεις δεν πρέπει να προτρέπουν τον ερωτώμενο προς συγκεκριμένες απαντήσεις.
- δ) Οι ερωτήσεις δεν πρέπει να προϋποθέτουν γνώσεις που πιθανόν να μην έχει ο ερωτώμενος.
- ε) Κάθε ερώτηση που περιλαμβάνεται στο ερωτηματολόγιο πρέπει να είναι λιτή, δηλαδή όσο το δυνατόν πιο σύντομη. (Κυριαζή, 2001:131-135)

Τα ερωτηματολόγια της παρούσας έρευνας αποτελούνται από δημογραφικά στοιχεία και από ερωτήσεις κλειστού και ανοιχτού τύπου, οι οποίες συνοδεύονται από οδηγίες ως προς τον τρόπο επιλογής της κατάλληλης απάντησης.

Οι ερωτήσεις έχουν λογική αλληλουχία και προσπαθήσαμε να αποφύγουμε ερωτήσεις που θα μπορούσαν να διεισδύσουν στον προσωπικό χώρο του ερωτώμενου. Ενώ το «περιστατικό του Γιωργάκη» χρησιμοποιήθηκε από την ερευνητική ομάδα με σκοπό να βοηθήσει τα παιδιά να προσεγγίσουν το θέμα όσο το δυνατόν καλύτερα δεδομένου ότι με την ιστορία αυτή θα ήταν πιο εύκολο για

εκείνα να μπουν στη θέση ενός παιδιού χωρισμένων γονιών ανάλογης ηλικίας με της δικιάς τους και να απαντήσουν ειλικρινά στις ερωτήσεις , χωρίς να στιγματιστούν τα ίδια.

Τέλος, οι ερωτήσεις είναι λίγες ούτως ώστε να μην μειωθεί το ενδιαφέρον, ενώ είναι σημαντικό να τονισθεί εδώ το γεγονός ότι κατά την διάρκεια διεξαγωγής της έρευνας, βρισκόμασταν μέσα στις αίθουσες συμπλήρωσης των ερωτηματολογίων από τους μαθητές για τυχόν απορίες τους.

3. ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ :

Η παρούσα έρευνα πραγματοποιήθηκε την Πέμπτη 3 Φεβρουαρίου 2005 στις ακόλουθες πόλεις: Αθήνα, Ηράκλειο Κρήτης, Σπάρτη, Τρίπολη, στα πλαίσια της πτυχιακής εργασίας με θέμα « Διαζύγιο και οι επιπτώσεις στο παιδί σχολικής ηλικίας 6-12 ετών.

Σκοπός της ήταν η διερεύνηση των απόψεων των παιδιών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (ΣΤ΄ δημοτικού) σχετικά με το διαζύγιο και τις επιπτώσεις του στα παιδιά.

Κατά την διαδικασία της διανομής των ερωτηματολογίων δεν παρουσιάστηκαν προβλήματα.

Υπήρξε ιδιαίτερα καλή συνεργασία με τους αντίστοιχους διευθυντές των σχολείων, τους δασκάλους και τους μαθητές που πήραν μέρος στην έρευνα.

Κατά την διαδικασία της ανάλυσης δεν παρουσιάστηκαν ιδιαίτερα προβλήματα. Οι μόνες δυσκολίες που εμφανίστηκαν ήταν η μη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου από ένα μικρό αριθμό μαθητών.

Το 5,6% δεν απάντησαν σε όλες τις ερωτήσεις και το 3% δεν κατανόησαν πλήρως αυτές με αποτέλεσμα οι απαντήσεις τους να ήταν άστοχες. Όσο αφορά την σύγκριση των αποτελεσμάτων της έρευνας στις τέσσερις διαφορετικές πόλεις δεν παρουσιάστηκε καμία δυσκολία.

Επιπρόσθετα η συνεργασία της ερευνητικής ομάδας ήταν άψογη σε όλα τις φάσεις και τα στάδια της ερευνητικής διαδικασίας.

Τελειώνοντας η ερευνητική ομάδα θεωρεί πως επιτεύχθηκαν οι επιμέρους στόχοι που είχαν τεθεί στο στάδιο του σχεδιασμού της έρευνας.

4. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΕΡΕΥΝΑΣ:**ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΟ 11ο ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΝΕΑΣ ΙΩΝΙΑΣ, ΑΘΗΝΑ :**

1γ.

Κατηγορία	Αριθμός απαντήσεων	Ποσοστό %
Αγόρι	23	55%
Κορίτσι	19	45%
Σύνολο	42	100%

1ε. Μορφωτικό επίπεδο γονέων.

	Δημοτικό	Γυμνάσιο	Λύκειο	Ανώτερη εκπαίδευση
Μητέρα	4,8%	9,5%	40,4%	42,8%
Πατέρας	4,7%	16,6%	35,7%	38%

* Το 4,8% των μαθητών δεν απάντησαν σε αυτή την ερώτηση.

1στ. Εργάζονται οι γονείς;

	Ναι	Όχι
Μητέρα	85,7%	11,9%
Πατέρας	95,2%	4,7%

* Το 2,3% δεν απάντησε δεν απάντησε όσον αφορά τη μητέρα.

2. Όταν ακούς τη λέξη διαζύγιο τι σου έρχεται στο μυαλό;

	Ποσοστό %
Χωρισμός δύο ανθρώπων	30,9%
Λύπη	23,8%
Τσακωμένοι άνθρωποι	4,8%
Σκέφτονται το παιδί που στεναχωριέται	11,9%
Φόβος για τους δικούς του γονείς	11,9%
Να μη χωρίσει κανείς	4,8%
Τίποτα	2,3%
Δεν απάντησε	9,5%

3. Έχετε συζητήσει ποτέ στην τάξη για το θέμα αυτό;

	Ποσοστό %
Ναι	40,5%
Όχι	59,5%

4. Γνωρίζεις κάποιον άνθρωπο που έχει χωρίσει;

	Ποσοστό %
Ναι	92,8%
Όχι	7,2%

5. Αν ναι, από πού;

	Ποσοστό %
Συγγενείς	17,7%
Φίλους	64,2%
Οικογένειά σου	6,6%
Κάτι άλλο	8,8%

* Το 6,6% δεν απάντησε σε αυτή την ερώτηση.

**6. Με ποιον από τους δύο γονείς πρέπει να μείνει ο Γιωργάκης
(παράδειγμα παιδιού χωρισμένων γονέων);**

	Ποσοστό %
Μητέρα	76,1%
Πατέρας	7,1%

*Το 11,9% των ατόμων που απάντησαν επιθυμεί να μείνει ο Γιωργάκης και με τους δύο γονείς και το 7,1% απάντησε όπου θα ήθελε ο ίδιος. Από το 76,1% που απάντησαν θετικά για τη μητέρα το 56,2% δικαιολογεί την απάντησή του υποστηρίζοντας ότι ξέρει να το φροντίζει καλύτερα , το 18,7% γιατί το γέννησε και το 15,6% γιατί έχουν πιο στενή σχέση.

Από το 7,1% που απάντησε θετικά για τον πατέρα οι δύο στους τρεις θεωρούν ότι αν το παιδί είναι αγόρι καλύτερα να μείνει με αυτόν λόγω φύλου.

7. Πως πιστεύεις ότι θα αισθανόταν;

	Ποσοστό %
Φόβο	13,6%
Άγχος	8,5%
Λύπη	29,9%
Θυμό	5,9%
Μοναξιά	20,5%
Απόρριψη	11,9%
Ντροπή	3,4%
Όλα τα παραπάνω	4,2%

* Το 1,7% των ερωτώμενων δεν απάντησαν.

8. Τι θα προτιμούσε ο Γιωργάκης;

	Ποσοστό %
Να είναι ξανά μαζί και ας τσακώνονται	28,5%
Να είναι έστω χωριστά αλλά να έχουν καλές σχέσεις	69%

*Το 2,3% των ερωτηθέντων δεν απάντησε.

9. Τι πιστεύεις ότι θα έπρεπε να συμβεί με το Γιωργάκη και την αδερφή του.

	Ποσοστό %
Να μείνουν μαζί τα αδέρφια, με τον έναν από τους δυο γονείς	54,7%
Να μείνει το ένα με τη μητέρα και το άλλο με το πατέρα	21,4%
Να μείνουν με κάποιο συγγενικό πρόσωπο (γιαγιά, παππούς, θείος, θεία)	9,5%

* Το 7,1% των ερωτηθέντων απάντησε ότι θα επιθυμούσαν να μένουν διαδοχικά και στους δυο γονείς.

Το 7,1% απάντησε ότι θα ήθελαν να μείνουν μαζί τα αδέρφια αλλά και με τους δυο γονείς.

10. Νομίζεις ότι θα άλλαζε η συμπεριφορά του Γιωργάκη απέναντι στους φίλους του;

	Ποσοστό%
Ναι	85,7%
Όχι	14,3%

11. Αν ναι, τι θα πιστεύεις ότι θα συνέβαινε;

	Ποσοστό%
Θα ήθελε την παρέα τους	57,1%
Θα ήθελε να είναι μόνος	33,3%

*Το 7,1% των ερωτηθέντων απάντησε ότι κάτι άλλο θα συνέβαινε. Από αυτό το 7,1% οι δυο στους τρεις απάντησαν ότι ο Γιωργάκης θα ζήλευε και ένας πως θα είχε νεύρα.

12. Νομίζεις ότι θα άλλαζε η συμπεριφορά του στο σχολείο;

	Ποσοστό%
Δε θα πρόσεχε	43%
Δε θα διάβαζε	23,6%
Θα έλειπε συχνά	16,6%
Δεν θα άλλαζε τίποτα	9,7%

*Το 6,9% των ερωτηθέντων απάντησε κάτι άλλο και από αυτό το ποσοστό 2 απάντησαν ότι θα είναι ανήσυχος, 2 ότι θα είναι στεναχωρημένος και 1 ότι θα απέρριπτε τους άλλους.

13. Σε ποιον πιστεύεις πως πρέπει να μιλήσει ο Γιωργάκης για το πώς νιώθει;

	Ποσοστό %
Μητέρα	22,5%
Πατέρα	19,3%
Άλλο συγγενή	16,1%
Δάσκαλο	8,6%
Φίλο	22,5%
Κάποιον ειδικό	8,6%
Κανένα	2,1%

14. Εσύ πως θα αντιμετώπιζες το Γιωργάκη αν ήταν φίλος σου;

	Ποσοστό %
Θα συνέχιζα να τον κάνω παρέα	95,2%
Θα σταματούσα να τον κάνω παρέα	0%

*Το 4,8% των ερωτηθέντων απάντησε ότι θα έκανε ότι του έλεγε ο Γιωργάκης.

15. Ποια από τα παρακάτω νομίζεις ότι θα επηρέαζε τη ζωή του Γιωργάκη και πόσο;

		Πολύ	Καθόλου	Δεν απάντησαν
Αλλαγή σπιτιού	40,4%	26,1%	11,9%	21,4%
Αλλαγή σχολείου	19%	54,7%	14,2%	11,9%
Αλλαγή περιοχής/πόλης	7,1%	59,5%	14,2%	19%

16. Πιστεύεις ότι οι δυσκολίες είναι διαφορετικές όταν το παιδί είναι αγόρι ή κορίτσι;

	Ποσοστό%
Ναι	50%
Όχι	50%

* Από το 50% των ερωτηθέντων που απάντησαν ΝΑΙ οι 8 είπαν ότι τα κορίτσια είναι πιο ευαίσθητα και από το 50% που απάντησαν όχι όλοι είπαν ότι είναι το ίδιο.

17^α. Πόσο συχνά θα ήθελε το παιδί , να βλέπει το γονιό που δεν μένει μαζί του.

	Ποσοστό%
Πολύ συχνά	83,3%
Συχνά	11,9%
Σπάνια	4,8%
Καθόλου	0%

17β. Πως πιστεύεις ότι θα ήθελε να περνούσε τις ώρες μαζί του;

	Ποσοστό %
Παιχνίδι	26,9%
Βόλτα	48%
Άλλες δραστηριότητες	25%

* Στο 25% που απάντησαν άλλες δραστηριότητες οι 6 πρότειναν συζήτηση , οι 2 ποδόσφαιρο , οι 2 σινεμά και οι 2 ότι θέλει το παιδί.

18. Πως θα φαινόταν στο παιδί αν ο γονιός που λείπει από το σπίτι παντρευόταν ξανά;

	Ποσοστό%
Άσχημα – Προδομένο	64,2%
Ευτυχισμένος που ο γονιός είναι καλά	21,4%
Δεν ξέρω	2,3%
Δε θα συμπαθούσε τον πατριό/μητριά	4,7%
Δεν απάντησαν	7,1%

19. Πως θα φαινόταν στο παιδί αν ο γονιός που ζει μαζί παντρευόταν ξανά;

	Ποσοστό%
Άσχημα γιατί δεν θα άντεχε να τους βλέπει μαζί	57,1%
Ευτυχισμένος που ο γονιός είναι καλά	18,9%
Θα έφευγα	4,76%
Δεν ξέρω	4,76%
Να μη το κάνει (δηλαδή να μην παντρευτεί)	4,76%
Μίσος	4,76%
Ζήλια	4,76%

20. Αν ο ένας γονιός μιλάει άσχημα για τον άλλο , πως νομίζεις ότι θα αντιδρούσε το παιδί;

	Ποσοστό%
Άσχημα γιατί και οι δύο είναι γονείς του	42,8%
Θα του φώναζε	23,8%
Θα έφευγε	4,76%
Θα έκλαιγε	7,1%
Θα ένιωθε μόνο	2,3%
Θα ντρεπόταν	2,3%
Δε θα του ξαναμίλαγε	4,76%
Θα μίλαγε και στους δύο γονείς	4,76%
Δε θα τον αγαπούσε	2,3%
Θα ήξερε ότι πρέπει να πάει σε ψυχολόγο	2,3%
Τίποτα	2,3%

21. Πιστεύεις πως όταν οι γονείς χωρίζουν παύουν να αγαπούν το παιδί ή τα παιδιά τους;

	Ποσοστό%
Ναι	4,8%
Όχι	95,2%

22. Τι θα έλεγε ένα παιδί στους γονείς του που χωρίζουν;

	Ποσοστό%
Να τα ξαναβρούν	52,3%
Δεν μπορεί να κάνει τίποτα	4,76%
Να κάνουν ότι θεωρούν πιο σωστό	11,9%
Είναι στεναχωρημένο	9,5%
Να μη χωρίσουν ποτέ	2,3%
Γιατί	2,3%
Σύμβουλο γάμου	2,3%
Δε θα ξεχάσει τα χρόνια που έζησαν όλοι μαζί	2,3%
Θέλω να σας εκδικηθώ	4,76%
Να είναι καλά	4,76%
Τίποτα	2,3%

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΟ 17^Ο ΔΗΜΟΤΙΚΟ
ΣΧΟΛΕΙΟ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ:

1γ.

Κατηγορία	Αριθμός απαντήσεων	Ποσοστό %
Αγόρι	10	52,6%
Κορίτσι	9	47,4%
Σύνολο	19	100%

1ε. Μορφωτικό επίπεδο γονέων.

	Δημοτικό	Γυμνάσιο	Λύκειο	Ανώτερη εκπαίδευση
Μητέρα	0%	21%	47,3%	31,5%
Πατέρας	0%	15,7%	57,8%	26,3%

1στ. Εργάζονται οι γονείς;

	Ναι	Όχι
Μητέρα	73,6%	26,4%
Πατέρας	100%	0%

2. Όταν ακούς τη λέξη διαζύγιο τι σου έρχεται στο μυαλό;

	Ποσοστό %
Χωρισμός δύο ανθρώπων	25%
Λύπη	50%
Καυγάδες	12,5%
Δεν απάντησε	12,5%

3. Έχετε συζητήσει ποτέ στην τάξη για το θέμα αυτό;

	Ποσοστό %
Ναι	0%
Όχι	100%

4. Γνωρίζεις κάποιον άνθρωπο που έχει χωρίσει;

	Ποσοστό %
Ναι	84,2%
Όχι	10,5%

* Το 5,3% των ερωτηθέντων δεν απάντησαν σε αυτή την ερώτηση

5. Αν ναι, από πού;

	Ποσοστό %
Συγγενείς	52,6%
Φίλους	26,3%
Οικογένειά σου	0%
Κάτι άλλο	5,2%

* Το 15,7% δεν απάντησε σε αυτή την ερώτηση.

6. Με ποιον από τους δύο γονείς πρέπει να μείνει ο Γιωργάκης;

	Ποσοστό %
Μητέρα	94,1%
Πατέρας	5,9%

* Από το 94,1% των ερωτηθέντων που απάντησαν θετικά για τη μητέρα οι 4 δικαιολόγησαν την απάντησή τους λέγοντας ότι το γέννησε, 4 ότι υπάρχει πιο στενή σχέση με τη μητέρα και 9 δεν δικαιολόγησαν την απάντησή τους.

7. Πως πιστεύεις ότι θα αισθανόταν;

	Ποσοστό %
Φόβο	11,1%
Άγχος	11,1%
Λύπη	27,7%
Θυμό	12,9%
Μοναξιά	18,5%
Απόρριψη	11,1%
Ντροπή	1,8%
Όλα τα παραπάνω	3,7%

* Το 1,8% των ερωτώμενων δεν απάντησαν.

8. Τι θα προτιμούσε ο Γιωργάκης;

	Ποσοστό %
Να είναι ξανά μαζί και ας τσακώνονται	15,7%
Να είναι έστω χωριστά αλλά να έχουν καλές σχέσεις	78,9%

*Το 5,2% των ερωτηθέντων δεν απάντησε.

9. Τι πιστεύεις ότι θα έπρεπε να συμβεί με το Γιωργάκη και την αδερφή του.

	Ποσοστό %
Να μείνουν μαζί τα αδέρφια, με τον έναν από τους δυο γονείς	63,1%
Να μείνει το ένα με τη μητέρα και το άλλο με το πατέρα	21%
Να μείνουν με κάποιο συγγενικό πρόσωπο (γιαγιά, παππούς, θείος, θεία)	5,2%

* Το 5,2% απάντησε «κάτι άλλο» , χωρίς να δικαιολογήσει την απάντησή του και το υπόλοιπο 5,2% δεν απάντησε στην ερώτηση.

10. Νομίζεις ότι θα άλλαζε η συμπεριφορά του Γιωργάκη απέναντι στους φίλους του;

	Ποσοστό%
Ναι	57,8%
Όχι	36,8%

*Το 5,2% των ερωτηθέντων δεν απάντησε.

11. Αν ναι, τι θα πιστεύεις ότι θα συνέβαινε;

	Ποσοστό%
Θα ήθελε την παρέα τους	10,5%
Θα ήθελε να είναι μόνος	31,5%

* Το 21% απάντησε «κάτι άλλο» , χωρίς να δικαιολογήσει την απάντησή του και το υπόλοιπο 36,8% δεν απάντησε στην ερώτηση.

12. Νομίζεις ότι θα άλλαζε η συμπεριφορά του στο σχολείο;

	Ποσοστό%
Δε θα πρόσεχε	34,2%
Δε θα διάβαζε	34,2%
Θα έλειπε συχνά	17,1%
Δεν θα άλλαζε τίποτα	8,5%

* Το 2,8% απάντησε «κάτι άλλο» , χωρίς να δικαιολογήσει την απάντησή του και το υπόλοιπο 2,8% δεν απάντησε στην ερώτηση.

13. Σε ποιον πιστεύεις πως πρέπει να μιλήσει ο Γιωργάκης για το πώς νιώθει;

	Ποσοστό %
Μητέρα	27%
Πατέρα	13,5%
Άλλο συγγενή	21,6%
Δάσκαλο	2,7%
Φίλο	29,7%
Κάποιον ειδικό	2,7%
Κανένα	0%

*Το 2,7% των ερωτηθέντων δεν απάντησε.

14. Εσύ πως θα αντιμετώπιζες το Γιωργάκη αν ήταν φίλος σου;

	Ποσοστό %
Θα συνέχιζα να τον κάνω παρέα	84,2%
Θα σταματούσα να τον κάνω παρέα	10,5%

*Το 5,2% των ερωτηθέντων δεν απάντησε.

15. Ποια από τα παρακάτω νομίζεις ότι θα επηρέαζε τη ζωή του Γιωργάκη και πόσο;

	Λίγο	Πολύ	Καθόλου	Δεν απάντησαν
Αλλαγή σπιτιού	15,7%	73,6%	0%	10,5%
Αλλαγή σχολείου	21%	68,4%	0%	10,5%
Αλλαγή περιοχής/πόλης	5,2%	78,9%	5,2%	10,5%

16. Πιστεύεις ότι οι δυσκολίες είναι διαφορετικές όταν το παιδί είναι αγόρι ή κορίτσι;

	Ποσοστό%
Ναι	10,5%
Όχι	84,2%

* Από το 10,5% των ερωτηθέντων που απάντησαν ΝΑΙ όλοι είπαν ότι τα κορίτσια είναι πιο ευαίσθητα και στο ΟΧΙ 8 είπαν ότι είναι το ίδιο και το 1 είπε ότι εξαρτάται από το χαρακτήρα του παιδιού.

17^α. Πόσο συχνά θα ήθελε το παιδί , να βλέπει το γονιό που δεν μένει μαζί του.

	Ποσοστό%
Πολύ συχνά	77,7%
Συχνά	11,1%
Σπάνια	5,5%
Καθόλου	5,5%

17β. Πως πιστεύεις ότι θα ήθελε να περνούσε τις ώρες μαζί του;

	Ποσοστό %
Παιχνίδι	26%
Βόλτα	39,1%
Άλλες δραστηριότητες	34,7%

* Στο 34,7% που απάντησαν άλλες δραστηριότητες όλοι πρότειναν τη συζήτηση.

18. Πως θα φαινόταν στο παιδί αν ο γονιός που λείπει από το σπίτι παντρευόταν ξανά;

	Ποσοστό%
Άσχημα – Στεναχώρια	55,5%
Δεν ξέρω	11,1%
Θα καταλάβαινε	33,3%

19. Πως θα φαινόταν στο παιδί αν ο γονιός που ζει μαζί παντρευόταν ξανά;

	Ποσοστό%
Πολύ άσχημα	55,5%
Θα τον έστελνα στο ΚΑΤ	5,5%
Θα τον έδιωχνα	5,5%
Δε θα το πείραζε	11,1%
Δεν απάντησαν	22,2%

20. Αν ο ένας γονιός μιλάει άσχημα για τον άλλο , πως νομίζεις ότι θα αντιδρούσε το παιδί;

	Ποσοστό%
Άσχημα	47%
Δε θα το επέτρεπα	11,7%
Θα έκλαιγε	23,5%
Θα τον πίστευε	5,8%
Θα του έλεγε να σταματήσει	5,8%
Δε ξέρω	5,8%

21. Πιστεύεις πως όταν οι γονείς χωρίζουν παύουν να αγαπούν το παιδί ή τα παιδιά τους;

	Ποσοστό%
Ναι	0%
Όχι	100%

22. Τι θα έλεγε ένα παιδί στους γονείς του που χωρίζουν;

	Ποσοστό%
Να τα ξαναβρούν	55,5%
Σας μισώ	5,5%
Ντροπή σας	5,5%
Δεν με αγαπάτε	11,1%
Δική σας απόφαση	11,1%
Τίποτα	11,1%

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΟ 3^ο ΔΗΜΟΤΙΚΟ
ΣΠΑΡΤΗΣ

1γ.

Κατηγορία	Αριθμός απαντήσεων	Ποσοστό %
Αγόρι	8	38,1%
Κορίτσι	13	61,9%
Σύνολο	21	100%

1ε. Μορφωτικό επίπεδο γονέων.

	Δημοτικό	Γυμνάσιο	Λύκειο	Ανώτερη εκπαίδευση
Μητέρα	0%	19%	28,5%	52,3%
Πατέρας	0%	14,2%	19%	66,6%

1στ. Εργάζονται οι γονείς;

	Ναι	Όχι
Μητέρα	76,1%	23,8%
Πατέρας	100%	0%

2. Όταν ακούς τη λέξη διαζύγιο τι σου έρχεται στο μυαλό;

	Ποσοστό %
Χωρισμός	47,6%
Στεναχώρια	14,3%
Προβλήματα στην οικογένεια	23,8%
Διαλυμένη οικογένεια	4,8%
Τίποτα	4,8%
Δεν θέλω να το ακούω	4,8%

3. Έχετε συζητήσει ποτέ στην τάξη για το θέμα αυτό;

	Ποσοστό %
Ναι	0%
Όχι	100%

4. Γνωρίζεις κάποιον άνθρωπο που έχει χωρίσει;

	Ποσοστό %
Ναι	95,2%
Όχι	4,8%

5. Αν ναι, από πού;

	Ποσοστό %
Συγγενείς	31,8%
Φίλους	50%
Οικογένειά σου	13,6%
Κάτι άλλο	4,5%

6. Με ποιον από τους δύο γονείς πρέπει να μείνει ο Γιωργάκης;

	Ποσοστό %
Μητέρα	80,9%
Πατέρας	0%
Το ίδιο το παιδί αποφασίζει	4,8%
Δεν ξέρω	4,8%
Αναλόγως με την οικονομική κατάσταση του κάθε γονέα	9,5%

* Από το 80,9% των ερωτηθέντων που απάντησαν θετικά για τη μητέρα οι 12 δικαιολόγησαν την απάντησή τους λέγοντας ότι θα φροντίζει το παιδί καλύτερα εκείνη, 3 ότι εκείνη το γέννησε, και 2 ότι η μητέρα είναι το παν.

7. Πως πιστεύεις ότι θα αισθανόταν;

	Ποσοστό %
Φόβο	9,1%
Άγχος	4,5%
Λύπη	36,3%
Θυμό	4,5%
Μοναξιά	22,7%
Απόρριψη	4,5%
Ντροπή	9,1%
Όλα τα παραπάνω	9,1%

8. Τι θα προτιμούσε ο Γιωργάκης;

	Ποσοστό %
Να είναι ξανά μαζί και ας τσακώνονται	28,6%
Να είναι έστω χωριστά αλλά να έχουν καλές σχέσεις	71,4%

9. Τι πιστεύεις ότι θα έπρεπε να συμβεί με το Γιωργάκη και την αδερφή του.

	Ποσοστό %
Να μείνουν μαζί τα αδέρφια, με τον έναν από τους δυο γονείς	76,2%
Να μείνει το ένα με τη μητέρα και το άλλο με το πατέρα	9,5%
Να μείνουν με κάποιο συγγενικό πρόσωπο (γιαγιά, παππούς, θείος, θεία)	4,8%

* Το 9,5% απάντησε «κάτι άλλο», λέγοντας ότι θα ήθελαν να μείνουν μαζί τα αδέρφια αλλά να πηγαίνουν και στους δυο γονείς διαδοχικά.

10. Νομίζεις ότι θα άλλαζε η συμπεριφορά του Γιωργάκη απέναντι στους φίλους του;

	Ποσοστό%
Ναι	66,7%
Όχι	33,3%

11. Αν ναι, τι θα πιστεύεις ότι θα συνέβαινε;

	Ποσοστό%
Θα ήθελε την παρέα τους	23,8%
Θα ήθελε να είναι μόνος	47,6%

* Το 4,8% απάντησε «κάτι άλλο» , χωρίς να δικαιολογήσει την απάντησή του και το υπόλοιπο 23,8% δεν απάντησε στην ερώτηση.

12. Νομίζεις ότι θα άλλαζε η συμπεριφορά του στο σχολείο;

	Ποσοστό%
Δε θα πρόσεχε	42,4%
Δε θα διάβαζε	24,2%
Θα έλειπε συχνά	18,2%
Δεν θα άλλαζε τίποτα	12,1%

* Το 3% απάντησε «κάτι άλλο» λέγοντας ότι «το μυαλό του θα ταξίδευε»

13. Σε ποιον πιστεύεις πως πρέπει να μιλήσει ο Γιωργάκης για το πώς νιώθει;

	Ποσοστό %
Μητέρα	34,1%
Πατέρα	29,2%
Άλλο συγγενή	7,3%
Δάσκαλο	4,9%
Φίλο	17%
Κάποιον ειδικό	4,9%
Κανένα	2,4%

14. Εσύ πως θα αντιμετώπιζες το Γιωργάκη αν ήταν φίλος σου;

	Ποσοστό %
Θα συνέχιζα να τον κάνω παρέα	100%
Θα σταματούσα να τον κάνω παρέα	0%

15. Ποια από τα παρακάτω νομίζεις ότι θα επηρέαζε τη ζωή του Γιωργάκη και πόσο;

	Λίγο	Πολύ	Καθόλου	Δεν απάντησαν
Αλλαγή σπιτιού	66,6%	23,8%	0%	9,5%
Αλλαγή σχολείου	9,5%	85,7%	4,8%	0%
Αλλαγή περιοχής/πόλης	9,5%	66,6%	9,5%	14,3%

16. Πιστεύεις ότι οι δυσκολίες είναι διαφορετικές όταν το παιδί είναι αγόρι ή κορίτσι;

	Ποσοστό%
Ναι	14,3%
Όχι	85,7%

* Από το 85,7% των ερωτηθέντων που απάντησαν ΟΧΙ οι 12 είπαν ότι θα στεναχωριόντουσαν εξίσου και τα δυο και 6 δεν το δικαιολόγησαν.

Από το 14,3% των ερωτηθέντων που απάντησαν ΝΑΙ τα δυο απάντησαν πως τα κορίτσια είναι πιο ευαίσθητα και 1 απάντησε πως τα αγόρια συνειδητοποιούν πιο εύκολα μια τέτοια κατάσταση.

17^α. Πόσο συχνά θα ήθελε το παιδί , να βλέπει το γονιό που δεν μένει μαζί του.

	Ποσοστό%
Πολύ συχνά	95,3%
Συχνά	4,7%
Σπάνια	0%
Καθόλου	0%

17β. Πως πιστεύεις ότι θα ήθελε να περνούσε τις ώρες μαζί του;

	Ποσοστό %
Παιχνίδι	52%
Βόλτα	44%
Άλλες δραστηριότητες	4%

* Το 4% που απάντησαν άλλες δραστηριότητες όλοι πρότειναν τη συζήτηση.

18. Πως θα φαινόταν στο παιδί αν ο γονιός που λείπει από το σπίτι παντρευόταν ξανά;

	Ποσοστό%
Πολύ άσχημα	28,5%
Λύπη	23,8%
Δύσκολη αποδοχή- Ζήλια	19%
Στην αρχή δύσκολα αλλά θα μετά θα προσαρμόζονταν.	9,5%
Δεν θα το πείραζε το παιδί	14,3%
Απόρριψη και ότι το ίδιο ήταν ο λόγος του διαζυγίου	4,8%

19. Πως θα φαινόταν στο παιδί αν ο γονιός που ζει μαζί παντρευόταν ξανά;

	Ποσοστό%
Άσχημα	42,8%
Στεναχώρια- λύπη	23,8%
Παραμέληση	14,3%
Θυμός	9,5%
Έχει κάθε δικαίωμα να ξαναπαντρευτεί	9,5%

20. Αν ο ένας γονιός μιλάει άσχημα για τον άλλο , πως νομίζεις ότι θα αντιδρούσε το παιδί;

	Ποσοστό%
Στεναχώρια	47,6%
Κλάμα	19%
Διαφωνώ, θα τους έλεγα να σταματήσουν	19%
Αμίλητο	4,8%
Προσβολή	4,8%
Θα επηρεαζόταν	4,8%

21. Πιστεύεις πως όταν οι γονείς χωρίζουν παύουν να αγαπούν το παιδί ή τα παιδιά τους;

	Ποσοστό%
Ναι	0%
Όχι	100%

22. Τι θα έλεγε ένα παιδί στους γονείς του που χωρίζουν;

	Ποσοστό%
Να μείνουν φίλοι	23,8%
Είναι λυπημένο	13,3%
Να μη χωρίσουν	33,3%
Δεν γνωρίζω	14,3%
Θα πεθάνω	4,8%
Γιατί το κάνατε αυτό;	4,8%
Δεν χάθηκε ο κόσμος που χωρίζετε	4,8%

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΟ 1^ο ΔΗΜΟΤΙΚΟ
ΤΡΙΠΟΛΗΣ

1γ.

Κατηγορία	Αριθμός απαντήσεων	Ποσοστό %
Αγόρι	15	60%
Κορίτσι	10	40%
Σύνολο	25	100%

1ε. Μορφωτικό επίπεδο γονέων.

	Δημοτικό	Γυμνάσιο	Λύκειο	Ανώτερη εκπαίδευση
Μητέρα	12%	20%	33%	31%
Πατέρας	24%	8%	52%	12%

*Το 4% των ερωτηθέντων δεν απάντησε στην ερώτηση

1στ. Εργάζονται οι γονείς;

	Ναι	Όχι
Μητέρα	80%	20%
Πατέρας	100%	0%

2. Όταν ακούς τη λέξη διαζύγιο τι σου έρχεται στο μυαλό;

	Ποσοστό %
Δυο άνθρωποι που χωρίζουν	44%
Τσακωμοί-Στεναχώρια	16%
Κλάμα-δεν θα ήθελα να συμβεί στη οικογένειά μου	8%
Διαλυμένη οικογένεια	20%
Δεν πιστεύω ότι το εννοούν- το κάνουν από αντίδραση	4%

*Το 8% των ερωτηθέντων δεν απάντησε σε αυτή την ερώτηση.

3. Έχετε συζητήσει ποτέ στην τάξη για το θέμα αυτό;

	Ποσοστό %
Ναι	44%
Όχι	56%

4. Γνωρίζεις κάποιον άνθρωπο που έχει χωρίσει;

	Ποσοστό %
Ναι	60%
Όχι	40%

5. Αν ναι, από πού;

	Ποσοστό %
Συγγενείς	33%
Φίλους	31%
Οικογένειά σου	0%
Κάτι άλλο	4%

* Το 32% των ερωτηθέντων δεν απάντησε σε αυτή την ερώτηση.

6. Με ποιον από τους δύο γονείς πρέπει να μείνει ο Γιωργάκης;

	Ποσοστό %
Μητέρα	88%
Πατέρας	12%

* Από το 88% των ερωτηθέντων που απάντησαν θετικά για τη μητέρα οι 10 δικαιολόγησαν την απάντησή τους λέγοντας ότι θα φροντίζει το παιδί καλύτερα εκείνη, 5 ότι εκείνη το γέννησε, και 1 ότι η μητέρα είναι ένα πρόσωπο αξέχαστο, 2 ότι η μητέρα έχει περισσότερο χρόνο από τον πατέρα, 2 ότι η μητέρα αγαπά το παιδί περισσότερο, 1 ότι η μητέρα πονά περισσότερο το παιδί και 1 δεν δικαιολόγησε την απάντησή του.

Από το 12% των ερωτηθέντων που απάντησε θετικά για τον πατέρα 1 απάντησε ότι εκείνος είναι πιο έξυπνος, 1 ότι καταλαβαίνει καλύτερα το γιο και 1 δεν δικαιολόγησε την απάντησή του.

7. Πως πιστεύεις ότι θα αισθανόταν;

	Ποσοστό %
Φόβο	17,8%
Άγχος	0%
Λύπη	39,2%
Θυμό	10,7%
Μοναξιά	28,5%
Απόρριψη	10,7%
Ντροπή	8,9%
Όλα τα παραπάνω	3,5%

8. Τι θα προτιμούσε ο Γιωργάκης;

	Ποσοστό %
Να είναι ξανά μαζί και ας τσακώνονται	8%
Να είναι έστω χωριστά αλλά να έχουν καλές σχέσεις	82%

9. Τι πιστεύεις ότι θα έπρεπε να συμβεί με το Γιωργάκη και την αδερφή του.

	Ποσοστό %
Να μείνουν μαζί τα αδέρφια, με τον έναν από τους δυο γονείς	60%
Να μείνει το ένα με τη μητέρα και το άλλο με το πατέρα	36%
Να μείνουν με κάποιο συγγενικό πρόσωπο (γιαγιά, παππούς, θείος, θεία)	0%

* Το 4% απάντησε «κάτι άλλο», λέγοντας ότι θα ήθελαν να μείνουν μαζί τα αδέρφια αλλά να πηγαίνουν και στους δυο γονείς διαδοχικά.

10. Νομίζεις ότι θα άλλαζε η συμπεριφορά του Γιωργάκη απέναντι στους φίλους του;

	Ποσοστό%
Ναι	84%
Όχι	16%

11. Αν ναι, τι θα πιστεύεις ότι θα συνέβαινε;

	Ποσοστό%
Θα ήθελε την παρέα τους	32%
Θα ήθελε να είναι μόνος	60%

* Το 8% δεν απάντησε στην ερώτηση.

12. Νομίζεις ότι θα άλλαζε η συμπεριφορά του στο σχολείο;

	Ποσοστό%
Δε θα πρόσεχε	48%
Δε θα διάβαζε	25,8%
Θα έλειπε συχνά	10,3%
Δεν θα άλλαζε τίποτα	3,5%

* Από το 3,5% που απάντησε «κάτι άλλο», 1 απάντησε ότι θα σκεφτόταν συνέχεια τους γονείς τους και 1 ότι δεν θα είχε διάθεση για τίποτα.

13. Σε ποιον πιστεύεις πως πρέπει να μιλήσει ο Γιωργάκης για το πώς νιώθει;

	Ποσοστό %
Μητέρα	22,5%
Πατέρα	21%
Άλλο συγγενή	14,5%
Δάσκαλο	13%
Φίλο	5%
Κάποιον ειδικό	21%
Κανένα	3%

14. Εσύ πως θα αντιμετώπιζες το Γιωργάκη αν ήταν φίλος σου;

	Ποσοστό %
Θα συνέχιζα να τον κάνω παρέα	100%
Θα σταματούσα να τον κάνω παρέα	0%

15. Ποια από τα παρακάτω νομίζεις ότι θα επηρέαζε τη ζωή του Γιωργάκη και πόσο;

	Λίγο	Πολύ	Καθόλου	Δεν απάντησαν
Αλλαγή σπιτιού	36%	48%	8%	8%
Αλλαγή σχολείου	16%	56%	12%	16%
Αλλαγή περιοχής/πόλης	12%	68%	16%	4%

16. Πιστεύεις ότι οι δυσκολίες είναι διαφορετικές όταν το παιδί είναι αγόρι ή κορίτσι;

	Ποσοστό%
Ναι	12%
Όχι	88%

* Από το 12% των ερωτηθέντων που απάντησαν ΝΑΙ οι 2 είπαν ότι τα κορίτσια είναι πιο ευαίσθητα και 1 ότι έχουν διαφορετικά προβλήματα. Από το 88% των ερωτηθέντων που απάντησαν ΟΧΙ τα 4 είπαν πως θέλουν και τους δυο γονείς, τα 2 είπαν πως δεν παίζει ρόλο το φύλο, τα 4 ότι θα στεναχωριόντουσαν το ίδιο, τα 2 ότι έχουν τις ίδιες ανάγκες και 10 δεν δικαιολόγησαν την απάντησή τους.

17^α. Πόσο συχνά θα ήθελε το παιδί , να βλέπει το γονιό που δεν μένει μαζί του.

	Ποσοστό%
Πολύ συχνά	68%
Συχνά	20%
Σπάνια	8%
Καθόλου	0%

- Το 4% των ερωτηθέντων δεν απάντησε σ αυτή την ερώτηση.

17β. Πως πιστεύεις ότι θα ήθελε να περνούσε τις ώρες μαζί του;

	Ποσοστό %
Παιχνίδι	16%
Βόλτα	44%
Άλλες δραστηριότητες	32%

* Από το 32% που απάντησαν άλλες δραστηριότητες, 4 πρότειναν την συζήτηση (π.χ ποια είναι η πρόοδος του στο σχολείο), 2 συμβουλές και 2 δεν δικαιολόγησαν την απάντησή τους.

Το 8% δεν απάντησε σε αυτή την ερώτηση.

18. Πως θα φαινόνταν στο παιδί αν ο γονιός που λείπει από το σπίτι παντρευόταν ξανά;

	Ποσοστό%
Πολύ άσχημα	32%
Λύπη	32%
Χάλια	12%
Ανάμεικτα συναισθήματα	8%
Χαρά	4%
Άρνηση	4%
Μελαγχολία	4%
Θα ένιωθε ότι ο χωρισμός είναι οριστικός	4%

19. Πως θα φαινόνταν στο παιδί αν ο γονιός που ζει μαζί παντρευόταν ξανά;

	Ποσοστό%
Άσχημα	40%
Στεναχώρια- λύπη	16%
Ίσως το συνήθιζε	8%
Θυμός	12%
Χαρά	4%
Θα έφευγε	8%
Θα έκανε τα πάντα για να μην ξαναπαντρευτεί	4%
Θα ένιωθε απόρριψη	8%

20. Αν ο ένας γονιός μιλάει άσχημα για τον άλλο , πως νομίζεις ότι θα αντιδρούσε το παιδί;

	Ποσοστό%
Στεναχώρια-Λύπη	28%
Άσχημα- χάλια	24%
Κλάμα	12%
Θυμός	8%
Θα έφευγε	8%
Θα τους έλεγε να σταματήσουν	8%
Τον κατηγορεί για να επηρεάσει αρνητικά τα συναισθήματα του παιδιού	4%
Άγχος	4%
Θα φερόταν καλά το παιδί για να τα ξαναβρούν	4%

21. Πιστεύεις πως όταν οι γονείς χωρίζουν παύουν να αγαπούν το παιδί ή τα παιδιά τους;

	Ποσοστό%
Ναι	12%
Όχι	88%

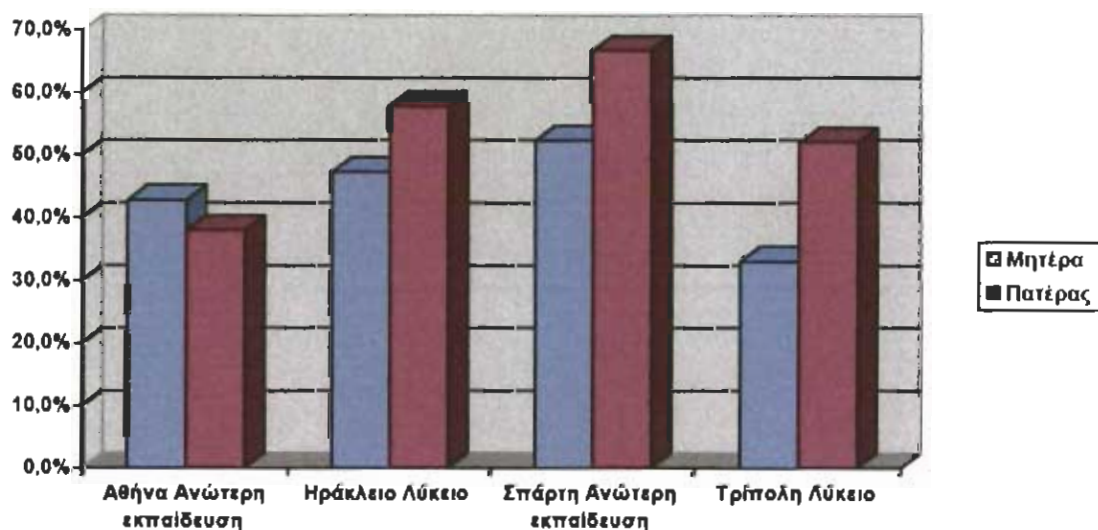
22. Τι θα έλεγε ένα παιδί στους γονείς του που χωρίζουν;

	Ποσοστό%
Σας αγαπάω	4%
Αν είστε ευτυχισμένοι έτσι, χωρίστε	8%
Να μη χωρίσουν-να τα ξαναβρούν	56%
Θα ένιωθε υπαίτιο για το χωρισμό	4%
Θα αναρωτιόταν γιατί χωρίζουν	4%
Θα έφευγε	4%
Θα τους έλεγε ότι πρέπει να ντρέπονται γι' αυτό	4%
Θα ένιωθε ότι δεν το αγαπάνε	4%
Θα τους έλεγε ότι αυτά που κάνουν είναι ανοησίες	4%

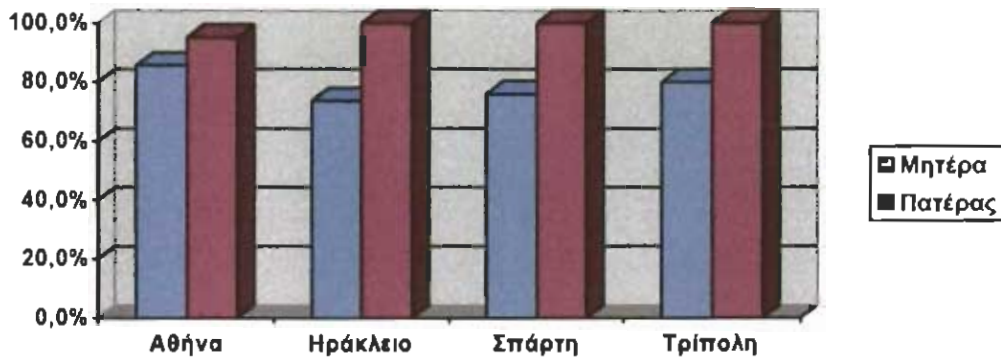
* Το 8% των ερωτηθέντων δεν απάντησε σε αυτή την ερώτηση.

5. ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ :

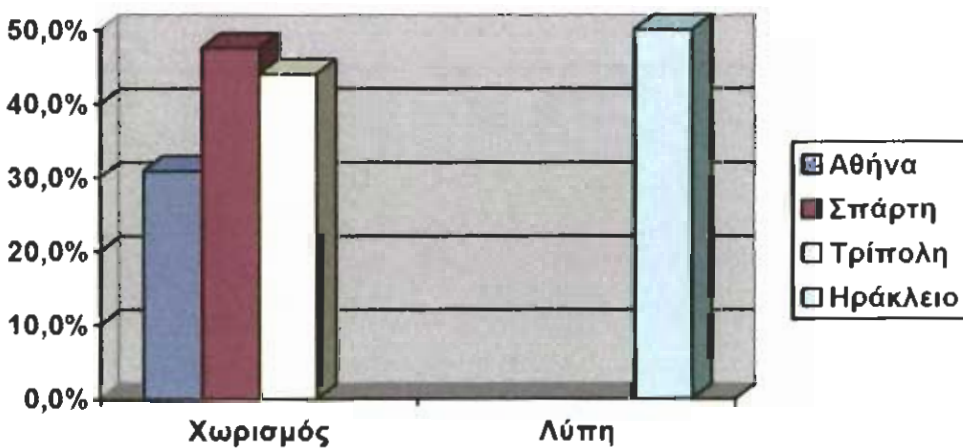
Στην ερώτηση που αφορά το μορφωτικό επίπεδο των γονέων παρατηρείται πως στην πόλη της Αθήνας το μεγαλύτερο ποσοστό των μητέρων και πατέρων έχουν λάβει ανώτερη εκπαίδευση, όπως συμβαίνει και στη Σπάρτη ενώ στο Ηράκλειο τα μεγαλύτερα ποσοστά και των δύο είναι απόφοιτοι Λυκείου όπως ανάλογα συμβαίνει και στην Τρίπολη.

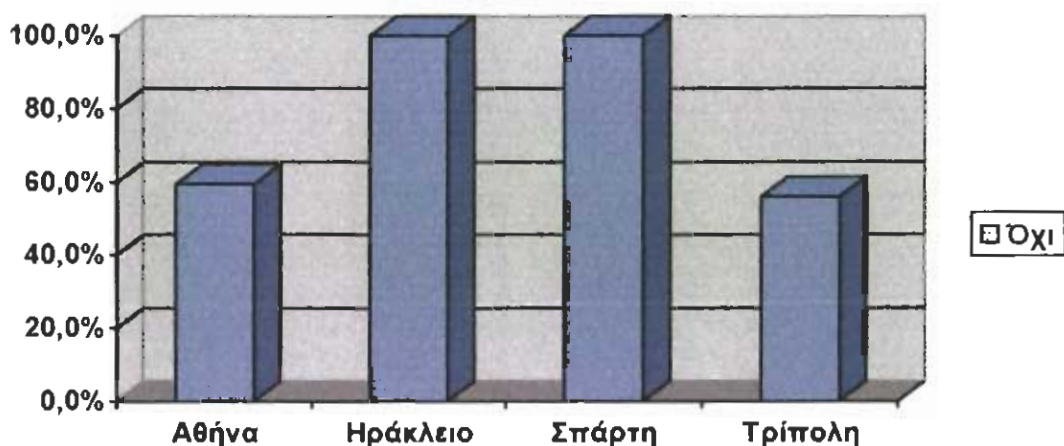
- Στην ερώτηση αν εργάζονται οι γονείς παρατηρείται ότι και στις τέσσερις πόλεις το μεγαλύτερο ποσοστό και των δύο γονέων εργάζονται.

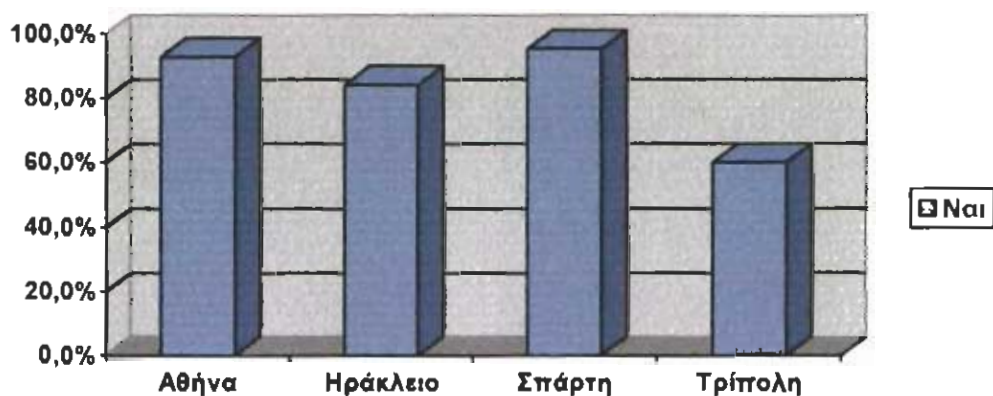
- Στην ερώτηση όταν ακούς τη λέξη διαζύγιο τι σου έρχεται στο μυαλό στις τρεις πόλεις Αθήνα, Σπάρτη και Τρίπολη το μεγαλύτερο ποσοστό των απαντήσεων αφορούν το χωρισμό δύο ανθρώπων ενώ στο Ηράκλειο το μεγαλύτερο ποσοστό αφορά τη λύπη.

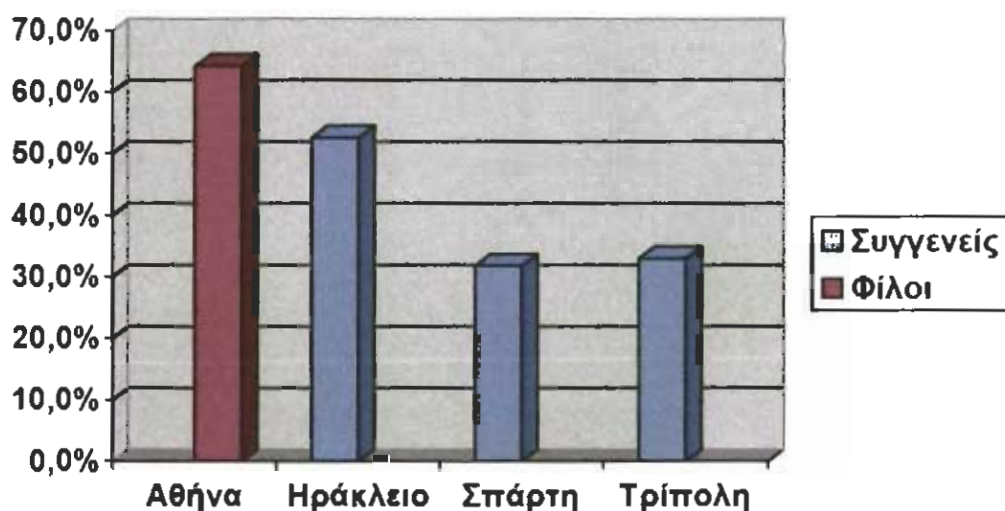
- Στην ερώτηση αν έχετε συζητήσει ποτέ στην τάξη για το θέμα αυτό το 100% του ποσοστού σε Σπάρτη και Ηράκλειο απάντησαν όχι ενώ σε Τρίπολη και Αθήνα οι απαντήσεις ήταν μοιρασμένες.

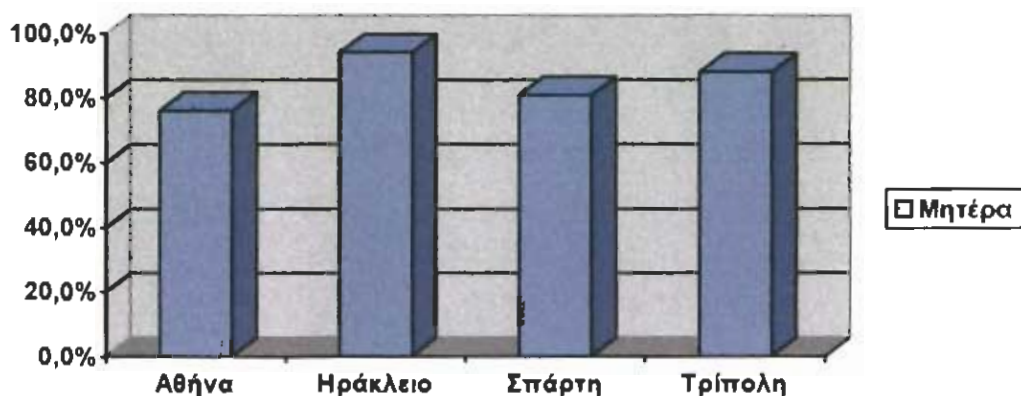
- Στην ερώτηση αν γνωρίζεις κάποιον άνθρωπο που έχει χωρίσει και στις τέσσερις πόλεις το μεγαλύτερο ποσοστό των απαντήσεων ήταν θετικό.

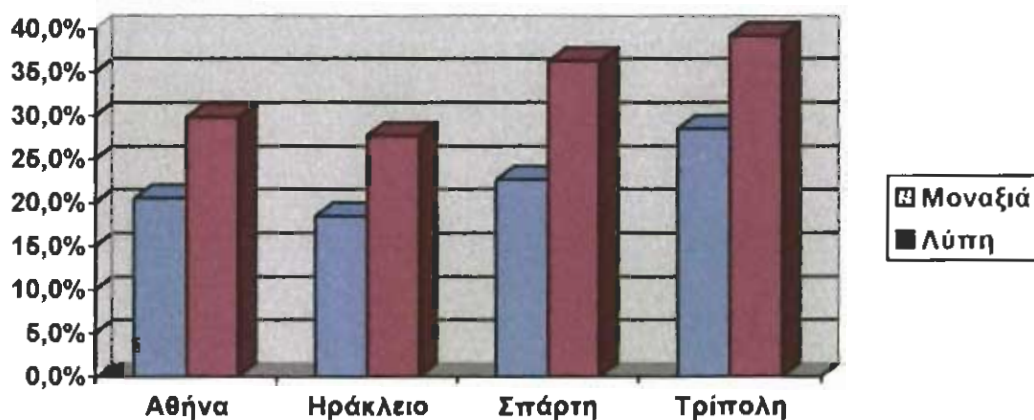
- Στην ερώτηση από πού γνωρίζουν κάποιον άνθρωπο που έχει χωρίσει σε Αθήνα και Σπάρτη το μεγαλύτερο ποσοστό των απαντήσεων αφορά τους φίλους ενώ σε Τρίπολη και Ηράκλειο τους συγγενείς.

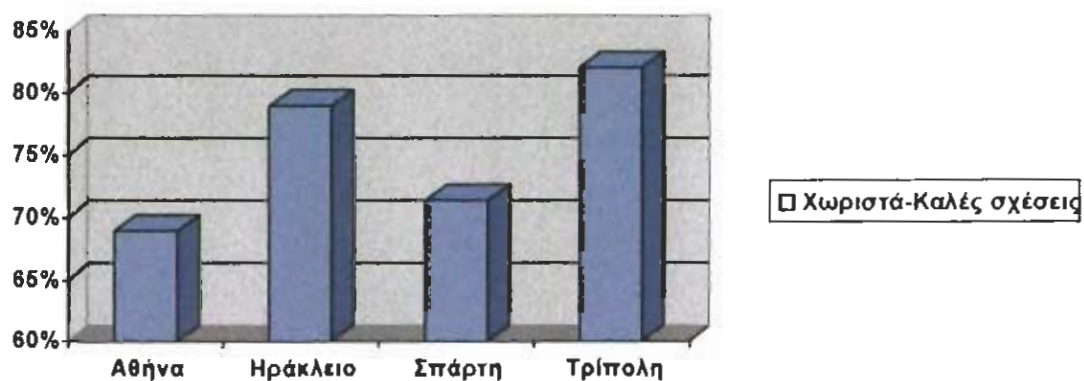
- Στην ερώτηση με ποιον από τους δυο γονείς πρέπει να μένει το παιδί η συντριπτική πλειοψηφία και στις τέσσερις πόλεις απάντησε θετικά για τη μητέρα, υποστηρίζοντας πως με εκείνη τα παιδιά έχουν καλύτερη σχέση, πως η ίδια το δικαιούται γιατί το έχει γεννήσει και πως γνωρίζει πώς να το φροντίζει καλύτερα από τον πατέρα.

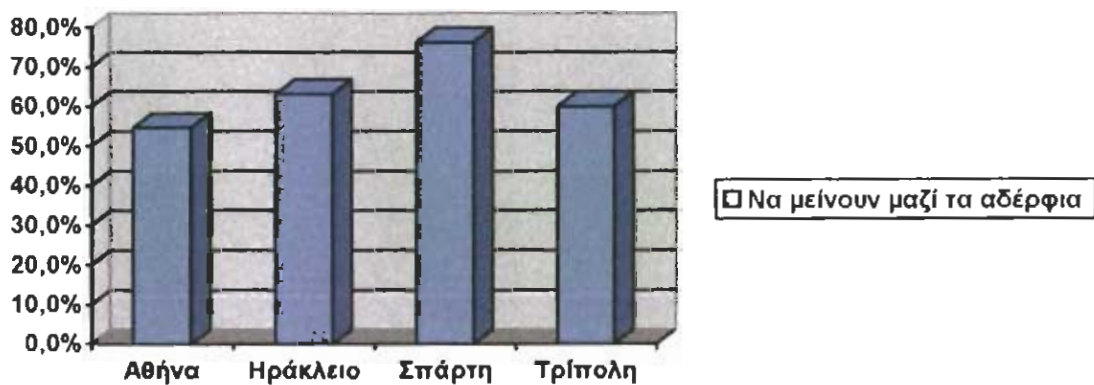
- Στην ερώτηση πως πιστεύεις ότι θα αισθανόταν το παιδί και στις τέσσερις πόλεις στο μεγαλύτερο ποσοστό τα παιδιά απάντησαν λύπη και μοναξιά.

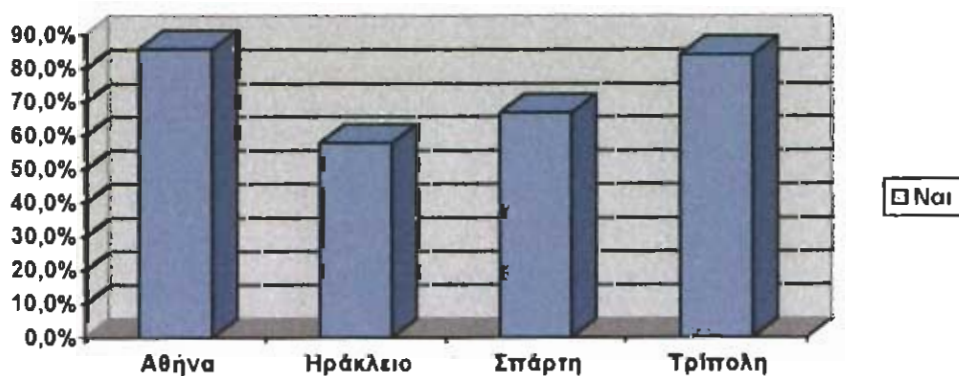
- Στην ερώτηση τι θα προτιμούσε ο Γιωργάκης να συμβεί, η συντριπτική πλειοψηφία και στις τέσσερις πόλεις θα προτιμούσε οι γονείς να είναι έστω χωριστά, αλλά να έχουν καλές σχέσεις. Αξίζει να σημειωθεί ότι υπάρχει και ένα σημαντικό ποσοστό παιδιών που επιθυμεί να είναι ξανά μαζί οι γονείς τους και ας τσακώνονται, γεγονός που αποδεικνύει την ανάγκη τους να βλέπουν μαζί γονείς τους.

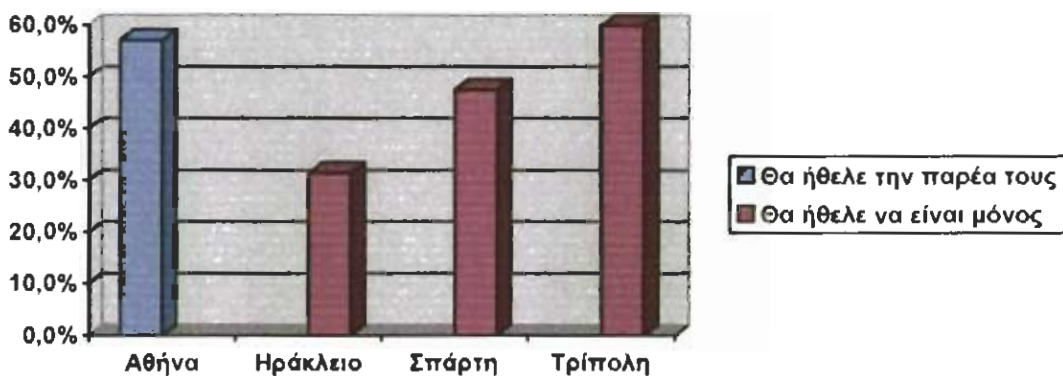
- Στην ερώτηση τι πιστεύεις ότι θα έπρεπε να συμβεί με το Γιωργάκη και την αδερφή του και στις τέσσερις πόλεις το μεγαλύτερο ποσοστό των παιδιών επιθυμεί να μείνουν μαζί τα αδέρφια με τον έναν από τους δύο γονείς.

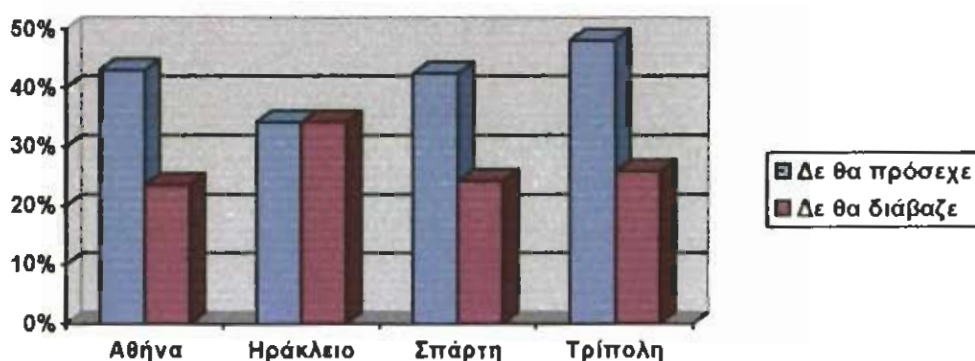
- Στην ερώτηση αν θα άλλαζε η συμπεριφορά του Γιωργάκη απέναντι στους φίλους το μεγαλύτερο ποσοστό και στις τέσσερις πόλεις απάντησε θετικά.

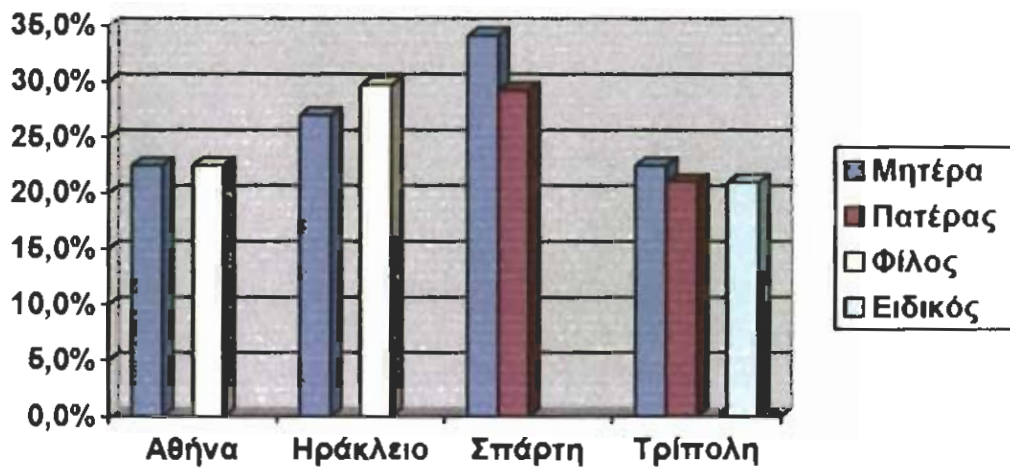
- Στην ερώτηση τι θα συνέβαινε αν πράγματι άλλαζε η συμπεριφορά του το μεγαλύτερο ποσοστό σε Ηράκλειο, Σπάρτη και Τρίπολη απάντησε ότι θα ήθελε να είναι μόνος ενώ στην Αθήνα το μεγαλύτερο ποσοστό θα ήθελε την παρέα τους.

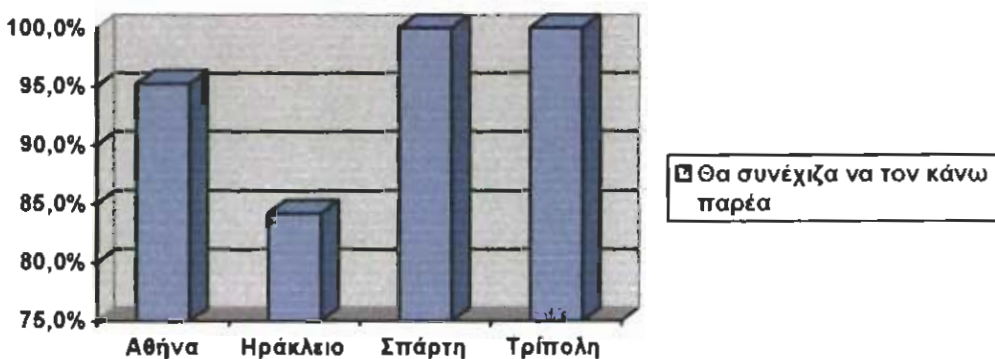
- Στην ερώτηση αν θα διαφοροποιούταν η συμπεριφορά του στο σχολείο και στις τέσσερις πόλεις το μεγαλύτερο ποσοστό των απαντήσεων ήταν ότι δε θα πρόσεχε και δε θα διάβαζε.

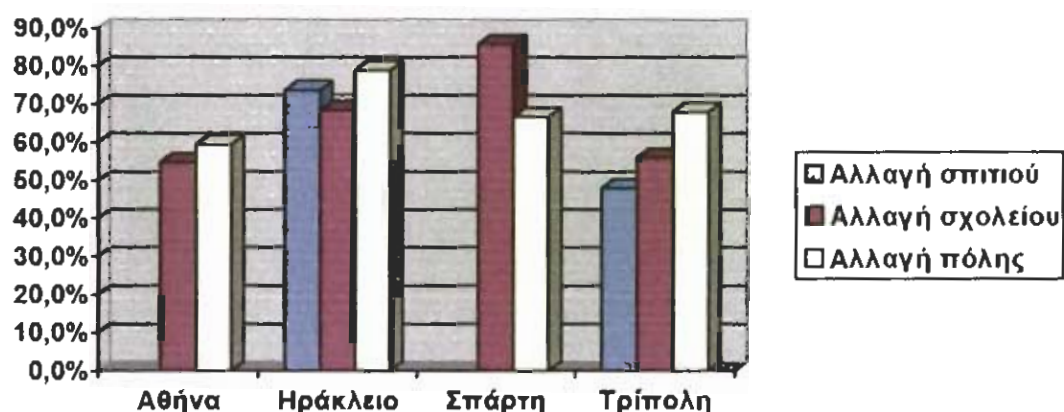
■ Στην ερώτηση σε ποιον πρέπει να μιλήσει ο Γιωργάκης για το πώς νιώθει σε Αθήνα και Ηράκλειο το μεγαλύτερο ποσοστό των απαντήσεων ήταν στον φίλο και στη μητέρα αντίστοιχα. Στην Σπάρτη το μεγαλύτερο ποσοστό αναφερόταν στη μητέρα και στον πατέρα ενώ στην Τρίπολη αναφερόταν στη μητέρα στο πατέρα , όπως και σε κάποιο ειδικό.

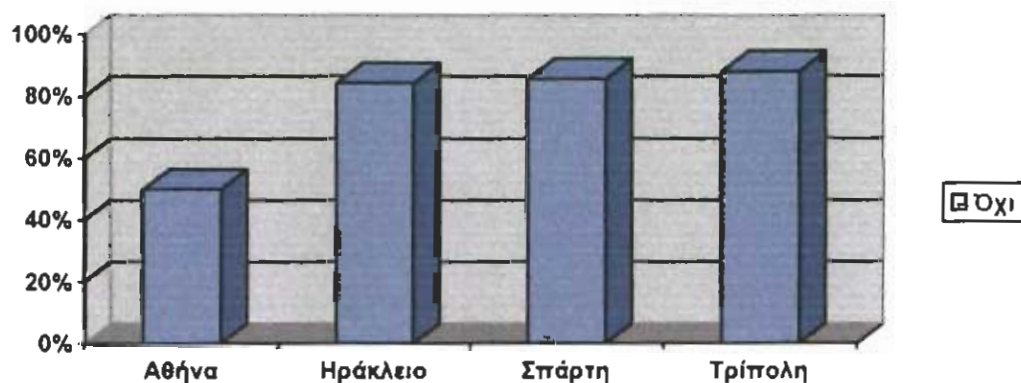
■ Στην ερώτηση πως θα αντιμετώπιζες το Γιωργάκη αν ήταν φίλος σου η συντριπτική πλειοψηφία των απαντήσεων και των τεσσάρων πόλεων υποστηρίζει πως θα συνέχιζε να τον κάνει παρέα.

- Στην ερώτηση σχετικά με τις αλλαγές που θα επηρέαζαν τη ζωή του Γιωργάκη και πόσο σε Ηράκλειο και Τρίπολη το μεγαλύτερο ποσοστό των απαντήσεων ήταν ότι η αλλαγή του σπιτιού/ σχολείου/ περιοχής/ πόλης θα επηρέαζε σε μεγάλο βαθμό (πολύ) το παιδί. Απ' την άλλη σε Αθήνα και Σπάρτη η αλλαγή του σπιτιού δεν επηρεάζει σε τόσο μεγάλο βαθμό όσο η αλλαγή σχολείου και πόλης.

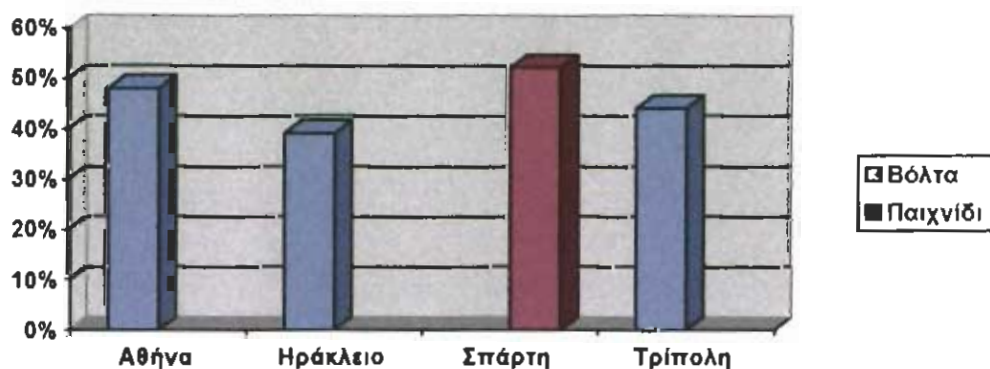
- Στην ερώτηση αν οι δυσκολίες είναι διαφορετικές όταν το παιδί είναι αγόρι ή κορίτσι σε Ηράκλειο, Σπάρτη και Τρίπολη η συντριπτική πλειοψηφία απάντησε αρνητικά ενώ στην Αθήνα οι απαντήσεις ήταν μοιρασμένες εξίσου θετικές και αρνητικές.

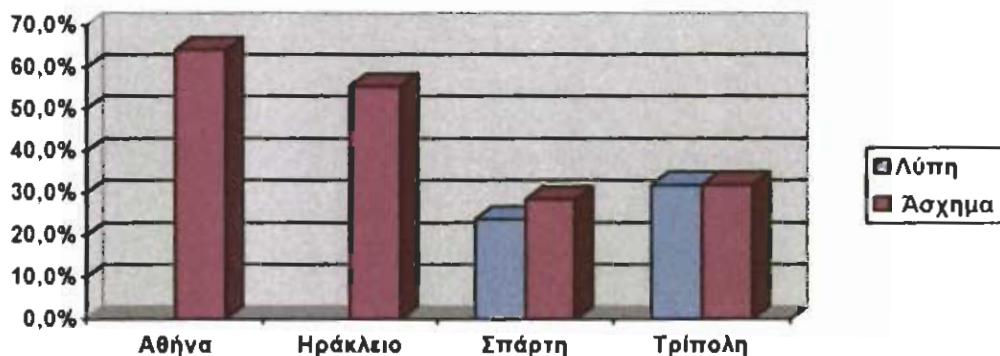
- Στην ερώτηση πόσο συχνά θα ήθελε το παιδί να βλέπει το γονιό που δεν ζει μαζί του και στις τέσσερις πόλεις το μεγαλύτερο ποσοστό απάντησε πολύ συχνά.

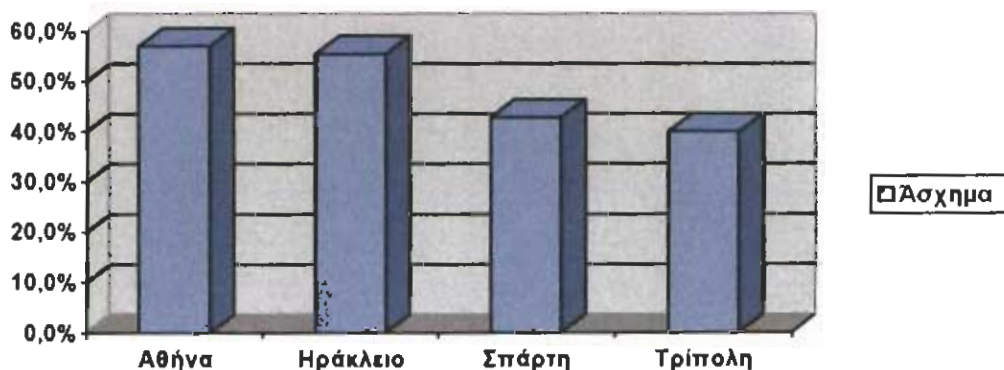
- Στην ερώτηση πως πιστεύεις ότι θα ήθελε το παιδί να περνάει τις ώρες του μαζί με το γονιό στις πόλεις Αθήνα, Ηράκλειο και Τρίπολη πρότεινε τη βόλτα ενώ στη Σπάρτη το παιχνίδι. Όσον αφορά τις άλλες δραστηριότητες η πλειοψηφία πρότεινε τη συζήτηση.

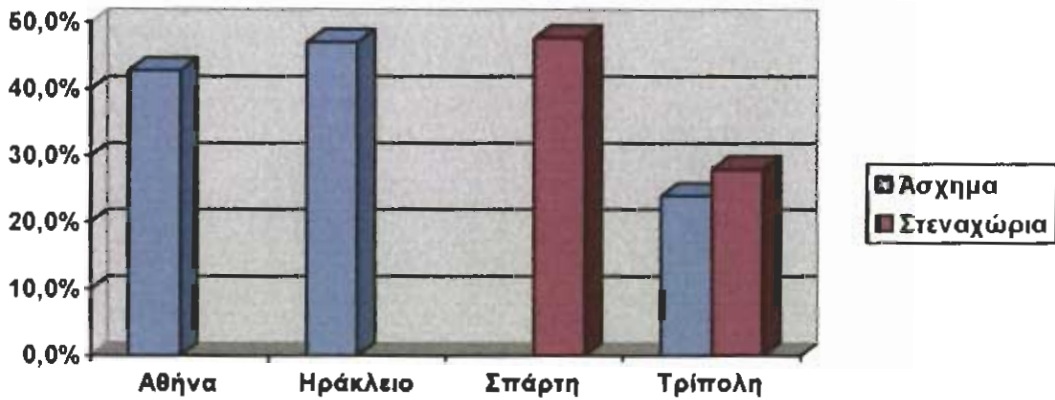
■ Στην ερώτηση πως θα φαινόταν στο παιδί αν ο γονιός που λείπει από το σπίτι παντρευόταν ξανά και στις τέσσερις πόλεις τα συναισθήματα των παιδιών , στο μεγαλύτερο ποσοστό , αφορούν τη λύπη και άσχημα. Σε μικρότερα ποσοστά εμφανίζονται οι απαντήσεις των παιδιών που θα χάρωνταν με αυτή την επιλογή του γονιού.

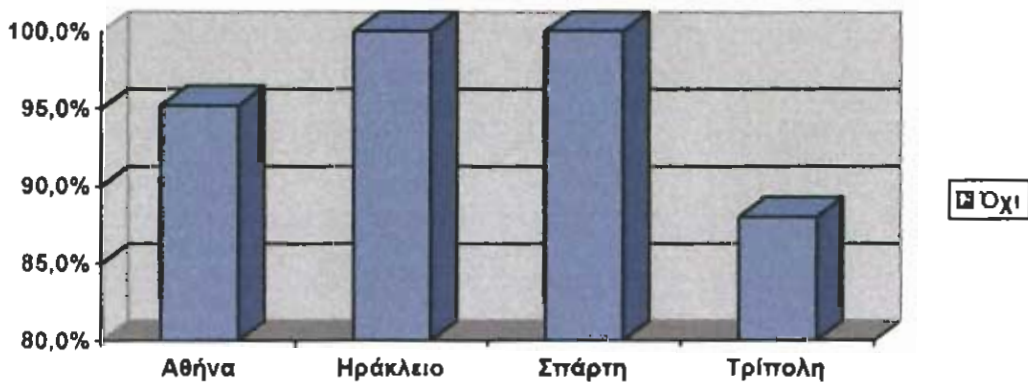
■ Στην ερώτηση πως θα φαινόταν στο παιδί αν ο γονιός που ζει μαζί παντρευόταν ξανά και στις τέσσερις πόλεις το μεγαλύτερο ποσοστό εκφράζει έντονη δυσαρέσκεια για αυτή την επιλογή του γονιού.

- Στην ερώτηση αν ο ένας γονιός μιλάει άσχημα για τον άλλο πως νομίζεις ότι θα αντιδρούσε το παιδί και στις τέσσερις πόλεις το μεγαλύτερο ποσοστό αναφέρει ότι θα ένιωθε άσχημα και θα ήταν λυπημένο.

- Στην ερώτηση πιστεύεις πως όταν οι γονείς χωρίζουν παύουν να αγαπούν το παιδί ή τα παιδιά τους στο Ηράκλειο και στη Σπάρτη το 100% απάντησε αρνητικά ενώ σε Αθήνα και Τρίπολη παρά το γεγονός ότι η πλειοψηφία των απαντήσεων ήταν αρνητική υπήρξε και ένα μικρό ποσοστό που απάντησε θετικά.

Στην ερώτηση τι θα έλεγε ένα παιδί στους γονείς του που χωρίζουν οι περισσότερες απαντήσεις και στις τέσσερις πόλεις ήταν να τα ξαναβρούν. Ένα μικρότερο ποσοστό δήλωσε πως θα τους έλεγαν να κάνουν αυτό που θεωρούν πιο σωστό οι ίδιοι αρκεί να είναι ευτυχισμένοι.

6. ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ :

Αναλύοντας τις απαντήσεις των παιδιών και στις 4 πόλεις, καταλήξαμε σε ορισμένα συμπεράσματα που αφορούν κυρίως την διαφορετικότητα μεταξύ της πρωτεύουσας και των υπολοίπων πόλεων. Στην Αθήνα, τα παιδιά πιθανά φαίνονται πιο ώριμα και ρεαλιστικά. Αντίθετα, σε Ηράκλειο, Σπάρτη και Τρίπολη οι απαντήσεις αφορούν περισσότερο την ηλικία τους προσεγγίζοντας το θέμα του διαζυγίου μέσα από μια παιδική αθωότητα. Ο τρόπος που απάντησαν στα ερωτηματολόγια εμφανίζεται απλός και μονολεκτικός δίνοντας έμφαση στα σημεία που έπρεπε, (π.χ ανοικτού τύπου ερωτήσεις) ενώ τα παιδιά της Αθήνας ανέλυαν τις περισσότερες απαντήσεις ακόμη κι αν αυτό δεν ήταν απαραίτητο. Παρατηρείται ακόμη πως στην Αθήνα, παρά την ωριμότητα των παιδιών γίνεται αισθητή η ανάγκη τους για ουσιαστικότερη συναισθηματική επαφή με τους γύρω τους καθώς στην ερώτηση «αν ο Γιωργάκης θα ήθελε την παρέα τους ή όχι», απάντησαν θετικά, σε αντίθεση με τις υπόλοιπες 3 πόλεις, που απάντησαν αρνητικά.

Η διαφορετικότητα αυτή των απαντήσεων σε ορισμένα σημεία μεταξύ της Αθήνας και των άλλων πόλεων πιθανά θα μπορούσε να ερμηνευτεί μέσα από την ποιότητα ζωής που αλλάζει ανά γεωγραφικό τόπο.

Στην πρωτεύουσα, οι δύσκολες συνθήκες και ο γρήγορος ρυθμός της ζωής, αναγκάζουν τα παιδιά να μεγαλώνουν βεβιασμένα και ανορθόδοξα. Αναπτύσσουν μια προσωπικότητα «μικρομέγαλου» ανθρώπου που σκέφτεται, λειτουργεί και αντιδρά σαν να ήταν ενήλικας, ενώ μέσα τους, υπάρχουν σαφώς ανάγκες παιδικές που οφείλουν να ικανοποιηθούν. Τους είναι έντονη η ανάγκη της συναισθηματικής επαφής περισσότερο από ότι παρατηρείται στις πόλεις της επαρχίας όπου τα παιδιά

μεγαλώνουν πιο παραδοσιακά διατηρώντας σε μεγαλύτερο βαθμό την παιδικότητά τους.

Κλείνοντας, κρίνεται απαραίτητο να τονιστεί ότι, ουσιαστικές και έντονες διαφορές μεταξύ των τεσσάρων πόλεων, δεν υπήρξαν.

Η διαφορετικότητα στην κουλτούρα, στην οικονομική κατάσταση, στα στερεότυπα και τις αντιλήψεις δεν ήταν τόσο έντονη ώστε να προκαλέσει ενδιαφέρον πέρα από τις περιπτώσεις που αναλύθηκαν παραπάνω.

Γ΄ ΕΝΟΤΗΤΑ :

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΛΕΙΤΟΥΡΓΟΥ :

Ο ρόλος του κοινωνικού λειτουργού μέσα στο οικογενειακό σύστημα είναι πολλαπλός και πολύπλοκος. Οφείλει να ενημερώσει και να πληροφορήσει τους δυο μελλοντικούς συζύγους για τους ρόλους που καλούνται να αναλάβουν στα πλαίσια της οικογένειας που πρόκειται να δημιουργήσουν. Σε συνεργασία με διάφορους επιστήμονες όπως συμβούλους γάμου, ψυχολόγους, δικηγόρους κ.α αναλαμβάνει να δώσει σωστές κατευθύνσεις όσο αφορά την δημιουργία αφενός μιας υγιούς σχέσης και αφετέρου ενός γάμου που να ανταποκρίνεται στις αρχικές επιδιώξεις του ζευγαριού.

Όταν το ζευγάρι έχει περάσει στη φάση του γάμου αλλά η σχέση τους αντιμετωπίζει προβλήματα χωρίς όμως να έχουν αποφασίσει οριστικά την λύση του, ο κοινωνικός λειτουργός μπορεί να σταθεί πολύτιμος βοηθός ενημερώνοντας και τα δυο μέλη για τις πιθανές συνέπειες που μπορεί να έχει η μη συνειδητή απόφασή τους για χωρισμό. Η βοήθεια του ειδικού έγκειται στο να γίνει κατανοητό στους συζύγους πως μια σχέση είναι ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο πρότυπο αλληλεπίδρασης μεταξύ δυο ανθρώπων που αλλάζουν και οι ίδιοι καθώς εξελίσσονται συναισθηματικά, κοινωνικά, σωματικά και πνευματικά. Αυτή η εξέλιξη της σχέσης ίσως προκαλέσει εντάσεις και πιέσεις και οδηγήσει σε κρίση. Κατά τη διάρκεια αυτής της κρίσης είναι δύσκολο για τους συντρόφους να πάρουν λογικές και αντικειμενικές αποφάσεις για το μέλλον τους.

Σε περίπτωση όμως που η απόφαση για τη λήξη του γάμου είναι οριστική και πάλι ο κοινωνικός λειτουργός μπορεί να παρέμβει, προτείνοντας ίσως κάποια λύση, όπως αυτή του θεραπευτικού χωρισμού. Ο θεραπευτικός χωρισμός είναι ένα προγραμματισμένο χρονικό διάστημα που οι δυο σύντροφοι θα περάσουν χωριστά και που μπορεί να βοηθήσει ένα ζευγάρι να θεραπεύσει μια σχέση που δυσλειτουργεί. Μπορεί επίσης να αναζωογονήσει και να ανανεώσει μια τέτοια σχέση.

Ο θεραπευτικός χωρισμός δίνει στους συντρόφους το χρόνο να συγκεντρωθούν περισσότερο στον εαυτό τους και να εξελιχθούν προσωπικά.

Αν και οι δυο πλευρές δεσμευτούν να κινητοποιηθούν για τη βελτίωση της σχέσης τους πρώτα με τον εαυτό τους και ύστερα με τον σύντροφό τους οι πιθανότητες να διαρκέσει η καινούργια σχέση τους είναι μεγάλες.

Σε περίπτωση όμως που αυτή η λύση δεν σταθεί βοηθητική και η απόφαση για χωρισμό είναι οριστική η βοήθεια του στοχεύει στην όσο το δυνατόν ομαλότερη λύση του γάμου αυτού. Ιδίως όταν υπάρχουν παιδιά είναι προτιμότερη η αποφυγή των δικαστικών διαμαχών που πιθανόν να κλονίσουν τον ψυχισμό τους.

Στα πλαίσια στήριξης των γονέων ο κοινωνικός λειτουργός καλείται:

- Να είναι διαθέσιμος στην οικογένειά εάν του ζητηθεί να παρέμβει
- Να ενθαρρύνει τους γονείς να μιλήσουν για το διαζύγιο και για την αίσθηση απώλειας που νιώθουν

- Να υποδείξει τρόπους στους γονείς ώστε να βοηθηθούν τα παιδιά να εκφράσουν τα έντονα και επώδυνα συναισθήματα που τους δημιουργούνται από την απόφαση των γονέων τους να χωρίσουν
- Να ενθαρρύνει τους γονείς να ανακοινώσουν στο παιδί το γεγονός ότι δεν είναι μόνο ή ότι δεν κινδυνεύει να το εγκαταλείψουν
- Να εξετάσει προσεχτικά με τους γονείς πρακτικά ζητήματα τα οποία μπορεί να είναι κρίσιμα για την προσαρμογή της οικογένειας, π.χ συμβουλές σχετικά με το πώς να χειριστούν οικονομικά θέματα, θέματα κατοικίας, επαγγελματικής αποκατάστασης κ.α
- Να συμβουλευτεί τους χωρισμένους γονείς μέσω της τεχνικής επίλυσης προβλημάτων και της πορείας για ενίσχυση του εαυτού.
- Να δημιουργήσει κίνητρα για νέες στάσεις και συμπεριφορές και απόκτηση νέων ενδιαφερόντων

Ο κοινωνικός λειτουργός μπορεί να βοηθήσει το παιδί να αντιμετωπίσει την αίσθηση απώλειας που νιώθει ως εξής:

- Να ακούσει και να δώσει στο παιδί την άδεια να εκφράσει όσο μπορεί την λύπη (κ.α συναισθήματα), στο βαθμό, φυσικά, που επιθυμεί κάθε φορά εκείνο να μοιραστεί
- Να τους επιβεβαιώσει ότι τα συναισθήματα που νιώθουν είναι φυσικά και αν είναι απαραίτητο να τους εξηγήσει γιατί ακριβώς νιώθουν έτσι.

Η παρέμβαση του Κοινωνικού Λειτουργού μπορεί να γίνει σε 3 στάδια:

A) Προληπτική παρέμβαση κατά την εποχή που οι σχέσεις των συζύγων είναι επισφαλείς, όχι όμως και διαλυμένες. Η ασυμφωνία είναι φανερή, αλλά οι σύζυγοι αμφιταλαντεύονται προκειμένου να πάρουν απόφαση χωρισμού. Εδώ ο ρόλος του Κοινωνικού Λειτουργού συνίσταται στην ενδυνάμωση του Εγώ των συζύγων, ώστε όποια απόφαση τελικά παρθεί να είναι υπεύθυνη, ψύχραιμη, δική τους επιλογή. Φυσικά αποφεύγονται παραινέσεις του τύπου "δε θα ήταν σωστό, αναλογιστείτε τις συνέπειες για τα παιδιά" κτλ., ενώ δίνονται οι απαραίτητες εξηγήσεις για τις πιθανές συνέπειες στους ίδιους και τα παιδιά χωρίς πρόθεση επηρεασμού της απόφασης.

B) Παρέμβαση στην οξεία φάση, δηλαδή στην εκδηλωνόμενη κρίση που οδηγεί στην απόφαση για λύση του γάμου. Εδώ ο Κοινωνικός Λειτουργός μπορεί να βοηθήσει αποτελεσματικά για την καλύτερη δυνατή ρύθμιση της επιμέλειας και της επικοινωνίας των συζύγων με τα παιδιά και μεταξύ τους. Κυρίως όμως θα προσπαθήσει να αποτρέψει την εμπλοκή των παιδιών στις αντιδικίες και συγκρούσεις των γονιών τους, με τη χρησιμοποίησή τους ως μαρτύρων στα δικαστήρια ή ως μέσων πίεσης, εκδίκευσης κτλ.

Γ) Αλλά και στην περίοδο μετά το διαζύγιο, ο κοινωνικός λειτουργός μπορεί να παίξει εξισορροπητικό ρόλο με το να βοηθήσει τα παιδιά στην εξεύρεση και ανάπτυξη υποστηρικτικών συστημάτων. Επίσης, να βοηθήσει στην επανεκτίμηση της ανάγκης για μεταβολή του τρόπου και της συχνότητας επικοινωνίας των παιδιών με τον απόντα γονέα.

Βέβαια, η υποδομή που υπάρχει στη χώρα μας σχετικά με υπηρεσίες κοινωνικής βοήθειας και παρέμβασης σε περίπτωση διαζυγίου είναι σχεδόν ανύπαρκτη. Οι ίδιοι οι ενδιαφερόμενοι θα πρέπει να αναζητήσουν βοήθεια στα ιατρο-παιδαγωγικά κέντρα, στις υπηρεσίες ψυχικής υγείας κτλ., που λειτουργούν στα μεγάλα αστικά κέντρα. Αν εξαιρέσει κανείς τα Κέντρα Κοινωνικής Πρόνοιας, είναι σχεδόν ανύπαρκτη η δυνατότητα παρέμβασης σε μια οικογένεια με πρωτοβουλία του όποιου ειδικού. Στις υπηρεσίες καταφεύγουν συνήθως, όχι για το διαζύγιο αυτό καθαυτό, αλλά για ένα ψυχολογικό πρόβλημα των ίδιων ή των παιδιών, οπότε δίνεται η αφορμή και η δυνατότητα παρέμβασης εκ μέρους του κοινωνικού λειτουργού. (Νικολοπούλου- Ζάχου Κ. 2004)

Δ ΈΝΟΤΗΤΑ :

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ- ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ :

Συμπεράσματα:

Στην εργασία μας αυτή έγινε μια προσπάθεια για την ολιστική προσέγγιση του θέματος του διαζυγίου και των επιπτώσεων αυτού στα παιδιά. Σε θεωρητικό επίπεδο καλύψαμε επαρκώς ένα ευρύ φάσμα θεματολογίας σχετικά με τις παραμέτρους του διαζυγίου. Ασχοληθήκαμε με τις αιτίες και τους λόγους του διαζυγίου, με τις επιπτώσεις αυτού σε ενήλικες και παιδιά και με τους παράγοντες που συντελούν στην αύξηση των διαζυγίων. Μελετήσαμε ακόμα μια νέα μορφή οικογένειας που είναι απόρροια του διαζυγίου, την μονογονεϊκή οικογένεια αλλά και τις μορφές στήριξης μετά το διαζύγιο.

Αυτό που προκύπτει από την μελέτη αυτή, συμπερασματικά, είναι ότι το διαζύγιο αποτελεί μια νέα πραγματικότητα, μια συνέπεια των γρήγορων αλλαγών στο κοινωνικό, οικονομικό και πολιτισμικό επίπεδο. Το διαζύγιο είναι μια μακρόχρονη διαδικασία πολλών σταδίων στην οποία εμπλέκονται τα παιδιά, κυρίως αυτά! Τα προβλήματα που πιθανόν θα εμφανίσουν, δεν αποτελούν κάποια ιδιαίτερη κλινική εικόνα, δεν παρουσιάζουν δηλαδή αρρώστια ή σύνδρομο.

Τα πιθανά προβλήματα των παιδιών θα μπορούσαμε να πούμε ότι συνδέονται με πολλούς παράγοντες, πριν και μετά το χωρισμό. Πολλοί από αυτούς αναφέρονται στο περιβάλλον (κυρίως στους γονείς) και άλλοι αφορούν περισσότερο τα ίδια τα παιδιά (φύλο, ηλικία, ιδιοσυγκρασία κ.α.). Οι παράγοντες αυτοί καθιστούν το παιδί λιγότερο ή περισσότερο τρωτό στις δυσμενείς καταστάσεις και άλλοτε το προστατεύουν.

Για ορισμένα παιδιά το τραύμα είναι δυνατόν να μετριαστεί αν οι γονείς διευθετήσουν με τέτοιο τρόπο τα πράγματα ώστε τα παιδιά τους να προστατευθούν από τα δυσάρεστα χαρακτηριστικά ενός γάμου που θα επιδεινώσει την κατάσταση. Στην ιδανική περίπτωση, η επικοινωνία με τον γονέα που έφυγε θα πρέπει να είναι συχνή, χωρίς ζήλια και συναγωνισμό για στοργή, καταστάσεις που πνίγουν τόσες συμφωνίες που έγιναν μετά το διαζύγιο. Δυστυχώς, ειδικά όταν υπάρχει στην οικογένεια βία, η επαφή με τον απόντα γονέα μπορεί να δηλητηριάσει την ατμόσφαιρα και να γίνει ριψοκίνδυνη.

Σίγουρα έχουμε να κάνουμε με μια δυσάρεστη κατάσταση στην ζωή των παιδιών αφού πρόκειται αφενός για διαχωρισμό της οικογένειας και για μια «απώλεια» με δικά της χαρακτηριστικά και αφετέρου για μια χρονικά παρατεινόμενη διαδικασία. Παρόλα αυτά δεν μπορούμε να προδικάσουμε ότι όλα θα εξελιχθούν υποχρεωτικά άσχημα, ούτε όμως και να υποστηρίξουμε πως όλα ήταν καλύτερα πριν από το διαζύγιο.

Σε ερευνητικό επίπεδο έγινε μια προσπάθεια διερεύνησης των απόψεων των παιδιών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης αναφορικά με το διαζύγιο και τις επιπτώσεις που αυτό προκαλεί. Μέσα από την έρευνα αυτή συλλέξαμε πληροφορίες σχετικά με τα γενικότερα συναισθήματα των παιδιών για το θέμα αυτό, με τις πιθανές αντιδράσεις τους στις αλλαγές που επιφέρει ένα διαζύγιο και ακόμα πως αντιμετωπίζεται ένα παιδί χωρισμένων γονέων.

Αυτό που προκύπτει από την έρευνα αυτή είναι ότι το διαζύγιο πάντα θα αποτελεί αιτία ψυχικής αναστάτωσης, έντασης και στεναχώριας για τα παιδιά. Τα παιδιά έχουν τον φόβο της απόρριψης και της εγκατάλειψης, αλλά επίσης και νοσταλγία για τον απόντα γονέα με τον οποίο επιθυμούν να έχουν όσο το δυνατόν περισσότερη επαφή. Τελικά η μεγαλύτερη επιθυμία των περισσότερων παιδιών είναι η επανασύνδεση των γονέων.

Προτάσεις- Εισηγήσεις :

Μετά την ολιστική προσέγγιση του θέματος του διαζυγίου μέσα από την μελέτη της σχετικής βιβλιογραφίας, καθώς και από την έρευνα που πραγματοποιήθηκε από την ερευνητική μας ομάδα παραθέτουμε τις παρακάτω προτάσεις:

- Προτείνουμε την ένταξη Κοινωνικών λειτουργών στα πλαίσια κάθε σχολικής κοινότητας με σκοπό την αντιμετώπιση των δυσκολιών των παιδιών χωρισμένων οικογενειών. Η ένταξη ειδικού επαγγελματία σε κάθε σχολείο, το γραφείο του οποίου θα παραμένει καθημερινά ανοικτό και θα είναι πρόθυμο να δεχθεί οποιονδήποτε γονέα του σχολείου, να ακούσει τα προβλήματα που τον απασχολούν με το παιδί του αλλά και με τον ίδιο (διότι αυτά έχουν αντίκτυπο και στο παιδί) και να προτείνει τις λύσεις που ενδείκνυνται εξατομικευμένα θα ήταν μια πολύ χρήσιμη βοήθεια.
- Ανάπτυξη δικτύου υπηρεσιών κοινωνικής βοήθειας και παρέμβασης σε περίπτωση διαζυγίου.
- Με την κατάλληλη βοήθεια και υποστήριξη πρέπει να γίνει κατανοητό από τους γονείς ότι παρά τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν κατά την διαδικασία ενός διαζυγίου, τα παιδιά βιώνουν μια συναισθηματική αβεβαιότητα που καλούνται να αναγνωρίσουν και να αντιμετωπίσουν.

- Οφείλουμε όλοι να αναγνωρίσουμε ότι το διαζύγιο δεν αποτελεί πια ταμπού και να αποβάλλουμε τυχόν προκαταλήψεις και στερεότυπα για τις μονογονεϊκές οικογένειες.
- Η διαδικασία του διαζυγίου να γίνεται με όσο το δυνατόν ομαλότερο τρόπο, ώστε να μειώνονται στο ελάχιστο οι αρνητικές επιπτώσεις που ίσως αυτή επιφέρει στην ψυχολογία του παιδιού.
- Ενημέρωση , πληροφόρηση και ευαισθητοποίηση με σκοπό την πρόληψη όσον αφορά τις αιτίες του διαζυγίου. Τα υποψήφια ζευγάρια θα οφείλουν πλέον να είναι ψυχολογικά προετοιμασμένα για τη φάση του γάμου και όλα τα στάδια που θα περάσουν στα πλαίσια αυτού , έτσι ώστε να μην παραιτούνται στις πρώτες δυσκολίες που συναντούν και να μη θέτουν τα παιδιά σαν βοηθήματα για την αντιμετώπιση των μεταξύ τους προβλημάτων.
- Ακόμη κρίνεται απαραίτητο να ιδρυθούν σχολές γονέων ,ή να ενεργοποιηθούν οι ήδη υπάρχουσες, που θα μεριμνούν για την εκπαίδευσή τους στις επιπτώσεις ενός πιθανού διαζυγίου και στην επίλυση των προβλημάτων από ειδικούς.

Η δημιουργία «σχολής γονέων» σε κάθε σχολείο, με πρωινή και απογευματινή λειτουργία για την εξυπηρέτηση όλων των γονέων, θα χρησιμεύσει ώστε να λύνονται οι απορίες τους, να ενημερώνονται και να συζητούν για ότι τους απασχολεί.

- Οι γονείς θα πρέπει να ενημερώνονται για τους φορείς και τις υπηρεσίες που θα μπορούσαν να στηριχθούν. Όπως ειδικά σεμινάρια επιμόρφωσης και ψυχολογικής στήριξης για διαζευγμένους ή εν διάσταση γονείς καθώς και για άγαμες ή χήρες μητέρες.

Στο πλαίσιο αυτής της δραστηριοποίησης, αναπτύσσεται το εκπαιδευτικό πρόγραμμα «Συμβουλευτική Γονέων».

Η λειτουργία του προγράμματος υποστηρίζεται από το Ινστιτούτο Διαρκούς Εκπαίδευσης Ενηλίκων (Ι.Δ.ΕΚ.Ε.) της Γενικής Γραμματείας Εκπαίδευσης Ενηλίκων (Γ.Γ.Ε.Ε.).

Επίσης, οι γονείς μπορούν να στραφούν στις Συμβουλευτικές Υπηρεσίες για την Οικογένεια που έχουν ιδρυθεί από τον Ε.Ο.Π για την αντιμετώπιση προβλημάτων των οικογενειών. Ανάλογη υποστήριξη δίνουν και τα ΚΕ.Φ.Ο (Κέντρα Φροντίδας Οικογένειας) όπου εμφανίζεται έλλειψη κοινωνικών φορέων.

- Θα ήταν πολύ βοηθητική η οργάνωση σεμιναρίων, διαλέξεων, συζητήσεων και άλλων εκδηλώσεων για την ενημέρωση και επιμόρφωση των παιδαγωγών, δασκάλων, καθηγητών και άλλων επαγγελματιών, όπως και για την ευαισθητοποίηση του ευρέως κοινού αναφορικά με τις σύγχρονες αντιλήψεις για την οικογένεια, τις σχέσεις μέσα σε αυτήν, το διαζύγιο κ.τ.λ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αντωνιάδου Μ. (1993), ‘Οικογένεια σε χωρισμό’, Κοινωνική Εργασία, 31, σελ.181-185
- Αντωνιάδου Μ. Αμπτατζόγλου Μ. Λαζαρίδου Λ. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε. Κοτζαμπάση Α. Μαρακοβίτης Μ. & Χριστιανόπουλος Κ. (Επιστημονική εταιρεία για οικογένειες σε χωρισμό), (1994), Διαζύγιο και παιδιά- Ψυχολογικά και νομικά θέματα, Θεσσαλονίκη: Διαλλαγή.
- Γεωργουλέας Γ. Μπεζεβέγκης Η. Πετρογιάννης Κ. Τάνταρος Σ. Τσαμπαρλή Α. & Χατζηχρήστου Χ. (2004), Ανθρώπινη ανάπτυξη και οικογένεια, Επιμέλεια: Τάνταρος Σ. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Γκαρμπάρ Κ. & Τεοντόρ Φ. (1996), Η οικογένεια μωσαϊκό: Το παιδί, η οικογένεια, το σχολείο, Μτφ: Καρρά Μ. Αθήνα: Πατάκη.
- Ζαφείρης Α. Ζαφείρη Ε. & Μουζακίτης Χ. (1999), Οικογενειακή θεραπεία: Θεωρία και πρακτικές εφαρμογές, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κατσίκης Λ. (2002), Γάμος και διαζύγιο, Αθήνα: Παρασκήνιο.
- Κίρκ Μ. (2002), Διαζύγιο, Μτφ: Ρούτσου Μ. Αθήνα: Άγκυρα.
- Κούρος Ι. (1993), Ψυχολογικά θέματα παιδιών και εφήβων: Εταιρεία ψυχολογικής, ψυχιατρικής ενηλίκου και παιδιού, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κρισμαμούρη Α. & Μαρκούζε Ράσσελ Φ. (1994), Αγάπη, Μτφ: Γραμμένος Ε. Αθήνα: Μπουκουμάνη.
- Κυριαζή Ν. (2001), Η κοινωνιολογική έρευνα, κριτική επισκόπηση των μεθόδων και τεχνικών, 7 έκδοση, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

- Κυριακίδης Π. (2000), Η οικογενειακή σχέση, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Λάνσκι Β. (1994), Αντιμετωπίζοντας το παιδί μετά το διαζύγιο: Πώς θα βοηθήσετε το παιδί σας να ξεπεράσει την οδυνηρή εμπειρία, Μτφ: Ανδρεοπούλου Σ. Αθήνα: Αναστασιάδη.
- Λούις Ρόχας Μ. (1998), Ο χωρισμός στο ζευγάρι, Μτφ: Φούρναρη Μ. – Natividad Galvez, Αθήνα: Αίολος/ Θερβάντες.
- Μπέγιερ Ρ. & Γουίντσεστερ Κ. (2003), Μιλώντας για το διαζύγιο: Πώς να μιλήσετε στα παιδιά σας και να τα βοηθήσετε να το ξεπεράσουν, Αθήνα : Κέδρος.
- Ντόλτο Φ. Συνεργασία: Ανζελίνο Ι. (1997), Όταν οι γονείς χωρίζουν, Μτφ: Πέπελη Χ. Αθήνα: Το βιβλιοπωλείο της εστίας.
- Παπαϊωάννου Κ. Παιδιά-γονείς- κοινωνικοί λειτουργοί, Αθήνα: Έλλην.
- Παρασκευοπούλου Ιωάννου Ν. Εξελικτική ψυχολογία, 3^{ος} τόμος, Αθήνα.
- Πιντέρης Γ. (2002), Αντιμετωπίζοντας το χωρισμό: Από την απελπισία στην ανανέωση, Αθήνα: θυμάρι.
- Τσιάντης Γ. (1991), Ψυχική υγεία του παιδιού και της οικογένειας, Ά τεύχος, Αθήνα: Καστανιώτη.
- Χατζηχρήστου Χρυσή Γ. (1999), Ο χωρισμός των γονέων, το διαζύγιο και τα παιδιά, Β έκδοση, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Χουρδάκη Μ. (1991), Οικογενειακή ψυχολογία, Αθήνα: Γρηγόρη.
- Fisher Β. & Alberti R. (2001), Η επόμενη μέρα: Εγχειρίδιο ανανέωσης μετά το διαζύγιο, Μτφ: Καλαϊτζάκης Ν. Αθήνα : Κέδρος.
- Goottman J. (2000), Η συναισθηματική νοημοσύνη των παιδιών, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

- Herbert M. (1998), Χωρισμός και διαζύγιο: Αντιμετώπιση προβλημάτων παιδιού και εφήβου, Επιμέλεια: Παπαδιώτη-Αθανασίου Β. Μτφ: Μωραΐτη Γ. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

ΠΗΓΕΣ

- Europa EJM- Divorce- Greece (internet).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1^ο

ΑΤΕΙ ΠΑΤΡΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

ΕΡΕΥΝΑ

Στα πλαίσια της πτυχιακής εργασίας με θέμα:

«Διαζύγιο και επιπτώσεις στο παιδί σχολικής ηλικίας (6-12 ετών)»,
διεξάγεται έρευνα με στόχο την διερεύνηση των απόψεων των παιδιών για τις επιπτώσεις του διαζυγίου.

Το ακόλουθο ερωτηματολόγιο συντάχθηκε από την ερευνητική ομάδα των Εκπαιδευόμενων Κοινωνικών Λειτουργών του Α.Τ.Ε.Ι Πάτρας, Δημήτρουλα Ελεάννα , Μπίμπα Ειρήνη , Πανταζή Ιωάννα & Φλουρή Γεωργία με την καθοδήγηση της Επόπτριας καθηγήτριας Μαρίας Μπιλιάνη.

Το ερωτηματολόγιο είναι ανώνυμο για να τηρηθεί το απόρρητο.

Παρακαλώ , απαντήστε τις παρακάτω 21 ερωτήσεις βάζοντας (✓) στην απάντηση της επιλογής σας ή απαντώντας με σύντομες προτάσεις όπου ζητείται.

Ερωτηματολόγιο

1. Προσωπικά στοιχεία:

1α. Τάξη:.....

1β. Ηλικία:.....

1γ. Φύλο:

αγόρι

κορίτσι

1δ. Οικογενειακή κατάσταση:.....

1ε. Μορφωτικό επίπεδο γονέων:

	Δημοτικό	Γυμνάσιο	Λύκειο	Ανώτερη εκπαίδευση
Μητέρα				
Πατέρας				

1στ. Εργάζονται οι γονείς σου;

Μητέρα : Ναι Όχι

Πατέρας : Ναι Όχι

2. Όταν ακούς τη λέξη διαζύγιο τι σου έρχεται στο μυαλό;

.....
.....
.....

3. Έχετε συζητήσει ποτέ στην τάξη για το θέμα αυτό;

Ναι Όχι

4. Γνωρίζεις κάποιον άνθρωπο που έχει χωρίσει;

Ναι Όχι

5. Αν ναι, από πού:

Συγγενείς

Φίλους

Οικογένειά σου

Κάτι

άλλο.....

«Ο Γιωργάκης είναι ένα παιδί 12 ετών. Ζει μαζί με τους γονείς του και την μικρή του αδερφή, Μαρία. Μέχρι πριν από λίγο καιρό όλα ήταν καλά στην οικογένειά του. Τους τελευταίους μήνες όμως οι γονείς του τσακώνονται πολύ συχνά. Κάθε μέρα τους ακούει να φωνάζουν και να μαλώνουν. Εχθές η μητέρα του και ο πατέρας του, του είπαν πως δεν γίνεται να ζουν πλέον όλοι μαζί και πως θα χωριστούν...»

6. Με ποιον από τους δύο γονείς πρέπει να μείνει ο Γιωργάκης;

Μητέρα

Πατέρας

Και

γιατί.....
.....

7. Πως πιστεύεις ότι θα αισθανόταν;

(Μπορείς να δώσεις περισσότερες από μία απαντήσεις)

Φόβο

Άγχος

Λύπη

Θυμό

Μοναξιά

Απόρριψη

Ντροπή

Όλα τα παραπάνω

Κάτι

άλλο.....
.....

8. Τι θα προτιμούσε ο Γιωργάκης;

Να είναι ξανά μαζί οι γονείς του και ας τσακώνονται

Να είναι έστω χωριστά, αλλά να έχουν καλές σχέσεις

9. Τι πιστεύεις ότι θα έπρεπε να συμβεί με τον Γιωργάκη και την αδερφή του;

Να μείνουν μαζί τα αδέρφια, με τον έναν από τους δύο γονείς

Να μείνει το ένα με τη μητέρα και το άλλο με το πατέρα

Να μείνουν με κάποιο συγγενικό πρόσωπο
(γιαγιά, παππούς, θείος, θεία)

Κάτι άλλο

.....
.....

10. Νομίζεις ότι θα άλλαζε η συμπεριφορά του Γιωργάκη απέναντι στους φίλους του;

- Ναι
- Όχι

11. Αν ναι , τι πιστεύεις ότι θα συνέβαινε;

- Θα ήθελε τη παρέα τους
- Θα ήθελε να είναι μόνος του
- Κάτι άλλο.....

12. Νομίζεις ότι θα άλλαζε η συμπεριφορά του στο σχολείο;
(Μπορείς να δώσεις περισσότερες από μία απαντήσεις)

- Δε θα πρόσεχε
- Δε θα διάβαζε
- Θα έλειπε συχνά
- Δεν θα άλλαζε τίποτα
- Κάτι άλλο.....

13. Σε ποιον πιστεύεις πως πρέπει να μιλήσει ο Γιωργάκης για το πώς νιώθει;
(Μπορείς να δώσεις περισσότερες από μία απαντήσεις)

- Μητέρα
- Πατέρα
- Άλλο συγγενή
- Δάσκαλος/α
- Φίλο /η
- Κάποιον ειδικό
- Κανένα

14. Εσύ πως θα αντιμετώπιζες το Γιωργάκη αν ήταν φίλος σου;

- Θα συνέχιζα να τον κάνω παρέα
- Θα σταματούσα να τον κάνω παρέα
- Κάτι άλλο.....

15. Ποια από τα παρακάτω νομίζεις ότι θα επηρέαζε τη ζωή του Γιωργάκη και πόσο;
(Μπορείς να δώσεις περισσότερες από μία απαντήσεις)

Αλλαγή σπιτιού	Λίγο	Πολύ	Καθόλου
Αλλαγή σχολείου	Λίγο	Πολύ	Καθόλου
Αλλαγή περιοχής/ πόλης	Λίγο	Πολύ	Καθόλου

16. Πιστεύεις ότι οι δυσκολίες είναι διαφορετικές όταν το παιδί είναι αγόρι ή κορίτσι;

Γιατί; Ναι Όχι

17α. Πόσο συχνά θα ήθελε το παιδί , να βλέπει το γονιό που δεν μένει μαζί του;

- Πολύ συχνά
- Συχνά
- Σπάνια
- Καθόλου

17β. Πως πιστεύεις ότι θα ήθελε να περνούσε τις ώρες μαζί του;

- Παιχνίδι
- Βόλτα
- Άλλες δραστηριότητες όπως.....

18. Πως θα φαινόταν στο παιδί αν ο γονιός που λείπει από το σπίτι παντρευόταν ξανά;

.....
.....
.....

19. Πως θα φαινόταν στο παιδί αν ο γονιός που ζει μαζί παντρευόταν ξανά;

.....
.....
.....

20. Αν ο ένας γονιός μιλάει άσχημα για τον άλλον , πως νομίζεις ότι θα αντιδρούσε το παιδί;

.....
.....
.....

21. Πιστεύεις πως όταν οι γονείς χωρίζουν παύουν να αγαπούν το παιδί ή τα παιδιά τους;

Ναι Όχι

22. Τι θα έλεγε ένα παιδί στους γονείς του που χωρίζουν;

.....
.....
.....

**Ευχαριστούμε πολύ
για την συμμετοχή σου.**

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2^ο

ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΔΙΑΖΕΥΓΜΕΝΩΝ ΓΟΝΕΩΝ

Ένα πρόγραμμα συμβουλευτικής και ανάπτυξης δεξιοτήτων ζωής:

Το πρόγραμμα αυτό μπορεί να ωφελήσει τους χωρισμένους/ διαζευγμένους γονείς, και ιδιαίτερα εκείνους που έχουν αναλάβει την κύρια φροντίδα του παιδιού. Το ακόλουθο πρόγραμμα, ως προς τα κύρια σημεία του, μπορεί να είναι αποτελεσματικό για μητέρες ή πατέρες που έχουν πάρει πρόσφατα διαζύγιο. Το προσχέδιο είναι εσκεμμένα γενικό, έτσι ώστε να είστε σε θέση να ενσωματώσετε τις δικές σας ιδέες, ενέργειες και χειρισμούς.

Στόχοι:

Οι σημαντικές αλλαγές που συμβαίνουν μετά το διαζύγιο υποδεικνύουν τους ακόλουθους στόχους για ομαδική ή ατομική εργασία:

- Προσαρμογή στο γεγονός ότι τώρα είσαι ανύπαντρος/ η, ενώ πριν ήσουν ζευγάρι με κάποιον/ α
- είσαι ο μοναδικός/ η επικεφαλής σε μια οικογένεια στην οποία υπάρχει μόνο ο ένας γονιός, με την κύρια και συχνά αποκλειστική ευθύνη για την επιβολή πειθαρχίας και για τη φροντίδα των παιδιών
- συχνά είσαι αναγκασμένος/ η να αφήσεις το οικείο οικογενειακό σπίτι και να βρεις σπίτι σε κάποια άγνωστη γειτονιά
- να κάνεις νέους φίλους και να χάσεις παλιούς

- συχνά είσαι υποχρεωμένος/ η να αντιμετωπίσεις κάποια κατάσταση φτώχειας και να τα βγάλεις πέρα με τη διακοπή της οικογενειακής ζωής
- συχνά χρειάζεσαι να αντιμετωπίσεις τις συναισθηματικές δυσκολίες και τα προβλήματα συμπεριφοράς των παιδιών.

Ο Joy Edestein σχεδίασε μια σειρά μαθημάτων σε συνεργασία με τον Martin Herbert και τα οποία αφορούν τις δεξιότητες ζωής, σε αυτά επικαλείται σε μεγάλο βαθμό προτάσεις από την εργασία των Hopson και Scally (1980).

Περιεχόμενο της πορείας του προγράμματος:

Συνεδρία 1: Προσανατολισμός

Σε αυτή τη συνεδρία οι συμμετέχοντες συστήνονται μεταξύ τους και στο άτομο που συντονίζει το πρόγραμμα. Ο αρχηγός (ή οι αρχηγοί) της ομάδας τονίζει ότι το διαζύγιο αποτελεί σημαντικό γεγονός της ζωής και ότι έχει μεταβατικό χαρακτήρα. Ακόμη, ότι είναι δυνατόν να εκπαιδύσουμε τους ανθρώπους να αντιμετωπίσουν με μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα τις μεταβάσεις στη ζωή τους και, επειδή τα παιδιά θα είναι οι γονείς του αύριο, είναι υψίστης σημασίας να τα ανακουφίσουμε από τα συναισθηματικά προβλήματα που συνδέονται με το διαζύγιο και από άλλα προβλήματα που τα επηρεάζουν.

Συνεδρία 2: Καθησυχασμός των παιδιών

Αυτή η συνεδρία εστιάζεται στους τρόπους με τους οποίους οι γονείς μπορούν να καθησυχάσουν τα παιδιά τους. Αναφέρονται λεπτομερώς οι αντιδράσεις των παιδιών απέναντι στο διαζύγιο, οι μηχανισμοί άμυνας- για παράδειγμα, η άρνηση και η εκδραμάτιση όπως η επιθετικότητα- που χρησιμοποιούν για να απομακρύνουν τον πόνο και την πικρία που νιώθουν καθώς επεξεργάζονται το τραύμα του διαζυγίου. Σε αυτή τη συνεδρία αναπτύσσονται και συζητούνται μέθοδοι για το χειρισμό της κατάστασης ή τις συμπεριφορές εκδραμάτισης που τα παιδιά συχνά επιδεικνύουν.

Συνεδρία 3: Καθησυχασμός του ατόμου που πήρε διαζύγιο

Αυτή η συνεδρία έχει κεντρικό στόχο να καθησυχάσει τους ίδιους τους συμμετέχοντες. Περιλαμβάνει περιγραφή των συνηθισμένων (άμεσων) αντιδράσεων στο χωρισμό και δίνει έμφαση στο γεγονός ότι τέτοιες αντιδράσεις είναι φυσιολογικές. Αναγνωρίζει, επίσης, ότι σε ορισμένες περιπτώσεις ίσως είναι αναγκαίο για τα άτομα να θρηνήσουν το χαμένο γάμο. Προτείνονται τρόποι για την αντιμετώπιση της μοναξιάς που ακολουθεί ένα διαζύγιο και για το χειρισμό της αμφιβολίας για τον εαυτό. Σε αυτή τη συνεδρία τονίζεται η σημασία που έχει η καταπολέμηση της μνησικακίας και της πικρίας που απορρέουν από έναν διαλυμένο γάμο και περιγράφονται εποικοδομητικοί τρόποι με τους οποίους οι συμμετέχοντες μπορούν να βοηθήσουν τον εαυτό τους ώστε να αντιμετωπίσουν το μέλλον μόνοι τους.

Συνεδρία 4: α) Αφήνοντας τον εαυτό

β) Αντιμετωπίζοντας μερικά ακανθώδη θέματα

Εδώ εισάγονται οι ιδέες της υποστηρικτικής ομιλίας με τον εαυτό και της έκφρασης των συναισθημάτων, και διασαφηνίζεται η έννοια της «καταλληλότητας». Περιγράφονται δεξιότητες για τον έλεγχο των συναισθημάτων, καθώς αποτελούν κριτήρια για την επαρκή φροντίδα του εαυτού. Τα μέλη της ομάδας συμμετέχουν σε μια άσκηση χαλάρωσης. Επίσης, έρχονται αντιμέτωπα με τα ακανθώδη θέματα της κηδεμονίας, της διατροφής για το παιδί και της επικοινωνίας. Τέλος αναπτύσσονται και συζητιούνται τρόποι για το χειρισμό των προβλημάτων επικοινωνίας, όταν αυτή προκαλεί απογοήτευση.

Συνεδρία 5: α) Αφήνοντας πίσω το παρελθόν

β) Συμβουλές σχετικά με το χειρισμό δύσκολων συμπεριφορών της παιδικής ηλικίας

Σε αυτή τη συνεδρία υποδεικνύονται στους γονείς τρόποι για να εξηγήσουν το διαζύγιο στα παιδιά. Το βασικότερο βήμα, να αφήσουν πίσω το παρελθόν αφού πρώτα επεξεργαστούν θεραπευτικά τη θλίψη από τη διάλυση του γάμου, τονίζεται ως θεμελιώδες στοιχείο για τη συναισθηματική τους ανάκαμψη. Εξετάζονται οι παράλογες πεποιθήσεις και αποδόσεις (τρόποι με τους οποίους οι άνθρωποι συνάγουν συμπεράσματα) και αναπτύσσονται τεχνικές που βοηθούν να δοθεί διέξοδος στο θυμό με εποικοδομητικό τρόπο. Οι γονείς βοηθούνται να προσδιορίσουν, να παρατηρήσουν και να καταγράψουν τις ανεπιθύμητες συμπεριφορές της παιδικής ηλικίας. Στο δεύτερο μισό της συνεδρίας

συζητούνται και αναλύονται τα πλεονεκτήματα που έχει η εξέταση των συμπεριφορών για την επίλυση προβλημάτων σύμφωνα με τη συμπεριφοριστική μέθοδο ABC.

Συνεδρία 6: α) Γνωρίζοντας τον εαυτό

β) Περισσότερες συμβουλές για το χειρισμό δύσκολων συμπεριφορών της παιδικής ηλικίας

Σε αυτή τη συνεδρία τίθενται και συζητούνται τα σημαντικά ερωτήματα της αυτογνωσίας: «Έπρεπε να επιλέξω να συμβεί αυτό;» και «Ξέρω τι θέλω από αυτή τη νέα κατάσταση;». το πρώτο ερώτημα επιτρέπει στο άτομο τρεις επιλογές. Πιο συγκεκριμένα, να αποδεχθεί και να ανεχθεί την κατάσταση, να αρνηθεί να αποδεχθεί την κατάσταση, ή να αποδεχθεί τη κατάσταση και να προσπαθήσει να επωφεληθεί από αυτήν. Οι συνέπειες από αυτές τις επιλογές εξετάζονται προσεχτικά και διερευνάται η χρησιμότητα της ερώτησης- κλειδί: «Ποιο είναι το χειρότερο που μπορεί να συμβεί;»

Το δεύτερο ερώτημα- « Ξέρω τι θέλω από αυτή τη νέα κατάσταση;»- χρησιμοποιείται για την παρουσίαση της τεχνικής της διευκρίνισης των αξιών, ως ένας τρόπος για να αποκρυσταλλώσει το άτομο τις ανάγκες και τις αξίες του. Επίσης, αναλύονται οι διαφορετικές συνέπειες της προσθενεργού συμπεριφοράς, ου εμποδίζεται από την προηγούμενη μάθηση, και της αντανεκλαστικής συμπεριφοράς, που είναι ανεξάρτητη από την ενίσχυση.

Κατά τη διάρκεια αυτής της συνεδρίας περιγράφονται οι τεχνικές ελέγχου του στρες και ακολουθεί άσκηση σε αυτές.

Στο δεύτερο μισό της συνεδρίας δίνονται περισσότερες συμβουλές για το χειρισμό των δύσκολων συμπεριφορών της παιδικής ηλικίας και

για την αντιμετώπιση των συνεπειών που έχουν σκιαγραφηθεί. Επιπλέον, εξετάζονται ορισμένοι αποτελεσματικοί τρόποι χρησιμοποίησης των αμοιβών και των ποινών και η ενθάρρυνση της συμπεριφοράς προσήλωσης.

Συνεδρία 7: α) Γνωρίζοντας και κατανοώντας τη νέα κατάσταση

β) Περιοχή των ταμπού: ραντεβού, σεξ και ο γονιός που μεγαλώνει μόνος το παιδί

Στο πρώτο μέρος της συνεδρίας (« Γνωρίζοντας και κατανοώντας τη νέα κατάσταση») συζητείται η σημασία της αναγνώρισης του νοήματος και της δυναμικής της μετάβασης ως προϋπόθεση για την αντιμετώπιση της, και περιγράφεται η μετακίνηση του ατόμου μέσα στα στάδια της μετάβασης. Εξετάζονται οι δεξιότητες για ενδυνάμωση του εαυτού με την εστίαση της προσοχής στις τέσσερις κατηγορίες απαιτούμενων ικανοτήτων, και πιο συγκεκριμένα:

- Οι ικανότητες μου: ικανότητες που χρειάζομαι για να επιβιώσω και να αναπτυχθώ γενικά.
- Ικανότητες σχετικά με εμένα και εσένα: ικανότητες που χρειάζομαι για να σχετιστώ αποτελεσματικά μαζί σου.
- Εγώ και οι άλλοι: ικανότητες που χρειάζομαι για να σχετίζομαι αποτελεσματικά με τους άλλους.
- Εγώ και οι ιδιαίτερες καταστάσεις: ικανότητες που χρειάζομαι για την εκπαίδευσή μου, στη δουλειά μου, στο σπίτι, στον ελεύθερο χρόνο μου και στην κοινότητα.

Στην « περιοχή των ταμπού», τονίζεται ότι, επειδή ένα άτομο πήρε διαζύγιο, αυτό δεν σημαίνει ότι έχει σταματήσει να είναι ανθρώπινη ύπαρξη ή να αντιμετωπίζει ανθρώπινες ανάγκες, εξετάζονται προσεχτικά τα λεπτά θέματα των ραντεβού και του σεξ, όταν το άτομο έχει αναλάβει μόνο του την ευθύνη της μητρότητας ή της πατρότητας, καθώς και οι επιδράσεις που έχουν τα ραντεβού των γονέων στα παιδιά. Διερευνώνται οι κίνδυνοι για τα παιδιά όταν εκτίθενται σε εμπειρίες συχνών προσκολλήσεων- χωρισμών, όπως συμβαίνει στην περίπτωση που οι γονείς εμφανίζονται με αρκετούς φίλους ή εραστές του αντίθετου φύλου.

**Συνεδρία 8: α) Γνωρίζοντας άλλα άτομα που μπορούν να βοηθήσουν
β) Περισσότερες συμβουλές για το χειρισμό δύσκολων συμπεριφορών της παιδικής ηλικίας**

Στην συνεδρία αυτή τονίζεται η σημασία που έχει για τους γονείς να βρουν άλλα πρόσωπα με τα οποία να συζητούν για τα προβλήματά τους (ελλείψει συζύγου) μετά το διαζύγιο. Επίσης, συζητιούνται τρόποι για να δίνουν και να παίρνουν ανατροφοδότηση.

Στο τελευταίο μισό της συνεδρίας, που ασχολείται με περισσότερες συμβουλές για το χειρισμό δύσκολων συμπεριφορών της παιδικής ηλικίας, αναλύονται οι παράγοντες που προηγούνται και δίνεται ιδιαίτερη προσοχή σε καταστάσεις που φαίνεται να πυροδοτούν δύσκολες συμπεριφορές. Στο ίδιο πλαίσιο προσφέρονται στοιχεία για την πρόβλεψη προβληματικών μορφών συμπεριφοράς και σχεδιάζεται η αποφυγή τους.

Συνεδρία 9: α) Μαθαίνοντας από το παρελθόν

β) Οι αρχές της καλής επικοινωνίας

γ) Περισσότερα σχετικά με το χειρισμό δύσκολων συμπεριφορών της παιδικής ηλικίας

Μέσα από τον καταγισμό ιδεών (τεχνική επίλυσης προβλημάτων με τη βοήθεια της ομάδας) αναδεικνύονται τρόποι μάθησης μέσα από συγκεκριμένες εμπειρίες και τονίζεται το γεγονός ότι υπάρχουν δυνατότητες μάθησης μέσα και από θετικές και από αρνητικές εμπειρίες. Σκιαγραφούνται οι αρχές της αποτελεσματικής επικοινωνίας και αναλύεται ο ρόλος της επικοινωνίας στη δημιουργία και τη διατήρηση των σχέσεων. Ακόμη, εξετάζονται με αρκετές λεπτομέρειες οι ικανότητες του ατόμου να εκπέμπει και να λαμβάνει μηνύματα. Παρουσιάζεται ένα μοντέλο επικοινωνίας και λαμβάνονται υπόψη τα εμπόδια για μια αποτελεσματική επικοινωνία. Περιγράφεται η αποτελεσματική επικοινωνία γονέα- παιδιού και δίδεται έμφαση στην ικανότητα αντανάκλασης των συναισθημάτων του παιδιού. Απεικονίζεται και επεξηγείται η αποτελεσματικότητα της κατάλληλης αυτοαποκάλυψης (ελικρινές μοίρασμα πληροφοριών προσωπικής φύσης).

Στο τελευταίο μισό της συνεδρίας εξετάζεται το θέμα της αντιμετώπισης δύσκολων συμπεριφορών παιδικής ηλικίας και τρόποι για την επέκταση του συμπεριφοριστικού μοντέλου αντιμετώπισης και σε άλλες συμπεριφορές που υπάρχουν στο ρεπερτόριο του παιδιού, ενώ προτείνεται η καταγραφή άλλων ανεπιθύμητων συμπεριφορών της παιδικής ηλικίας. Με τη βοήθεια του καταγισμού ιδεών (η ομάδα εκφράζει ελεύθερα ιδέες) βρίσκονται και καταγράφονται κατηγορίες δύσκολων συμπεριφορών της παιδικής ηλικίας. Επίσης προτείνονται μέθοδοι για τη διατήρηση της βελτίωσης σε κάποια συμπεριφορά του παιδιού.

Συνεδρία 10: α) Ενδυναμώνοντας τον εαυτό και τρόποι μάθησης από την εμπειρία
β) Πώς να είναι κανείς διεκδικητικός

Με την τεχνική του καταιγισμού ιδεών (η ομάδα εκφράζει ελεύθερα τις ιδέες της) αναδεικνύεται το βασικό νόημα που βρίσκεται πίσω από την έννοια της αυτοενδυνάμωσης: «Ό,τι κι αν συμβεί, υπάρχει πάντα μια εναλλακτική λύση που μπορούμε να επιλέξουμε».

Περιγράφονται και αναλύονται οι πέντε διαστάσεις που ορίζουν την αυτοενδυνάμωση: επίγνωση, στόχοι, αξίες, δεξιότητες ζωής και πληροφορίες. Τίθενται και συζητιούνται τα θέματα μάθησης από την εμπειρία, της λήψης αποφάσεων και της διεκδικητικής συμπεριφοράς. Τα μέλη της ομάδας παίρνουν μέρος σε μια άσκηση διεκδικητικής συμπεριφοράς.

Συνεδρία 11: α) Θετική στάση απέναντι στον εαυτό
β) Επίλυση προβλημάτων

Εξετάζονται η σημασία μιας υγιούς θεώρησης του εαυτού και οι ευεργετικές επιδράσεις της θετικής αυτοεκτίμησης. Λαμβάνονται υπόψη η εμπειρία του να είναι κανείς νικητής ή χαμένος και οι συνέπειες στο άτομο όταν αυτό σημειώνει επιτυχία ή υφίστανται μια αποτυχία. Συγκεκριμένα, περιγράφεται η θετική ομιλία με τον εαυτό. Εξηγείται η τεχνική της επίλυσης προβλημάτων και παρουσιάζεται ένα μοντέλο επίλυσης προβλημάτων. Παρουσιάζεται η ιδέα της δημιουργικής επίλυσης προβλημάτων, και περιγράφονται και αναλύονται οι δεξιότητες

που είναι απαραίτητο να αποκτηθούν για μια αποτελεσματική επίλυση προβλημάτων. Τα μέλη της ομάδας συμμετέχουν σε μια άσκηση επίλυσης προβλήματος.

- Συνεδρία 12:** α) Τα οφέλη που αποκόμισαν οι συμμετέχοντες
β) Παρουσίαση από τους συμμετέχοντες
γ) Λήξη του προγράμματος: αποχαιρετισμός

Οι συμμετέχοντες συμπληρώνουν σε μια κλίμακα Likert (τρόπος μέτρησης) ένα *Ερωτηματολόγιο Κερδών* που παρέχει μια ποικιλία επιλογών. Οι επιλογές δείχνουν βαθμούς βελτίωσης, αλλαγής ή επιδείνωσης στις διαπροσωπικές ικανότητες και δεξιότητες ζωής, θέματα με τα οποία οι συμμετέχοντες ασχολήθηκαν στα πλαίσια του προγράμματος εκπαίδευσης. Κατόπιν οι συμμετέχοντες παρουσιάζουν τις ιδέες του; Σχετικά με το τι θα μπορούσε να συμπεριληφθεί σε μια αποτελεσματική συμβουλευτική και σε ένα πρόγραμμα εκπαίδευσης δεξιοτήτων ζωής για διαζευγμένους. Προβάλλεται σε βίντεο μια σύντομη ταινία σχετικά με το διαζύγιο και την επίδραση του και δίνεται μια κατατοπιστική διάλεξη σχετικά με την κηδεμονία και την επικοινωνία. Ακολουθεί ένας σύντομος αποχαιρετιστήριος λόγος από τους αρχηγούς της ομάδας, οι οποίοι ευχαριστούν τους γονείς για τη συμμετοχή τους και τους υπενθυμίζουν την επόμενη συνάντηση που έχει κανονιστεί, μετά από έξι μήνες. Η συνάντηση κλείνει με την προσφορά ροφήματος στους συμμετέχοντες.

Συμπέρασμα:

Σε αυτό τον οδηγό δόθηκε έμφαση στις αρνητικές πλευρές του διαζυγίου. Δεν θα πρέπει να λησμονήσουμε ότι, παρόλο που η θλίψη αποτελεί ένα σημαντικό χαρακτηριστικό στοιχείο στο διαζύγιο, αρκετοί γάμοι φθάνουν στο τέλος τους με αρκετά ήρεμο τρόπο, με το ζευγάρι που χωρίζει να παίρνει την ήρεμη και λογική απόφαση να ακολουθήσει χωριστούς δρόμους. Έτσι, οι δύο σύντροφοι είναι δυνατόν να αισθάνονται πολύ μεγάλη ανακούφιση με αυτή τους την πράξη.

